PRILOZI

K POVIJESTI GRADA SUŠAKA

NAPISAO

Dr. ANDRIJA RAČKI

SUSSAK 1789

PRILOZI
K POVIJESTI GRADA SUŠAKA

NAPISAO
DR. ANDRIJA RAČKI

SUSSAK 1789.

Štamparija
»PRIMORSKI VJESNIK«
Sušak 1947

SADRŽAJ:

ISPRAVCI KRUPNIJIH POGRJEŠAKA

Str. 36. redak 5. odozgo: mj. arhižan — arkižakan.
Str. 55. redak 4. odozgo: mj. vrijednsot — vrijednost.
Str. 61. redak 12. odozgo: mj. gospodarskim — gospodskim.
Str. 63. redak 9. odozgo: mj. tek — tad.
Str. 84. redak 7. odozdo: mj. provezli — prevozili.
Str. 85. redak 17. odozgo mj. rukopisi — rudokopi.
Str. 120. redak 3. i 4. odozgo: Hic jacet... Modrussiae comes — ima biti ovo: Hic jacet Dominus Nicolaus de Franghepanibus Vegliae. Segniae. Modrussiae comes.
Str. 122. redak 19. odozgo mj.: 1571. — ima biti 1537.
Str. 139. redak 14. i 15. odozgo: mj. steečn prodajom gospoštije.. ima biti — stečen prodajom gospoštija.
Str. 151. redak 17. odozdo: mj. udarca — ujeda.
Str. 164. redak 2. odozgo: mj. Tršćani — Trsaćani.
Str. 164. redak 8. odozdo: mj. Karlovačkom — Karolinskom.
Str. 190. redak 2. odozdo: mj. ureduje — obučava.
Str. 191. 3. redak odozdo: mj. namještenik — namjesnik.
Str. 213. redak 2. odozgo: mj. tvornica — mlin.
Str. 217. redak 10. odozgo: neka se ispusti čitav redak: umivaonik sa srebrenim vrčem, što ga je dala Rijeka.
Str. 217. redak 13. odozgo: mj. ga — ju.
Str. 222. redak 9. odozgo: Z Ledenic Dragoslav — ima biti Z Bribira Dragoslav.
Str. 225. redak 17. odozgo: mj. ku bude — ku bi.
Str. 230. redak 13. odozgo: mj. od sebe — od sele.
Str. 241. redak 6.: kod riječi rotnika dodati u zagradi — tal. guardiani giurati.
Str. 241. kod rečenice (redak 10.).. ako li ne daju naprvo.. neka se ispusti — ne.
Str. 241. redak 9. odozdo: mj. ki naskoči i da bi ubil... ima biti ki naskoči i ubije.
Str. 246. redak 3. odozgo mj. ča dostoji časti — ča se dostoji časti.

Zabavljen tokom više godina izučavanjem prošlosti grada Sušaka i našeg Primorja sabrao sam dosta opsežnu historičku građu, koju sam u najvećem dijelu upotrijebio, kad sam napisao »Povijest grada Sušaka«. Međutim je oveći dio one građe ostao neupotrebljen. Baveći se i nadalje našom povijesti sabrao sam i opet dosta materijala, koji se odnosi na onaj predmet. Pošto znadem, da se naš narod rado zanima za našu prošlost, želeći uz to, da ono što sam pokupio ne padne posve u zaborav, ja sam se eto odlučio, da sabranu građu ovom knjigom dadem na javu.

Povijest našega grada nalazi se u glavnom u mojoj povijesti Sušaka, pa je sadanja knjiga samo nadopuna one prve. Da se pak uzmogne razumjeti pravo ono, što je u toj knjizi sadržano, moralo se amo tamo ukratko ponoviti nešto od onoga, što sadržava prvo djelo. Imade dosta toga, što ne spada u povijest našeg grada, već u povijest grada Rijeke i naših okolnih mjesta. Tu imade dosta zanimljivih stvari, pa sam zato i to dao u javnost. Kao što u prvoj knjizi, tako se i u ovoj prikazuju događaji, koji su se odigrali do vremena prvog evropskog rata. Iz vremena nakon toga rata tek je amo tamo nešto napomenuto. Povijest posljednje četvrti stoljeća ostavljam svojem čestitom nasljedniku u pisanju naše povijesti.

Na Trsatu, dne 10. svibnja 1946. **A. R.**

I. STARI SUŠAK

Kraj, na kome leži današnji Sušak, došao je vrlo kasno do svojeg današnjeg imena. Zovu ga u najstarije doba Ad pontem, Pul Fiumare, Pod Tersatom. Naši pak susjedi sa strane Rijeke zovu ga Trans Pontem, Ultra Pontem, Oltre Ponte. Stari gospodari našeg Primorja Frankopani zovu u svojim ispravama današnji sušački kraj »sub nostro castro Tersat«. I danas se čuje često kod nas, kad je riječ o Sušaku, »Na most« ili »Na mostu«[1]) a na riječkoj strani »Oltre Ponte«. Napominje se u starini katkada sušački kraj pod imenom S. Lorenzo, jer je ne daleko današnjeg doma bila crkvica sv. Lovre, koja se spominje već u XV. vijeku. Tako imade na listini iz godine 1774. napis »imbarchi e disbarchi à s. Lorenzo«, gdje je govor o našem starom lučkom pristaništu. To je bilo na ušću Rječine, tamo negdje tik današnje kuće Vilhar.

Na teritoriju današnjeg Sušaka spominju se u najstarije doba tri oveća predjela i to: Pećine, Zagora (katkada Zagorje) i Voljak, u najstarije vrijeme Goliak (riječ dolazi bez sumnje od pridjeva gol). Mimogred spomenut ćemo, da se na riječkoj strani napominje Goliak (zovu ga i Vojak), na kome isusovci grade Kalvariju, koja i danas stoji. Riječ Zagora nastala je vjerojatno kod naših susjeda u okolini Bakra, jer je njima sušački kraj ležao iza gore, bolje rekući iza brijega. Kako je poznato, tim imenom danas oni zovu našu Krimeju. Međutim je Zagora značila jednoć drugi predio našeg grada. God. 1705. spominje se Zagora (katkada Zagorje) »pod Vežicun«, 1709. i 1776. »Zagora pri s. Lovreču«, god. 1708. »kontrada Zagora na putu u Martinšćicu«, a godine 1708. »Tihovac do puta, ki vodi u Zagorje«. I naš Goliak, odnosno kasnije Voljak, spominje se često u starim aktima. God. 1692. čita se tamo »Goliak »Voliak nad s. Lovrečom«. Kako se iz ovoga, što je navedeno, vidi, Zagora i Voljak sizali su jednoć do kapele sv. Lovre, pa se odanle Goliak ili Voljak protegao prema Trsatu, a Zagora prema Martinšćici. Danas se područje Voljaka još više suzilo te se tim nazivom krsti obronak ili padina ispod vrta Franjevaca. Još ćemo

[1]) God. 1777. spominje se kuća „kod mosta od Fiumere u mestu ove plovanie", koju daje Mijo Pravdica u najam Jurju Dobnikaru za 40 dukata godišnje.

napomenuti, da se današnji sušački kraj katkada, prem rijetko, krsti »Hortus Franciscanorum«, »Franjevački vrt«, jer se na tom kraju sterala Brajda i Brajdica, posjedi samostana, lijepo zarašteni i obrađeni.

Riječ Sušak spominje se tek u prvoj polovici XVIII. vijeka, no nipošto kao oznaka za kraj, na kome danas Sušak počiva. Tim se imenom u ono doba zove oveći posjed, što se sterao između našeg bulevara te stepenica, što idu od piramide prema zgradi gimnazije. Posjed je graničio s napomenutom kapelom sv. Lovreča. On pripada god. 1705. nekome Odoriku Hedrichu[2]), a kasniji mu je sopstvenik Petar Petrini (1739.). Taj piše pismo kapetanskome zamjeniku (vicario e cesareo fiscale) Antonu Rossiu-Sabbatiniu u Bakar i jada se, da je netko ušao silom u njegovu kuću »Sušak« — nella mia villa Sussach esistente sotto territorio di Tersato — te ukrao više kuhinjskih predmeta. Petrini u tom pismu moli Rossia, neka pošalje službene organe, da stvar izvide. Posjed Sušak je kasnije došao u ruke plemenite gospodje Ivane Berson, a od nje ga kupiše paulini u Crikvenici. Kako je poznato, bio je u Crikvenici samostan paulina, što ga zatvori car Josip II. Na posjedu Sušak imade oveća kuća, a u njoj je krčma nekoga Karla Lusnera — nella casa nominata Sussch, apartenente al convento dei Paolini. Polaze birtiju u lijepome broju naši susjedi Riječani, poznati već tada, kao poklonici našega »vin domestico«. Lusner se bio ogriješio o propise vinotočja pa se trsatski satnik Ivan Perić te mjesni viječnici (giudici di Tersatto) obraćaju posebnim podneskom bakarskom logotenentu (luogotenete capitale) i traže, neka se Lusneru vino zaplijeni (1760.). Tada je vino bilo našemu kmetu jedino vrelo privrede, pa su stari propisi, točno otsjekli, tko smije točiti i kada. I gospoštija je imala od vinotočja lijepi dohodak te su podređeni organi pazili, e nebi bila u tome prikraćena. Jamačno se o nekih tih propisa ogriješio Lusner te mu se vino plijeni. Iz predstavke poslane u Bakar od Perića i drugova vidi se, da je sušačku birtiju polazila množina svijeta pa je ona već za to bila na spačku našim starim kmetovima, koji su teško našli kupca sa svoje vino. Tamo naročito stoji: »concorre grande quantità di gente, bevendo vino e portandolo nei boccali e bozze e noi non possiamo esistar nostra propria entrata«. Neima dvojbe, da je bakarski

---

[2]) Vjerojatno su onaj posjed prije Hendricha posjedovali Mate Mulac i žena mu Jela, te ga prodali (vinograd kod S. Lovreča) Lovru Laptanića za 146 dukata.

logotenent uredovao pa primorao Lusnera, da se drži propisa, jer se kasnije ne čuje o ponovnim pritužbama naših čestitih kmetova.

Stari posjed »Sussach« bio je prostran i lijepo obrađen, pa ga crikvenički paulini prodavaju za lijepe pare (1100 for.) supruzima Waillant iz Temišvara a od njih ga prekupi 1767. neki temišvarski konzorcij. Kod te kupnje fungira kao opunomoćenik konzorcija Makso Frémont. Godine 1796. dražbuje se na istom posjedu ribolov uz morski žal od ušća Rječine dalje ispod sv. Lovreča pa će zakupnik na račun zakupnine davati 10% uhvaćenih riba. Od temišvarskog društva prelazi posjed u vlasnost bakarskog municipija, jer se tamo spominje 1792. požar — in possessione Sussach, huic urbi (sc. Bakru) ingremiatae. Ovaj dakle posjed dade ime našem gradu. Naše marljive žene i naši kmetovi sabirali su tamo lišće i granje za svoje blago i svoje kuće. Ono, što mi danas zovemo »sušanj« nazivali su tada sušak, pa se ta riječ i danas čuje u našem narodu onamo više prema zapadu. Tako dakle dobi naš grad ime od suha lišća, a on nam se eto tako lijepo i ubavo rascvjetao.

U drugoj polovici XVIII. vijeka stalo se nazivati imenom Sušaka čitav kraj, koji leži ispod Trsata, do morskog žala pa onamo do današnje piramide. God. 1768. čita se »oste di Sussach vicino ponte«. Tada je bio na Sušaku zakupnik vinotočja Anton Micheli, pa se taj pritužuje kancileru u Bakru Antonu Paraviću na supruge Ivana i Ursu Dobnek, koji molestiraju sušačkog birtaša »insoliscono contra oste«. Godine 1769. piše se u nekoj ispravi »vino comperato per osteria a Sussach« a 1785. fabrica tabacae in Sussach et domus domini Weinporten, god. 1776. imade pismo s adresom »Giacomo Milcherreich in Susach«, a 1778. piše se oporuka za »Katarinu Gasparro, abitante a Sussach«. U to vrijeme dolazi ime Sušaka u zvaničnu uporabu pa se 1785. spominje med filialama župe Trsat »locus Sussach«. Pače imade pečat iz god. 1789. s napisom »Fabianus Sablich, cancellarius districtualis in Sussach«. God. 1802. krsti se dijete ex ponte in Sussach, a djetetu kumuje Perillustris Dominus Josephus Stipanovich, casttelanus Fucciniensis.

U to, za naš Sušak staro doba, imade tamo tek nekoliko čednih kuća, jedva nešto preko desetak. Svakako su najstarijeg datuma dva mlina, ne daleko današnje tvornice papira, od kojih je jedan baš na mjestu, gdje sad leži tvornica, drugi tik pred ulaznim vratima tog našeg prvog industrijskog etablismana. Uz to bile su nedaleko ušća Rječine dvije krčme, a nedaleko današnjeg mosta prva sušačka mesnica, vjerojatno daščara. Međutim počinju se

graditi veća zdanja pa 1780. gradi na mjestu, gdje sada stoji palata prve hrvatske štedione, bogati riječki trgovac i veleposjednik Simo Adamić oveću zgradu na tri kata, koje se jur dobro sjećamo. U tu kuću smjestiše u doba francuske okupacije (1809.—1813.) francusku posadu, a neko vrijeme bila je tamo bolnica za one, koji su bili zaraženi spolnom bolesti, poznatom u nas pod imenom škrljevske bolesti — male di Scherlievo. Bilo je u toj kući 1815. čitavih 228 bolesnika. Adamić bio je bogati gazda, neko vrijeme posjednik Martinšćice. Na Rijeci na Fiumari sagradio je lijepu palatu, u kojoj je zadnja dva decenija prošloga vijeka bila smještena naša hrvatska gimnazija, koje se mi stari djaci rado spominjemo s osjećajima priznanja i harnosti. U svojoj zgradi na Sušaku držao je Adamić neko vrijeme krčmu pa je došao u sukob sa zakonitom vlasti. Čitamo, kako bakarski kanciler (mi smo tad spadali pod bakarski municipij) izdaje protiv Adamića ferman pošto — vende vino in fronte di Fiumara — da mu se prodaja odmah zabrani. Još nam je napomenuti, da se nalazila nedaleko kapele sv. Lovre (tik današnjeg doma) oveća kuća, u kojoj je imao god. 1780. Karlo Šram tvornicu duhana. To je bio naš blagopokojni kortil, svakako u čednijem obliku, no je bila nakazna građevina, koja je hvala Bogu nestala. Vjerojatno ju je gradio Šram, da je upotrijebi u industrijske svrhe. To su eto prvi počeci našeg Sušaka, iz kojih je poniko grad, kojim se toliko ponosimo.

Spomenimo sada i druge krajeve (pejsaže), što se u staro doba spominju, na teritoriju današnjeg Sušaka.

Kraj tvornice papira bila je Lučica, koja pridrža to ime do naših dana. Luka, lučica znači na našem jeziku sjenokošu uza potok ili rijeku. I naša se Lučica protegla uz lijevo i desno korito Rječine te se na njoj koči današnja tvornica papira. Sa riječke strane jest Zvir i riječka elektrana. Onaj kraj je jednoć pripadao k nama, te je bio vlasnost trsatske upravne općine. Mađari upisali su ga u svoje gruntovne knjige i konačno posve prisvojili. Na Lučici bila su u staro doba tri mlina, jedan s riječke strane, dva s naše, pa se u starom nacrtu onaj kraj zove »locus molendinorum«. Jedan od tih mlinova spominje se u darovnici Martina Frankopana god. 1431., kojom Martin dariva trsatskim franjevcima »unum molendinum et unam stupam in fluvio Recha«. To je onaj mlin, što je bio tik ulaznih vrata današnje tvornice. God. 1708. jest zakupnik mlina Stanko Ježić. On se obvezuje prema manastiru, da će mu hraniti svinje i purane, držati i krmiti mazge, davati stanoviti kvantum

pšenice i ječma a za stupu posebno 48 dukata na godinu. Ježić je uz mlin uživao i Lučicu. Zakupnici Luka Tomšić i Ivan Fronk obvezuju se god. 1712., da će franjevcima mlijeti bez uborka, hraniti dvije svinje i purane te davati 3 stara pšenice i 2 stara mliva. Kasniji zakupnik Ivan Valić ugovara s gvardijanom Bernardom Grgurićem, da će davati kloštru stanoviti kvantum žita, hraniti mazge, purane i svinje, raditi u njihovoj Brajdi i davati polovicu priroda. Imenom Brajda zvao se vinograd, što se sterao uz obalu Rječine tik današnje Ružićeve ulice. Mlin je bio na samotnom mjestu pa je vjerojatno služio kao sastajalište osoba raznih spolova i došao na zao glas. Zato kaluđeri traže od Valića, da ne drži tamo sluge i služavke zla glasa. Zanimiva je obaveza, što je prima na sebe pozniji zakupnik mlina Fran Matković, a prema kojoj će davati manastiru godišnje 120 libara ili dva solidna prasca — due porchi solidi (sic).«

Rekosmo, da se uz Rječinu stere vinograd nazvan Brajda, katkada Brajdica. Riječ »brajda«, kako je poznato, znači u nas red vinove loze. Vele da je izraz nastao u staroj vulgarnoj latinštini u sjevernoj Italiji, pa da glasi ispravno »breda«. Njime se označivalo polje ili vrtao izvan grada — campus vel ager suburbanus. Ta se Brajda zove katkada u starini »Braida minor« ili »Braida S. Hieronymi«. Čini se, da je tako okrstiše, jer su sučelice te naše Brajde na mjestu današnjeg Školjića imali posjed riječki Augustinci, kojima je pripadala riječka crkva sv. Jeronima. U početku XVIII. vijeka nije Brajda bila posve zasađena i obrađena, a Rječina, što teče uz nju, imala je široko korito te se moglo preko vode prelaziti na riječku stranu. S toga razloga zovu onaj kraj katkada »vadum«, plićina Gvardijan Teodor Lučić pravi god. 1714. ugovor s Matom Skitarom, zakupnikom Brajde, prema kome će Mato davati kloštru polovicu mošta, a svake godine iskrčiti 10 sežanja gromače tako te će kraj biti nakon par godina podesan za obradbu. U to doba nosi manastiru Brajda 40 spudi vina.

Osim franjevačkog mlina bio je na Lučici još jedan mlin, a bio mu vlasnik u XVIII. vijeku Ljudevit Andrija Adamić. Čovjek okretan i poduzetan preuredio je kasnije mlin za čednu tvornicu papira te se čita god. 1820. »molino Adamić in Brajda ora fabrica cartae« God. 1824. proda tvornicu Williamu Moline-u za 19 hiljada forinata, a od ovoga prelazi fabrika na nove vlasnike, ljude francuske i engleske krvi, koji joj stekoše tako lijepo ime u dalekom i širokom svijetu. Kad se nahodimo na Lučici, dužnost nam je

napomenuti susjeda naših mlinova na Rječini sa strane grada Rijeke. Bio je to mlin riječkih isusovaca, što ga sagradiše, dobivši masni legat grofice Ursule Thonhausen, kada su osnovali riječku gimnaziju. U XVIII. vijeku bio je vlasnik mlina manastir riječkih augustinaca.

Osim Brajde na ušću Rječine, koju su naši običajno krstili Brajdicom, imade jošte jedna Brajda, a ta je ležala na terenu današnjeg Sušak. Ona se bila protegla od današnjeg mosta onamo prema piramidi. Zovu je Braida major ili Braida s. Georgii, da je razluče od »Braide s. Hieronymi«. Katkada je spominju pod imenom »Franciskaner Garten« ili »Braida grande presso s. Lorenzo«. Pripadala je franjevcima, a dala je 1780., 185 akova mošta. Bio je to ubav i blagoslovljen kraj, jer se u zapisniku iz početka prošloga vijeka spominju tamo sjenokoše, gajevi, voćnjaci, vinogradi — producit vinum, segetes, arborum fructus, foenum et herbas«, a na tom ubavom, blagoslovljenom kraju stere se danas glavni i najprometniji dio našeg Sušaka, njegova žila kucavica.

II. CASTRUM THERSAT — TRSATSKA GOSPOŠTIJA

Bila je dio vinodolske župe ili knežije, koju dade kralj Andrija II. oko godine 1223. krčkom knezu Gvidonu i nasljednicima, poznijim Frankopanima. Njezine se granice pokrivaju s granicama kraja, na kome se nalazi sada Sušak (u užem smislu riječi), Trsat, Vežica i Pećine. Draga i obje Kostrene pripadale su bakarskoj gospoštiji. Sijelo naše gospoštije bio je Trsat. Godine 1874 nasta upravna općina Trsat, pa se njezina jurisdikcija protegla na sav kraj stare trsatske gospoštije. Godine 1876. pridružene bjehu toj općini Draga i Kostrene, a 1877. preneseno bi sijelo upravne općine na Sušak. Međutim se općina i nadalje zvala trsatskom. Godine 1919. bi Sušak proglašen gradskom općinom.

Napomenut ćemo sada predstavnike vlasti stare, gospoštije ili javne zvaničnike. O njima smo pisali ponešto u »Povijesti grada Sušaka«, pa se tamo spominju opširnije njihove dužnosti i prerogative.

A. Kapetan[1])

On je glava uprave, vrlo često zakupnik gospoštije. Događa se, te imadu Rijeka i Trsat zajedničkog kapetana, katkada Trsat i Bakar, katkada Vinodol, odnosno Kastav i Trsat. Imade slučajeva te isto lice fungira kao kapetan triju gospoštija, naime riječke, trsatske i bakarske. Kad je mjesto kapetana vakantno, tad ga zamjenjuje t. zv. luogotenente, logotenent, talijanski nazvan amministratore. Naše je mjesto imalo kapetana već za vladanja Frankopana pa nam se tad spominje neki Jakov Delfino (1449.—1452.), a kao podkapetan Gašpar Baldufer. God. 1491. prelazi Trsat u vlast cara. Iz toga vremena spominje se kao kapetan Ivan della Torre (Turn[2]) 1499., Baltazar Waldstein 1503., Nikola Rauber 1529., neko

---

[1]) Na susjednoj Rijeci spominje se već 1371. kapetan Raisberger, za njim Nikola Aycher, imenovan na to mjesto od Ramberta Walse (1421.) za tim Mate Rayn, po Lopašiću Srayner. Njegovo se ime spominje u zakladnom listu, kojim se osniva misna zaklada za Jelisavu Divinsku (Betta di Duine). Ona je stanovala u Veprincu a ukopana je u riječkoj kolegijati. U istoj zakladnici spominje se riječki arki-djakon Ambrozij i riječki župnik Mihovio.

[2]) God. 1496. bio je kapetan na Rijeci.

vrijeme kapetan u Vinodolu, Petar Dente 1536., također vinodolski kapetan, Jeronim Jurišić, Zadranin 1540., Gašpar Ričan 1546. (riječki kapetan 1539.—1542.), Ivan Ričan 1563., koji fungira kao riječki kapetan god. 1530. Obitelj Ričan zove se u starim aktima Rizzano, Ricciano, Risan, Ričanin[1]). Lopašić spominje kao trsatskog kapetana god. 1567. nekoga Pavla Lukanovića. Za ovime kapetanovao je na Trsatu Ivan Lenković, koji se spominje kao kapetan Senja godine 1532. i 1549. Gašpar Raab bio je trsatskim kapetanom godine 1568,—1572., uz to bio je zakupnikom gospoštije, koju dobi od nadvojvode Karla za svotu od 3483 for. Prije dolaska na Trsat bio je Raab više godina kapetan grada Senja. U jednoj se ispravi spominje prije Raaba kao trsatski kapetan neki Andarget.

Gašpar Knežić bio je trsatskim kapetanom god. 1603.—1622. Bio je on i zakupnik gospoštije, pa sin Gašparov Franjo spominje, da je njegov otac dobio Trsat od komore u zakup na 20 godina za svotu od 14.360 for. Na drugom se mjestu spominje, da je preuzeo gospoštiju u zakup od Mate Rosaura, dotadanjeg vlasnika god. 1601.

Knežić je bio vrlo ugledan riječki građanin te je tokom više godina nosio čast gradskog suca i vijećnika. Živo se zalagao za dobro Rijeke, pa je njegovim troškom građen most preko Rječine. Do tog vremena nije bilo mosta, te su se lađom prevozili putnici. Na Rijeci sagradi na trgu Tre rè kapelu, posvećenu Trim kraljevima, koju razvališe god. 1840. Za njegova života zadesi Rijeku teška nesreća. Harala je kuga, koja pomori desetinu pučanstva. Silna šteta za grad, koji je imao tek nešto preko 2000 ljudi. Pošto je uz to grad mnogo stradavao uslijed navala Mlečana, stalo se građanstvo seliti, te je nastala pogibao, da grad posve opusti. Da se to ne desi, predloži Knežić u gradskom vijeću, neka se zabrani iseljivanje pa neka se pozove one, koji se iseliše, da se odmah vrate te ostanu u gradu »loco et foco«. Tko se ne vrati u mjesec dana, gubi građanska prava. Taj je prijedlog jednoglasno prihvatilo municipalno vijeće.

Sa svojeg rada za dobro grada Rijeke ostavio je Knežić u građanstvu najbolju uspomenu. Drugačije je pak bilo kod nas. Ovdje je Knežić uživao rđavi glas, jer je kao zakupnik pljačkao našega kmeta, a s trsatskim je manastirom došao s istog razloga u oštri sukob.

---

[1]) God. 1478. spominje se Georgius Rezanin de Recha (Lopašić: Tržački Frankopani.

Sukob nasta zbog toga, jer je Knežić bio prisvojio neke franjevačke posjede. Povjerenstvo poslano amo po tom poslu, preslušalo je naše seljake pa ih zapriseglo »omnes juramento duos digitos levantes«. Radilo se o granicama franjevačkih posjeda, pa se posebno spominje pogranična točka u Pećinama »ad litus maris lapis triangularis, recognitus a majore parte populi, dictus lapis fratrum«, zatim dalje »semita Prekrižić, Grč, Kopriva, Zvir — Radi otimačine Knežić bi od komore suđen na novčanu globu od 2000 for. u korist samostana. Kapetan Rovere bio je pročelnik komisije u tom sporu pa nalaže Knežiću, neka se pokori »sotto la pena della perdita di sovrana grazia«. Prekrižić je današnje Raskrižje, Grč (sad Grčevo) predio u Pećinama a Kopriva bio je koprivić tik župnog stana na Trsatu. O tome imade opširnije u »Pov. Sušaka«. Naši prethodnici ne miruju, već se obraćaju gradačkom nadvojvodi, neka bi on sputao preuzetnost zakupnika. Pišu pismo svojem sumještaninu Andriji Salomiću, koji je tad studirao u Gracu, neka bi zatražio audienciju kod nadvojvode te mu izložio patnje i nevolje puka. Bit će, da je student bio čovjek bistra suda i okretna jezika, da je znao naći u Gracu koneksija te mu konačno uspjelo doprijeti do dvora. Pismo naših sumještana Salomiću spasilo nam se. I doista vidimo, kako dolaze amo emisari nadvojvode, saslušavaju interesovane stranke i riješavaju spor. U oči smrti zaboravio je Knežić na sukob, što ga je imao s manastirom te je izjavio želju, da ga ukopaju u franjevačkoj crkvi »nella sepoltura del castello«. Spominje naročito, da je tu grobnicu sagradio Rob (valjda Raab — »qual fece Rob«). To je bila grobnica, u kojoj su se ukapali članovi frankopanske obitelji. Nije to bilo pravo Nikoli Frankopanu, koji zatraži god. 1633. neka se Knežića odanle iseli u drugu kriptu. Sahranjen bi prema vlastitoj želji u odori neke riječke bratovštine, što se zvala »Corpus Christi« a na prstu mu je pečat, kojim udara žig.

Napomenut ćemo oporuku kapetana Knežića, jer je ona zanimljiva ilustracija ondašnjih prilika. Knežić se potpisuje na oporuci »possessore di Tersatto«. Rado se sjeća crkve i njezinih institucija pa ostavlja lijepe legate riječkoj župnoj crkvi, crkvi Triju Kralja na Rijeci, trim riječkim bratovštinama, trsatskim franjevcima, konačno crkvi s. Jurja na Trsatu. Senjskome biskupu Agatiću ostavlja Gašpar 100 for., svome unuku Gašparu, sinu Franje 80 for., sestri Mariji udatoj za Saloma Salomića 10 dukata, njezinoj kćeri 10 duk., svojoj kćeri kao miraz 1000 duk., drugim rođacima po 50 duk. Sinu Franji ostavlja nekretnine na Trsatu, Grobniku i Bakru pa odlučuje, da sve to ima iza smrti Franje pripasti njegovu unuku

Gašparu. Posebno ističe, da imade »villa grande in questo territorio«. Posjedovao je Gašpar vinograd Bambuš u Vežici pa naređuje, neka se od dohotka toga vinograda na dan sv. Triju Kralja nahrani 12 siromašnih Vežičana. Još nalaže, neka se osnuju kod crkve na Trsatu, te kapele Triju Kralja na Rijeci zakladne mise pa neka mu svećenik svake nedjelje oškropi grob. Umre god. 1622.

Sin Gašparov Franjo, zakupnik i kapetan naše gospoštije nakon očeve smrti, imao je također oštrih sukoba s našim kmetovima, koji su izravnani po nalogu s višeg mjesta[1]). Prije tog vremena bio je riječki grad. viječnik, te upravitelj pazinske grofovije. Oporukom pisanom god. 1640. ostavi oveću svotu samostanu benediktinaka na Rijeci. Uz taj samostan bila je škola, uz osnovnu u kasnije doba viša djevojačka, zatim tečaj za kućanstvo i ručni rad. Imale su duvne i internat. Vrlo mnoge djevojke našega kraja i Primorja polazile su taj zavod, jer se tada u nas nije znalo za građanske i domaćinske škole. Na Sušaku je tek god. 1898. otvorena viša djevojačka škola, prva u našem Primorju. Brat Franje Knežića Mate bio je riječki kanonik, kasnije god. 1600.—1617. trsatski župnik.

Stjepan, baron Della Rovere, katkada ga pišu Ruvere, bio je kapetanom na Rijeci god. 1608. Koju godinu kasnije posta kapetanom trsatskim. Obitelj Rovere potječe iz Italije, vjerojatno iz Mesine pa steče kasnije plemstvo republike Genove. Kapetanovanje Roverovo pada u doba, kad su bili vrlo napeti odnosi među carem i Mlecima poradi napadaja Uskoka na krajeve, koji su pripadali Veneciji. Često su se u to doba Mlečani zalijetali amo k nama, te se poradi Uskoka osvećivali. Zabranili su pače Riječanima svaku trgovinu na moru uz prijetnju, da će Riječanin, koji se na moru uhvati, biti osuđen na galije. Rijeka je bila dulje vremena blokirana tako, da je trgovina bila onemogućena. U doba tih sukoba posreduje Rovere među carem i Venecijom, a rezultat njegova nastojanja završi madridskim mirom god. 1617. Odlučilo se iseliti Uskoke, e bi Primorje moglo živjeti u miru, pa se održao 1618. sastanak delegata mletačkih i carskih na Rijeci, da se odluči, kako se imaju provesti zaključci onoga mira. I Rovere je sudjelovao na sastanku kao povjerenik cara. Uskoci bjehu iseljeni, ali se ponovno vratiše u svoju bivšu postojbinu. Tad je car naložio Roveru i car. povjereniku Beku, da ih oružjem izbace s našeg žala.

---

[1]) O tome opširnije u štivu V. ove radnje.

U doba Roverova kapetanovanja nasta spor između trsatske, bakarske i hreljinske gospoštije u pitanju granica, pa Rovere 1642. riješi sretno taj sukob. — Na ispravi razmeđašenja imade njegov potpis s dodatkom »capitano di Fiume e Tersatto«. U njegovo doba bi izrađen trsatski statut (1650.) pa se u uvodu statuta spominje: »baron Stipan de La Rovere, kapitan riški i tersatski«. Rijeka je u ono vrijeme potpadala pod puljsku biskupiju, a Pola bila je mletački grad. Puljski biskupi bili su mletački podanici, a kao takovi neprijatelji Austrije. Rovere je opazio tu abnormalnost pa je živo pregnuo, da se na Rijeci osnuje samostalna biskupija. Nije imao uspjeha, jer je republika znala preko svojih povjerenika osujetiti namjeru kapetana. Car Ferdinand je Rovera uvelike uvažavao te ga učinio savjetnikom i peharnikom (consiliarius et pincerna). Uz to je Rovere postigao kranjsko i goričko plemstvo. Osobito su ga zavoljeli kranjski staleži pa o njemu pišu, da je »mit diesem Herzogthum zur Zeit seiner zu St. Veit Hauptmannschaft in Fried — und Feids - Zeiten gute Nachbarschaft gehalten«. Pokopan je u franjevačkoj crkvi na Trsatu, a grobnica mu je tik oltara s. Ane, koji je sam dao izgraditi. Na slici oltara vidi se cijela Roverova obitelj, a sred nje ističe se njegov simpatičan, muževan lik. Napis na grobnici glasi: Stephanus de Ruvere, liber baro et C. 1624. Te je valjda godine kripta izgrađena.

Ferdinand baron Della Rovere, sin Stjepanov, bio je kapetanom trsatskim nakon smrti oca, za tim kapetanom grada Rijeke do god. 1672. Pokazao je rijetku plemenitost srca, kad se je nakon Zrinsko-frankopanske urote zauzeo za naše ljude, koje je njemačka soldateska, predvođena generalima Herbersteinom i Paradaiserom, ganjala i zlostavljala. U pismu na cara ustao je protiv okrutnih generala te muževno otsjekao, da niti Turci nisu postupali tako bezdušno kao Švabe. Posebno se jada, da su generali dali uapsiti njegova sina bez opravdana razloga pa ističe zasluge svoje obitelji za cara i prijesto. Otac, veli on, služio je cara čitave 54 godine, brat mu je za cara u ratu zaglavio, a eto i on služi carskoj zastavi 48 godina. Uz to spominje, da mu je car povjeravao razne delikatne misije, koje je on ovršio uspješno i savjesno.

Petar Čikulin bio je kapetanom 1647. i 1651. Potomak je talijanske obitelji, koja se ispravno zove Cicolini. Bio je »c. kr. vićnik« (consiliarius), a god. 1649. kapetan Trsata i Rijeke. Potpisuje se »dominii et arcis Thersat gubernator et capataneus«. Imade i hrvatska grana te obitelji, te je Julij Čikulin u doba Zrinskih

kapetan Bakra i Vinodola. Sin Julijev Franjo bio je u doba urote u službi obitelji Zrinski.

Ivan Petar baron Dell' Argento bio je kapetanom Rijeke, Bakra i Trsata u god. 1673.—1694. Ta se obitelj spominje već u 13. vijeku među tršćanskim plemićkim obiteljima, pa je pišu Argento. God. 1548. postiže plemstvo austrijskih nasljednih zemalja, a kasnije čast barona. Njemački mu prevode prezime sa Silbenberg. Bio je oženjen prvi put sa kćeri Ferdinanda Rovere Suzanom[1]).

Oktavij baron Terzi spominje se kao naš kapetan god. 1694. i 1702. U jednoj listini potpisuje se »Njih cesarske Svitlosti talnačnik (savjetnik), kapitan riški i svega Vinodola«. Vele, da obitelj potječe iz Lovrana[2]).

Petar baron Terzi, kap. Trsata i Rijeke god. 1699. za tim 1705. i 1711.

Dominik baron Montanari spominje se god. 1718. i 1722. capitanio di Fiume e Tersatto, bellico commandante.

Adelmo bar. Petazzi kap. Rijeke, Trsata, Bakra i Vinodola. Spominju ga god. 1716., 1727., 1730.

Sigismund Ksaverij de Sartori, kap. Bakra, Trsata i Vinodola god. 1726. za tim 1736. Naslov mu katkada glasi kapitan imanja komorskoga, ispettore di commercio, direttore di sali marittime.

Ivan Felice de Gerlizzi »veliki kapitan Bakra, Rike i Vinodola. Spominju ga god. 1741., 1743. i 1746.

Anton Zandonati spominje se kao upravitelj kapetanata god. 1755. i 1768. (Brat mu je Josip bio trsatski župnik). Bio je kasnije kapetan Vinodola. Njegovim zauzimanjem uslijedio je 1757. otkup rabota i raznih kmetskih podavanja u naravi nakon nagodbe s našim kmetovima u gospoštijama Bakru, Hreljinu, Driveniku, Grižanima i Trsatu. Tako bjehu u nas dokinute daće i rabote znatno prije nego u Ugarskoj i gornjoj Hrvatskoj (Lopašić: Urbari).

Franjo Mihovil Mikulić spominje se god. 1768.—1776. kao »director dominii«. God. 1775. imade naslov »direttore dei beni

---

[1]) Pokopan u trsatskoj bazilici, a epitafij je glasio: nil constantius habet mundus. Constatiae quondam hic jacet pulvis, quae comes ante fui. Apta Rosariae Herberstein fuerunt mihi nomina quand-o tunc vixi. Sum munc flaccida facta brevis. Petrus liber Baro ab Argento Caes. Cons. Flum. Tersatique Capetaneus Constantiaee Herberstein Uxori, sibi, posterisque suis posuit.

Konstanija bila je druga žena Argentova.

[2]) Capitanio di Fiume e Tersatto, supremo kapitano di contado Vinodol e di tutti gli altri beni, signorie, castelli e porto di Buccari (1907.).

fiscali marittimi, supremo ispettore delle nuove colonie commerciali, supremo direttore della strada carolina.

Godine 1778. nasta bakarski municipij, ka kome pripadosmo i mi. Slijedeće godine Rijeka s kotarom čini corpus separatum pa dobi guvernera, koji je kao takav ujedno kapetan Bakra i njegova municipija. Uz neke prekide potraja to do godine 1848.

Kapetan je zamjenik vladara. Vodi upravu mjesta, predsjeda mjesnoj pravdi. On je vrlo uplivna i uvažena ličnost. Naši su kapetani bili većinom sinovi plemićkih obitelji Kranjske, Istre, Gorice i Trsta. Funkcije, što su ih vršila razna nadleštva stare gospoštije, prešle su nakon osnutka municipija na bakarski magistrat te municipalno vijeće.

B. ZAMJENIK KAPETANA — LOGOTENENT

Kad je mjesto kapetana vakantno, tad upravlja gospoštijom zamjenik, nazvan vikar, luogotenente capitanale, amministratore«. On je uz to vicarius fiscalis t. j. sudski organ.

Na Trsatu fungiraju kao logotenenti:

Petar Denti, amministratore di Tersatto 1538.

Marko Fracasa, luogotenente 1684.

Anton Urbani, luogotenente 1695., spominje se i 1701.

Oktavij Bono god. 1694., 1696.

Ivan Patrivolo Pavini 1717.

Ivan Anton Rossi Sabbattini,[1]) potpisuje se d' ambe leggi dottore, vicario di Tersatto, Buccari, Vinodol, 1732.

Petar Tremanini, luogotenente e fiscale 1735.

Josip Ignac Rastelli, doktor prava »sostituto vicariale e fiscale di Tersatto, luogotenente, contrascrivano di supreme esatorato (neko financ. nadleštvo) 1736.

Sigismund Sartori, logotenent Trsata i Bakra 1739.

Anton Zandonati, logotenent Trsata i Bakra, direttore della strada Carolina, 1760.

Josip Anton Vrinjanin, di Sua C. R. Apo.s Maestà vicario e fiscale del dominio di Buccari e signorie annesse, 1771.

C. SATNIK (ŽUPAN)

Vodi upravu gospoštije, utjerava dadžbine, ima redarstvenu i izvršnu vlast. Služba mu traje jednu godinu. Ide ga naslov onore-

---

[1]) God. 1746. spominje se Ferdo Anton Zanchi, vicario e fiscale di Buccari, ducato di Vinodol, Fiume e Tersato. God. 1720. piše sa logotenente e capitanio.

vole. Njegova prava i dužnosti navedosmo u Pov. Sušaka. On je dužan ugostiti seniore (starce) i župnika na pokladne dane, na Tijelovo i Uzašašće. Za to čašćenje plaća kmet. Svaka kuća daje 12 soldina i jednu koku. Nije to dovoljno, pa odlučiše naši seniori, da će se unaprijed ubirati 14 sold. (U 2. pol. 18. vijeka) Paravić kanciler ne pristaje te piše: »non è verum diritto urbariale«. Taj novac utjeravaju gospoštijski funkcioneri te ga uručuju satniku. Tako svjedoči 1788. satnik Kolacio, da je primio 9 for. »per il pranzo di carnevale«. Imade priznanica satnika Antona Zazanića na 8 for. 52 kr. »praemium diebus bacanalisticis vigore consuetudinis.« Satnik, ugledni zvaničnik gospoštije, mogao je u ono blaženo doba biti nepismen pa imade uz ime pomenutog Zazanića opaska: »ignarus scripturae penes suum nomen signum crucis posuit«. Naši stari seniori, dobričine mnogo su držali do pomenutog goštenja. Kad nije neke godine gospoštija na vrijeme poslala pare za goštenje, tad se groze, da ne će pristupiti k izboru satnika, dok se ne pošalje onaj Tafelgeld. Evo kako pišu kapetanu: non abiamo ottenuto ducati 10 per ultimo giorno di carnevale, quando si fa supano novo secondo le consuetudini ongari; faccia giustizia. Kad pomislimo na taj slučaj, moramo reći »o tempora, o mores!«

D. KANCILER (NOTAR)

O njemu se govori u štivu o »poštovanoj pravdi« (III.)

E DRUGI JAVNI ZVANIČNICI

Kaštelan spominje se tek katkada u našim gradovima. Nema svagdje iste dužnosti: negdje je vrhovni upravnik dominija, drugdje isto, što porkulab (od njemačke riječi Burg-graf), t. j. komandant straže i posade ili utjerivač dažbina. Stari ga spisi zovu castellanus, officialis loci. U nas se spominje 1605. Gašpar Knežić »castellano di Tersatto« 1673. Juraj Medanić 1747, Anton Paravić, cestellano di Tersatto, Buccari e Hrilin. U ova dva slučaja znači kaštelan nekog većeg funkcionera.

Članovi mjesne pravde zovu se seniori ili suci[1]). Imade u gospoštiji mjesni sudac, giudice. Pod njegovu kompetenciju spadaju predmeti manje važnosti; ono što je važnije spada pod kompetenciju »pravde«. U starini razlikuju »suca gospodskoga« i »suca pučkoga« — Prvoga imenuje gospoština, potonjega bira puk. Služba mu traje godinu dana. Koja je kompetencija jednoga i drugoga, nije nam

---

[1]) O njima se govori u štivu poštov. pravdi (III.).

poznato. — Moguće sudac gospodski sudi tad, kad se podanici ogriješuju o prerogative gospoštije. Latinske isprave spominju »judex populi« i »judex capitanalis«. Katkada čitamo i »judex districtualis«, sreski sudac. Taj je valjda imao nešto širu kompetenciju, no se ta nije protezala preko međa gospoštije.

Pučkoga su suca u staro doba birali t. zv. seniori, t. j. članovi mjesne pravde, kasnije sam puk. God. 1799. traži kapetan od našega puka, neka mu predloži podesnu osobu za mjesnog suca. Događalo se, te bi puk, koji se sastao da bira suca, ovlastio nekolicinu iz svoje sredine, da ovrše izbor. To se desilo god. 1771. Većina se puka sporazumjela — maggior parte unitsi assieme — te ovlastila trojicu, i to Antona Sveška, Ivana Paškvana i Mihovila Lazića, neka predlože podesnu osobu za ono mjesto (ai quali da la facoltà per l'elezione del giudice«). God. 1797. piše kapetanalni sekretar iz Bakra distriktualnome sucu na Trsatu: »prossima domenica nomina del nuovo giudice dell' anno«. Neka pozovu puk na sastanak, pa neka mu se predloži podesnu osobu za mjesnog sudiju[1]).

Šarža načelnika počinje tek s francuskom okupacijom god. 1809. Tad nam je bio načelnikom Ignac Mandel (maire, sindaco), vjerojatno strani čovjek. Iza godine 1813. u doba tršćanske vlade bili smo priključeni gradu Rijeci te smo morali slušati naloge riječkog magistrata. U to vrijeme spominje se kod nas Jakov Matković kao načelnik, (podestà) bolje reći glavar, koji je imao neku stegnutu kompetenciju. Službeno ga zovu Oberrichter. U to se doba kod nas uredovalo na njemačkom jeziku, pa je i glavar našeg mjesta imao njemački naslov. Naša se škola tad zvala »Pfarrschule von Tersat«. Međutim naš podestà Matković ne umije njemački, a neće da bude u svojoj službi »masculus pictus«, puka figura, pa traži od viših vlasti, neka mu pišu talijanski. Bit će, da je u glavnom vršio neku redarstvenu službu, uz to bio utjerivač stanovitih daća. I magistrat riječki, ka kome smo propadali do 1833. imao je njemačko ime: K. K. Polit. Ökonom. Magistrat der getreusten Stadt, frei Seehafen und Bezirk Fiume. Tek 1833. uspjelo nam je, da se raštanemo od Rijeke te pripadnemo ponovno pod vlast bakarskog municipija, kamo smo spadali od god. 1778. pa do vremena francuske okupacije.

---

[1]) U šematizmu našeg Primorja spominje se god. 1782. kao sudija puka Simon Kučić: judex minorum causarum pro Tersat e Vežica.

III. POŠTOVANA PRAVDA

Stara trsatska gospoštija, današnja naša upravna i imovna općina, nastala je u početku 13. vijeka, kad su Frankopani dobili župu ili knežiju vinodolsku, koja se bijaše protegla od Povila kraj Novoga do sušačkog mosta i Fiumare. Ona se nalazila na kraju, na kome danas leže mjesta: Sušak, Trsat i Vežica uz to jedna čest Orehovice do kuće gosp. Hlače, čest Martinšćice do kuće gosp. Vilhara te dio Drage, naime današnje Šporerovo te seoce poznato pod imenom Pod Okrušvom. Naša je gospoštija graničila s gospoštijom bakarskom i grobničkom te gradom Rijekom. Pripadala je u najstarije doba Frankopanima a počevši od godine 1491. priznavala je vlast austrijskog cara. Frankopani su često tražili, neka im se ona gospoštija povrati, no nijesu imali uspjeha te su sve njihove zamolbe, pretstavke i žalbe u tom predmetu bile bačene ad acta.

Gospodar knežije ili župe (u upravnom smislu riječi) bio je knez a zamjenik mu je dvornik. Na čelu pak gospoštije jest kapetan, zamjenik kneza. On je veliki gospodin te ga tituliraju s »Illustrissimus Dominus«, »Presvitli gospodin«, kadkada »Magnificus«. Kad je mjesto kapetana upražnjeno, tad ravna gospoštijom njegov zamjenik, kojega zovu stari spisi luogotenente, amministratore. Iza kapetana jest najčasniji javni zvaničnik naše gospoštije satnik (satnicus, satnico), kojega su katkada zvali županom. Na Rijeci zovu ga običajno vrhovnim gradskim redarstvenikom, miles communitatis, cavalier del comun. Služba mu traje jednu godinu dana no ne smeta, da ga ponovno na to mjesto biraju. On je također ugledna ličnost te mu je povjerena uprava mjesta uz nju mnoge druge funkcije. Imade u našim starim gospoštijama i drugih javnih zvaničnika od kojih je većina živjela po onoj talijanskoj »dolce far niente«, no je živo pritiskala grbaču našeg starog ubogog kmeta kojekakvim dažbinama, doprinosima i taksama.

Osim ovih funkcionera imade stara naša gospoštija jednu vrlo zanimljivu instituciju, kojoj dadoše ime »pravda«. Ide je časni naslov »onoranda pravda« ili »poštovana pravda« a odgovara našem današnjem općinskom vijeću ili sudskome senatu. Osim kapetana i satnika sjede u pravdi naši stari kmetovi, ljudi neke bistrine, shvaćanja i čestitosti. Oni sude i odlučuju po diktatu savjesti i zdravog razuma, a znadu često nastupati vrlo smiono i odvažno,

kad se radi o njihovim pravima te o povlastima i prerogativama mjesta. Najvišim funkcionerima smjelo znadu otsjeći ovi naši poštovani preci »hands off«, kad vide, da se ne radi po pravu i pravici.

Staro doba, doba feudalizma, jest doba nasilja i skrajnjeg apsolutizma. Volja gospodara knežije ili gospoštije bila je u najstarije doba jedini zakon. Tu samovolju sankcionira već vinodolski zakon (1288.), koji je i ovdje u nas bio na snazi. Evo kako on zbori: »od vsih bandi (t. j. kazni), zagovori (t. j. jamstva), račeni (t. j. volje) knez ima pravu i punu oblast tako zvrh plemenitih ljudi, tako zvrh crkvenih i zvrhu kmeti i zvrhu svih inih ljudi«. Prema tim načelima vladalo se u našim gospoštijama te je naš seljak bio »misera contribuens plebs«, koji je morao da radi za feudalnu gospodu, da im plaća teške poreze i da bude objekat njihovih hirova ili samovolje. U poznijim vijekovima bila je ta samovolja velike gospode ograničena raznim statutima, zakonima urbarima pa je nakon toga stanje ubogog kmeta postalo nešto snošljivije.

Naša stara poštovana pravda bila je lijepa i potrebna institucija, koja je donekle olakšala život našeg čovjeka a sputala ponešto samovolju feudalne gospode. Nije mi poznato, kad je pravda nastala, no nema dvojbe, da su naši kmetovi morali izdržati tešku borbu, dok su do »pravde« stigli. Jer konačno nitko ne voli dati ono, što od najstarijih vremena posjeduje a pogotovo nije to volio odstupiti feudalni gospodar, koji je sebe smatrao nadčovjekom a ubogog kmeta robom i parijem.

Članovi pravde zovu se u starini »suci«, »giudici«, »seniori« a nose časni naslov »onorevoli«, kolektivno »onorandi seniori e giudici«. Imade ih sada više sad manje, najmanje 6, najviše 12. Kad tko od njih umre ili otstupi, tad na njegovo mjesto sami seniori biraju njegovog zamjenika. Kapetan ima da izbor potvrdi. Oni biraju satnika ili župana, kojeg će takodjer imati da potvrdi kapetan. Sjednicama pravde predsjeda kapetan kao zamjenik kneza pa se to ističe u svakom zapisniku sjednice p r a v d e. To pravo kapetana kao kneževa zamjenika bazira se na vinodolskom zakoniku koji naglašava: »nijedno viće općinsko ne mozi biti od nijednih del, ke bi pristojale k općini, ako ni ondi knezova čovika«. Taj zakon ide i dalje te drakonski kažnjava onoga tko bi se s te strane ogriješio o propis: »zgublja svoje blago i budi knezu zgora rečenom« (t. j. gubi imetak).

Mimogred spominjemo, da je sličnu inštituciju imala susjedna Rijeka, te da su se članovi te institucije nazivali »giudici«, »judices«. Spominje se već u 15. vijeku u knjizi riječkog notara Renia a zasjedala je jedan sat svakog dana osim nedjelje u trijemu tik današnjeg gradskog tornja (in lobia). Imao se i tamo kao i u nas voditi zapisnik, inače presude riječkih starih »onorevola« nijesu imale pravne vrijednosti. Evo što veli stari notar o toj zanimljivoj riječkoj instituciji: »Judices debent sedere in lobia communi die non feriato mane per unam horam ad jus reddendum. Sententiae scribi debent per cancellarium sive per alium ejus loco. Omnes procurae vel commissiones ad vetanda scandala fieri debent per cancellarium cum testibus; aliter nullius sint valoris et efficientiae«. Prema ovim notarovim riječima pravili su se »in lobia sommuni« pod trijemom svi pravni poslovi, što ih je kanciler tamo stavljao na papir.

Godine 1603. predsjeda pravdi na Trsatu kapetan Gašpar Knežić a članovi su pravde Mate Tomašić, satnik, Nikola Ježić, Juraj Poslužić, Ivan Seldrović, Ivan Srkoč, Mijo Vališić, Petar Ježić, Grga Kirin, Ivan Kirin i Lovro Matković. God. 1645. sjede u pravdi: kanciler Salom Salomić, Grga Čop, satnik, Ivan Ciganić, Ivan Matrljani, Grga Ciganić. Godine 1651. predsjeda pravdi kapetan Ivan Petar Dell Argento a vijećnici pravde jesu: kapetan Anton Flego, Juraj Medanić, Anton Matrljan, Fran Bartolović, Juraj Srkoč, Stjepan Kovač, Petar Marač, Juraj Tomičić i Ivan Gržanić. Godine 1743. fungira kao pročeonik pravde župan i kanciler Ivan Kolacio a prisjednici su: Jakov Bakarčić, Anton Matković i Juraj Kučić. Taj se sastanak naše pravde održava na pokladnu nedjelju a to je prema starim običajima dan izbora novog satnika ili župana. Tadanji župan Kolacio županuje već 2 godine a pošto služba županska traje tek jednu godinu, morat će mu pravda birati nasljednika. Za to poštovani Kolacio kazuje svojim kolegama: »da bi poštovani starci drugoga zibrali i votirali polag zakona«. Pristupilo se dakle k izboru pa je iz izborne urne izišao kao župan Juraj Kukac. Novome je županu bilo prvo i najpreče, da se popuni krnji »sud pravadni«, tako te bi se stante sessione izabrala barem dva nova suca pa će ih unapred biti šest, dok ih je u staro doba bilo dvanaest. Ponovno se glasovalo te su s »punemi voti«, jednoglasno, izabrani Ivan Petrić i Anton Bašić. Spomenimo jošte, da poštovana pravda imade svoj žig, na kome stoji napis »sigillum judicum et rectorum«. Imala je ona dosta široku kompetenciju te

su na nju spadale stvari uprave, sudstva, javnog mira i reda, skrb za putove, vinograde, gajeve i dr.

Protiv osude pravde slobodno je prizvati na više instancije. Prva instancija jest t. zv. vijeće triju gradova, druga jest vijeće šest gradova a treća vijeće devet gradova. U vinodolskoj naime kneżiji bilo je 9 gradova ili kaštela (castrum) pa je priziv rješavao senat, u kome su bili delegati triju, odnosno 6 ili 9 gradova. Gradovi kneżije bili su: Grobnik, Trsat, Bakar, Hreljin, Drivenik, Belgrad, Grižane, Bribir i Novi. Moglo se i dalje s utokom, do samoga gradačkog nadvojvode odnosno do gradačke komore. Tamo se vodila uprava nutarnjih austrijskih zemalja, kojoj je spadao i naš kraj. O pravu žalbe sadržava spis iz godine 1653: »appellazione va ai tre castelli di Vinodol, poi ai 6, poi ai 9, onde al signore terrestre«. Na taj forum zadnje molbe glasila je adresa »alto consiglio di Graz«. Isti je postupak normiran novljanskim urbarom iz godine 1609.: »Suci imaju pravicu činit. Ako bi se komu sud njihov nepravičan videl, takov se more pozvat na istoga gospodina ili na sud trih gradov«.

Godine 1653. sastaje se prizivno sudište na Trsatu »trium arcium imparciale judicium in arce caesarea Tersacti« a predsjeda mu kapetan Petar Čikulin. God. 1687. prizivaju braća Šporarić na sud druge molbe, na vijeće triju gradova u sporu zbog nekog vinograda u Vežici, pa tužbu šalju na: onoranda pravda dei seniori di tre città a Tersatto«. God. 1689. rješava pravda triju gradova priziv Mata Čačana, kojega zastupa kao prokurator (advokat) Don Ivan De Marchi, dakle svešteno lice. Kao prisjednici (sudije) u tom sudbenom senatu fungiraju: iz Bakra knez Mate Knežić i knez Anton Karina, iz Hreljina sudac Nikola Brajac i sudac Nikola Grubišić, iz Grobnika sud. Anton Broznić i sud. Juraj Vičić. U prizivni senat, kako vidimo, svaka gospoštija šalje po dva suca, katkada jednoga. Tako sudi u nekoj žalbi god. 1689. sud druge molbe na Trsatu. Predsjeda kapetan Dell'Argento a kao prisjednici fungiraju: sa Grobnika kap. Franjo Frankulin, iz Bakra Luka Pliskovac a sa Hreljina sudac Nikola Brajac. God. 1687. sastaje se opet sud druge molbe na Trsatu, kome predsjeda logotenent Marko Fracasa. Zapisnik naročito podvlači, da se sud sastaje po dopuštenju kapetana Dell'Argente pa kao prisjednici dolaze ovamo po dva sudije iz Bakra, Grobnika i Hreljina.

Sud druge molbe jest senat, u kome se nalaze predstavnici iz šest vinodolskih gospoštija. Međutim rijetko se sastaje sud te vrsti

a jedva kad sudište devet gospoštija. Bit će tome razlog, jer je parničenje te vrsti bilo odveć skupa stvar a ubogi kmet nije smogao para, da honorira toliki sudski aparat. Sud šest gradova sastao se god. 1688. na Trsatu »po dopušćenju presv. g. kapitana Dell' Argento, ces. Svitlosti vićnika«. Sudski presidij sačinjavaju tri lica i to: trsatski kapetan Della Rovere, kapetan grobnički Frano Frankulin te kap. Marij Fracasa. Evo kako izgleda kod te prilike sudski senat: iz Bakra Mate Mažić i Anton Karina, zamjenik Nikola Brozinović (zapisnik zove zamjenika »mladji«) iz Hrilina (sic) sud. Juraj Blažević i Mate Juričić (zamj. Juraj Blažinić), iz Drivenika Domijan i Stipan Bašić, iz Grižana Mate Spanić i Ivan Mukvić, zamj. Ivan Pilaš, iz Kotara (tik Crikvenice) Mate Lovrić i Ivan Paulić, zamj. Mate Župan, iz Grobnika Anton Broznić i Nikola Linić, zamj. Mijo Kuncarić.

Trsatski statut (1640.) imade dvije točke, što se odnose na mjesnu pravdu, u jednoj se određuje kako se ima birati sudiju na upražnjeno mjesto, u drugoj kažnjava se starca (seniora), koji je nemaran u polasku sjednica pravde:

Kada jedan starac pravdeni pamanjka, imeju starci drugega zibrat i g. kapitanu presentat, ki ga ima rotit (t. j. zapriseći), da će pravicu činit.

Ki na pravdu ne bi došal, plati penu libre 8, g. kapitanu 3, namesniku ali logotenetu 2, starcem 2, kancileru 1.

Kako viđesmo, bila je poštovana pravda lijepa i zgodna institucija u doba, kada naš kmet nije imao zakona, koji bi ga štitio protiv izrabljivanja i nasilja više gospode. U jednom od budućih članaka prikazat ćemo, kako su članovi pravde, seniori, suci znali muževno nastupiti, kad se htjelo s viših mjesta dirnuti u pučke pravice i narodne tečevine. Seljaci, makar nepismeni, no ljudi pravični, savjesni, od naravi pronicavi odlučivali su i sudili, kako su najbolje znali i umjeli, držeći se one narodne: »ni po babu ni po stričevima, već po pravdi Boga velikoga«. No bili su oni ljudi svojeg vremena, ljudi nekih nastranih naziranja pa ne možemo, da o njima sudimo prema načelima moderne judikature. Ono što je danas kod sudije svetinja, da su naime pred zakonom svi jednaki, nije, čini se, imalo jednoć vrijednosti. U susjednoj Rijeci vrijedilo je kod sudbenog postupka kao načelo, da se sudija mora obazirati na položaj osoba — inspecta qualitate delicti et conditione personarum te prema tome suditi. Vjerojatno je to vrijedilo u nas pa i drugdje, danas je pak u tome ipak drugačije — na papiru.

Na sjednicama poštovane pravde piše se zapisnik[1]), pa imademo spašenih više zapisnika te vrsti na talijanskom, latinskom i našem jeziku. Najveći je broj pisan talijanštinom, jer je ona bila kao neki službeni jezik našeg kraja a najveća većina naših pučana poznavala je jezik Dantea i Petrarke. Zapisnik počinje sa stereotipnim: »sideći poštovana pravda« a nastavlja s nabožnim invokacijama: »dar Duha svetoga zazivajući, »Gospodina Boga zazivajući, od koga pravi i dobri sud izhaja«, »slišavši svaka, ka se imaju slišati, ime Božje zazivajući, odlučuje ova poštovana pravda«, »Deum invocantes, a quo cuncta recta et justa procedunt judicia«. Posve u duhu vremena, kad je provejavao jaki nabožni duh i čvrsto vjersko uvjerenje. Zapisnik je vodio notar ili kancelar (kadkada ga zovu notar očiti), vrlo važno lice stare naše uprave, No ne piše on samo zapisnike pravde, već sve ine spise, koji sadržavaju pravnu obvezanost, naime oporuke, kupoprodajne ugovore, oglašavanja prodaja i kupnji, dopise s drugim nadleštvima. Sve to neima pravne moći, ako nije notar stavio ono na papir.

Eto imena naših starih trsatskih notara:

Salom Salomić 1592., piše na našem jeziku.
Mate Knežić, župnik, 1613.
Juraj Manzini, župnik 1649.
Nikola Antonić, župnik, 1678.
Ivan Kučić, župnik, 1684., 1692.
Juraj Čop, electus parocus (izabrani župnik) 1694.,
Ivan Petrić, electus parocus (izabrani župnik), 1696.,
Dominik Zduna (katkada Zdunić) župnik, 1696.)
Mihovio Banić, svećenik 1743.,
Justo Krizmanić (katkada Krismanig) župnik 1701[2])
Jeronim Genova, župnik, cancellarius aulico-cameralis.,
Ivan Kolacio, giudice e notajo 1749. do 1770.
Jakov Tianić (katkada Tian) župnik 1770.—1800.,
N. Thianić cancelliere, giudice e commissario di Sušak, 1838.
Fabijan Sablić, župnik, cancelliere distrettuale di Sušak.,
Pop Ignac Sušić 1717.

Mate Tomažić, zamj. župnika i kancilera, 1702.,

Kako vidimo, službu trsatskog javnog notara obnaša običajno mjesni župnik ili koje drugo svešteno lice. Rijetko kada zapada

---

[1]) Knjiga zapisnika počinje riječima: In nome di Dio e della Beata Vergine.
[2]) Ured njegov zove se: caesarea comeralis cancellaria.

ta šarža kojega od naših svjetovnjaka. Tome jest razlog, što je župnik bio u mjestu jedini inteligenat, uz to većinom jedini poznavač pisma. Ako i nije bilo u ono doba škole u našem mjestu, no Rijeka je već u staro doba imala dobrih učevnih zavoda, koji su bili i našem čovjeku otvoreni. No naš kmet nije za školu i knjigu mario, jer nije nit pojimao, što znači kultura i obrazovanost. Nema dvojbe, da je bilo najuputnije, da delikatnu službu kancilera obavlja mjesni paroh, koji je narodu bio najbliži a po svome zvanju za narod imao najviše osjećaja. A župniku je to dobro došlo, jer je služba kancilerova odbacivala lijepu materijalnu korist. Kao službeno lice nije od gospoštije imao posebne nagrade, ali ga je išla za svaki pojedini čin posebna naplata, koju su plaćale zainteresirane stranke. Osim pisanja zapisnika i inih pravnih posala imao je kanciler da vrši neke druge funkcije mjesne uprave pa je i za to dobivao propisani honorar. Nije dakle čudo, što se junački isprsio god. 1707. trsatski župnik i kanciler Genova, kad mu je kapetan bio nakanio oduzeti službu kancilera. Upravio je predstavku gradačkoj komori, tražio onu službu za sebe pa posebno naglasio, da se na najvišim mjestima uvijeke željelo, da kancileri mjesta budu župnici, da jadnog našeg kmeta štite protiv raznih nasilnika i siledžija (vuole levarmi la cancelleria e sorrogare persone, che si pascono del sangue de poveri uomini. I monarchi, eccelso consiglio ed eccelse commissioni vollero, che questo resti in mano dei pievani, acciò sollevino il popolo e non lascino sopprimerlo«). I doista je komora uvažila pritužbu Genove te ga ostavila na mjestu kancilera. Mimogred spominjemo, da je taj čestiti notar sastavio i ostavio lijepi broj zapisnika i pravnih sastavaka raznog sadržaja, što čini dragocjeni materijal povijesti našega grada.

Poštovana trsatska pravda drži sjednice u kaštelu, katkada pred kaštelom ili na trgu. Ipak se događalo te bi seniori vijećali i u kući kojega od kolege ili u župnom stanu, gdje je boravio župnik i kanciler. Spomenusmo, da su se na Rijeci držali sastanci te vrsti nedaleko gradskih vrata a i drugdje na javnom mjestu. Tako se spominje neka sudska debata na Rijeci u 16. vijeku, kojoj presjeda capetaneus terrae Fluminis spectabilis et generosus vir Jacobus Raunacher a drži se tik gradskih vrata — ad arborem quae est ante portam terrae Fluminis. Tako je bilo i u Kastvu pa kastavski zakon spominje »ložu komunsku«, gdje se kroji pravo.

Kod sudbenih rasprava polaže se prisega, no to biva dosta rijetko. Htjelo se istaknuti svetost prisizanja pa se zbog toga ona rijetko upotrebljavala. Imade u starini raznih načina, kako se

prisega polaže. Vinodolski zakon spominje formulu prisege riječima »položivši ruku vrhu knjig« (t. j. na bibliju), god. 1694. veli se »postavivši desnu ruku na propelo Sina Božjega«. Latinski zapisnici kazuju »tactis manu scripturis, juravit« a talijanski »ha giurato sopra S. Vangelo«. Imade još jedna forma prisizanja pa se čita 1670.: »položiše ruku na prsi njihove i prisegujući rekoše« . . . »Vrže ruku na prsi i prisiže dušom svom«. Na Rijeci mora da je kod prisege nazočan arkidjakon te se ta polaže u njegove ruke. Tamo imade svećenik, od kojega se traži prisega, neki izuzetan položaj. God. 1446. imalo se na Rijeci zapriseći svećenika Ivana (presbyter Joannes) u sporu, što ga je imao hreljinski paroh (plebanus de Crelino). Riječki sudije izjavljuju zapisnički: nijesmo vlasni da primamo prisegu svećenika, već neka ga zaprisegne arkidjakon ili ćemo vjerovati popu bez prisege. Glasovalo se te se jednoglasno prihvatilo: Volumus.

Stara pravda vrlo često ne izriče osude, već traži od stranaka, što se pru, neka si izaberu arbitre[1]), koji će da spor riješe. Ti su arbitri naši čestiti i dobri kmetovi, za koje je svatko uvjeren, da će raditi po diktatu savjesti. Od stranaka kod takove prilike traži pravda, da se obvežu, da će se pokoriti pravorijeku arbitra. I to se unosi u zapisnik stereotipno: »Ča arbitri store, to ćemo za dobro i valido imati prez apelaciona more Germanico, dajući ruku i veru pred svedoki« (1752.)

Spomenusmo, da je u našoj staroj gospoštiji samo kanciler ovlašten, da piše službene isprave. Stare su oblasti često naglašavale, da ne će priznati pravnu valjanost spisa, koji je bilo ko drugi napisao. Naravno da se našlo uza sve to ljudi, koji si arogiraše pravo mjesnog notara. Kod toga je odlučivala »auri sacra fames«, pohlepa za parama. Negdje u prvoj polovici 18. vijeka radio je tako dr. prava Riječanin Ivan Josip Kavalieri. Mjesni kanciler brani svoje pravo te jednim proglasom proglašuje pravno nevaljanima sve one hartije, što ih je pisao Kavalieri (si annulanno tutte le scritture, che non venissero fatte per cancelliere del luogo). Slučajno je bio Kavalieri sindik našeg franjevačkog samostana pa se stalo sumnjičiti franjevce, da su s Kavalieriem u sporazumu te da pomišljaju, kako da se otresu jurisdikcije mjesne kancelarije — vogliono pian piano rendersi independenti della giurisdizione. Ta je osvada bila bez temelja te je mjesni manastir lako dokazao svoju nekrivnju. Bit će te se i u poznijim vremenima znalo povri-

[1]) Arbiter zove se kadkada „zamirni čovik", t. j. mironosac.

jediti pravo mjesnog notara po raznim nadripisarima i zakutnim advokatima, jer imade iz godine 1791. naredba vlasti kojom se brani pravo i povlast mjesnih notara: solamente notari giurati possono scrivere scritture publiche, instrumenti e contratti per tutto il commerciale distretto.

IV. ZLOČIN I KAZAN

A.

Običajna je pojava kod ljudi, da osuđuju i grde vrijeme, u kome živu a hvale i u zvijezde kuju vremena, koja su minula. U prošlo doba, vele, bilo je sve lijepo i ružičaso, teklo je svijetom med i mlijeko, ljudi su bili daleko bolji no smo mi danas, bili su sami krijeposnici i dobričine. Tako po gotovo kazuju oni ljudi, koji su odmakli dobom. Već stari latinski pjesnik spominje ljude »laudatores temporis acti«, t. j. one, koji slave i hvale vrijeme, što su ga proživjeli a grde doba u kome živu. Takovih je dakle ljudi bilo jednoć a biti će ih i unaprijed. I naši će mlađi, kad ostare, isticati, kako je vrijeme, što su ga proživjeli u mladosti bila »aetas aurea« a kako ne vrijedi doba, što će ga proživljavati pod stare dane, ako dakako ostanu na životu. Međutim čovjek, koji poznaje prilike i prošlost znade, da je bilo uvijeke, a da imade sada ljudi poštenih i valjanih, kao što je bilo a biti će uvijeke rđavih, nepoštenih i nevaljanih individua.

Ipak bismo se usudili reći, da je ovo parče zemlje, na kojem se mi krećemo, hranilo naraštaj dosta čestit, pa čak i bolji i čestitiji, no je bio u drugim krajevima, da, i u našoj blizini. To bismo mogli zaključiti odatle, što u našim starim zakonicima nijesu sadržane kazni onako oštre, drakonske, svirepe, kako ih sadržavaju zakoni i statuti izrađeni ne daleko od nas. Med tjelesnim kaznama spominju ti strani pravni zbornici sječu uda, uronjivanje u more, torturu, lomaču, i dr. To sve sadržava senjski, kastavski, riječki i verprinački zakon. A tome nema u zakonima, statutima, urbarima, naredbama vlasti, što su u nas bile na snazi, niti spomena. Nema dvojbe, da zakonoša uzakonjuje teške kazni tada, kad su teški prestupci i zločini u odnosnom kraju učestali. Njegova je nakana, da ih onim drakonskim mjerama iskorijeni. Pošto ih dakle naši zakoni ne spominju, bit će, da težih zločina u nas nije bilo, ili da su oni bili rjeđa pojava. Naš je narod živio patrirkalnim načinom života, neizložen uplivu vanjskog svijeta, pa je vjerojatno ostao pošteđen od zla primjera i rđava utjecaja.

Sudovanje spada u kompetenciju mjesne pravde te ona saslušava svjedoke, čini izvide, prima prisegu i izriče osudu. Kao članovi

pravde fungiraju naši čestiti seljaci t. zv. seniori ili starci. To bi bili naši današnji sudski vijećnici. Imadu oni zakon, na osnovu koga sude, a to je vinodolski[1]) zakon, trsatski statut, urbar, ugarski tripartit te razne naredbe vlasti. Ti se zakonski zbornici često spominju tečajem sudbenih rasprava. O trsatskoj pravdi progovorismo opširnije u »Povijesti Sušaka«. Osim pravde imade u mjestu i pučki sudac, kome su povjereni sporovi manje vrijednosti. Spominje se u 18. i 19. vijeku i sreski sudija, giudice distrettuale, koji vjerojatno ima neku širu kompetenciju, no njegova jurisdikcija ne prelazi granice trsatske gospoštije.

Stara naša pravda najčešće se bavi prestupcima protiv uvrede poštenja pa sudi krivca na zatvor, globu, uz to će moliti uvređenika za oproštenje i to ili pred sudom ili pred crkvom ili na javnom trgu. Katkada se to ima učiniti klečeći. Karlo Beloglavić oklevetao je god. 1760. Mata Bačića, slugu presvitle gospođe Danaro, supruge kapetana, da je »nekoji čelci prodal«. Tu je klevetu Karlo došapnuo pomenutoj gospođi. Stvar dolazi pred poštovane suce a oni »ime božje zazivajući, dokončaše i sentencijaše«, da će krivac pred sudom moliti oproštenje i da će platiti »sve špendije od suda«. Neko je oklevetao čestitu trsatsku djevojku Anđelu a nije mu pošlo za rukom da dokaže istinitost svoje osvade — kažnjavaju ga globom od 50 libara, jer je »nepošteno obšanil ženu a nemogal provat«. Blebetuša Kata Kuncarić uvrijedila je 1754. u poštenju kapelana Grgu Mršića. Stvar je krupna, jer Grga je svešteno lice, koje su naši stari uvažavali. Sud je oštro kazni. Bit će bačena u zatvor u kaštelu, te će moliti popa za oproštenje na onom mjestu, gdje mu je nanijela uvrijedu, i to javno, klečeći — »publicamente in ginocchii«. Oštro se postupa i protiv Margarete Baronove, žene zla glasa, jer je mještani zovu »puttana publica«. Ta je uvrijedila popa Prospera Mošnjića nekim nepristojnim kretnjama — »sputtando nelle mani e dando i fighi«. Nju se mora kazniti oštro, jer je, veli zapisnik, povrijedila »carattere sacerdotale«. To traži i Mošnjić, pa ističe pred pravdom, kako je on opće štovana olina te ga časte ne samo »Tersachiani ma anche persone nobili«. I baba je suđena na

---

[1]) Juraj Belić Ligatič, župnik brinjski, napisao je u početku 18. vijeka na latinskom jeziku povijest senjske biskupije pa spominje tamo, kako su se delegati vinodolskih gospoštija sastali u Triblju 24. aprila 1640., da raspravljaju o vinodolskom zakonu, jer su mnoge pravne ustanove, tamo sadržane, bile zaboravljene. Od svake općine došla su onamo 4 izaslanika, jedan svećenik i tri laika. On je osobno poznavao primjerak vinodolskoga zakonika, što se nalazio na Trsatu pa piše: »tales leges hodiedum in annalibus parochiae s. Georgii in oppido Tersat extant« (Lopašić: urbari).

strogi zatvor, da nauči, kako se ne smije neoprezno lomatati jezikom.

Med teške mane današnjice spada nepoštivanje vlasti. Nije to samo u nas, već biva to i na drugim stranama, te smo nedavno čitali govor, u kome šef Francuske sa boli ističe, kako taj porok njegovu zemlju vuče u provaliju. Jednoć je s te strane bilo drugačije, jer je seljak pamtio riječ sv. pisma »ko se vlasti protivi, taj se protivi naređenju božijem«. Predstavnik vlasti bio je poštivan te mu je zakon štitio auktoritet. To je pogotovo vrijedilo za »poštovanu pravdu«.

Imade u trsatskom štatutu paragraf, koji brani »suce pravedne«: »ako bi ki koga starca (t. j. člana pravde) ošpotal i sramotil, upada u penu lib. 25, polovica gospodinu, polovica pravde a kaštigan je s areštom«. Zaboravio se Juraj Duplić, te je uvrijedio Jurja Šporarića sudca, dobacivši mu, da je »tat, jarac od dveh žen«. Šporarić je član pravde pa se ona u osudi poziva na paragraf »ako bi ki starca ošpotal«, te ga kažnjava na zatvor i novčanu globu od 25 libara (1719.). I August Šarinić zaboravio se god. 1651., pa je uvrijedio suce, nadjenuvši im pogrdna imena »villani, ingiusti, truffatori«. Kapetan Čikolini sudi ga na veliku novčanu globu od 50 dukata pa proglašuje: ko unapred uvrijedi pravdu »deve esser castigato nella vita«; (t. j. na smrt).

Poštovanje vlasti, odnosno mjesne pravde, ide tako daleko, te se 1651. sastaje senat triju primorskih gospoštija, dakle viša instancija, da sudi o stvari. Senatu predsjeda kapetan Čikulini, a kao predstavnici pravde fungiraju: iz Bakra Antun i Luka Kovač, iz Hreljina Nikola Miloš, satnik (commilitone dell'anno) i Martin Čandrlić, a sa Grobnika Andre Durbešić i Bartol Sandrovac. Pravda je bila krupno uvrijeđena, jer joj je riječki postolar August Sanijević u brk odsjekao: »vadano al diavolo coll'animo e corpo, guidicano per gola, sono foibe, i t. d.«. Ne samo on, no je uvrijedila pravdu i njegova bolja polovica, inače Gomilarica, dobacivši »che tutto suo mangieranno«. Kad je čuo osudu (ne znamo, kako je ta glasila), tad se pošteni čižmar uzvrpoljio, pa od jada bacio šešir na stol suda »mettendo il capello sulla mensa del giudice«. I to je bila za ona vremena teška uvreda. Zbog toga se Augusta oštro kažnjava pa će moliti, klečeći pred crkvom sv. Jurja, pravdu za oproštenje, platiti globu od 50 dukata (za ono vrijeme velika svota), a ako se i opet zaboravi, izgubit će glavu (sarà castigato nella vita).

Imademo iz god. 1685. i opet zanimljiv slučaj, kako se kazni nepoštovanje vlasti. Nekom trsatskom gazdi uzela je pravda posjed

zbog dugovanja i prodala ga nekome od naših kmetova, kome je ime ili nadimak Paučina. Trebalo je novoga gazdu uvesti u posjed. Naravno da je bivši vlasnik, koji se zove Klastić, teškim srcem gledao, kako drugi dolazi u posjed njegove nekretnine, pa se okomio u srdžbi na izaslanike pravde, koji su vršili taj pravni čin. Pograbio je pušku, nišanio na poštovanu komisiju i dobacio: »kargajte se, zač se krv hoće proleti«. Dakle krupna grožnja i smetanje u uredovanju, što se mora strogo kazniti. I sastaje se pravda odmah nakon čina te stvara zaključak: »Polag zakona kraljevine i cesarske Svitlosti ide ga zgubljenje blaga i glave, a kako se isti suprotivil g. kapitanu s oružanom rukom, inkuroval je krimen lize majestatis«. Interesantno je, da stara legislatura uzima nasilje učinjeno kapetanu kao zločin uvrede veličanstva. Ipak se pravda smiluje krivcu, te ga kažnjava novčanom globom od 50 dukata[2]).

Značajno je, da stari zakoni štite uz predstavnika vlasti i čast samih uredskih prostorija. Anton Matković dao je u župnom uredu 1709. zaušnicu (matafun) Marku Matkoviću, pa presuda pravde glasi: »po zakonu gre ga pena života (t. j. smrtna kazan), ki se bije u plovaniji ili kancelariji«. Naravno da se smatra teškim prekršajem nepoštivanje roditelja, pa kad je Tomo Matković svojoj materi Margareti »štrfić u zube pokazal i rekal, da je krivo prisegla«, sude ga na globu od 50 libara, pa će osim toga moliti mater za oproštenje »pred stolom pravedním klečeć«.

Primorac je čovjek vesele i nagle ćudi, uz to voli dobru čašicu vina. A bilo je te božanske kapljice u starije doba znatno više no danas. U vinu su se dešavale zadjevice, tučnjave, izgredi, pa se je i time morala da pozabavi pravda. Kažnjava krivca zatvorom, šibom, berlinom (vezanje uza stup), procijepom, »skasima konopa«. Kod toga vezalo se krivca rukama o kolotur, pa se je taj nekoliko puta podizao i naglo spuštao, da tako osuđenik udari o tlo. Petar Bakarčić zametnuo je tučnjavu (1736.) pa dobiva »50 bastonate in publico sul cavaletto«. Žena Jurja Čačanića plaća 25 dukata radi »vike, smućne i zločestih besed«, uz to bit će vezana uz berlinu s procijepom na usteh »da se zna čuvat«. Bakici se kod te prilike stavljao jezik u procijep. Juraj Čačanić počinja javni izgred na

---

[2]) Mate Čaćan napao je god. 1697. kapetana, da je dao posjeći na umejcima šmrike za ličnu uporabu pa je tu osvadu uzela pravda kao stvar vrlo krupnu, jer da bi Mate »tim govorenjem mogal dobre smutit i razbit općinski mir«. Uvrijedio je teško kapetana pa veli presuda pravde »imal bi bit kažnjen na život, ništa ne manje se prosi milošća gosp. kapitana, da takovu kaštigu bi obernuli na rešt po njihovoj volji«.

trgu (1768,). Prvi put mu praštaju, no ponovi li se slučaj, bit će po njega zlo, pa veli osuda pravde »sotto pena della lingua in ceppo sia quieto«. Mate Petrić i Toma Paškvan poradi izgreda mesti će 6 dana trsatsku pijacu (purgare forum), a Ivan Mihić kažnjava se zbog izgreda sa »3 skasi od konopa«, te novčanom globom od 80 libara u korist kapetana. Grga Bakarčić izlemao je ženu, pa je kažnjen sa »3 skasi od konopa i 50 palic«, jer »ni se pristojalo dobru i poštenu ženu kajičit i bit«. Mijo Matrljan alias Cingulić »naskočil je na ženu i maknil s toporiščem po glavi«, pa veli pravda »sam si ni mogal pravicu činit« pa plaća 25 libara »za reparacion kaštela«. Neki naš žitelj, kome je nadimak Mihalica, odsjedit će radi tjelesne ozljede 8 dana »nad jamun« (neki stroži zatvor, moguće samica).

Zlosretna kletva bila je već u staro doba poznata u našem kraju, prem nije sadržavala riječi onako ogavne, kako se čuju u naše dane[1]). Više vlasti nastupaju protiv psosti te je kažnjavaju. Tako imade novljanski urbar iz god. 1609.: »Svi i svaki imaju po odlučenju božjemu i zakonu vere naše katoličanske u strahu božjem službu i dužnost svoju nastojati, psosti, šentivanja[2]), uvad i karanja ostaviti, tako da koji, budi žensko budi mužko pregriši, ima se deset dan ob vodi i suhom kruhu u turnu držati i pri crkvi pred svim pukom do izveršenja na tarlici ili kladi zatvoriti«.

Naš Trsat postao je famozan sa psovke pri koncu 18 vijeka, pa kapetan iz Bakra (tad smo pripadali onamo) piše »si sentono tante maledizioni, che fanno largar i cappelli«. Ponovno piše koju godinu kasnije o tom brutalnom običaju: »si deve frenar le pessime lingue come sono Tersachiane«.

Naši trsatski suci progone psost bez samislosti. Anton Šekulja opsovao je oca Šimu Kolaciu pa će u buturnicu 8 dana, a ako se i opet zaboravi »dobit će 50 palic«. God. 1766. sudi se Petru Marču: prvi put mu se prašta, no ponovi li se slučaj, opalit će se Petru 50 batina. Osim zatvora i batina sude psovača tako te mu se jezik stavlja u procijep. Na Rijeci kao da su u tome bili još stroži. Neki mesar Juh je nepopravljiv bogopsovac, prem više puta za to kažnjen. Sudi mu kapetan grada Ričan: bude li unapred kada opsovao, slobodno je onome, ko čuje, Juha izlemati, da, i ubiti pa za to neće biti nikome odgovoran.

---

[3]) U Kastvu spominje se kao kletva u 18 vijeku: šentaj te Bog, muka te božja, po rane božje. Kastavski kapetan izdaje god. 1757. naredbu protiv onih, koji budu unaprijed »šentovali, mukali, rana-li«.

[4]) Psovka; i danas se čuje »šentaj te vrag«; uvad jest svađa.

Naši pređi obdržavali su savijesno crkvene zakone, jer je puk bio prožet jakim religioznim duhom a kler imao znatnu moć. Svetkovalo se nedjelje i blagdane, sve je polazilo te dane božji hram, u doba mise bile su zatvorene mesnice, dućani i birtije. Pazilo se, da se taj dan ne povrijedi bilo kojim nedoličnim činom. To se ipak dogodilo god. 1600, kad je neka Kata Paškvan »obeščastila blagdan Stomorine«, t. j. dan 15. augusta. Bakica je napala taj dan supruge Martina i Ursu Paškvan i »sramotila nespodobnemi reči, da su Ursu drugi prvo obaspali nego njezin muž, mati da joj je coprnica«, nadalje veli zapisnik pravde, da je Kata rekla tako »sramotne besede, da su drugi od grubosti zapirali uši«. Pravda polaže najveću važnost na to, što se je to desilo na veliki blagdan, koji je time u neku ruku oskvrnjen. Kata nije, veli osuda, onom »najglavnijem blagdanu Divice Mirije nijednoga rešpekta i poštenja nosila«. Poradi toga sudi je na aps, na novčanu globu kapetanu i pravdi, uz to ima dati crkvi sv. Jurja 3 konki (neka mjera) ulja. Opetuje li se slučaj, tad će platit globu od 50 dukata.

Što se krađe tiče i diranja u privatno vlasništvo, reći nam je, da su naši predšasnici bili in hoc puncto vrlo strogi. Bit će, da su delikti te vrste bili učestali pa je trebalo stati tome na put. Mate Zekulja (Šekulja, prozvan Vlah, jer je došao iz kraja, gdje ima pravoslavaca) sjekao je na Rupnu 1736. na tuđem zemljištu stabalje. Kazniše ga sa »50 bastonate more croatico a cavaletto publico«. Supruzi Starčić ukrali su odijela i dragocjenosti pa ih kazne izgonom (1713) »banditi per 5 anni dalla giurisdizione di Tersatto e tutti beni e signorie camerali«. U Kirinovu vinogradu neko je učinio oveću štetu. Kapetan nalaže, neka se krivca pronađe, pa, ako je muškarac neka mu se dade »25 bastonate«, a ako je žena »25 lopate«. Pavlu Šekulji se grozi pravda, da će u slučaju, ako se ne opere od sumnje u nekoj krađi »podnest kaštigu od aresta u kaštelu, od koga niti krova se ne vidi« (1774). Po trsatskom štatutu ide glava za veliku krađu ili palež, inače zatvor. Po starom židovskom običaju može vjerovnik tražiti da se strpa u zatvor njegov dužnik i da ga se tamo drži, dok svoj dug ne podmiri. Slično biva u nas pa su uapšene 1800. tri naše žene Barbara Ivankova, Kata Kirinka i Ana Bodulka radi duga gospoštiji. Mole iz zatvora kapetana: »nimamo čim platit; da bi nas pustili iz kaštela, pogibamo zaprte pa ćemo drugo leto platit«.

B.

Sudeći po zakonskim propisima, koji su u nas bili na snazi u najstarije doba, bio je moralni život naših pređa prilično ispravan. Nije bilo, naravno, niti iz daleka one moralne razulareriosti, što je danomice gledamo vlastitim očima. Danas na to moralno nazadovanje upućuju našu mladež zle knjige, rđav odgoj, zla društva, nečedno odijevanje, nevaljani filmovi i dr. Svega toga nije poznavao stari vijek. U vinodolskom zakonu tek se na jednom mjestu aludira na prestupak proti ćudoređu: Osuđuje se onoga, koji ženi čini nasilje pa ga se kažnjava teškom novčanom globom. Delikvent platit će gradskom kapetanu 50 libara, a toliko i ženi. Jamačno su u ono vrijeme delikti protiv morala bili rjeđi. Kasniji su zakoni u tome stroži! Oni spominju delikte, o kojima nema prije 16. vijeka u nas spomena. Spominju čedomorstvo pa ga kažnjavaju kaznom smrti, nasilje tuđoj ženi pa i za to traže glavu, nasilje djevojci, koju će zavodnik morati da ženi. Nadalje govore o prostituciji pa se prostitutke kažnjavaju izgonom, bičevanjem, globom od 50 libara. Vrbnički zakon spominje sodomiju te sodomitu sudi na smrt. Kod djela protiv ćudoređa postupa naša pravda blago i taktično te krivca zove ad audiendum verbum pa kažnjava tek onoga, koji je recidivus.

Starješina puka Anton Matković i Anton Paškvan nastupaju protiv Mata Hodnika i Ane Zugnjen (valjda Ognjen) u ime vežičkog puka radi »neprilečneh stvari, ke se med njimi zgađaju s publikim skandalom« — Taj je veseli par pozvan u plovaniju i pokaran »od poštenja zadnji krat«. Ako se Mate približi Ani, platit će globu od 50 libara, učini li to Ana, putovat će u apsanu. Znatno je teža osuda, što izriče kapitalno vijeće u Bakru god. 1805. na tužbu trsatskog župnika i distriktualnog suca protiv Martina Rahelića i Jakova Petrića iz Vežice. Ova dvojica jogunastih individua odviše su pomamni za osobama drugog spola. Eto osude: prvi će raditi jedan dan na javnome putu, živjeti samo o vodi i kruhu a prilijepit će mu se 6 batina. Onaj drugi bit će nagrađen sa 12 batina, a tri će dana odsjediti u trsatskoj glavnjači pa će mu se za hranu davati samo voda i kruh. Uznike čuva vojnik pa će delikventi platiti vojnika i to s 20 krajcara na dan, uz to platiti na račun hranarine po danu 17 krajcara. Seoski don juan Gržanić zaveo je Margaretu Petrić »con lusinghevole promesse del futuro matrimonio«. Djevojka rodi dijete. Stvar je ozbiljna, jer je Tomo rođak Margarete, te ne

može da je ženi bez privole crkvene vlasti. Tko dakle dirne u takovu ženskinju, toga se kažnjava strože. On dakle ima platiti 50 libara, pa će uz to u aps. Margareta pak plaća 25 libara župnoj crkvi. Glede alimentacije otpućuje se na crkveno sudište, a sudit će joj modruški arhižan. Sličan se slučaj desio Kati Ježić, koja rodi vanbračno dijete 1705. god. Naravnog oca djeteta Mihovila Flego sudi arhiđakon modruški Benzon tako, te će davati za dijete alimentaciju a crkvi platiti 12 dukata. Osuda priopćuje se kapetanu, da je provede »per dar il braccio all'essecuzione«. — Taj se postupak oslanja na trsatski statut, koji veli: »ako bi ki silu učinil koj divojke, da je pozakoni. Sujeno budi od duhovnik«. Nećudoređe uzelo je veći mah u drugoj polovici 18. vijeka, te se 1756. trsatski župnik jada u podnesku na kapetana, kako su se ovdje nastanile razvratne žene, izagnane iz Rijeke te da je Trsat postao s te strane »piccola Venezia«. Prema zaključku pravde iz onih godina izagnat će se iz gospoštije žena, koja tjera blud.

Što se ćudoređa tiče, reći nam je, da nije niti kler u starije doba bio bez mana i poroka. Ipak kao da nije vlast bila protiv nećudorednih duhovnika bez samilosti i obzira. Teško je pogriješio 1701. god. svećenik Ivan Petrić, koga tuži biskupu neka djevojčura »con lusinghevoli termini mi attrasse con aver deflorata la mia gioventù«. Biskup Brajković kažnjava Petrića te će platiti župnoj crkvi 20 dukata, a ženi 30. Međutim je Petrić umro prije no je platio svojoj dulcineji sav onaj novac pa se ona obraća biskupu, neka primora nasljednike popa, da preostatak plate. To je naravno uslijedilo. Svećenika, koji je imao vanbračno dijete, nije stara vlast nemilosrdno ganjala niti njegovo čedo smatrala bićem desetog reda[5]). God 1442. tuži riječkome sudu svećenika Marka neka Fiumanka, što je s njome rodio dijete pa traži za dijete i sebe alimentaciju. Sud je odbija, te veli, da ne može na to popa prisiliti: »presbyter Marcus nullam tenetur reddere rationem concubinariae suae de suis bonis«. O činu se javno sudi i izriče se javna osuda, iz čega zaključujemo, da čin u očima onog vremena nije bio odveć sablažnjiv. — I god. 1490. bavi se riječki sud predmetom, koji imade vezu s vanbračnim sinom riječkog popa. Sin naime riječkog duhovnika Simona, imenom Juraj, traži nakon smrti oca njegovo nasljedstvo. Pošto svećenikova svojta

---

[5]) Papa Nikola dopušta krčkome biskupu 1290. da može odriješiti od izopćenja svećenike, koji u kući svojoj javno drže svoje sinove (publice in domo retinentes; Theiner: monumenta) a naredba modruškoga biskupa iz 1589. zabranjuje, da sin svećenika poslužuje kod oltara.

neće, da mu ga dade, navodeći da je vanbračno rođen, obraća se Juraj na riječko sudište, koje uvažava njegovu tražbu: est consuetudo terrae Fluminis, ut deficientibus et non existentubus filiis ex legitimo matrimonio, filii ex illicito et damnato matrimonio procreati patri et matri ab intestato succedant.«

Okrivljenik dolazi u zatvor, koji se nahodi u trsatskom kaštelu. Sam mora da skrbi za jelo, katkad mora platiti nadnicu vojnicima kao stražarima uzâ. Tako provališe 1700. god. neki nevaljanci u stan kapetana, pa onda u stan župnika i tamo uzeše nešto novca — »levate poche petizze che hanno spese«. Provaliti u stan kapetana i župnika je doista krupna stvar. Brzo se osvijestiše pa mole preko kapucina riječkih, neka im se oprosti. Sude ih na zatvor a nemaju pare u džepu, da se u apsu prehrane. Zato piše mjesni satnik ili župan kancileru, neka im pruži koji zalogaj »che non periscano di fame«.

U slučaju zločina i prestupka nastupa pravda i drugi funkcioneri gospoštije ex officio, no ih mora platiti okrivljenik. To je shvatljivo, jer oni od gospoštije ne primaju plate. A parbeni su troškovi razmjerno dosta visoki. Ima da se plati za svaki akt, svaki uvid, svaki gotovo kret onih, koji tamo odlučuju. Grga Bakarčić je god. 1709. grdno izlemao Nikolu Ježića. Suđen je na zatvor te na nošenje parničkih troškova i to: za pritužbu)denunzia) libara 16, ljekaru l. 99, odštetu ženi, koja je odležala 40 dana, po danu l. 5, prokuratoru (advokatu) l. 60, satniku za poziv (citazione) l. 8, pismo u Bakar l. 9, predstavniku suda, logotenentu l. 60, sudskim prisjednicima l. 1, dostava osude l. 3. Konačno ima da se plati stanovita svota mužu tužiteljice, svjedocima, i t. d. Kako iz ovoga računa vidimo, parničenje kod naše stare pravde je vrlo skupa stvar, za siromaha čovjeka zator i ruina.

C.

Kazni trsatske pravde napomenusmo u »povijesti Sušaka«. Ovdje ćemo napomenuti neke, koje nisu tamo sadržane. Prva je izgon sa teritorija gospoštije. Njega spominje vinodolski zakon pa naročito naglašava, da za svaki slučaj izgona treba privola kneza. Svakako je izgon vrlo teška kazna pa se izriče samo kod najtežih zločina. Naši ga stari okrstiše »band«, a ta riječ imade zajednički korijen s njemačkim glagolom »verbannen« — izagnati. Ana Cunjevica bila je god. 1750, odavle izagnana, no se i opet vratila. Vjero-

jatno bila je to neka raspojasana žena, jer žene te vrste nalaze najbolju zaradu u lučkim mjestima. Nju sudi pravda na berlinu, na 15 batina (buoni colpi colle verghe sulla schena), konačno na izgon. Kod toga je propisana neka ceremonija, pa se ta ima da ovrši i na zloglasnoj Cunjevici (jamačno nadimak). Trabant (redar) je tjera sa Trsata prema sušačkome mostu, a putem udara šibom po golim leđima. Kad ju je preveo preko mosta, daje joj nogom udar u plemenitu čest tijela i tako je zakonskoj formi udovoljeno. Taj udar (na engleskom kick) znači, da se izgonašica ne smije više vratiti k nama (le diede un calcio per non ritornar più qua). God. 1754. osudiše na izgon nekog zlikovca. Pandur ili trabant Bartol Doričić prati ga uz pratnju dvojice svjedoka do mosta, tamo mu daje udar o zadnju čest griješnoga tijela, te mu dobacuje: »putuj i ne vraćaj se!«

Imade kazan vrlo oštra, drakonska, koja se ali rijetko izriče, a ta je osuda na galije, ili kako je drugi zovu osuda na vesla (condanna alle galere). Mletačke galije, koje su plovile našim morima, kako je poznato, imale su veliki broj veslača. Ispod palube bio je jedan, dva, tri, katkada i više redova vesala, a veslači bili su gusto zbijeni jedan do drugoga, tako da je na svakoga njih otpalo tek 8 četvornih stopa. Kod starih Rimljana bilo je na velikim ladjama (liburna, trirenis) katkada 150 veslača[6]). Mlečani su bili na glasu trgovci i pomorci, imali su veliku trgovačku mornaricu pa im je trebao veliki broj mornara. Ljude zla glasa i zlikovce sudili su na vesla, uz to kupovali robove, te ih upotrebljavali u tu svrhu. Imala je i Austrija galija i brodova, pa je i tu bio običaj te bi zlikovce šiljali na galije, da tamo ispaštaju svoje grjehote. Doista je to bila vrlo teška kazan, svakako teža no doživotni zatvor.

Osuda te vrsti spominje nam se god. 1736. Braća Simo i Anton Blažinić provališe u neko skladište, pokradoše veliku količinu žita i brašna i kradomice odvukoše na lađe, koje su pristale na ušću Rječine. Bijahu uhvaćeni, bačeni u zatvor, konačno dovedeni pred mjesnu pravdu, da im se sudi. Osuda bila je vrlo oštra, jer se krivce sudi na tri godine »remigare nelle galere di Sua Maestà«. Mimogred spominjemo, da su carski kapetani u Lici znali također suditi na tu kaznu. Tako je god. 1702. neki Butorac iz Pazarišta suđen na

---

[6]) Veslači su se izmjenjivali tako te ih je 100 veslalo, a 50 počivalo. Katkada bi veslali svi. Kod mirnog vremena mogla je brzina lađe doseći 20 kilometara na sat. Vesla bila su dugačka te su na svakom veslu bila po 3 čovjeka, katkada pet do 6 (Poparić).

galije, odvučen u Pag i tamo predan Mlečanima, da ga upotrebe kao veslača na svojim lađama (Lopašić: Spomenici Granice.—[7]).

Batina kao kazan delikta često je išarala leđa ili stražnji dio tijela naših predšasnika. Stara pravda luči batine »more Croatico« i »more Germanico«. U prvom slučaju šiba pada na stražnji dio tijela, u drugom na leđa. Žene se udarale ne batinom, nego lopatom (peračom). Šibanje, odnosno batinjanje, vršilo se javno, da se tako utjera strah u kosti onima, koji su skloni zlu, a koje neće popraviti niti zatvor niti novčana globa. Šiba bila je u nas u modi sve do prve četvrti prošloga vijeka pa su je upotrijebili i Franzuzi, koji su u nas vladali iza 1809. Međutim šiba, koju toliko preporuča biblija, ispala je iz mode, pa će za nju naskoro vrijediti »jednoć bila, sad se spominjala«.

Interesantno je, kako se postupa u nas kod šibanja žena. Ana Margan Lukina počinila je nešto krupnijeg, pa je sude 1759. god. »alla piena fustigazione«. Kod ovršenja kazni sudjeluje veći personal i to dva pandura (sbirri), čitiri vojnika a s njima g. kaplar. Neće se ta operacija vršiti javno, da svjetina ne gleda delikatne udove žene, već s one strane kaštela u zatvorenom prostoru (sotto le mura del castello). Kao da se radi o nekoj pompoznoj ceremoniji, kapetan nalaže satniku i kancileru Kolaciu, kako će kod te prilike postupati. Kod stolara neka se izrade dvije motke. Jedna bit će ukopana u zemlju, druga pribijena uz prvu, tako da obje zajedno predstavljaju formu križa. Ova druga motka neka segne do leđa okrivljenice pa će uza nju biti vezana. Neka se pripremi svežanj šiba i to debelih i suhih — forti e secche verge, che si vendono dai Cragnolini per le scope.« — Leđa žene do pojasa bit će gola, a panduri će joj prilijepiti na leđa 30 šiba i to svom snagom »senza pietà e misericordia«, tako te nakon trećeg udarca mora da brizne krv — (che dopo tre colpi esca sangue dalla cute). Pardona i nježnosti ne smije biti, jer, veli ferman, panduri bit će suđeni na batine, ako prema zloglasnici pokažu slabosti i obzira.

Među aktima stare pravde zabilježen nam je slučaj smrtne kazni, koji se desio 1749. god. Osuđenica na smrt zove se Kata Jelinić, a rodom je iz Cresa. Iz manjkavih sudskih spisa, koji se

[7]) Nasilni general Herberstein osudio je na galije 1672. god. 14 pravoslavnih kaluđera, jer su se usprotivili uniji. Većina njih je u kratko vrijeme podlegla napornome životu a tek je nekolicina ostala živa. Sa galija mole kojekuda, neka ih se spase, no uzalud. Obraćaju se kaluđerima na Sv. Gori Atosu, a ovi im odgovaraju, neka izdrže, neka odvažno podnose patnje a neka ni za što ne ostave vjere predaka.

spasoše, ne da se razabrati, zbog čega je Kata suđena na tako tešku kazan. Moglo bi se reći, d je po srijedi čedomorstvo ili trovanje. Kapetan daje satniku Ivanu Petriću i kancileru Ivanu Kolaciu naputak, kako se ima kazan izvršiti. Kata se nahodi u zatvoru u trsatskom kaštelu i čeka sudbinu. Satnik i kanciler, nalaže kapetan, neka odmah pođu u ćeliju osuđenice i neka joj kažu, da je suđena na smrt, i da će joj se sjeći glava (decapitazione). Odmah za tim neka pozovu kanonika Šepića, da pođe do osuđenice, jer ona želi, da se kod njega ispovijedi. Taj ima da joj održi nekoliko nabožnih razmatranja, da je gane na pokoru te pripravi na smrt. Dan prije izvršenja osude imaju doći k Jelinički »padri confortatori«, redovnici (mjesni franjevci ili riječki kapucini). Oni će ostati s njome čitavo vrijeme do izvršenja osude, da je tješe i bodre pa će je pratiti na stratište. U Bakar je već stigao, veli kapetan, krvnik »mastro Frajman« da ovrši krvavi čin. Slijedeće subote sjeći će se Kati glava pa se ima pripraviti stratište. Ima se podići podij, na kome će biti panj za sječu, uza nj klupa visoka jednu nogu s naslonjačem. Ta će biti za redovnike, koje kapetan zove confortatori, tješitelji ili bolje hrabritelji. Sve je, kako vidimo, skrupulozno propisano, pa je kazan izvršena. Spasao nam se i račun s te krvave scene. Sastavio ga je trsatski satnik a glasi na 48 libara. Ovamo je uračunat trošak za uzdržavanje osuđenice u apsu, nagrada redovnicima te plata krvniku. To je jedinstveni slučaj smrtne kazni u našoj gospoštiji tečajem više vijekova, a naša je želja, da bude i posljednji.

V. BORBA ZA PUČKE PRAVICE

Staro doba nije poznavalo jednakosti u ljudskom društvu te je ona, kako je poznato, čedo francuske revolucije. Plemstvo i kler bili su privilegovana klasa, seljak je bio rob. S njim se postupalo kao sa slugom i parijom, te je u tome postupanju prema jadnom seljaku bilo među vladajućom gospodom vrlo malo izuzetaka. Mi se zgražamo, kad čitamo u povijesti, kako je Tahi bio nečovječan sa svojim podanicima, a ne mislimo da nijesu ni druga gospoda bila bolja. Duboki jaz bio je među seljaštvom i klasom, koja je vladala. Jadan seljak snosio je taj teški jaram stojičkim mirom uvjeren, da je to posve opravdano i da ne može biti drugačije. Amo tamo izbili su seljački nemiri, koji su bili ugušeni krvlju, pa je nakon toga položaj seljaka bio još nesnosniji.

U povijesti Sušaka napomenusmo zakonike, koji su jednoć bili na snazi u našem kraju, a koji su donekle regulisali odnos izmed seljaka i zemaljske gospode. Amo spada vinodolski zakon, trsatski statut, te više urbara. Urbar je naime spis, kojim se uređuje odnos između kmeta i njegova gazde pa sadržava prava i dužnosti seljaka i svjetovnog gospodara. Naravno da su seljaci došli do urbara tek nakon borbe sa gospodom. U nas je izdan prvi urbar god. 1575., ali nam je njegov sadržaj nepoznat. Kapetan Dell'Argento naime spominje 1681. neke posjede, koje da su usurpirali Zrinski, pa tu izrično veli: »visto l'urbario dell'anno 1575.«. Kasnije bi izrađen urbar god. 1605., za njim drugi kao nadopunak prvome god. 1610. Ti su urbari ostali na snazi preko jednog vijeka pa su pojedine ustanove, tamo sadržane, tokom vremena zastarjele. Zato se u polovici 18. vijeka misli na novi urbar. Kapetan Paravić nalaže kancilaru Kolacijù neka sakupi spise i zapisnike, koji će trebati kod sastava novog urbara. Međutim taj novi urbar nije, čini se, ugledao svijetlo božje. Pomenuti urbari sadržavaju neke mršave i oskudne povlastice seljačkoga svijeta, pa se naš kmet na nje pozivao i smatrao ih kao »magna charta libertatum«.

Borba našeg kmeta bila je često upravljena protiv gospoštijskih kapetana, koji su radili na tom, da seljaka što više iskoriste, što više skuče pod svoju vlast. A nije ni čudo. Kapetani, koji su često

bili zakupnici naše gospoštije, većinom su aristokrate iz zapadnog dijela bivše države. Oni uzimlju gospoštiju u zakup, da iz nje izbiju što veću korist za svoj džep. Nije dakle čudo, što je među njima bilo siledžija. Takav se slučaj desio i na Rijeci god. 1601. Došao na Rijeku švapski aristokrat Fridrik Paar, kojemu je car podijelio riječku kapetaniju. Po starom običaju imao se instalirati u crkvi s. Vida i tamo položiti prisegu. No Paar ne će da se prisegom veže te otsječe deputaciji grada, koja je to od njega tražila: »non giuro a par vostro«. Ne samo to, nego je svoje protivnike po miloj volji kažnjavao, zatvarao, batinao. Grad šalje često predstavke nadvojvodi u Grac i moli, da se silnik odstrani. Tek nakon dvogodišnjeg nasilnog kapetanovanja nesta Paara iz Rijeke.

I naš kmet vodi borbu protiv bahatih kapetana, koji ne poštuju njegovih prava i sloboština. Šalje predstavke nadvojvodi u Grac, grozi se, da će izravno u Beč do svjetle krune. Poziva se na zakon, na urbare, na mjesne običaje, koje u predstavkama naziva ragioni e consvetudini«. Ti običaji traju mnogo decenija pa su tako zadobili moć zakona.

Valjda je najbezdušniji naš kapetan bio Gašpar Knežić. Navalio je na leđa našeg čovjeka teške rabote i podavanja te se moralo zatražiti intervenciju nadvojvode. Uviđelo se, da je kmet u pravu, pa nadvojvoda šalje izaslanstvo, koje će da riješi spor. Kao odaslanici nadvojvode dolaze amo pićanski biskup Anton Zara te riječki kanciler Flaminij Matio. Pozivlju na sastanak trsatsku pravdu, neka ona iznese pučka gravamina. Kod te zgode nastupaju ko članovi pravde (seniori) satnik Tomo Matrljan, Juriša Posložić, Mihovio Mulić, Petar Ježić, Grga Kirin, Ivan Kirin, Lovro Matković, Nikola Smoljan i Mate Tomašić. Uzeše riječ naši bistroumni seljaci pa stadoše pred povjerenstvo iznositi svoje jade i žalbe. Spominju, kako su Knežićevi predhodnici Anderget, Lenković i Rob poštovali njihove pravice. Ističu, kako su oni puka sirotinja u kraju, koji je krševit i neplodan pa ne mogu da Knežiću davaju ono, što od njih pita. Oni da su zadnjih godina mnogo trpjeli od Uskoka i drugih provalnika, da nemaju plodnih livada, sjenokoša i šuma, kako ih imade gornja Hrvatska te da bi poumirali od gladi, kad ne bi našli na Rijeci nešto malo zarade. Oni će se rado pokoriti presudi nadvojvode, uvijek su spremni da na njegov poziv pođu na vojnu i na sječu šume. Sve je te muževne prigovore morao da sluša od svojih podanika nasilni Knežić, pa mu nije preostalo, nego da se mirno nagodi s našim čestitim predhodnicima. Posredovanjem

nadvojvodinog izaslanstva došlo je do sporazuma, pa je taj stante sessione stavio na papir mjesni notar Mate Knežić. (1605.).

Evo što sadržava zapisnik o sporazumu: Podanici ne će smjeti otuđiti svojih nekretnina bez privole kapetana. Ako to učine, izgubit će posjed i novac, što ga prodajom stekoše. Kmetovi mogu svoje vino prodavati na malo i veliko do dana s. Vida a kaštelan vlastan je prodvati gospoštijsko vino tokom cijele godine. Što se berbe tiče, slobodno je grožđe brati po volji, jedino se mora oglasiti u kaštelu dan berbe. Ne dopušta se kaštelanu sjeći drva na posjedima kmetova: ako se o to ogriješi platit će nadvojvodskoj komori novčanu globu od 300 libara. Župniku i biskupu slobodno je prodati vino, što ga od kmetova primaju, u svako doba godine. Konačno poput ostalih župljana morat će unaprijed i Knežić davati crkvi desetinu. Time je dokrajčen spor a Knežić je unaprijed pravičnije postupao, jer se ne čita nigdje o daljnjim žalbama naših kmetova.

Sin Knežićev Franjo, trsatski kapetan, ugledao se u zao primjer svojeg roditelja pa je i on zanovijetao ubogom seljaku. Sudeći po nekim njegovim izjavama zaključili bismo, da je Franjo bio od oca gori i nasilniji. Naši predhodnici, ljudi mira i sklada, htjeli su taj spor s kapetanom riješili mirnim putem (1635.). Poslali su k njemu svoje emisare i umolili ga, neka potvrdi njihove pravice i sloboštine (confermar le loro ragioni). Mislili su opravdano, da će Knežića vlastiti potpis primorati, da im prizna ono, što je njihovo. Međutim je Knežić uskratio potpis a delegati puka mu odsjekoše, da će ravno k caru, da mu se izjadaju. Sad je tek kapetan pobjesnio te nije htio da dalje razgovara. Duboko uvrijeđen i ogorčen, što prosti seljaci pregovaraju s njim kao sebi ravnim, ostavio je mjesto te otišao put Grobnika do prijatelja Martina Sandrića da mu se izjada protiv drzovitih seljaka. Sandrić je tad bio guverner Vinodola te je imao neku jurisdikciju nad Trsatom. Saglasio se sa svojim nasilnim prijateljem te pisao na Trsat pismo, u kome čovjek bez srca i osjećaja piše, da će on (Sandrić) sa svojim ljudima doći, da mjesto spali (vol venir abbrucciar Tersatto), ako se Trsaćani ne sporazumiju s Knežićem. Taj se ipak pripitomio, videći nepopustljivost naših kmetova, potpisao pučke pravice, udario na papir svoj žig te izjavio poslanstvu, da može svagdje na njega računati — tek je zatražio, da mu seniori prisegom obećaju, da će mu biti poslušni. To bi učinjeno. Zapisnik sa ovog sastanka pisao je Gavro Car župnik i kanciler, a imade ove

potpise: Franjo Knežić, satnik Ivan Češinja, suci Grga Kirin, Tomo Matrljan, Mateša Kačan, Mijo Bartolović, Mateša Matković, Salom Salomić, Jerko Flego, Ivo Beršić i Staniša Mažuranić.

Trsatskom gospoštijom i gradom Rijekom upravljao je u doba carske vlasti većinom zajednički kapetan, koji je residirao na Rijeci. Medjutim je administracija bila rastavljena te se uprava u nas vodila po našim zakonima i propisima. Poštovala se dakle naša autonomija. Ipak se dešavalo, te su neki riječki kapetani slabo poštovali naše pravice, pa je konačno Rijeka imala absorbovati naš kraj. A toga naši preci nisu mogli dopustiti. Držeći se one »vigilantibus jura«, zahtijevali su, neka se u nas vlada prema našim zakonskim normama, a nipošto prema onima, što su na snazi na Rijeci. Šalju predstavku (oko god. 1700.) u Grac »all'eccelso consiglio di Sua Maestà« pa tamo s ponosom ističu, kako vinodolski gradovi uživaju preko 400 godina povlastice, koje moraju poštovati viši faktori. Oni imaju pravo da to traže, jer su uvijek bili vjerni caru i za nj se borili (in tante ruine, incendii, sangui sparse, angustie, in tante guerre in questo doppio confine). Neka se strogo naloži riječkom kapetanu »conservare nostre leggi e coosuetudini«. Oni će u obrani svojih prava žrtvovati život i posjed (obligati colla vita e robba). Čini se, da se prešlo šutke preko tih jadikovki jer 1719. traže ponovno od kapetana Montanaria: »mantenere le nostre antiche ragioni e zakoni«. God. 1768. imade opet predstavka iste sadržine a 1774. traže novi urbar, jer je dosadanji zastario, da njime zaštite svoja prava. Iste godine imale su se sastaviti gruntovne knjige pa kapetan, koji u to doba boravi u Bakru, nalaže našim mještanima, neka svatko svoje zemljište izmjeri i neka pristupi k povjerenstvu, koje će pohoditi mjesto, da iskaže što posjeduje. To se povjerenstvo zvalo »regalis urbarialis commissio«.

Protiv nepravde i nasilja viših vlasti znali su često nastupati važniji funkcioneri naše gospoštije. Tako čini god. 1707. kanciler i župnik Genova u predstavci na gradačku komoru, gdje ističe, kako pučanstvo trpi mizeriju i nestašicu, kako se ne poštuju zakoni sa strane viših te kako se pljačka jadan seljak »si fà tutto contro le costituzioni paesane per aggravar suddito e opulentar la borsa«. Oštro prigovara, što se okrivljenici ne kažnjavaju tjelesnom kazni, već novčanom globom samo zato, da se iz džepa bijednika istisne što više novaca, a ne misli se, da li je siromah u stanju da plati novčanu globu ili nije. On, Genova, uvjeren je, da je komora protiv toga, da se puk na taj način globi i upropaštuje pa

moli, neka bi se upozorilo kapetana i njegove ljude, da s te strane budu više uviđavni, — L'intenzione, veli kanciler, di eccelsa camera è di non far consumar i sudditi nelle spese ma di castigarli nel corpo secondo i loro trascorsi.

Spomenusmo, da je naša stara pravda bila paladij prava i sloboština našeg puka. Koje dakle čudo, što nijesu u tome presizanju ni njé ostavili na miru, već dirnuli i u njezinu kompetenciju. To zaključujemo iz predstavke, što je naši šalju u Grac god. 1653. Tu oni pišu, da je pravda organ posve nezavisan od vicedominata u Ljubljani, od komore u Gracu, od riječkog kapetana i od riječkog municipalnog vijeća. Nitko od ovih ne smije, da krnji njezina prava. U doba, vele naši preci, kad je upravljao Trsatom kapetan Rijeke, Trsat je uživao potpunu autonomiju, što se tiče uprave, sudstva, legislature. Naša trsatska pravda, naglašavaju oni u tom podnesku, sudi u svim predmetima civilnim i kaznenim, može pače da izriče smrtne osude (promulga sentenzie capitali).

Kako vidimo, znali su naši preci ustati često na obranu svojih prava i sloboština. One su ih štitile od samovolje vladajuće gospode i tako im osiguravale neku malu sferu slobode. Izvojštili su ih teškom borbom protiv vlasti, koja je jednoć bila veoma moćna, surova, nemilostiva. A što čovjek teško steče, to znade i umije da brani i čuva!

VI. TRSATSKA KANCELARIJA, UFFICIO DI CANCELLERIA

Glava kancelarije jest notar ili kanciler, katkada ga zovu notar očiti. Običajno fungira kao notar mjesni župnik, jer se u mjestu jedva može naći drugi pismeni čovjek. Notar piše sve službene akte, zapisnike, privatno pravne spise te je vrlo uvaženi i ugledni zvaničnik naše stare gospoštije. Na sjednicama stare pravde piše zapisnik pa je taj sastavljen, »per longum et latum«, a ne tek sumarno. — Piše najvećma na talijanskom jeziku, koje je naše mjesto poznavalo, no imade dosta akata, pisanih našim i latinskim jezikom. Već je tad vrijedilo pravno načelo »quod non est in actis, non est in mundo« pa pravni posao nije imao valjanosti, ako ga notar nije stavio na papir.

Čitatelje, koji se bave poslovima kancelarije, zanimat će, koje knjige piše naš stari notar pa ćemo ih ovdje napomenuti.

Zapisnik iz sjednica pravde. Počinje s godinom 1742. Na naslovnom listu imade napis: »In nome di Dio e della Beata Vergine u kaštelu Njih Kralj svitlosti.«

Knjiga prodaje, kupnje, darivanja, ugovora, oporuka, pisana od župnika i notara Genove počevši od god. 1702 pa dalje Gdje je govor o nekretnini, tamo se bilježi vrijednost kuće odnosno zemljišta, dugovanje vlasnika, dažbina, kojom je nekretnina opterećena (porezno, bir, kvartez, livel, zakladna misa).

Knjiga »štim i inkantov« od godine 1708. dalje. Štima jest procjena stanovitog predmeta odnosno nekretnine. Inkant znači oglašenje prodaje stanovitog objekta. To je oglašavanje bilo strogo propisano, kad se radilo o otuđenju nekretnine.

Kvaderna crkvena od 1710. dalje, sadržava spisak podavanja, što ih naši kmetovi duguju župnoj crkvi.

Kvaderna urbariale sadržava dažbine, što ih kmetovi duguju gospoštiji. Počinje s god. 1767.

Libro delle sentenze, počevši od god. 1706. sadržava osude poštovane pravde.

Libro dei testamenti počinje s god. 1703. a sadržava oporuke naših predaka.

Estratto dei obblighi, livelli, aggravii, urbarii (1703.). U toj su knjizi popisani dužnici gospoštije, a tih imade vrlo mnogo, najveći dio naših starih kmetova. Protiv nemarnih dužnika postupa se sudbenim putem. Spisak počinje s godinom 1703.

»Kanti od zemalj« (1802.) Prigodom oglašavanja prodaje nepokretnog imutka imao se sastaviti zapisnik. Kod tog čina bio je nazočan izaslanik pravde, koga obično zovu pristav.

Elenchi degli atti (1799.—1810.), sadržava spisak raznovrsnih spisa i akata, kako veli nslovni list: comprite, stime, vendite, patti dotali, incanti, licitazioni, essecuzioni, testamenti, sentenze, estimi di fondi, inventarii, conti, dichiarazioni, compromessi, contratti d'edulicio, contratti d'arte, donazioni, sentenze arbitrarie, contratti di gersonato, sospenzioni degli incanti, scritture di pegno, convenzioni, composizioni.

Notarov ured li, kako ga inače zovu, očita kancelarija, oficij kancelarije imade službeni pečat, na kome se čita »sigillum oppidi Tersat«. Imade svoj posebni pečat i trsatska gospoštija, pa je na njemu napis, sigillum communitatis Thersat 1653.« Trsatski statut spominje taj zvanični pečat pa imade u zaključku statuta »za veće verovanje pučki pečat postaviše« (1640.). Spisi i zapisnici, koje napomenusmo, čuvali su se u kancelarijskom arhivu, koji se spominje često u staro doba. Kad se stanoviti spis postavlja u arkiv, tad se izrično upisuje u zapisnik: repositum in archivio cancellariae Tersactensis«. U doba kancelarovanja notara Genove dodalo se onim riječima »de mandato rev. Dni. Genova, parochi et cancellarii nec non archipresbyteri et vicarii generalis Modrussiensis«. Spisi, koji se odnose na privatne osobe, ne uručuju se interesovanim strankama, već se i oni čuvaju u arkivu. Tako prodaje 1675. knez Fran Frankulin Jurju Čoharu iz Vlaške Drage neki vinograd uz cijenu od 46 duk. Taj se kupoprodajni ugovor sprema u arkiv, a u iskazu spisa veli se o njem »kako svidoči kvaderna velika na pirgamini sub lit. A. na harat nro. 6.« Kad se iz arhiva prepisuje koji pravni akat, tad se veli: »ovaj akt iz moga protokola od riči do riči prepisah« (notar Manzini 1645.). Spis ili prijepis završava s riječima: »pučkim pečatom zapečačeno« (t. j. pismo) ili »s pučkim pečatom s. Jurja oboružano«.

Stari spisi i zapisnici, rekosmo, pisani su najvećma talijanskim jezikom. Imade ih lijepi broj, koji su pisani hrvatski, katkada latinski. Sastavljačima isprava na našem jeziku nedostajali su stanoviti pravni izrazi, pa ih je trebalo pozajmiti iz latinštine i

talijanštine te ih odjenuti, što se vanjštine tiče, u hrvatsku mantiju. Moguće te će koga od čitatelja zanimati tvorba tih starih riječi u našem ruhu pak evo ih nekoliko:

Grunt proštimat — procijeniti posjed; štimaduri — procjenitelji; špicijer — ljekarnik; njegova žena neka bude dona i madona — neka bude potpuna gospodarica; klast na kanat — javno oglasiti; satisfan do beča i soldina — potpuno isplaćen; neće kupca bantovat ni pretendit — neće ga uznemirivati nit zahtijevati; ostao je kontenat — zadovoljan; inštrumenat — isprava; publikovano pred svidoki na priči — u prisuću svjedoka; očistet se od mantranja — od zanovijetanja; eredi biše satisfani — baštinici bjehu zadovoljni; njegov ostanak — nasljednici; kvaderna — bilješka; agravij — opterećenje; za valide mantinjat — smatrati valjanim; renuncirajući svakom pretenzionu — odričući se zahtjeva; falat zemlje — komad zemlje; bantovati — smetati; osiguravajući svojim mobilom i stabilom — pokretnim i nepokretnim; zapenjat — založiti; na moju prezencu — u mojoj nazočnosti; u tekućoj munidi obligujući se — obvezujući se u tekućoj vrijednosti; imat prutka — imati koristi; povidati na košijencu — na savijest; afitancija — najam; meljoramenti — popravci; instovati — prositi; poses — posjed; diferencijė — razmimoilaženje; improtokolat i publikat — unijeti u zapisnik i oglasiti; diferencije ajustane i saldane — spor izravnan; kvitanca, riceputa — priznanica; kreditur — vjerovnik; neka se inventiraju — unesu u našastar; storit represalije — primorati; s patom i kondicionum — uz uvjet; deteriorament — pogoršanje; termin, špendija, benefikat — rok; utrošak, ošteta; na instancu — na zahtjev; zemlja fadigana — obrađena; eksekucion — ovrha; kalkulacion — proračun; kako bude kaleval kapital, kalevat će interes — kako bude padao... ; ki na termin ne bi komparoval pred sud, ima se branit od onih pinc — koji na vrijeme ne pođe pred sud... pénz je na madj. jeziku — novac; dati kverelu — optužiti; manteniment — uzdržavanje; tekuća munida — sadanja valuta; na groso i minuto — na malo i veliko; med sobom komodat — sporazumjeti se; bandižat — izagnati; obšaniti ,— obrukati; produce suo acchille — navodi najkrupniji dokaz; contratto di gersonato — ugovor o šegrtovanju.

Na starim hartijama imade naših riječi, koje su posve nestale iz svakidanje uporabe — Evo ih nekoliko:

Omužiti se — udati se; polovnik — onaj, koji je dužan plaćati polovicu (na pr. poreznoga, bira); govordžija na lat. procurator —

advokat; zemlja trsovaska — zemlja zasadjena lozom; lekar ili kirurg; drugić, tretić, četvrtić — prvi, drugi, treći put; pohišćina — pokućstvo; spravišće — sastanak; obaspati žensku — ovršiti prileg; mladenac — neženja; gospodičić i gospodična, (1655.); pusti neka siče zajikom — neka lomata jezikom; mahrama — rubac; vrhnja, danas brhan — ženska odjeća; ča škrabaš? — što brblješ i tako dalje.

VII. GOSPOŠTIJSKE FINANCIJE

Staro feudalno doba jest doba apsolutne i neograničene vlasti gospodara feuda i klike, koja se oko njega kupila s jedne, a bespravno robovanje seljaka i kmeta s druge strane. Čovjek se zgraža, kad čita, koliko je seljak trpio i kako se s njime postupalo. U nekim krajevima nije mogao da trpi tolike zulume i persekucije, pa je bježao k Turcima i Vlasima. Grofovi Zrinski i Erdödy te zagrebački biskupi i zagrebački kaptol međusobno su se napadali s postupka s kmetovima. Nikola Zrinski zauzima se za seljaka protiv kaptola i grofa Erdödya, kojima piše »rustici non sunt rebelles; ne sitis tantum tyranni contra eos! ne excorietis, ne tondeatis!«[1]). Podsjeća ih na zak. čl. ugar. sabora iz god. 1547., koji glasi: »ništa nije državi toliko štete nanijelo, koliko tlačenje kmetova. Pravedne tužbe njihove dižu se pred lice božije.« I nadbiskup ostrogonski Vrančić muževno je ustao na obranu jadnog seljaštva pa je pisao »apud nos pecores melius et honestius habentur a suis dominis, quam hoc genus subditorium«[2]). Kod gospode kazivalo se o kmetu: što ga više kljaštriš, to se više zeleni, »rustica gens optima flens, pessima ridens«[3]) Imena, koja su gospoda nadijevala seljacima: mužek, glupak, tumpast, prošćak, podmukal, mrcina, smrdljivac, najbolje kazuju, što je sudio gospodar feuda o kmetu i kako je stanje kmetsko bilo očajno.

Gazda gospoštije je izrabljivač kmeta, koji mu raznim dancima, dažbinama, kulukom i rabotom mora puniti kesu. On je gospodski živio, te su mu gozbe, zabave, lov i flirt kvintesenca života. Da nešto potrebna i dobra stvori u gospoštiji, da time olakša i unaprijedi život svojih podanika, na to nije taj veliki gospodin mislio. Uz to je imao oveći broj raznih zvaničnika, uzdržavao nešto vojske pa je i to pritiskalo grbaču nevoljnog podanika. Već je vinodolski zakon pregnatno istakao podpunu zavisnost kmeta od njegova gazde, kad je kazao u točci 34. »ako bi ki držal ko blago, niku zemlju vola (ili) niki vinograd ili vrt, od tih pošesioni bi imel knez učešće«.

---

[1]) Seljaci nijesu prevratnici; nemojte biti nasilni prema njima, nemojte ih guliti.

[2]) Kod nas gospoda bolje postupaju s marvom nego s kmetom.

[3]) Seljak je najbolji kad plače, najgori, kada se smije.

Dakle od svega, što kmet imade, mora da nešto pada u nezasitni gospodarov džep.

Od onoga, što kmet daje gospoštiji, nešto ide izravno gospodara gospoštije, nešto njegove zvaničnike. Za ono prvo veli se u zakonu i urbarima: ima se platiti dvoru, ili knezu ili gospodinu ili kaštelu. Crkvi i njezinim službenicima idu desetine, liveli (zakupnine), uz to stanovite globe, što ih plaćaju uglavljeni krivci. Presude sudova glase većinom na novčane globe, da, i kod velikih prekršaja. Htjelo se time napuniti što obilnije kesu gospodara i njegovih zvaničnika. Imade poradi toga pritužbi na komoru i nadvojvodu, u kojima se piše, neka se radije krivci kazne zatvorom ili tjelesnom kazni, a neka se neprestanim novčanim globama ne uništava narod.

Daće, koje kmet plaća gazdi gospoštiji, navedene su u povijesti Sušaka. Osim onoga plaća seljak novčanu globu kod raznih delikata: kod provalne krađe, oštećenja tuđeg vlasništva, štete počinjene u pristaništu, kod tučnjave i tjelesne ozljede. U slučaju ubijstva, kad se ubojice ne može naći, imat će svojta zločinca dati knezu 100 libara (mulcta homicidii), kod nasilja ženi plaća nasilnik 50 libara, palikuća i vještica mora dati 100 libara. Vještica recidiva baca se na lomaču. Pop, koji svoje svećeničke dužnosti nemarno vrši, daje knezu vola, od kojega ide polovica kneza, polovica općinu. Ova plaćanja sadržava vinodolski zakon. Po trsatskom statutu plaćaju uglavljeni krivci također neke novčane kazni knezu i to: u slučaju štete na posjedu i vinogradu, kod noćne uzbune, potvore, ozlede, krađe učinjene crkvi, krive prisege, javnih izgreda i t. d. Sve je to nosilo gazdi gospoštije lijepi dohodak pa za to nema u nas u slučaju težih delikata onako oštrih i strogih tjelesnih kazni, kao što su ih imale neke druge knežije.

Satnik jest duša uprave pa je i on lijepo honoriran. Imao je od gazde neki honorar, uz to je primao od naših seljaka prirez i bir te neka podavanja in re. Kad se oglašuje prodaja nekretnina, tad mu plaća domaći čovjek 12 soldina, stranac 1 libru 4 sold. Kuća novo sagrađena ne plaća ništa prve godine a za tim daje satniku na godinu 14 soldina. Od vina, što se proda na Trsatu iza Martinje, ide ga po tovaru 2 sold. »da stoji na mere«. Kad ide na pljenitbu (kad rubež stori«), prima 4 libre. Satnik i župnik ne davaju gospoštiji dažbina. Pošto je dužan satnik dati seniorima nekoliko službenih objeda, daje mu svaka kuća kokoš i 12 soldina. Eto njegovih dohodaka 1766.: urbarski dohodak lib. 78, novica lib. 24, prirez od

svake kuće sold. 14, vrijednost kokošiju lib. 4, od vinograda 2 libre 10 sold.; ukupno 109 libara 10 sold. Kako vidimo, bilo je trsatsko županstvo ili satničtvo unosna i ugledna šarža.

Lijepe je pare zarađivao stari notar ili kanciler, koji je vodio službene zapisnike i pisao privatno-pravne spise. On piše ugovore, oporuke, priznanice, očitovanja i ostalo a za svaki takav akt jest posebno honoriran. Ti su honorari osnovani na zakonu i naredbama te je za interesovanu stranku vrijedila engleska »cash and carry«. Kod stanovitih službenih činova, očevida, plijenitbi, kod svakog uredovanja dobiva kanciler platu. Naš stari vinodolski zakon poznaje i advokata pa mu fiksira maksimalni i minimalni honorar. Ne smije uzeti više od 10 nit manje od 5 soldina od svojega klijenta. Međutim nesmije biti kmet advokatom (zakon veli »odgovornikom«) plemenitoga čovjeka nit obratno, ako to dvor ne dopusti.

Članovi naše stare pravde, koji se zovu starci ili seniori, imali su redovito za svoj posao neku novčanu naplatu. Tu su im davale interesovane stranke ili oni, koji su bili od pravde suđeni. Pravda dobiva od svake sjednice (zovu je »sedo«) nagradu od 6 libara. Kod osuđenika propisano je, koliko će dati pravdi: za potvoru 10 libara, za štetu u vrtu i vinogradu 2 libre, za uvredu nanešenu starcu t. j. članu pravde 12 lib. (uz to bičevanje), kod sakrivanja krivca 2 lib., kod silovanja bludnice, udušenja djeteta nepažnjom, paleža 25 libri, za tim u slučaju nasilnog otvaranja kućnih vrata, gatanja, čarolija, izgreda i t. d. Kako je poznato, svaka stvar, koja ide na prodaju ima se najprije procijeniti pa kao procijenitelji fungiraju starci ili senori. Za to ih ide posebna naplata. Kako vidimo članstvo stare pravde odbacivalo je priličan prihod.

Danas se naš svijet boji suda i parničenja, jer je ono skupa stvar. Nije bilo bolje ni u starije doba. Moguće je sad u toliko bolje, što jedan dio personala, koji sudjeluje kod sudovanja, ima plaću od države pa ne tišti stranke. Imademo sudbeni račun nakon procesa, koji se vodi kod naše pravde u pitanju patrimonija nekoga svećenika imenom Colla. (1719.). Bit će, da je taj pop bio Riječanin. Eto kako taj račun glasi: namjesniku ili logotenentu kao predsjedniku pravde 30 libara, kancileru 20, svjedocima 30, satniku 30, sudiji 6, službeno pismo (lettera d'ufficio) 4 libre. God. 1696. izlemao je Grga Bakarčić nemilosrdno Nikolinu Ježić, pa ga sude na 3 skasi od konopa i 50 palic« te na parbene troškove, koji su doista krupni i to: tužba 16 libara, satniku 90, prokuratoru (advokatu) 60,

zamjeniku kapetana (logotenentu) 60, starcima kao prisjednicima pravde 6, za osudu 10, lekaru 9 libri. Imade već u staro doba sastavljen sudbeni pristojbenik, koji je štampan u povjiesti Sušaka.

Dohodak, što ga je gazda, odnosno zakupnik naše gospoštije uživao, nalazi se u navedenoj knjizi. Ovdje ćemo tek napomenuti, da je u mjestu imao više vinograda, sjenokoša, kuća i vrtova, što ih je ili sam uživao ili davao u zakup. Zakupnici davali su gosparu od toga livel (zakupninu), porezno u novcu ili in re, permaniu (od talij. per mangiare, stanoviti prirez), kvartez, naime četvrti dio priroda, katkada čitavu polovicu. Ovakovi zvali su se spolovinari. Prema naredbi iz god. 1788. daje se gospoštiji od vlastitoga vina osmi dio, od tuđega, amo uvezenoga, sedmi. God. 1676. daje gosparu Mato Ciganić svoj propisani harač naime »kvartez od snopa, masta (mošt), jabuk i smokav u Dolcih za Lokvun na putu, ki gre u Vežicu« (kraj staroga groblja). Svakako je trsatska gospoštija bila za kneza odnosno zakupnika zlatni majdan, pa onaj, ko je do nje došao, mogao je da kaže sa psalmistom: »in loco me pascuae collocavi«.

Naš siromašni kmet nije bio u stanju, da snosi terete, koje je od njega tražila gospoštija. — Upao je u velike dugove, iz kojih se nije mogao izvući. Spasio nam se iz godine 1703. spis, koji nosi naslov: »estratto dei obblighi, livelli, aggravii urbariali«. Tuj su upisani dužnici i njihova dugovanja. Najveći dio naših starih mještana fungira u toj bilješci kao dužnik. Gospoštija im priopćuje, da će zaostali dug silom utjerati (per via di giustizia). Službeni utjerivač zove se »proventuum publicorum per districtum Tersat exactor«. Kako je taj prošao kod te prilike, nije poznato. Koji decenij kasnije opet je trebalo silom utjerati zaostale daće. Ni sada ne ide, pa piše god. 1767. kapetan iz Bakra našem satniku »se occore brazzo, mi avvisi«. I doista šalju nam iz Bakra caporale con 4 soldati. Šalju i obznanu, da će se onome, koji ne plati zaostatka, zaplijeniti vino ili u podrumu ili na sušačko-riječkom mostu. Opet je nastao zastoj u plaćanju, jer 1788. izvješćuje u Bakar »amministratore delle casse communali di distretto Tersat e Vežica«, da mu ne polazi za rukom utjerivanje zaostalih daća. Iz Bakra pak odgovaraju, da će poslati kontrolora Josipa Kraljića, da prignječi kmeta. Spisak, u kome su pobilježeni dužnici, nosi naslov »quaderna urbariale«. Tko ne plati, taj se tjera u aps pa neka tamo čami, dok ne podmiri duga. Na Rijeci mogo je i privatnik u staro

doba tražiti, da njegova dužnika uapse, i to u dva slučaja naime, kad je bio nakan, da se spase bijegom ili kad nije htio da dođe pred sud.

VIII. N O V A C

U najstarije doba bio je u nas u upotrebi gotovo isključivo mletački novac. To će nam biti razumljivo, kad se sjetimo, da je republika bila neposredni susjed našeg Primorja, jer je vladala našim otocima i najvećim dijelom Istre. K tome su Mlečani bili prvorazredni trgovci, koji su pazarili s jadranskom obalom te svim lukama Sredozemnoga mora. Naravno da smo i mi s njima trgovali. Senj je bio s republikom u živom trgovačkom saobraćaju pa se već u 14. vijeku spominju tamo neke talijanske trgovačke kuće. God. 1302. šalje Senj u Mletke povjerenike, da potraže zajam od 6 hiljada mletačkih dukata. God. 1309. spominje se u Senju mletački konzul Viviano Greciadi, a te godine dolazi u Senj odaslanik republike Petar Bellistradi, da naruči na tamošnjem brodogradilištu tri lađe. Dapače Senj sklapa s Mlečanima trgovačke ugovore, prvi 1408., drugi 1455. Tim si je ugovorima republika osigurala posebne povlastice pa će unaprijed Mlečanin u Senju biti dispenzovan od svake daće i rabote, mletački brod ne će plaćati lučkih pristojbi, a Senj će moći samo iz mletačkih luka dovoziti robu u svoj grad. Trgovina između Senja i Mletaka bila je vrlo živa, jer je kroz Senj prolazila jedina cesta, koja je vezala more s kontinentom. To osta do gradnje karolinske ceste. U navedenim ugovorima spominju se trgovačke veze, što vežu republiku s Brinjem, Modrušom i Zagrebom. I na Rijeci imade u 15. vijeku više mletačkih tvrtki. Taj živi trgovački saobraćaj med našim Primorjem i Mletcima jest razlog, što se u nas upotrebljava mletačka mjera i mletački novac pa to ostaje kroz više vijekova.

Najstariji novac, koji kola našim Primorjem spominje vinodolski zakonik, senjski statut (1388.), kastavski statut (1390.) i naredbe senjskoga kaptola (1380.). Tamo se spominje ovaj novac: libra, soldin, dinar, dukat, marka, beč, vernez, bolanča. Glede vrijednosti starog novca, pravom veli pisac povijesti Mletaka Molmenti, da je težak posao utvrditi vrijednost novca, jer se ona tokom vremena znatno mijenjala.

Libra znači ne samo novac već i težinu, koja bi odgovarala našem starom funtu (1 i pol kilograma). Kao novac je libra mletačka

moneta u razno doba razne veličine i razne vrijednosti. Obično se uzimalo, da je u libri 20 soldina, u soldinu 12 dinara. U doba Napoleona libra je bila jednaka franku, kasnije je padala pa je vrijedila koliko trećina starog forinta (naša stara cvancika). Kod nas je išlo u jednu forintu od prilike 5 libri, katkada 4:10, ili 5:50. U jednoj ispravi iz god. 1792. piše se, da 4981:10 libri vrijedi toliko koliko 940:58 fiorini alemanni (t. j. rajniški). Po tome bi bilo u jednom rajnišku 5 libri i pol.

Soldin od latinskoga solidus, poznat je pod tim imenom u rimsko doba. Tečajem vremena gubi vrijednost te postaje konačno najmanja jedinica. U libri ima 20 soldina. U spisu o dužnostima trsatskog župnika veli se, da je kum dužan na krstu dati žakniću (t. j. ministrantu) 1 orljak ili soldin. Bit će, da su orljak i soldin imali istu vrijednost. Zovu ga orljakom, jer je valjda na njemu lik orla. U vinodolskom zakoniku ističe se soldin benetački (t. j. mletački), iz čega bi se moglo zaključiti, da se taj novac kovao ne samo u Veneciji već i drugdje.

Dinar spominje se u nas već god. 1000., najprije kao zlatni novac, kasnije kao srebreni. U soldinu, kako rekosmo, ima12 dinara. Međutim je dinar gubio od vrijednosti pa je konačno postao sitna novčana jedinica, vrijedna kao naš današnji pol dinara ili 50 para.

Dukat. Neki vele, da mu ime dolazi od grčkog cara Dukasa, koji ga je prvi kovao. Po drugima kovala ga najprije Venecija, i to god. 1284. Bio je od zlata, zatim od srebra, kasnije od bakra i mjedi. U razno doba ima raznu vrijednost. U nas ima obično u 1 dukatu 6 libri katkada 6:10 ili 6:20. Kako je nestabilne vrijednosti, sudimo po tome, što se u starim spisima, kad se spominje dukat, skoro redovito napominje njegova vrijednost u librama. Eto koja mu je vrijednost prema našoj staroj forinti: 1693 — 1:33, 1726. — 1:10, 1778. — 1:8. Mlečani imaju ducatello, dinar manje vrijednosti, koji se kod nas ne spominje.

Marka se spominje u kastavskom statutu pa se o njoj veli, da vrijedi 8 libri, naša od prilike 2 for. U Mletcima imade i marcuccio, valjda marka manje vrijednosti.

Beč, u statutu senjskog kaptola iz god. 1380., »boc«, (vjerojatno pogrešno), talijanski bezzo, neznatne je vrijednosti, kao naš bivši filir ili 25 para. Katkada se čita »tusti beč«, moguće veće vrijednosti od običnoga. Zanimljivo je, da tim imenom u nekim krajevima, pa i kod nas zovu novac uopće, pa se čuje »treba beči«, »nemam beči«.

Vernez ili varnez od latinskoga verenensis, zove se tako valjda zato, jer su ga najprije kovali u Veroni. Katkada se u nas tim imenom krsti novac uopće. Prema statutu senjskoga kaptola ide kaptolu, kad se posvećuje crkva, »pol stara vina, objed i 10 libar dobrih varnezi«.

»Bolanča« od sredovječnog balantia, talijanski bilanzia (vaga), zove se tako zato, što je na njoj lik vage. Jednaka je starom dinaru ili nešto manje, pa vrijedi kao naših 25—50 para.

U poznijim vijekovima spominju se ovi novci:

Cekin, zecchino. Prema povjesničaru Molmentiu kovan je prvi put god. 1284. u Veneciji. Na njemu je bio s jedne strane lik dužda, koji kleči, a s. Marko mu pruža barjak, s druge strane lik Krista, koji blagoslivlja. Cekin je bio najljepši i najvredniji mletački novac, naravno od zlata. God. 1693. vrijedi 24 libre. Prema starom spisu: 10 zecchini à lire 24 fanno 45 fiorini. God. 1703. imade istu vrijednost, a god. 1766. pao je na vrijednost od 22 libre. Mletački ili, kako ga drugi zovu, carski cekin, vrijedio je u starom novcu u 4 do 5 forinata.

Škud, latinski scutum, zlatni ili srebreni novac razne vrijednosti. God. 1675. vrijedi 10 libri, 1716. isto toliko, od prilike 2 for. Katkada mu pada vrijednost na 7—9 libara.

Taler, thalerus nešto preko 5 libara (1798.), odnosno 2 dukata. U 16. vijeku ima u taleru 70 krajcara.

Petica vrijedi 1:5 libara, četvrtinu ili petinu forinte.

Karantan, oko naših 50 para, petnaesta čest petice.

Bagatin, talijanski bagattino, denariolus. Riječ bit će istog korijena s riječi bagatela, trica, stvar bez vrijednosti, prema tome najniža novčana jedinica. Ipak se spominje i mezzo bagatino ili piccolo, dakle komad novca još niže vrijednosti.

Groš tal. grosso, krupan. Naši su ga stari znali katkada doslovno prevesti sa tusti ili tlsti. I taj se novac mijenjao. Bio jednoć od zlata, kasnije od srebra. God. 1726. vrijedi pol libre (libram computans duos grosses), pa se kasnije srozao na dvadeseti dio forinta, odnosno na 5 novčića, (40 filira). Prije pol vijeka značio je u nas groš 5 krajcara.

Šestica, sexenarius, šestak, prema Mažuranićevu povijesno pravnom rječniku znači isto što i groš. U nas prije pol vijeka 10 novčića.

Nonarius, nešto veći od 1 libre (1728., nonarius = grossi duo plus unus denarius; libra = grossi duo).

Quinarius vrijedi god. 1750. 17 krajcara (cruciferi) t. j. četvrt stare forinte.

Marijan, madžarski novac sa slikom s. Marije, imade 17 karantana ili krajcara, dakle četvrt forinte.

Filipo, imade god. 1745. 21 dukat, oko 25 forinata.

Ongaro, jamačno ugarski novac, ima 21 ili 22 dukata. Naši stari razlikuju ongaro olandese, imperiale, kremnitz, te ugarski cekin. Vrijednost im varira od 21 do 22 dukata. Prema tome vrijede 4:6, 4:9, 4:12 for.

Zlati, aureus ima 3 rajniška.

Sovrano, ne spominju mu vrijednosti.

Cvancika novac od 33 krajcara.

Forinta. Valjda su je najprije kovali u Firenci pa je odatle dobila ime. Drugi vele, da joj je ime od cvijeta (fiore), koji se kovao na novcu. Bio je to liljan. Isti su novac kovali rajnski knezovi. Prije pola vijeka se kod naših seljaka forint krstio rajnišk. U nas ga spominje sab. čl. 1492. gdje se veli, da je u forinti 100 dinara, za tim u saboru 16 vijeka, koji određuje »70 cruciferi pro uno floreno«. Kasnije ima u forinti 100 krajcara. Prema starom računu imade u forinti 4 i pol, 5, pet i pol libri, a 4 petice. God. 1745 ima forinta 5 libri, god 1665. libre 4:10.

Fiorin alemanno, rajnišk, nešto je skuplji od austrijskoga. Kobler u povijesti Rijeke spominje fiorino carniolico (t. j. kranjski), fiumano, nostrano, koji vrijedi oko 4 i pol lib.

Krajcar, crucifer. U forintu je 60, katkada, 70 ili 75, neko doba 100 krajcara.

Od njemačkog novca, koji je kod nas u upotrebi počevši od 16 vijeka, spomenimo: guldiner, koji ima 60 krajcara, krunu — 92 kr., liru (pfund) — 60 krajcara, carski talir — 70 kr., dukat ili cekin (može biti austrijski, ugarski, poljski, salcburški, portugalski) oko 105 kr., groš 12 pfeniga, krajcar 4 pfeniga.

Naš je primorski narod, kako rekosmo upotrebljavao najvećma mletački novac i mletačke mjere pa nije neko vrijeme htio da primi valutu, koju mu je diktovala Austrija. God. 1576. izdaje austrijska vlada proglas, da svatko mora primati njezin novac. Tko ga ne primi, platit će globu od 25 dukata. Ipak naši preci nijesu poslušali. Pošla je vlada dalje pa je god. 1623. zabranila na svojem području svaki strani novac. Ostalo je pri starome, a to zaključujemo po tome, što Rijeka u to doba plaća neki dug državi u mletačkim lirama. Htjeli su uvesti kod nas 1760. bečke mjere a 1779.

požunske, no se tome opro naš konservativni svijet. Pa koje čudo, kad i danas mnogi naši računaju s klaftrima, funtama, grošima i cvancikama. Tek je god. 1835. uspjelo vlstima, da istisnu stare mjere i staru valutu iz službene upotrebe.

Novac je stvar relativna, pa mu vrijednost znademo tek onda, kad pazarimo i novcem plaćamo. Da vidimo dakle, kakova je bila u staro doba kupovna vrijednost naše bivše valute.

U 15. vijeku stoji 5 jaja 1 soldin, 1 libra govedine (od prilike pol kilograma) i teletine 1 soldin, vol 8 dukata, katkada 6, dapače i 4, osrednja kuća 400 dukata, osrednji vinograd vrijedi god. 1690. 200, duk., god. 1711. — 220. 1706. u Vežici 206, 1712. na Vrlijama odnosno Krimeji 310 dukata.

God. 1715. košta konj 8 škuda, 1743. zlatni prsten 8 duk., 1776. par cipela 1 duk., 1770., konj 12 cekina, vol 13 duk., odojče 12 libara, 1796. konj 17 for, 1801. krava 9 dukata.

Kuća vrijedi 1694. na Trsatu 180 duk., na Strmici kuća sa »shodom« 143 duk., 1712. na Varošu 180 duk., 1743. mala kuća s podrumom 115 duk., 1797. nešto veća kuća 642 duk. Kasnije su kućama znatno porasle cijene pa se na Sušaku prodaje na dražbi veća kuća za 6000 for. (bio je uz nju posjed), a 1805. na Sušaku kraj komercijalne ugarske ceste (valjda Karolinske) za 8500 for.

Cijene posjeda: G. 1710 jedan brav (270 četv. metara) obrađene zemlje u Dragi 7 i pol duk., 1711 na Raskrižju 10 duk., 1725 — 8 i pol duk., 1797 — 30 duk. God. 1805. brav obrađene zemlje na trsatskim škalama 25 for. Brav je imao 75 klaftra a klaftar 3.60 četv. metra. Zovu ga brav, jer je tolika površina jednog pašnjaka trebala za ispašu jednog brava. God. 1800. prodaje se na Sušaku oveći posjed za 5000 rajniškova, a 1797. posjed »Francezovo« na Trsatu za 750 for.

Evo nam cijene vina po spudu (56 litara) 1684. — libara 8, 1724 — 13 i pol, 1725 12:5, 1701 — 12, 1706 — 1dukat, 1732 — libara 10, 1744 — l. 7 ili 8, 1775 lib. 9 ili 10, 1850.-5 katkada 10 for.

Običajna mjera za vino je spud. (moggio, modius, urna). On imade 56 litara. Vedro, koje se u nas rijetko spominje, vele, da je jednako spudu, po drugima spud je nešto manji od vedra. Prema ovima imao bi spud 50 litara, što barem za naš kraj ne će biti ispravno.

U spudu imade 30, 32, ili 34 pehara ili pokala (tal. boccali) te se u tome razlikuje trsatska, odnosno bakarska i riječka mjera. Bokal su naši stari zvali vrč pa se čita 1850., da spud ima 30 vrča.

Na Rijeci postoji već u 15. vijeku vrč, koji prevode u latinskoj ispravi »urcium«. Manje su mjere za vino polić i merica te je polić pol velikog vrča a merica pol maloga. Sve su te mjere bile u našim birtijama u modi još prije pol vijeka. U staro se vrijeme spominje katkada »star vina« pa bi to mogao biti naš kasniji spud. Kaptolski štatut u Senju obavezuje ređenika, da dade kaptolu jedan »star dobroga vina«. Spominje se u nas kao vinska mjera i kadnić (latinski cadagnus, talijanski cadino). Trsatski kaštald dužan je dati na dan s. Jurja manastiru tri kadnjića vina. prema tome bio bi kadnjić (drugdje ga krstiše pehar) veliki vrč. Spominje se mecana pa bi ta mjera bila nešto manja od naše litre, jer kažu, da je u vedru bilo 60 mecana. Riječ baril (tal barillo, lat. bariolum) značila je omanju bačvicu. Kadkada se time označivala mjera za vino te je baril imao 48 bokala. (mletački baril imao je 64, dubrovački 77). God 1768. propisala je oblast našim birtašima nove mjere i to bokal, pol bokala i četvrt bokala, pa su te nove mjere stupile u općenitu uporabu.

Što se tiče cijena i mjera, naši pređi nijesu bili uvijek savjesni i pošteni. Stari zakoni više puta sadržavaju kazne protiv nesavjesnih prodavača. Imade na Rijeci u XV. vijeku propis, koji glasi, da krčmari moraju upotrebljavati »misure giuste e buone«, a te moraju biti »bullate«. Kastavski statut iz g. 1490. kažnjava velikom globom onoga »ki bi krivu meru držal od svake riči (tal. di qualsa voglia cosa) prodavajući ili kupujući«. Osobito se čuju teške pritužbe protiv mesara, te se njima često bavi trsatska pravda. Tako se čita u zapisniku pravde g. 1730.: »Veći dio puka prigovaraju nepodobšćinam, ča se čine na bekarije, zač svaki po svojoj volji dere, dela i štima«. Sve te mjere nijesu spriječile razne zloporabe jer je i onda na čovjeka imala jaki utjecaj »auri sacra fames«.

IX. NEPOKRETNA IMOVINA

Našeg starog seljaka ne možemo si gotovo predstaviti bez kuće i omanjeg posjeda. Na tome i od toga živio je on i njegova obitelj, od toga je plaćao crkvu i gospoštiju. U kući ima osim njegove obitelji nešto kućnog blaga, po koja krava, ovca ili koza. Ovo nešto nekretnina čuvao je seljak kao oko u glavi, jer ako je to izgubio, tad je propao on i njegovi. Živo je pazio, da ne padne u dugove, jer se već tada kazivalo »dug zao drug«. No je i gospoštija pazila, da se nekretnine ne otuđuju, ne toliko, da time zaštiti seljaka, već da spase svoje dažbine. Jer ako kmet izgubi svoje, ne će biti u stanju da prema gospodaru gospoštije ispuni svoje dužnosti. Poradi toga je kod otuđivanja nekretnina propisan odulji postupak.

Kad će seljak da nešto proda, mora imati za to privolu mjesne kancelarije. To naglašava statut riječima: »ki hoće kakav grunt prodati, ima se javiti kancelariji«. Nije li se toj formalnosti udovoljilo, tad prodaja odnosno kupnja pravno ne vrijedi. Tako je god. 1706. kupila Margareta Šarinić od Ivana Ognjena neki posjed furtim, bez navedene procedure. Kapetanov zamjenik proglašuje kupnju ilegalnom »ha incaminato la comprita del bene senza la saputa del cancelliere per mano del quel devono stipularsi i contratti e registrarsi». Za to se mora kod kupoprodaje istaknuti, da se to čini s »dopušćenjem gospodarskim«. Kad je oblast dopustila prodaju, tad šalje na lice mjesta procijenitelje (stimadori), da objekat procjene, e ne bi ko kod toga trpio štetu. To je bilo posve na mjestu. I taj čin se uvrštava u zapisnik stereotipnim: »po dopuštenju g. kapitana su išli proštimat« pa se zatim navode imena štimadora te vrijednost objekta.

Sada slijedi javno oglašavanje prodaje, koje katkada, prem rijetko, zovu »klic« — od klicati t. j. oglasiti. — Obično ga zovu »kanti«, »inkanti«. Riječ je talijanska a dolazi od glagola »cantare«, što uz drugo znači oglasiti. I danas zovu u nas ženitbene navještaje kanti« a, o vjerenicima, koji su oglašeni, kazuju bili su »kantani«. Zemlja ili kuća, koja je na taj način oglašena, zove se u starini »kantana«. U vulgarnoj latinštini krstio se taj pravni čin incantum,

incantatio, katkada venditio bonorum. Talijanski se kazivalo »vendere all' incanto«. To je oglašavanje bilo posve na mjestu te je smjeralo onamo, da se zaštiti pravo onoga, koji od te prodaje može imati veću korist (na pr. najbliži susjed) ili neko posebno pravo (na pr. bliži rođak prodavača). Čini se, da su u svakom slučaju imali prednost rođaci, pa veli urbar: »ako bi pristupil jedan od rodbine ter bi predložil pred suci onu montanu sumu, ovomu se zemlja izručuje«. Uzima se u obzir također, kako mi ovdje kazujemo, »sušešćina«, konačno dob onoga, koji želi objekat kupiti. Često se naime ističe u zapisniku, kako se objekat, koji je na prodaju, daje nekome »titulo vicinitatis« ili »titulo ancianitatis«. Službeni organ znao se katkada ogriješiti o to pravilo pa naši stari sumještani protestuju. God 1745. prodaje baron Rovere nekom našem čovjeku kuću s peći pa protestuje Mijo Barčić i traži objekat za sebe, jer je on prvi susjed. God. 1712. dostao je Filip Petrić neku sjenokošu, što je bila svojina Marka Bašića. Marko Jakov traži, da se poništi ona prodaja, jer da na sjenokošu imade pravo on, »ratione ancianitatis«. Poradi toga onaj, koji drži da imade pravo na neki predmet, koji se prodaje, ima da stupi pred kancilera te svoje pravo istakne. Ne učini li toga, veli naredba iz 1709. gubi svoje pravo i pravo rekursa (statuteria di Tersatto ordina gl'incanti publici a la fine, che se alcuno ha qualche jus sopra il bene incantato comparisca a contradire, altrimenti non comparendo videt remittere jus suum, quod habet et amplius non datur recursus). Zakon je strog prema onome, tko nešto kupuje a nije ovršio propisanu proceduru. Čitavih 40 godina ne može sa sigurnosti reći, da je onaj posjed njegov. Zakon naime daje pravo onome, koji smatra, da je kod te prilike izigran, da unutra tih godina pristupi k pravdi i traži posjed za sebe. Ako se pravda uvjeri, da se nije postupalo legalno, ona će morati posjed predati prigovaraču. O tome veli spis iz god. 1707.: »se un bene non viene posto agl'incanti publici secondo statuto del ducato di Vinodol, ricuperar si può ancora al capo del 40. anno«.

Oglašenje prodaje ili inkanti bivaju 4 puta i to u 4 uzaslijedne nedjelje, gdjegdje svake druge nedjelje. Biva to pred crkvom nakon župne mise ili pred dvorom t. t. pred stanom gospara gospoštije. Kod oglašenja jest nazočan sudski organ, kojega već u 13. vijeku zovu pristav, lat. pristaldus. Jasno je, da taj pristav nije čovjek suda, već naš obični kmet. On nije stabilni funkcioner, već se uzima sad ovoga sad onoga, od slučaja do slučaja. U staro doba

uzimalo se pristava od osoba dvora, kako veli vinodolski zakon: »ima se uzeti od dvora i nega prošćeniem« (t. j. privolom). Kod navedenog oglašavanja svaki put fungira drugo lice kao pristav, što se ističe u zapisniku. Ujedno se ističe, koji put se oglašenje vrši: prvi put, »drugić, tretić, četvrtić«. Kad se prodaje zemlja, imaju se točno označiti granice, naime susjedi, koji s njome graniče. Spominju se četiri strane svijeta i to bura, levant, jug[1]) i tramuntana, a počevši od konca 18. vijeka: istok, jug, zapad i bura. Kad se oglašava prodaja nekretnine, tek se mora posebno spomenuti, je li ona opterećena. To se opterećenje zove agravij a ide amo kvartez, porezno, livel, desetina. Nema li na nekretnini tereta (po današnjem uknjižbe), tad se kod oglašenja kaže: »Vigna« ili casa libera da ogni annuo canone e livello«.[2])

Oglašavanje je završeno, prigovora nije bilo te nema smetnje, da se objekat dade kupcu. O činu piše se zapisnik, u kome se ističe, »fatta publica cantilena, deciso nella publica cancelleria dare al più offerente«. Svakako se mora da uvrsti u zapisnik prodaje, da su inkanti ovršeni »incantato 4 domeniche« ili »licitazione 4 domeniche dopo le funzioni sacre« ili »bi kantano po zakonu«. Spasio nam se protokol »štim i inkantov«, zatim, »knjige od zemalj«, konačno »subastazioni ed incanti delle case e fondi«. Zapisnici počinju 1708. pa traju do početka 19. vijeka. Na te se stare protokole više puta pozivaju naši notari pa vele »kako se uzdrži u knjigah štim (t. j. procjena) i inkantov«.

Na susjednoj Rijeci bio je propisan kod prodaje nekretnina isti postupak. Inkanti se činili na glavnom trgu »in publica platea terrae Fluminis s. Viti.« Takovo se oglašavanje spominje već u 15. vijeku a prisustvuje mu riječki župnik Gašpar Kreselić, svjedok ad hoc Ciprijan Faričić te kapetan grada — Jakov Raunacher. Kod te prilike dolazi na prodaju posjed nekoga ser Castellini-a. Raunacher je bio prvi kapetan, kojega je imenovao car Fridrik III., dobivši grad Rijeku od grofova Walsee.

O kupnji odnosno prodaji nekretnina imade trsatski statut ovo: »zemlja ka se kanta, svagda se more odkupit a kad je skantana četiri put svaku drugu nedjelju to je termen od 7 dan, slobodno ostaje na čigovu istancu (t. j. zamolbu) se kanta tere se pismo stori

---

[1]) Katkada: od garbina t. j. od zapada.

[2]) Javno oglašavanje vršio je katkada posebni funkcioner gospoštije, kojega zovu grašćik, lat. praeco pa se veli u zapisniku god. 1792. »kantano po grašćiku od mesta«.

u ovoj kancelariji na Trsatu, drugdje ni valido.« Nadalje: za kupit blago i na kanteh odkupit svagdje je prvi domorodac (t. j. sumještanin).

Kad je ta procedura gotova, sastavit će se kupopradajni ugovor. Piše ga naravno kanciler u mjesnoj kancelariji, pa se u njoj isprava pohranjuje. Ne predaje se seljaku, što je posve u redu, jer naš kmet, čovjek primitivan i nepismen, sigurno bi je zametnuo kao stvar nullius valoris. Spasio nam se oveći broj takovih ugovora, koji su pisani najvećma talijanskim jezikom, katkada hrvatskim i latinskim. Isprave vrve naravno tuđim pravnim izrazima, koji su katkada, što se vanjskog oblika tiče, odjenuti u naše ruho. Pa nije čudo, kad mi nijesmo imali svoje pravne terminologije. Evo nam jedan takav kupoprodajni ugovor iz god. 1730.: »... za dukat... keh sveh u dobroj i tekućoj munidi spovida, da je prijel zazivajući se na punoma kontenat i satisfan do beča i soldina i da već neće kupca i njegovega ostanka malo ni veliko banotovati ali će već pretendit, pače od svake pravde ili pretenziona budi od rodbine budi od koga godir se hoće zmišljena uzroka braniti ob svojem trošku pod zavez svega svojega blaga na obzir i davajući današnji dan rečenomu kupcu pravi i vlastiti poses, puno i vikovično gospodarstvo, da mozi u to blago iliti vrt ulisti, ulizeći pri sebi obdržati, delat, radovati, ladati, prodati i s njim obernuti, kako njemu i njegovom ostanku bude drago...« Tako doslovce glase skoro svi kupoprodajni ugovori. Pri koncu kazuje se: »za vikovične tverdosti učinih ovi instrument i pisah z knjig protokola«. Isprava ima da se pročita interesovanim strankama i svjedocima pa se i to piše u zapisnik: »Ugovor bi publikan pred svidoki na priči «(t. j. u prisuću svjedoka). Konačno se ističe: »pismo protokolano (t. j. unešeno u zapisnik) i publikano«. Zaključne su riječi protokola: »u vlašćoj kući dole podpisanoga« ili »u oficiju kancelarije cesarske«.

Time je sve gotovo tek preostaje jedno: novoga gazdu valja uvesti u posjed. I to ne biva bez male ceremonije. Tako uvode god. 1688. u posjed novu vlasnicu udovu Kraljić procijenitelji (stimadori) po nalogu gospodina kapetana. Pružaju udovi »zlamin od trsja i jabuk« i »dajući joj poses od toga gospodarstva« kazuju: budi ti gospodarica, budi ti gospodarica, gospodarica va vik.« Sad tek nakon tolikih formalnosti može da reče novi gazda, da je de fakto i de jure vlasnik stanovite nekretnine.

Kako vidimo zakon je strog, kad se radi o otuđivanju imovine. On je strog i tada, kad neko dira u ono, što je tuđe te ne poštuje

međa posjeda. O takovu presizaču veli statut: »ki bi mejaši postavljeni od pravde ali sudac ali od štimadora premestil, upada u penu lib. 25 sa svim troškom i kvarom«. Dogodilo se god. 1695., da su »mejaši movljeni«, pa se krivca kažnjava globom od 1 marke u korist kapetana. Bit će da su prestupci te vrste bili učestali pa kapetanalno vijeće u Bakru obznanjuje god 1792: »ako međe premjesti muškarac, dobit će 25 batina, ako to učini žena »altretante lopate«. Naravno da oblast štiti komunadu ili općinsko zemljište pa oglašuje: ki bi od komunade ugrabil, dostojan je kaštige, kako se bude pravde videlo.

Senjski statut, koji dadoše god. 1388. Senju njegovi stari gazde Frankopani, imade u predmetu otuđivanja nekretnina naredbe slične našima. I tamo se prodaja 4 puta oglašuje i to točno onda (naravno u nedjelju), kad u stolnoj crkvi zvoni na poslanicu (epistolu). Tko nešto posjeduje 30 godina, tome posjed ne može niko uzeti. Prema riječkom statutu iz početka 16. vijeka na objekat, koji je na prodaju, imaju najviše prava rođaci i to prema stepenu srodstva, za njima susjedi. Tko je voljan kupiti stvar, taj mora da dođe u kancelariju prije isteka trećeg klicanja te da tamo uruči pare, za koje je rad kupiti nekretninu. Novac se ima predati u zapečaćenoj kesici kancileru, koji će ga pohraniti u blagajnu.

Kod pozajmljivanja novca valja i opet u »očitu kncelariju«, da notar sastavi ugovor. Taj se ostavlja u arhivu kancelarije. Marija Matković pozajmljuje braći Mavrinac 20 dukata »s paton i kondicionom, da do Miholje moraju povrnut bez interesa«. Ako do tog dana ne povrate, ima teći interes, kako mati crikva zapovida i svaku »spendiju, mantru, puti, instancu, ku bi delala za stirat, imaju bonifikat« (t. j. imaju je otštetiti u koliko bi imala posl'a i utroška kod utjerivanja). Što se kamata tiče, reći nam je, da su crkvene vlasti propisale kamate od 6% koji se ni u kojem slučaju nijesu smjeli povisiti. Što je bilo više od te svote, smatralo se lihvom.

X. MIRAZ. PATRIMONIUM REĐENIKA

Zakoni i statuti, koji su jednoć bili u nas na snazi, riješili su pravo nasljedstva sinova i kćeri te pravo kćeri na miraz. Trsatski statut veli o tome: »sestra ne može pretendit od očinstva pače od materinstva«. Talijanski prijevod toga ponešto nerazumljivoga mjesta glasi: »la sorella non può pretendere la porzione dei beni paterni ma bensì dei materni«. Ta je pravna ustanova u skladu s ugarskim tripartitom, koji je i u nas bio na snazi, a koji veli: »filiae non sunt jurium paternorum capaces«. Odluka naše pravde iz god. 1703. glasi »kćeri ereditaju materinstvo, a sinovi očinstvo«. U tom se smislu sudi Tomi i Margareti Premuš r. Krtica pa se veli u presudi »budući zakon hoće, da kćeri moiste reditat materinstvo a sini otačanstvo«. Prema vinodolskome zakonu pripada kćerima pravo na očinstvo samo onda, kad im braća ne živu. Ako brat umre bez djece a ne ostavi oporuke, tak će također sestre njegovo naslijediti. Taj dio traži za sebe Antonija Čačan pa piše pravdi: kćere ke su ostale po smrti očini i materini, ako nisu ostali živi brati tim kćeram, imaju se areditat ili ostavit tim kćeram blago očino i materino, čineći službu onu, ku su umili služiti dvoru oci i matere ih.

Roditelji dužni su u svakom slučaju dati svojim kćerima prigodom udaje dolični miraz prema svome položaju i imovinskim prilikama. To naglašava statut riječima: »otac i mater moraju po volji i po mogućstvu dotat kćer i polag navade pir vršiti«. Pitanje miraza jest predmet, koji spada u područje vlasti pa se mora o njem raspravljati pred zvaničnim licem te o tome sastaviti zapisnik. Njega će dakako pisati mjesni kanciler. Prije toga pohodit će oca sretne udavače procijenitelji, stimadori, da vide, što će otac na račun prćije dati kćeri te je li ono, što daje, odgovara njegovim imovinskim prilikama. Oni će ujedno svaki pojedini predmet, što se kćeri daje, procijeniti. God. 1775. udaje Grga Petrić kćer Ursu pa župan i suci procijenjuju prćiju i kazuju u zapisnik: »razgledajući mogućnost i imanje rečenoga kuću, vrt i pohišćinu dokončaše: »buduć je prijela va robe dukat 29:30, ima joj se dat još dukat 100 ali u robe ali u zemlje ali u penezeh«.

Kad se ženi udovac, tad se i s njime piše zapisnik pa se u nj unosi t. zv. jutrnji dar, kojim ženik dariva svoju buduću bolju polovicu. Taj dar zovu sredovječni Latini donum matutinum ili morganiticum, Nijemac ga zove Morgengabe a Talijanac dono matutino ili contradote. Taj je dar bio poznat u zapadnoj Europi, a jest poklon, što ga daje suprug ženi nakon prve bračne noći kao »pretium virginitatis«. Tako daje 1709. Jakov Škenderić svojoj vjerenici 600 libara, a Anton Ružić 100 dukata »od svoje prave i vlastite volje, kako je običaj od mesta i svega Vinodola i kraljevstva slavne ugarske krune, da svaki udovac mora upisati za divojačtvo svoje žene, s čim ona raspolaže«.

Isprava na kojoj se bilježi miraz zove se carta dotale«. Piše je, kako rekosmo, kanciler a završava je riječima: »cartam dotalem in notam sumpsi, publicare feci et improtocollavi«. Toj se ispravi prilaže arak, na kome su zabilježeni svi predmeti, što ih udavača dobiva kao miraz, uz to procjena svakog pojedinog objekta. Taj prilog nosi naslov »stima della roba e del ruho«. U novu kuću nosi udavača samo rubeninu i odijelo uz nešto nakita te predmete tkanine, koji trebaju za kuhinju i zajednički stan. Pokućstvo i suđe ima da nabavi ženik. U Novom davalo se udavači ruho, slamnjaču, dvije ponjave i ogrlicu. Ako je udavača imućnija, tad će donijeti u kuću muža nešto novca i koje marvinče, a dobit će od oca i koje parče zemlje. Od nakita te dragocijenosti spominju se ogrlice i narukvice. Med predmetima miraza redovito se spominju krunica (u zapisniku očenaši, corona). Naše su žene bile nabožne, a nepismene, pa im se za to davala krunica u šake mjesto molitvenika. Nema miraza, gdje se ona ne spominje. Često se daje djevojci t. zv. »agnus Dei«, medaljon, što visi o vratu, a u kome ima nabožna sličica. Rubeninu udavače zovu stari zapisnici »belizie muliebri« (i danas se u Dalmaciji veli belice, talijanski biancheria), na Rijeci vestimenta et belicae sponsae. Redovito se spominje med predmetima prćije obrus ili obrus operćalni, što u nas sada zovu »plašćenica«, za tim mahrama t. j. veliki ženski rubac, kojim se pokrivaju leđa. Pokućstvo, za koje skrbi ženik, zovu pohišćina pa se već 1709. spominju grobničke stolice (sedie gromniczane), dokaz, kako je ta vrsta grobničke industrije starog datuma.

Cintia Bernardini, udavača iz bogate kuće, vjerojatno čeljade tuđeg jezika, dobiva god. 1682. obilnu opremu. Ruho i rubenina jest od bolje tkanine, koju zapisnik zove »tela di Lubiana«, veludo verde con fiori. Na odjeći su merli d'oro. Imade i inih skupih stvari, što se

daju mladoj ženi: »coltra d'Alesandria«, više zlatnih naušnica, ogrlica i narukvica te više nakita od bisera i srebra. Zapisnik spominje posebno krunicu »corona di corali con perusini d'oro«[1]) Taj je miraz procijenjen na 4 hiljade libara, prema današnjoj vrijednosti novca, oko 100 hiljada dinara. U zapisniku se ne spominje, koliko je utrošeno na pir, što se inače skoro uvijek zapisnički konstatovalo. Bez sumnje je pir take ugledne udavače pozobao velike pare. Skromnija je udavača Marija Paškvan pa ta dobiva 1743. 5 novih gornjih odora, uz to više »verhnia« (od toga naša riječ brhan), stolnjak sa 5 salvijeta, pater noster (t. j. krunicu) sa srebrenom medaljom, napokon plaštenicu. Tu zovu u zapisniku »plašćen« pa dodaju: »con quale porta peso sulla schena«. Ta je mladoj ženi od prijeke potrebe, jer će morati nositi terete i bremena. Miraz Margaretin procijeniše na 333 libri, a bilo bi to danas oko 7 hiljada dinara. Ona je dakle udavača srednje ruke. Bolje je opremljena Jela, kći Mija Gržanića pa dobiva osim rubenine i odijela 6 većih i 6 manjih narukvica, krunicu od jantara (d'ambra con medaglia d'oro) konačno, kako zapisnik kaže talijanski: »coperte, pogniave, coltra ossia corpatur a mezza seta«. Sve to vrijedi 400 libri pa tome dodaje dobri otac u gotovu 300 libri.

Kod davanja miraza često je otac mučio tešku muku. Kći je prigovarala, da je slabo opremljena, obraćala se mjesnoj pravdi pa je ta morala da riješava spor. God 1775. buni se Ursa Petrić, ponosna i jogunasta šiparica, protiv oca Grge, koji da je škrtica ili bolje rečeno pretjerani štediša. Prijepor riješava pravda u prilog Urse pa veli u presudi: »razgledajući potanko mogućnost i imanje rečenoga, kuću, vrt i pohišćinu dokončaše: »buduć je priela dukat 29:3, ima joj se dat dukat 100 ali u robe, ali u zemlje, ali u penezeh«. Stari je Grgo morao slušati pravdu, segnuti u džep i dati prpošnoj kćerkici, što joj je pravda dosudila.

Prćijom nije se otac riješio kćerke; trebalo je skrbiti i za pir. Za malo, mirno mjesto, kao što je bio Trsat u ono doba, bio je pir veliki događaj, o kome se mnogo govorilo i pričalo. On je imao da pokaže seljacima, koliko vrijedi kuća udavače pa je u prvom redu ženski svijet želio da se iskaže. Bila je posebna čast biti gostom kod svadbenog veselja, jer su svadbene veselice bile kao oaza sred teškog i mukotrpnog života, što ga je živio naš stari kmet. Nije bilo ocu pušteno na volju, hoće li dati kćeri pir ili ne. On se mora da dade,

---

[1]) zlatne naušnice.

veli stara naredba, polag »navade«, prema imovinskim prilikama oca. I pir dolazi u zapisnik, koji piše kanciler. Taj protokol, u kome se naznačuje koliko je pir koštao, ima napis: »trattamento nuziale, detto volgarmente pir«. Pomenuti Grga Petrić daje pir kćeri, pa taj stoji čitavih 15 dukata. Da je to mnogo, sudimo po tome, što je tada jedna krava koštala 7 do 8 dukata. Kod te prilike popilo se 9 spuda vina. Pir, što ga je dao sudac Juraj Paškvan god. 1775. svojoj mezimici bio je doista splendidan. Popilo se 10 spuda vina a Jure utrošio na kićene svatove čitavih 50 dukata. Dobri su roditelji rado utrošili one pare držeći se narodne: »ili piruj ili miruj«, te one druge: »kad se kosi nek se mrsi«.

Kandidat svećeništva, prije no će vršiti funkcije zvanja, mora da primi od biskupa svete redove. To ređenje ili rukopoloženje zovu crkveni pisci »ženidba s crkvom«, uzimajući tu riječ u nekom duhovnom smislu. Pa kao što djevojka, koja stupa u brak, treba miraz, da si njime osigura obiteljski život, tako treba ređenik u smislu crkvenih zakona t. zv. patrimonij. On ima da mladom čovjeku osigura stalni dohodak, od kojega će moći da proživе. Njega traže stari crkveni kanoni, a traži ga i današnje crkveno pravo.

Primorac, čovjek nabožan i prožet jakim vjerskim osjećajem, volio je, da mu sin postane svećenikom. Nije on to volio zato, jer je svećenik dobro živio, već iz viših, idealnih motiva. Svećenik je živio kao svaki seljak te je morao raditi na svojem gruntu, da zaradi svakidašnji hljeb. Istina, imao je neki dohodak od crkvenih funkcija, no taj je bio minimalan. Trebalo je dakle, da mu neko dade ili ostavi patrimonij od koga će nekako proživjeti. Bez patrimonija nije ga biskup mogao rukopoložiti. Naravno da su ti naši stari popovi ubogari bili inteligencijom daleko ispod duševnog nivoa današnjeg popa. Oni su učili par godina nešto malo bogoslovlja kod kojeg seoskog svećenika (koji je sam vrlo malo znao), polagali kod biskupa neki mizerabilni ispit i primali redove. Vrlo su bili rijetki svećenici, koji su stekli obrazovanost u vanjskom svijetu ili kod isusovaca na Rijeci.

Kad je ređenik stekao patrimonij, koji mu osigurava stanoviti dohodak, tad će se s ocem ili s onim, koji poklanja patrimonij sačiniti zapisnik. Njega piše naravno mjesni kanciler a potpisuje mjesni župnik i dva svjedoka. U nedjelju, prije no će mladi čovjek primiti redove, ima župnik rodnog mjesta kandidata svećeništva oglasiti u crkvi, da će taj biti zaređen te da je dobio stanoviti patrimonij, koji mu ne može nitko uzeti, dok živе. On će ga, mora da se

istakne, uživati do smrti a s njegovom smrti postaje patrimonij svojina rodne kuće ređenikove. Taj je patrimonij bio parče obradive zemlje, parče vinograda, gotovi novac ili seoska kuća. Ako se desilo te je svećenik postao za službu nesposoban, on je već za života mogao patrimonij pokloniti svojti a ova se tad obvezala, da će ga do smrti uzdržavati. Što se tiče vrijednosti patrimonija ta je varirala prema kraju, vremenu i prilikama, no svakako jedva je ta nekretnina odbacivala toliko, te je pop od nje mogao pristojno živjeti. Za to je morao sticati ono, što mu životu treba u znoju lica, držati se riječi, što vrijedi u srpskom dijelu našega naroda: »pope popuj, ali i priori«.

God. 1739. dobiva žakan Ivan Brembalić otačastvo (patrimonium). Daje mu ga porkulab Pavao Rukavina, nazvan Bevandić i to kuću, zemlju, oranicu vrijednu 345 zlatnika, za tim čajlučku zemlju vrijednu 373 zlatih. Brembalić je završio škole u Gracu, dakle je čovjek vaspitan. Klerik Grga Pahaja dobiva 1741. patrimonij od Jurja i Ilije Prebeg u Oštarijama i to »jednu prahu« zemlje 6 dana oranja, drugu »prahu« zemlje 5 dana oranja i pol mlina pa je sve to procijenjeno na 500 dukata. Senjski klerik Nikola Simić na račun patrimonija dobiva 1733. 1000, a Juraj Vukasović 3000 forinata.

Naši stari Trsaćani rado su gledali sina odjevena u svećeničku mantiju i rado davali sinu kandidatu svećenstva očinstvo ili otačastvo. Andre Bassi daje u to ime sinu Franji vinograd na Goliaku, koji graniči s posjedom Ivan i Feliksa Benzoni, vrtom udove Trojer i javnim putem. U vinogradu se nahode: uvae, olivae, arbores fructiferae pa vrijedi 552 dukata, 35 libri, 8 soldina. Posjed nosi na godinu 35 mjera (modios) žita, (mjeru cijene na 12 lib.), 10 žara ulja (žara 8 lib.), te plodina u vrijednosti od 10 dukata. Na godinu ima ređenik od posjeda dohodak od 213 dukata 2 libre. Kod sastava zapisnika fungiraju kao svjedoci Ivan Bragant, riječki svećenik i Ignac Sušić, klerik. Ređenik Bassi bit će, kako vidimo s obzirom na ondašnje prilike, prilično dobro opskrbljen. God. 1715. daje Gjuro Šekulja iz Miševa sela na Trsatu patrimonij sinu Jurju pa o tome kazuje u zapisnik: želeći moj sin Juraj, pošteni omladinac po nadahnuću Duha svetoga obgerlit stalež duhovni i priet sv. red, dajem mu vinograd s umejkom vredan 300 dukata i kus zemlje fadigane (t. j. obradive) s kućom u Miševu selu«. To očitovanje piše trsatski župnik i mjesni notar Genova, koji je tad bio generalni vikar modruški pa tamo veli, da je prošle nedjelje taj patrimonij u crkvi oglasio. Nikola Ježić daje 1718. otačastvo bratu Ivanu »polag

naredbe ove biškupije modruške« i to kus zemlje na Rebru u Vežici, koji vrijedi 200 dukata, za tim komad zemlje u Martinšćici kraj mlina vrijedan 150 duk. Tako su »preštimali štimadori«. Pošto se pak u ime patrimonija, veli zapisnik, traži nekretnina vrijedna najmanje 500 dukata, a toliko ne vrijedi ono, što Ježić daje bratu, za to poklanja jošte komad kuće, koji predstavlja vrijednost od 150 duk. God 1739. daje otačastvo Petar Vidušić sinu, kojega zapisničar zove Antonac a študira u Zagrebu, a god. 1773. Martin Keser daje sinu Mati u Dragi posjed vrijedan 530 duk. Mate je bio kasnije u Dragi kapelanom. Zapisnik o patrimoniju ređenika završava redovito riječima: »Žakan (t. j. ređenik, koji prima sv. red), dok bude živ, ima se spominjati svojih dobročiniteljev skroz molitve i svete mise«.

XI. U ZNOJU SVOJEGA LICA...

Naši pređi živjeli su na tlu, na kome mi danas stojimo, tegotno i mukotrpno u borbi za svagdanji kruh. Zarade ni od kuda, morali su sve, što im je trebalo za život, izvući iz zemlje. Ona im je doista bila »alma mater« t. j. mati hraniteljica. Posjed našeg kmeta bio je površinom malen, te je trebalo žilavo raditi, da se iz njega izvuče svakidanji hljeb. Kad je bila rodna godina, dalo se nekako proživjeti no zlo i naopako, kad je bila suša i nerodica. A kako je naš kmet teško došao do obradive zemlje! Naš je kraj bio pokriven gustim hrastovim šumama pa je trebalo te šume isjeći, kamenje povaditi, amo tamo zemlju navesti i tako stvoriti podesno tlo za obrađivanje. U to doba nastaše naše »gromače«, spomenik marljivosti i radinosti našeg seljaka.

Glavno vrelo zarade našeg čovjeka bilo je vinogradarstvo. A bilo je vinograda znatno više no danas te su jednoć bili vinogradi tamo, gdje se sad nahode palate, trgovi i ulice. Sav kraj, na kome se danas stere Sušak, uvala Martinšćice, pređio uz obalu Rječine (t. zv. Brajda i Brajdica) i t. d. sve je to jednoć bio bogati vinograd. Sadila se loza zato, jer je ona odbacivala kmetu lijepu dobit, jer se vino lako unovčilo, jer je seljak prodajom vina izbio nešto para, od čega je nekako prokuburio tokom zime on i njegova kuća.

Kad je seljak hotio da sadi vinograd, morao je tražiti dozvolu gospoštije. Ne samo to, no je morao odmah da plati stanovitu pristojbu, pa naglašava naredba iz god. 1739.: »Mnogi su pašišća obratili u vinograd prez dacija i agravija. Ki bi takove novine delal, ima oglasiti u kancelariji pod penu zgubljenja svega«. Svoj je vinograd naš čovjek čuvao kao oko u glavi te ga nije nipošto volio otuđiti. Samo najveća nevolja primorala bi ga, da vinograd proda ili dugom optereti. Mate Valić zalaže u nuždi 1709. neki umejak i neki vinograd pa izričito piše: »kmetu ne meće račun otuđivat vinograd, ob kom živi i gospošćine odgovara«. Ovim posljednjim riječima Valić hoće da reče, da mu vinograd odbacuje novac, što ga gospoštiji duguje. I na Rijeci, kako veli Kobler, pučanstvo se u najstarije doba bavilo vinogradarstvom, pa je trošarina na vino bio glavni dohodak grada.

Berba počinje onda, kad to oblast dopusti. To se čini ne samo zato, da se spriječi trgatba nezrela ili na pol zrela grožđa, već u prvome redu zato, da se kod berbe konstatuje, koliko je pojedini kmet dobio grožđa pa da se prema tome čovjeku odmjere dažbine. Naredba glasi jednostavno: »nessuno ardisca principiare a vendemiare. Prima di vendimiare venga nella cancelleria per prelevar il bulletino«) (1730.). Bilo je mnogo kmetova, koji su zaostali svojim dugovanjem gospoštiji i crkvi. Da ih se primora, da plate, ne dopušta im se berba, dok nijesu podmirili taj harač »prima che paghino diritti urbariali ed ecclesiastici sotto pena di perdere il mosto«.

I tako je siromah čovjek morao, kako mi kazujemo, ili »s oka ili s boka« iscijediti nešto para, da može pristupiti k trgatbi.

Vino je u podrumu pa vlast dalje uređuje. Dolazi onamo delegat gospoštije, da vidi koliko je kmet dobio vina pa da mu dekretira, koliko će dati gospoštiji. Delegat vlasti jest satnik, kanciler ili jedan od sudaca (seniora). Dan tog visokog posjeta, veli propis, saopćit će se kmetovima, pa će oni u to vrijeme biti »va konobe za moć svoje vino justifikat pod penu od libre 3«. Crkva ima pravo na desetinu, koju dijeli župnik s biskupom pa mora i emisar crkve zaviriti u bačve ubogog kmeta. To se čini u nekoj svečanoj formi. Iza blagdana sv. Martina, veli naredba, poći će satnik s nekoliko seniora u župni stan i umolit će (sic!) g. plovana, neka bi izvolio uzeti desetinsku bilješku te s navedenim povjerenstvom zaredati podrumima naših seljaka, da se konstatuje, koliko je vina i da se odmjeri harač. Eto kako glasi doslovce ta naredba: post festum s. Martini judex loci cum senioribus et aliis de populo viris parochialem curiam mane accedit invitans localem parochrum, ut accepto illius anni incassatae decimae protocollo cum iis omnia cellaria visitatu eat«. Župnik može biti siguran, da će od kmeta dobiti ono, što ga ide na račun desetine, jer se neće dozvoliti našem čovjeku, da vino proda, dok nije dao crkvi ono, što je ide. Kad bude dakle molio, da mu se dopusti prodaja vina, tad će morati donijeti u kancelariju uvjerenje, da je onoj dužnosti udovoljio — attestationem de solutione decimae.

Kod prodaje vina razlikuju naši vino: di prima, di seconda e di terza entrata«. U prvu klasu idè vlastito vino, što ga je neko dobio sa vinograda unutar trsatske gospoštije, u drugu vino trsatskih vinogradara dobiveno sa vinograda izvan naše gospoštije a u treći red ono vino, što je kupljeno izvan Trsata sa tuđih vinograda

i amo dovežено na prodaju. Da pruži kmetu priliku, da svoje vino što prije i što lakše proda, naredila je oblast posve opravdano, da dođe na prodaju najprije vino prve entrate. To se vino prodaje na veliko i malo od Miholja do Đurđeva. Do tog dana je to vino prodano, pa tad dolazi na red druga entrata. Kad je pak i ovo rasprodano, tad eto nam vina treće entrate. Dan, kad se može pazariti s tim vinom, oglašava oblast — verso la preventiva insinuazione della rispettiva autorità«. No to nije dosta! Svaki pojedinac, kad će da vino svoje proda, mora imati posebnu dozvolu vlasti, jer se veli: »nijedan ne more klast na prodaju vino prez oglašenja« (1752.) Kod te prilike zahtijevala je gospoštija, da joj se plati dugovanje, inače vino ne će krenuti iz podruma. U razno doba ubirala je gospoštija razni harač. Pri koncu 18. vijeka tražila je od vina, što je rodilo na trsatskom teritoriju, osmi dio, od onoga pak, što se uvažalo, dio sedmi (dalle proprie entrate ottavo, dal vino traficato e comprato all'ingrosso e venduto alla minuta settimo). Tko toga ne bi dao, tome se vino konfiskuje (sotto pena di confisca). Na Rijeci imade propis u 15. vijeku prema kome vinogradar, koji ne plati gospoštiji sve ili ne plati točno, plaća dvostruko. Kako vidimo jedna i druga vlast bila je sigurna za svoje, što se pak seljaka tiče, radilo se po onoj: »briga mene, što ciganina zebe«.

Još se mora da ovrši jedna formalnost prije no će vino na prodaju. Kao što kod svake stvari, što ide na pazar, tako će i sad službeno lice odrediti vinu cijenu. To čine t. zv. procijenitelji ili stimadori. Ove imenuje satnik, katkada ih odabira puk (da eleggersi dal popolo) ili ih biraju suci, seniori t. zv. stol pravedni (prema trsat. statutu). Oni određuju cijenu pa će sada vino na prodaju. Ko bi bez te procijene prodavao, toga bi stigla kazan. Tako je god. 1658. neki Bartol Kovač »učinil cenu vinu prez znanja gospodinova te prodaje težakom kadnić po 6 sold. a bevandu po 2«. — Pravda ga kažnjava: dat će spud gospodaru gospoštije a spud pravdi. Strogo se kazni i onoga, koji mlado vino miješa sa starim pa tu vinsku operaciju zove zapisnik »vino vecchio incapellato col nuovo«. Kod izvoza vina dobiva satnik pristojbu od 2 soldina po tovaru vina (1685.), a isto toliko tada, kad se strano vino uvozi k nama, kako veli naredba »da stoji na mere t. j. pazi, da se dade prava mjera. Spominje se »tovar«, jer se vino prevažalo mazgama pa se ono, što je mazga nosila, zvalo tovar.

Imade još jedna daća, kojom je opterećeno vino našega kmeta, a to je t. zv. straževina ili plata stražarima, čuvarima grada. O

Miholju naime ima svaka kuća donijeti u »kaštel« na račun straževine jedan spud vina ili u mjesto toga jedan dukat. Ako te daće ne da tri godine, ide kuća pod kaštel t. j. nju se konfiskuje. Oslobođena je od tog tereta samo onda, kad se u njoj »ne bi oganj netil i ljudi pomanjkali« t. j. kad nije nastanjena. Glede vina što ide gospoštiju, propisuje statut, da je svatko obvezan donijeti baš svoje vlastito vino, i da se kmetu ne dopušta, da tu svoju obvezu otkupi novcem. To će vino seljaci osobno donijeti u gospoštijski podrum pa se određuje dan, kad se ima učiniti — lo portino in moggio (mjera), deve esser dalla propria entrata.

Starim našim vinogradarima pravili su dosta smetnje špekulanti, koji su amo dovozili svoje vino iz kraja izvan naše gospoštije i tuj ga prodavali. To je bivalo u vrijeme, kad naš kmet još nije bio prodao svoje vino. Imade čestih tužbi protiv ovih nepoštenih špekulanata, koji su tim postupkom obarali cijenu domaćeg vina. God. 1716. tuže se kapetanu Montanariu Niko Nikolić, Petar Vidošić, Jakov Bassi i Ivan Petrić na te konkurente pak ističu, kako se tako uništava naše mjesto: »tutta la nostra speranza è in questo poco vino, da cui se non si ricava qualche soldo, non possiamo sostentarci ne sodisfar alli agravii«. God. 1717. nalaže logotenent Ivan Patravolo Pavini notaru Ignaciju Sušiću (publico imperiale notajo), neka se uputi u klijet Zandonatia pod S. Križem (na današnjoj s. Ani) te neka zapečati bačve, u kojima se nalazi strano vino (sigillare vini forestieri). Notara prate na tom pohodu sudac Mate Cačan i vojnici (soldati del castello). Bave se tom špekulacijom i popovi pa je pop Mate Ježić 1752. dovezao 15 spudi vina, što ga je kupio u gospoštiji bakarskoj (valjda u Dragi), da ga tuj unovči. Kupio ga od neke Kate Stipković. Del Danaro c. kr. komorski savjetnik i upravitelj zabranjuje mu prodaju pa se Ježić razgoropadio i otsjekao u brk Danaru, da će se potužiti samoj carići Mariji Tereziji. Fran Frankulin dovukao je iz Grobnika svoje vino, da ga tuj proda pa mu se plijeni, jer da nije podanik našeg grada. Naši stari nemaju kod toga obzira nit prema biskupu. Biskup je obično u nas prodavao vino, što ga je dobio desetinom, a to je mogao tek onda, kad su kmetovi istočili svoje. Medjutim nije on za to mario, pa se pozvao na neko svoje pravo, što ga zove »majevica« a prema kome može u svakom slučaju u mjesecu svibnju staviti svoje vino na prodaju. No je bio presvijetli zle sreće, jer kapitansko vijeće u Bakru šalje amo kaplara (caporale militare) i dva vojnika da otvore podrum, »per cavar le pipe e sigillar i vasi.« (1801.).

Domaće naše vino ispilo se do Đurđeva, jer se mnogo vina izvozilo na Rijeku a preostalo ispilo se u našim krčmama. Iza Đurđevdana dolazilo je na pazar vino sa vinograda izvan naše gospoštije. U kasnijim vjekovima davalo se vinotočje u zakup danom s. Jurja, pa je taj trajao do Miholja. Zakup vinotočja spominje se prvi put god. 1768. U to doba nosio je u pojedinim općinama našeg kraja ovaj dohodak: Bakru 1130 for., Kraljevici 809, Bakarcu 310, Kostrenama 232, Krasici 101, Škrljevu 60, S. Kuzmi 70, Dragi 260, Praputniku 54, Trsatu 510. Godine 1807. dao ju municipij bakarski, pod koji smo onih godina pripadali, gradu Rijeci zakup na teritoriju bivše trsatske gospoštije. Grad je uveo posebnu daću na vino, što se uvozi na Rijeku, t. zv. tricesimu. Time je naš kmet znatno štetovao. Stari su ga propisi štitili u toliko, što se nije dopuštalo drugomu, da ovdje prodaje vino prije Đurđeva. Tako je seljak do toga dana lako prodao svoj proizvod. Rijeka nije respektovala to pravo našeg seljaka. Uz to mu je smetala nova daća, što ju je propisla Rijeka, a koja je otešćala izvoz našeg vina preko Rječine. Naši kmetovi brane svoje pravo protiv Bakra, koji je prema nama pokazao tako malo obzira. Koje čudo, te je već tada nastala riječ o bakarskoj pravici! Naši traže, da sami preuzmu zakup točarine u našem kraju uz one uvjete, uz koje ga uživa Rijeka. Međutim je taj zahtjev ostao glas vapijućega te bio jednostavno odposlan ad acta.

Uz malu seosku potleušicu i vinograd imao je naš stari seljak vrt, odakle je dobivao nešto povrća za prehranu obitelji. Sudeći po starim desetinskim zapisnicima, naš je seljak sijao tad više žita nego danas. Tako izvješćuje trsatski župnik 1691., da od župljana prima: 5 stara pšenice, 3 i pol stara ječma, 3 i pol stara heljde, četvrt stara sočiva te pol stara ine vrste žita. Star je valjda naš stari vagan t. j. 61 litara i pol. Narod se bavio timarenjem ovaca pa župnik prima u ime desetine nešto janjadi. Na Rijeci razvilo se bilo već u 15. vijeku marvogojstvo, pa se tamo spominje neki Kastavac Kvirin Spinčić, koji živo pazari s našim precima. Taj zaplijeni gospodaru Trsata Martinu Frnkopanu 39 svinja za neki dug. Osim krave, koja je seljaku davala mlijeko i gnojivo, držao je naš kmet mazge, svinje i koze.[1]

---

[1]) Imade više naredbi, kojima se zabranjuje držanje koza pa već trsatski statut god. 1640. kazuje: »polag dvih sentencij bile su za vavik stirane koze s ovoga konfina« pa i on imade paragraf, kojim se zabranjuje timarenje koza. Kapetan Dell'Argento traži neka u 8 dana nestane koza iz trsatske gospoštije pa tko kozu vidi, neka je ubije (1672.).

U našem se Primorju u najstarije doba mnogo gojila maslina. Nju su međutim stizavale tokom vijekova razne nedaće, osobito u doba oštrih zima. Tako imade zabilježeno u novljanskom misalu iz god. 1431. »tu zimu pozeboše masline i sve smokve, pšenica i ina žita pogiboše i bilo jo o zime veli glad«. Kasnije se naši maslinjaci oporaviše tako, da je sama Dalmacija davala u 18. vijeku do 300 hilj. kvintala ulja. I u nas se spominju bogati maslinjaci. God. 1633. spominje se pod gradom Trsatom vrt »nasađen s ulikama, god. 1692. spominje se kraj Pod Goliak (Voljak) »na Ulikah«. U Zagori (Krimeja) imade 1746. na jednom posjedu 200 maslina (svaku cijene 10 libri), na Voljaku 64, na Raskrižju imade veliki vrt a u njemu 50 ulika. Najbolji dokaz, kako se maslina cijenila jest u tome, što se stabla maslina broje. God. 1725. kupuje Mate Štefan od Franke Pušić vrt tik trsatskih škala, u kome imade mnogo »alberi olivari«. Hirc u zemljopisu Primorja spominje (1891.) velike maslinjake u Vinodolu, Bakru i Kostrenama. Posebno ističe, da s. Barbara producira na godinu 30 barila ulja (baril ima 107 starih funti), te da je to najbolje ulje našeg Primorja. U ostalom stalo se uljarstvo u našim primorskim mjestima, osobito u Dalmaciji i na otocima odnemarivati onda, kad je nakon propasti francuskih vinograda naše vino nalazilo u zapadnom svijetu na odličnu prođu. I na Rijeci bilo je mnogo maslinjaka naročito u Škurinjama, no ih je najveći dio nestao u doba oštre zime godine 1709. i 1763.

Stari se Trsaćani bavili ponešto pčelarstvom pa se 1768. spominje na Varošu 13 košnica, na Orehovici 3, u Vežici 7. Kasnije se ta vrsta gospodarstva znatno proširila. A nije bilo teško naći za med kupca, osobito na Rijeci. Već god. 1545. izdaje riječko gradsko vijeće propise glede prodaje meda pa posebno spominje, da svaki trgovac meda mora da imade u svojoj prodavaoni posebno bure za med, što će ga prodavati siromašnijim građanima uz cijenu od 2 soldina i pol po libri. Što se prodaje meda tiče zanimljiva je naredba bakarskog kapetana, koja se odnosi i naš kraj iz god. 1768., a prema kojoj moraju pčelari sav med donijeti u Bakar »al ces. ufficio delli mieli«. Nije nikome dopušteno, da drugamo med proda a koji to učini, platit će globu od 25 dukaat.

U knjizi riječkog kancilera Renia spominje se u 15. vijeku neki »maestro pescatore Mate Cersato«. Tom zadnjom riječi označuje se često u starini naš Trsat. Pošto su se davala stara prezimena najčešće po boravištu, bit će te je ribar Mate naš Trsaćanin. Dokaz,

da se je naš svijet bavio uz drugo i ribarenjem. Pa to je posve jasno, jer ga je na to pozivala morska pučina, što se stere ispod Trsat grada. Svakako je riba nalazila najbolju prođu na riječkoj piaci. Već su u najstarije doba fiksirane tamo cijene ribi (18 vrsti) pa propisano, kojim se redom ima ribu prodavati. Naravno da su na prvom mjestu prvi i odlični građani. Pravo ribarenja na Rječini te na moru onamo do Pećina (»ispod s. Lovreča«) imali su u smislu darovnice Martina Frankopana trsatski franjevci. Međutim su to pravo ribarenja usurpirali za sebe drugi faktori, dapače javno osporavali franjevcima ono pravo na Rječini. God. 1722. jada se gvardijan Petar Francetić, što se ne dopušta fratrima da pecaju ribu na Rječini, a oni da to pravo uživaju »titulo fundationis et privilegii s. c. Majestatis«. To je pravo osporavao samostanu u prvom redu municipij u Bakru. Samostan se je u interesu mira god. 1794. odrekao tog prava, pridržavši za sebe jedino jus piscationis uz mlinove na Rječini i na Zviru.[1]

Naš kraj, osobito naša pozadina, hranila je u staro doba svu silu divljači. Imena bregova Jelenje, Risnjak, Mačkovica, Medveđak, Zvirnjak i t. d. dokazuju, kakovim su stanovnicima naša brda bila jednoć napučena. Naravno da se divljač znala često i amo do nas došetati. Lov je za našega kmeta bio zabranjeno voće. On je bio stvoren samo za gospodu i privilegovane klase, kako vele stare naredbe. »Nessuno ardisca andare alla caccia nella giurisdizione di Tersatto sotto la pena di ducati 6 e perdita dello schiopo« (1709.). God. 1734. ponavlja se ta naredba pa se dodaje: »na razumljenje svih neka g. kanciler čini to stumačit hrvackim jezikom«. Bez sumnje ide ta opaska naše kmetove krivolovce, koji se usuđuju dirati u prava privilegovanih klasa. Zanimljiva je glede zabrane lova naredba Franje Mikulića »di Sua C. r. Apostolica Maestà delli beni Zrini Frangepani Croatico marittimi e dell'eccelso aulico commerciale distretto direttore«. Tu se veli odlučno i kratko: prema dekretu kralja Vladislava II. lov je samo za plemića. Tko uhvati ili ubije pseto krivolovca ili zvjerokradice, dobit će nagradu od 1 cekina.

---

1) Već god. 1527. spominje se tunalovka u Omišlju, koju daje u zakup krčki provizor sir Valerio za 40 duk. (peschiera di thunni).

XII. PRIVREDA

U prеđašnje doba bio je naš kraj u svakom pogledu upućen na Rijeku, pa su ga opravdano smatrali riječkim predgrađem. Pogotovu bio je upućen onamo, što se tiče trgovine, obrta, privrede i komunikacija. Tokom vjekova naselio se na Rijeku veliki broj stranih ljudi, koji se bavili raznim obrtima i zanatima, pa su naši pređi sve potrepštine za svoje kuće i svoje obitelji nabavljali na Rijeci. Poradi toga nije se mogao u nas razviti obrt i trgovina. U 17. vijeku spominje se u nas tek koji postolar, tesar (carpentarius) stolar, krojač, klobučar, kožar, bačvar i kotižar. Slučajno imamo i pećara god. 1714. i to nekoga Jurja Šmita. Peć je u ono doba bila rijetkost, koju su si priuštavali samo gospodski domovi. Ta u nas neima nit krušne peći sve do god. 1732., kad je sagrađena zauzimanjem odlične gospođe supruge kapetana Rovere, acciò non dovessero i Tersachia ni andar per pane a Fiume«. Pa i ta je bila kratka vijeka, jer trsatski kanciler piše god. 1769.: »na varošu nema peći pa žene nose peć kruh na Riku«.

U nas se zanatstvo nešto bolje razvija u 18. vijeku. Mnogi naši gazde davaju sinove u zanate majstorima na Rijeci.

Tako god. 1784. daje sina Tomu naš mještanin Franjo Kolacio na nauke krojaču Pušiću na Rijeku. Mladi će čovjek študirati tri godine, a otac će platiti majstoru za to vrijeme 4 cekina. Ivan Studenac daje 1800. sina krojaču »al mistro Martino Vranić«. Taj će ostati tamo 4 godine, a otac će platiti za nj 20 dukata. Vranić mora dečka: »commaestarlo à perfezione nell'arte«, ne smije ga upotrebljavati za druge kućne poslove i ne smije ga previše lemati (severamente bastonarlo). Sve je to sadržano u pismenom ugovoru kod notara. Gašpar Car daje 1806. sina Mateju Marotu bačvaru pa će »celih 7 let učit art i čovikom će ga i dobrim lavorantom meštar Mate učiniti«. Nakon navršenih 7 godina ima mu Marot isplatiti 25 dukata. Misli se pače već tada na žensku čeljad pa Ursa Jelinić piše 1707. u oporuci: »zapovidam sinu Antonu, da ima dat koliko prvo malu Katu učit šit, bit će bratom na poštenje.« Spomenut ćemo kod te prilike zanimljiv šegrtski ugovor, što ga piše god. 1445. riječki notar. Juraj, sin brijača (quondam »brico« — iz

Ljubljane) učit će brijački zanat kod majstora Tome na Rijeci. Tomo fungira na Rijeci kao plaćeni gradski brijač, salariatus communis terrae Fluminis. Juraj će učiti 3 godine i gazdi vjerno služiti (diligenter debet servire). Majstor učit će ga »artem barbitonsoriam«, davati mu hranu i odijelo. Kad mladi čovjek nauči zanat, tad će mu gazda dati 6 maraka, ako je bio pak osobito valjan, tad mu daje povrh toga još 2 marke. Ako se pak Juro ne bude vladao, kako treba, tad će njegov otac morati da majstoru isplati 50 libri. Kao izučeni majstor moći će Juro da brije i šiša u Veneciji, Ljubljani, Senju, Zadru, Ankoni »et ubique locorum«.

Koncem 18. vijeka imade Trsat više postolarskih majstora. Ovi su u društvu s riječkim kolegama osnovali postolarski ceh. Taj mora da brani interese svojih članova pa se pritužuje vlasti, kad su se k nama uza sam most naselili neki strani čižmari, da našima konkurišu. O tome piše kanciler Tianić god. 1774.: »uputili su instancu neki postolari Trsata i Rike od strane svojeg slavnog ceha suprot tujeh postolari, ki su od drugod poterani pa su se kod mosta ukvartirili«. Kanciler brani interese čižmarskog ceha, pa nalaže, neka se ti stranci odmah isele. »Vlasnici kuća ne smju ove tepce i tepice (sic!) primati na stan.« Naš je Trsat dopro i do brijačnice, jer poštovani trsatski brijač, kome imena ne znamo, piše god. 1707. »ho fatto nella mia bottega barba al signor pievano (plovan). Spomenusmo riječkoga bricu iz 15. vijeka imenom Tomu[1]). Bio je on službeno lice, gradski namještenik pa je kao takav bio obvezan brijati riječke viječnike bez naplate. Kasnije je grad. viječe tu povlast dalo i riječkim kanonicima. Prvi riječki brijači bili su ujedno lekari, a tako je bilo i u drugim gradovima. I Frankopani su imali u svojim dvorovima brice-lekare pa Juraj Frankopan daruje brijaču Martinu Selinkoviću neko imanje kraj Ribnika (srez karlovački) za službu »ku je činil našem ocu svojom meštrijom i umielnostiom« (Lorković).

Već se u najstarije doba bila kod nas lijepo razvila mlinska industrija. Na Lučici tik današnje tvornice papira bila su tri mlina, dva s naše strane, jedan s riječke. Za to i prozvaše onaj kraj locus molendinorum t. j. predio mlinova. Uza to bio je jedan mlin u Martinšćici, neko vrijeme pače dva. Jedan od njih spominje se već u 15. vijeku u oporuci, kojom daje Tomo Partinić Luki Strižiću, svome gojencu (»ki je moje odhranjenje«) u Martinšćici »malin,

---

[1]) Taj Toma bio je Mlečanin. Grad mu plaća 100 libri na godinu, a on se obvezuje da će liječiti »a prezzi giusti e ragionevoli«. U 15. vijeku spominje se na Rijeci »Enrico di fu Mateo di Zagabria, lekar i brijač.

stupe, mirišća i brajde«. Nakon smrti Strižićeve prešao je taj posjed na bakarski kaptol, zatim na senjske biskupe, kojima su ga oteli u 17. vijeku grofovi Zrinski. Kasnije je onaj kraj posjedovao zakupnik trsatske gospoštije Franjo Knežić. Taj je mlin poklonio riječkim duvnama s, Benedikta pa su ga od njih prekupili riječki monasi augustinci god. 1739. God. 1784. postaje vlasnik mlina i Martinšćice riječki građanin Simo Adamić. Osim ovoga mlina, koji je bio sagrađen na mjestu bivše Vilharove pilane, imade još jedan mlin unutar današnjega lazareta, no je taj davno nestao.[1])

U starije doba nije duhan bio državni monopol, te ga je svatko po miloj volji mogao saditi i njime pazariti. Tek nije bilo slobodno prevoziti ga preko granice države bez naplate carine. A izvozila se iz naših strana sva sila duhana u prvom redu u Italiju i papinu državu. Još se više izvozilo iz Senja, koji je bio poznata trgovačka luka. Vele, da se odanle izvozilo u 18. vijeku 40 do 60 centi na godinu. Sva sila naših ljudi bavila se kriomčarenjem preko granice, te su zvanični organi imali s kriomčarima dosta posla. Bio je to unosan posao no i rizičan. God. 1710. uhvatilo se u švercu Juraja Čopa. Stvar je bila krupna, jer je Čop, naš čovjek »missionarius - apostolicus« To je bila teška sablazan za ondašnji svijet. Čop se bio uortačio s nekim Matom Trenčićem, pa su zajedno kupili veliki kvantum duhana, što se nalazio u skladištu franjevaca tik ušća Rječine (Braida nella casa dei Francescani). S duhanom zajedno kupili su 12 mjera žita. Trebalo je to prebaciti preko granice u Italiju, te je lađa čekala tamo (alla marina sotto S. Lorenzo). Među tim zvanične ličnosti otkriše kriomčarenje, pa je stvar došla pred sud. Trenčić, po pripadnosti Požežanin, sretno se izvukao, izjavivši u zapisnik, da je on doista prodao Čopu duhan i žito, no da nije imao pojma, da Čop kani ono prokriumčariti preko granice. Sud je Trenčiću vjerovao pa je Čop uglavljen kao jedini krivac. Kler je tad uživao t. zv. privilegium immunitatis pa Čopu nije mogao suditi svjetovni sud, već crkveni. Proglasiše ga krivcem zbog kriomčarenja (tabaco preso per contrabando per colpa di Čop) pa ga modruški arkidjakon sudi na tešku novčanu globu od 340 libri. Pop nema novaca, no ima na Trsatu čednu kuću. Ta mu se dakle potleušica prodaje na javnoj dražbi, a on siromah osta bez kuće i kućišta. Kod te prilike bi procijenjen duhan na 12 soldina po libri, a žito po

[1]) God. 1682. spominje se u na Sušaku (na Rijeci) solana, vlasništvo samostana, a 1782. konoparija — cordaria.

mjeri (mensa) na 9 libri. Trgovina duhanom uhvatila je u nas najveći zamah u 8. deceniju 18. vijeka, pa su tad veliki svežnji (bale) duhana putovali preko granice, osobito u Trst. U to doba ističe se u nas kao najokretniji trgovac duhanom neki Grga Papić.

Priredbom duhana živo su zaposleni naši mlinovi, pa ga oni sjeku i taru t. zv. stupićima. God. 1772. pravi ugovor Simo Adamić s vlasnikom mlina ispod Grobnika Jakovom Maršanićem a piše ugovor grobnički kanciler Josip Zierer. Adamić će plaćati Maršaniću od svake stotine satrta duhana 3 libre i 3 groša. God. 1778. ugovara Blaž Gaspari s Bartolom Maršanićem iz Drastina pa će mu za trenje duhana plaćati na godinu 30 dukata. Naročito se podvlači, da ugovor neće vrijediti, ako se bude duhan davao u zakup. U franjevačkom mlinu na Lučici duhan se reže i tare pa kanciler izvješćuje, da se tamo četiri dana melje brašno (si macina), a svaki peti dan tare duhan, dok se u Martinšćici 2 dana melje a svaki treći dan duhan tare. (1769.). Mlinar u Martinšćici tako je revno tro duhan, te nije poštovao nedjelje, što je tada bio teški prestupak. Kazne ga na globu od 25 dukata, jer »pesta tabaco i giorni di festa«. Neko vrijeme davao se duhan u zakup, jer se 1744. jada zakupnik — arendatore dell'appalto di tabacco — kako nije u stanju kontrolisati prodavaone duhana. Morao bi se duhan prodavati na Trsatu, i to u određenim trafikama, a kad tamo prodaje se svagdje, a oblast tu zlorabu tolerira. Kasnije se prekida s uzakupljivanjem, pa se opet dopušta slobodno pazarenje. Naši su preďi bili, čini se, gurmani u uživanju duhana pa su ga marljivo pušili, šmrkali i žvakali. U tome nijesu poštovali ni svetog mjesta, pa obznana iz god. 1734. glasi: »ne smije se tabak prodavati u cimiteru (t. j. pred franjevačkom crkvom) jer redovniki ne mogu Boga moliti nit spovedati«. Posebna je tužba protiv duhandžija, što se kupe oko crkve pa tamo galame (1752.): »veliki je med njimi kar, nemore se služba božja vršit od velike krike«.

Naš historik Lopašić piše u povijesti Karlovca, kako je na Karolinskoj cesti u drugoj polovici 18. vijeka razvilo znatnu djelatnost temešvarsko trgovačko društvo te osnovalo na Sušaku god. 1763. tvornicu duhana. God. 1797. spominje se na Sušaku tvornica, kojoj su vlasnici Šram i Bienenfeld, za tim druga, što je smjestiše u kuću Weinporten (1785.). Na Rijeci, piše pisac riječke povijesti Kobler, bilo je god. 1809. do 30 fabrika te vrste. Prodavače duhana stiže fatalni udar, kad se stala davati prodaja i fabrikacija duhana

u zakup (in arenda) a to je bilo god. 1810. Prvi je zakupnik bio naš bivši tvorničar Adam Šram, koji s 1. kolovoza preuze zakup u svim ilirskim provincijama. Uslijed toga vrlo mnogi naši ljudi izgubiše hljeb i zaradu. Spomenuvši industriju duhana, napominjemo još, da se na Sušaku spominje 1799. tvornica koža, kojoj su vlasnici Anton Simonetti i Jakov Vidošić.

U spisku mornara, imatrikuliranih na Rijeci, ubilježeno je, da je god. 1762. bilo takovijeh sa Rijeke 190, iz Senja 215, iz Bakra 212, za tim oveći broj iz Kastva, Ike i Lovrana. Tamo se ne spominju Trsaćani, no nije moguće da nije barem tko sa Trsata u ono doba putovao sinjim morem kao pomorac. Bit će, da ih broje među Riječane, jer se tada Sušak smatrao riječkom podopćinom. Međutim posagradiše se koncem 18. i početkom 19. vijeka na našoj obali škverovi, pa se tad među zanatlijama trsatskim često spominje po koji brodograditelj (tesar, carpentarius). Bili su naši tesari zaposleni na našim brodogradilištima, a i na riječkim. O škverovima imade opširnije u pov. Sušaka. Jedan od prvih škverova bio je škver Krtičin u 18. vijeku, vjerojatno u Martinšćici. Kad su stali sjeći morsku pučinu brodovi građeni na našem žalu, tad su i naši ljudi kao pomorci poletjeli u daleke prekomorske krajeve. Svakako se iz Drage, a pogotovu iz obih Kostrena, rekrutovao najveći broj naših mornara.

Naš je seljak najvećma uživao biljevnu hranu, jer je meso bio skupi artikal za njegov oskudni džep. Ipak se u staro doba spo minju u nas dvije mesnice, jedna je na Trsatu »va Varošu blizu kuće crikvene«. Ta je kuća bilo tamo, gdje je sada kuća gđe. Jelušić. Druga naša mesnica, kasnije otvorena, bila je na Sušaku tik mosta. Naši su mesari mnogo pazarili s Rijekom i okolicom. Mesu bila je fiksirana cijena od vlasti pa veli trsatski statut: »bekari se imaju uzdržati polag odluke pravde od leta 1603. i polag one tarife prodavat meso na jednom mestu na Varošu blizu kuće crikvene«. Interesantno je, da se u staro doba davaju u zakup volovski jezici, pa na račun zakupnine plaća god.1770. Anton Pilepić 26 dukata. Imade priznanica Antona Bašića iz 1780. na 14 for. 10 kr. »pro arenda linguarum bubularum«, nadalje druga na 5 for. 6 kr. za drugi četvrt godine »arenda pro piscatura vallis Martinšćica«. Davala se u zakup prodaja mesa pa 1783. zakupnik Andre Bašić dopušta Ivanu Kuncariću i Mati Viškniću, da mogu slobodno u »bekarije, ka je pul mosta prodavat meso od telac, janjac i bravi«.

Oblast štiti naše mesare pa kapetan zabranjuje pod kazan globe od 25 duk. god. 1730. dovoz mesa iz Bakra, Kostrene i Drage amo na Trsat. Naravno da i Rijeka štiti svoje pa zabranjuje dovoz mesa preko mosta bez naplate trošarine, koju tad zovu Fleischkreutzer (agravio). God. 1770. izdaje naša oblast novi cjenik za meso pa će se od Uskrsa do Margaretinja prodavati funta mesa po 6 soldina, a dalje po 5, jer tad ima više marve za klanje. U korizmi se meso uopće ne jede, pa tada naši mesari ne pazare.

Naše pučanstvo i naše oblasti imali su s mesarima dosta gorkih. Neprestano se dižu tužbe protiv njih, što se ne drže cjenika pa vlast mora da uređuje. S druge strane jadaju se mesari, da štetuju i materijalno propadaju. Oblast štiti puk i osuđuje postupak naših starih mesara. Zanimljivo je, kako im odgovara čovjek našeg kraja kanciler Kolacio god. 1770.: »Representano mille miserie, che perdono; non è a loro credere. Impieniscono le borse; alcuni questa settimana spartirono 60 ducati oltre danaro, che spendono in osteria. Compaccia Vostra Signoria (t. j. kapetan) darli una buona imprimenda, perchè si tratta del buono publico«. Spomenut ćemo kod te prilike, da se već u 15. vijeku spominje na Rijeci, »becharius Martinus«. Kastavski statut iz 15. vijeka spominje dužnosti kastavskih mesara: bekari su obligani dat meso najprje g. kapitanu, g. plovanu, sucem ordinarijem, starijem i kancileru. Ki bekar ne bi hotel tih više rečenih akomodat mimo sveh drugih, da pada u penu lib. 2 ohranjujuć (t. j. reservirajući) pravo drugeh kaštig.[1])

Uz obrt razvila se u nas ponešto trgovina, premda stari spisi jedva što o njoj govore. Naš susjed Rijeka imade već u 15. vijeku više trgovačkih kuća. S Rijekom pazari Vinodol, Bakar i Grobnik pa možemo slobodno reći, da kod toga nijesmo nit mi ovdje ostali prekrštenih ruku. U 16. vijeku imade u Vinodolu veliki broj mazgi, vele 5 do 6 stotina, a na njima se prevozi roba iz mjesta u mjesto.[2])

---

[1]) Evo opaska iz početka 19. vijeka o našoj privredi: »Imade tuj raznih obrta, kovača, stolara, tesara, zidara i pomoraca.

Na Sušaku imade lijevaona i dvije konoparne. Ženski svijet bavi se uz kućni posao šivanjem, pletenjem i predenjem. — Žene nose terete pa u isto vrijeme pletu i predu. Seljak sije pšenicu, ječam, leću i heljdu.«

[2]) Vinodolci provezli su raznovrsnu robu svojim mazgama pa im poradi toga nadjenuše ime »Kirci«, koje osta do naših dana. Kirija naime znači teret ili tovar, kiridžija (u nas kirac) zove se čovjek, koji vozi stanovitu robu kolima ili na osamarenu živinčetu. Kira je riječ turska, odnosno arapska. Uz to riječ kirija znači zakup, kirica prama Šuleku neku vrst smokve, konačno neku ribu. (u nas girica). Na turskome znači kiragy ukućanina (u nas kirajdžija).

Stari talijanski pisac zove ih »bestie di soma« — blago za prevoz tereta. Riječka luka bila je dijelom na našoj strani, (ušće Rječine) pa je promet s našeg kraja i Primorja bio ovamo upućen. Već je u doba vladanja obitelji Walsee na Rijeci bila propisana daća za brodove, što su tamo pristajali, a ta je iznosila 2.5% od ukrcane robe. Pazari se s Italijom, Papinom državom, otocima i Dalmacijom s jedne a s kontinentalnom Hrvatskom i Kranjskom do Kočevja s druge strane. Iz primorskih se luka doprema vino, ulje i sol a sa kontinenta žito i drvo. U 16. vijeku zapela bijaše trgovina poradi provala Turaka i Uskoka.

Grad Rijeka štiti ljubomorno svoje trgovce i svoju trgovinu. Njoj je na smetnju Bakar. Tamo su se naime etablirale neke mletačke tvrtke pa je uslijed toga nastao zastoj u riječkoj trgovini. Ta je konkurencija uhvatila maha najvećma u 17. vijeku. Neka mletačka kuća bila je odlučila otvoriti rudokope »miniere presso Grobnico« te stala u Bakru graditi »mulino per pulitare il minerale«. Ti su se rukopisi vjerojatno imali otvoriti u Gorskome kotaru, moguće u Mrzloj Vodici ili Crnom Lugu. U tu svrhu je tvrtka pozvala u Bakar neke stručnjake iz Koruške i Samobora. To nije Riječinima po volji, pa mole nadvojvodu, neka tu namisao osujeti. Osim Bakra je Rijeci na smetnju i novljanska luka, te i u njoj vide ozbiljnog konkurenta. Obraća se komori pa je moli, neka ograniči promet u Bakru i Novome. Komora nije ostala gluha na zamolbu Fiumana te se ozbiljno bavila pitanjem, kako bi kupila od Zrinskoga bakarsku i novljansku luku ili kako bi ih od njega uzela u zakup. Vodili se pregovori, koji nijesu uspjeli. — Sad se komora laća najradikalnije mjere. Svojim podanicima jednostavno zabranjuje pazariti na teritoriju, koji pripada obitelji Zrinskih, naime u Bakru i Vinodolu. Ta oštra zabrana glasi: »nessun suddito arciducale ardisca trafficare nel territorio di Zrini«. Ujedno propisuje, neka se pazari lih na Rijeci i s Rijekom a nikako izvan riječkog teritorija.

Skromna trgovina stare trsatske gospoštije bila je upućena u glavnom na riječko tržište. Međutim nam kod toga često Rijeka smeta, da zaštiti svoje trgovce ili da nam se osveti. Tako već god. 1446. zabranjuje riječkim građanima pod pretnjom globe od 50 libri pazariti s Trsaćanima te kupovati u nas meso, vino, povrće, ulje, voće, željezo (libro del cancelliere). God. 1544. izdaje ferman kapetan Gaspar Ričan pa zabranjuje svako pazarenje s nama.

Uskoci, kako je poznato, plijenili su mletačke i turske lađe pa plijen često dovažali na prodaju na Rijeku. Rijeka je štitila neko vrijeme Uskoke pa je tako došla u oštri sukob s Venecijom. Poradi toga zabranjuje svojim građanima, da od Uskoka bilo što kupuju. Predmeti koji se ne smiju kupovati nabrojeni su u toj zabrani. Među zabranjenu robu spadaju i robovi (schiavi). Kako je poznato, dolazii su do robova Uskoci provaljujući u turske zemlje naime u Liku, Bosnu i neke krajeve Dalmacije.

Stanovnici stare trsatske gospoštije mogli su zaraditi svagdanji hljeb na Rijeci, gdje se već u 16. vijeku bila razvila znatna industrija. Osobito je mnogo poslovala tvornica šećera, osnovana od Belgijanca Urbana Arnolda god. 1750., koja se kasnije pretvori u dioničarsko društvo (Arnold Cannedy Willens e Comp.). Ona je bila u zgradi današnje tvornice duhana, a zaposlila je već navedene godine 700 radnika, među kojima je bilo mnogo naših ljudi. Tad je Rijeka imala tek 5 hiljada stanovnika. Dioničari bili su većinom Holandezi, jer je tada Holandija pripadala Austriji. Tvornica imala je od države mnoge povlasti, činovnici bili su oprošteni od poreza a tvornica od carine. Prestala je radom god. 1826.

Bilo je na Rijeci i drugih industrijskih etablismana, u kojima je zarađivao naš kmet koricu kruha i to tvornica sapuna, špaga, stakla, svile, duhana, likera, više brodogradilišta, radiona bačava, jedara, vesala i t. d.

S prometom je u vezi pošta pa moramo i o njoj koju reći. Već se god. 1686. spominje na Rijeci Eustahij Vidošić »cesareo maestro di posta«. Na Trsatu se spominje 1720. Petar Vidošić »ces. poštar« a 1716. Ivan Ognjen »postmaestro di Tersatto«. Spaslo nam se pismo, kojim Petar Vidošić daje uoči vjenčanja svojoj budućoj supruzi jutrnji dar (Morgengabe). Neko je oklevetao našeg poštara, da je bio nakan otrovati ga, pa ovaj traži progon klevetnika, jer inače »perderei credito, il volge non fiderebbe più«. U staro doba prevozila se pošta deležancom, a naši su seljaci davali konje. Oblast je propisivala, kojim će se redom davati paripi. God. 1788. nalaže se Trsaćanima, da moraju uvijek držati u pripravi konje za uporabu »del maestro di posta«. Delažancom prevozili se dakako i putnici. Mnogi su se naši potužili, da im se za podvoz slabo plaća, no te žalbe nijesu se uzele u obzir. Poštanski se promet kod nas razvija tekar u drugoj polovici 18. vijeka. Naravno da to ide vrlo sporo. God. 1767. ide deležanca iz Trsta u Beč no tek jedan put u

tjednu. God. 1794. uvodi se deležanca izmed Rijeke i Trsta, a tek 1808. putuje do Senja. Izmed Primorja te Karlovca i kontinenta Karolinskom odnosno Luizinskom cestom nema saobraćaja pa se tek 1821. počelo na tome raditi. No nije učinjeno ništa, te se više oblasti izjavljuju, kako je to nemoguće provesti, jer smetaju hajdučke bande, koje vladaju našim šumama. Tekar 1844. putuje delažanca iz Rijeke u Zagreb dva puta u tjednu. Sred tih prilika mnogi, koji je poštu trebao, rekao je sa starim Latincem »utinam litterae alas haberent!« o kada bi listovi imali krila!![1]

---

1) Srbija je proslavila god. 1944. stogodišnjicu poštanskog saobraćaja. Tamo se pošta prevozila jahaćim konjima, a »okonjeni« poštari imali su zvanično ime kuriri, tatari, mezulani. Bili su vrlo dobro plaćeni, uz to savjesni i brzi. Sami turski kolege priznaju im prvenstvo. Takav kurir bio je kadar prevaliti put od Beograda do Carigrada za 100 sati.

XIII. VANJSKI RED MJESTA

Jedva se može govoriti o vanjskom redu našeg starog Trsata onamo pred par vjekova. Naš seljak jednostavan i primitivan uz to konservativan, kao što je konservativan uopće seljački svijet, nije mogao shvatiti, što znači red i čistoća mjesta. Ta se pojava opaža donekle i danas u nekim našim mjestima Primorja, na koja s te strane kao da nimalo ne utječe blizina grada. Međutim možemo da u pogledu toga kažemo: »e pur si muove«. Naš narod imade riječ »čistoća je pola zdravlja« pa već time pokazuje, da znade cijeniti čistoću, red i poredak.

Nije s strane bilo jednoć ni na Rijeci bolje. Stara je Rijeka, kako je poznato, bila stegnuta na današnji Stari grad ili Gomilu. Riječani su timarili blago, pa su se u gradu nalazile štale i svinjci. Pitome domaće životinje slobodno su šetale riječkim ulicama. Te su šetnje dodijale gradskom vijeću, pa ono 1530. izdaje ferman »quod porci non debeant vagari per civitatem«. Tko nađe svinjče, što šeće gradskom ulicom, neka ga slobodno ubije pa neka meso uzme za sebe, a tek će nešto od te pečenice dati gradskim sucima (dando judicibus partem consuetam). Vlasnik svinje platit će u tom slučaju globu od 5 libri. Nekako u to vrijeme jada se »miles egregius« Nikola Barnis vijeću, da je tik njegove kuće toliki smrad, te se ne da izdržati. Ta je kuća bila vlasništvo riječke crkve s. Marije, pa vijeće nalaže kaštaldu crkve, neka kloaku očisti, a međuto Nikolu smjesti u drugu kuću. Pisac riječke povijesti ističe, da je smrad u gradu bio razlogom te su pošasne bolesti na Rijeci našle podesno tlo. Tako je g. 1599. u doba kuge umiralo tamo dano mice 15 do 20 osoba. Svakako mnogo za gradić, koji je imao tek 2500 stanovnika.

Ipak moramo s pohvalom istaknuti, da se već u 15. vijeku izdavaju na Rijeci naredbe, kojima se uvodi u grad red i čistoća. Svake se godine na dan S. Martina biraju četiri t. zv. ulična glavara (capo contrade, capitanei contratarum) pa će ti paziti na red u gradu, nadgledati straže te svake subote pomesti gradske ulice. Naročito se zabranjuje vezati na ulici marvu (ligare animali a bovina), prolijevati na ulice vodu i mokraču. Tko to učini, plaća globu; tko čini kroz noć, globa mu je dvostruka. Strojbari ne smiju na ulicama

sušiti kožu, poslije zdrave Marije ne smije se izlaziti bez svjetla, u noći ne smije se nositi oružje i t. d. Posebno se zabranjuje pisanje pogrdnih riječi na zidovima kuća. Izričito spominje vijeće izraze, na koje cilja tom naredbom a ti bi bili: poltronus (bitanga), bastardus (mulac), hircus cornutus (kozlić). a kod žena prevedera i fratiera, što bi značilo popovsku ili fratarsku ljubavcu. Na Rijeci se nada sve štitila čast kapetana, pa veli naredba: tko bi nešto podrugljivo napisao protiv kapetana, tome se sječe ruka te se izgoni iz grada.

U našem primorskom kraju počelo se takodjer misliti na vanjski red mjesta pa neima sumnje, da je našim precima imponovao kod toga primjer susjedne Rijeke. Čujmo, kakvu naredbu daje god. 1667. Katarina Zrinska svome gradu Grobniku: »S ovim našim mandatom zapovidamo vsim našega grada Grobnika starcem i podložnikom, da vsak pred svoju hižu pute, miriščini i sušeščini bližih ima lipo snažiti, da se od sih dob nikakova nečistoća od blata ili smrada unutri nenajde, nego da se svaki dan lipo snaži po vsuda i onda da nigdor u gradu ne zamiće blata i nikakovo smetišće ne napravlja i gnoj van iz grada nosi. A pred čiju hižu se najde od sih dob, plati pene prez milošće zemaljskoj gospodi 1. 20. starcem 1. 6. Ako bi starci i suci to zaštentali i zanemarili, imaju gore naloženu penu platiti. Tulikajše šterne imaju pučani lipo osnažit i pod zaklopom držati za potrebu općinsku polag običaja«.

U našoj gospoštiji također se misli na vanjski red. Trsatski statut iz g. 1640. sadržava u tom predmetu dvije naredbe. Jedna od tih glasi: »ceste općinske dužni su svi kmeti napravljati i čistiti to je od Drage do S. Lovreča, veće od Trsata do mosta, ča je kolovoz iliti konjski i tomu gospoda dadu dva meštra«. Druga pak: »Podvežicum ceste općinske Vežičani, Varošani i Strmičani iz Miševa Sela od kaštela do srednje kapele, kako svi klanci i puti, ostali svaki pul svojega vinograda. Tako tulikajši Studenci svaki pul svoje suseščine, zvan Rupna, ki općinskim delom napravljat se ima i čistit«. Kako vidimo naši će kmetovi čistiti javne putove, a daje im u tu svrhu gospoštija dva radnika. Puteljke uz vrtove i vinograde ima da čisti vlasnik dotičnog posjeda.

U 18. vijeku izdaju se mnoge naredbe u predmetu reda u mjestu. Na mjestu, gdje su jednoć bile hrastove šume, stalo se stvarati podesno tlo za vrtove i vinograde pa je trebalo odstraniti kamen. Taj se jednostavno bacao na najbliži put, ne pazeći, da li će

kome smetati ili ne. Međutim izdaje kapetan Terzi nalog, neka se to očisti, jer da su putovi postali neprolazni — sono intransibili publiche strade. — Protiv neposlušnih postupat će se po zakonu: »si procederà a dettame del zakon«. God. 1745. nalaže se ponovno: »svaki ima puli svoga vinograda čistiti puti i klanci«. God. 1758. proglašuje pravda: kmeti dužni su popraviti put od Varoša do Raskrižja (Varoš jest trsatski trg). Posebno se nalaže ženama, koje ne idu na stražu, da imaju čistiti putove, ako pak ne mogu, imat će platiti kuluk. Krivce stanovitih prestupaka, osobito izgrednike, kažnjava se na čišćenje cesta pa je tako suđen Tomo Bakarčić: »ima snažit put od Kaštela do Vrlija«[1] U stanovitim slučajevima plaća krivac globu, koja ide u kasu »per riparazione di strade«. Zimi su često naši putovi neprolazni, pa ih je trebalo čistiti od snijega. God. 1760. nalaže se, neka se očisti put od Drage do mosta, a g. 1803. određuje kanciler Sablić: »zapoveda se strašno vsem na Tersatu, Stermici i Miševu selu, da svaka kuća dade čovika za čistiti sneg. Naša Karolinska cesta ima posebnog nadstojnika, koji skrbi za red, a ide ga naslov: ispetore per le riparazioni della strada carolina.

Imade nemila pojava na našim ulicama, koja nam nije na čast u očima tuđeg svijeta, a ta jest — odveć veliki broj prosjaka. Ne mislim naravno kod toga na one, koji ne mogu da što zarade, već na razne skitnice, koji više vole dangubu nego rad. I to su pitanje riješili nekako naši preci. Kod njih je bilo načelo: svatko neka prosjači u svojem zavičajnom kraju. Naredba od 1750 glasi: »svaki petljar ima poć pod svoga plovana a ne po svemu teritoriju prosit na prejudic domaćeh petljarov«. G. 1793. nalaže bakarsko vijeće trsatskom sucu Tomi Matkoviću, neka strane prosjake otjera, koji prave smetnju našim prosjacima te prosjače ovdje i na Rijeci (qui in praejudicijum domesticorum hic et Flumine supsidium quaerunt).

Poradi našeg čuvenog prošteništa grnula je amo k nama od starih vremena velika množina svijeta. Naravno da je u toj masi bilo opasnih i sumnjivih tipova, koji nijesu dolazili amo zbog proš-

---

[1]) Radi tučnjave sudi u drugoj polovici 18. vijeka trsatska pravda Martina Paškvana te Antona i Bartola Matkovića da 2 dana čiste trsatski trg. Ne poprave li se, služit će kao vojnici kod pukovnije Jelačić (sic). Juraj Čačanić urliče i zavija na javnom mjestu a pravda ga sudi da čisti put, uz to mu se jezik stavlja u procjep.

tenja, već poradi pljačke. — Naše su stare oblasti bile oprezne na tu vrstu individua, te ih pratile na svakom koraku. Od dolaznika amo traži se propusnica pa se već g. 1726. nalaže, neka svaki došljak dođe k notaru, da mu se propusnica vidira. Za to, veli naredba, »nesmi se ništa pritendit« a ako stranac dade nešto dobrovoljno, ima se »vrći va škrabicu za pomoć crkve sv. Križa«. Opet se godine 1793. nalaže, neka se strogo pazi na sve, koji dolaze amo, a pogotovu na one, koji se zadržavaju »in possessione Sussak«. Sve sumnjive neka se šalje magistratu u Bakar. Tim se mjerama opreza postiglo te su naša mjesta bila prilično sigurna, dok su putevi koji vode prema Istri i Gorskom kotaru bili napučeni obijačima i napadačima svake vrste. Stroga francuska vlada dala je u Istri objesiti oko 40 opasnih tipova, a imutak im konfiscirati za vrijeme 4 godine, što su Francuzi ovdje vladali. Na Luizinskoj cesti moralo se isjeći čitave komplekse šuma, da se tatovima i provalnicima onemogući zaklon.

Najstariji naši zakonici propisuju radi sugurnosti mjesta noćne straže, koje naši u potonjim vijekovima okrstiše njemačkom riječi »runda«. O njima govori već vinodolski zakonik, (1288.), koji od te dužnosti ne izuzima ni sveštenika. Tamo se kaže: »Vsaki pop je dužan stražu strići v noći v gradu, kako ini čovik«. Danas bi se to shvatilo kao nešto imkompatibilno sa časti svećenika, dok naši preci nijesu u tom viđeli ništa nečasna. God. 1795. nalaže se straža kroz noć na cesti Šporer do sušačkoga mosta. Tim se imenom krstila Karolinska cesta po posjedu Šporerovu u Dragi. Uz muškarce morale se noćnu stražu stražiti i žene ili platiti onome, koji ih je zamijenio. Bilo je dakako nemarnjaka, koji niti su čistili mjesto niti dolazili na stražu. Zato pravda odabire god. 1724. četiri pandura (trabanta) da pripaze, da svatko od žitelja vrši svoju dužnost. Njima se nalaže, neka paze da Tršačani izvršuju naloge vlasti pa za to »spesso visiteranno i Tersachiani ... « Ovi su trabanti bili pod strogim nadzorom, pa kad se jedan zaboravio te nije bio kroz noć u službi (andò far l'amore), zove ga kapetan u Rijeku te ga oštro kažnjava.

Da se spase noćni mir, zatvarala se na Rijeci gradska vrata na glas večernjeg zvona, što zvoni na angjeoski pozdrav (al sono di campana). Na glas riječkoga zvona zatvarale su se u nas krčme. I kod nas paze oblasti mnogo na noćni mir. Evo što ima o tom trsatski statut: ako bi ki u noći kakovi glasi nepodobno pomenoval

ili rul, ča se ne dosta za jednog kršćanina, da plati gospodinu l. 60. Svakako je to drakonska kazan! Bit će, da su prestupci takve vrsti bili učestali, jer imade pritužba službene osobe, koja glasi: »è ben fatale in quel misero Tersato, che non si può avere pace ma sono sempre guerre ed impertinenze«. Ni svetosti crkve nijesu umjeli poštovati stanoviti ugurzusi te su znali i svetinju obesčastiti. Provalili su, veli presuda vlasti, u crkvu pa su tamo i na groblju (pred crkvom) napastovali i vređali osobe drugog spola.« Ima im se, veli pravda, odrapiti 25 batina. Energičnim nastupima zvaničnika nastala su vremena mira i staloženosti pa više vlasti posebno hvale godine 1767. emisara policije nekog Dvoršaka, kome da se ima zahvaliti, što je na Sušaku nestalo nereda i ekscesa.

Naš je kraj u starije doba bio lijepo zarašten u glavnome hrastovinom, pa se sjećamo, koliko je hrastika bilo u nas, osobito na Trsatu i Orehovici prije sloma Austro Ugarske, dok ih nije naš čovjek vandalski uništio. Golotinji naših bregova moramo da zahvalimo snažnu buru i nesnosnu ljetnu zaparu. — Što se vegetacije tiče, naši preci nijesu bili indiferentni, već su nastupali u obranu naših gajeva i šumica. Trsatski statut kaže: »ki bi se obnašal, da je drvje sikal na Propovedi pod S. Križ, ima platit pene za kaštel l. 50 za penu sekire«. — Propovid je vjerojatno kraj, u kome je zabranjena sječa i paša, ono što mi kazujemo branjevina. Na Rijeci birala su se već u 15. vijeku četiri lugara ili poljara (saltuarii, custodi delle campagne), da čuvaju gajeve i vrtove. Kako se kod nas nesavjesno haračilo, svjedoči okružnica, što je izdaje god. 1722. mjesni kanciler: skoro je opustošen konfin i komunada, zač nikoji ne samo da su posikli šmriku, već su i korenike iskopali«. Ko bude unaprijed sjekao, platit će globu od 6 libri. Odsada, veli dalje kanciler, pazit će na šume 2 »rotnika«, jedan iz Varoša, drugi iz Vežice, kako je naređeno 1665.« Poznato je, da koza najvećma uništava mlade stabalje pa naše stare vlasti baciše na nju interdikat. Tko je nađe, može je slobodno ubiti. Malo blago, veli naredba, neka se šalje u Grobinštinu, jer na Trsatu nema paše. I opet se pustilo kozama maha, da slobodno harače, pa vlasti izdavaju iznova naredbe, kojima se ima obračunati s uništavačem vegetacije. Ta naredba iz god. 1766. glasi »capre sono bandite per sempre da questo territorio, ultimamente per ordine del luogotenente nello anno 1764.« Župan Juraj Kukac zabranjuje sječu na općinskom

zemljištu (komunadi) u prvom redu na Rječini t. j. Žaklju i Orehovici. Magistrat u Bakru, pod koji smo neko vrijeme pripadali, posebnim proglasom g. 1795. i 1804. zabranjuje sječu šmrika. Krivca se kažnjava sa »25 šćapi« ili 25 libara »pa će se taj novac upotrijebiti »za hasan nove ceste u Kostreni«. Naročito ističe proglas da imade šmrika ljekovitu moć (ginepra) »con che fù prepedito il contagioso male, (t. j. kuga) del quale Dio ci liberi«. Zanimljivo jest da i crkvena vlast ustaje na obranu naših šuma, vrtova i vinograda pa imade g. 1781. naredba biskupova, kojom se zabranjuje sječa stabala i loza (excisio arborum et vitium). Onoga koji se ogriješi o naredbu, ne može na ispovijedi odriješiti svećenik, jer je taj grijeh biskupu pridržan. Bez sumnje je haračenje bilo učestalo, kad crkvena vlast izdaje toli oštru naredbu.

Naš susjed Rijeka izdala je već u najstarije doba naredbe, kojima je svrha, da se spriječi požar u gradu. Lako da je te mjere opreza gradu diktovao katastrofalni požar u god. 1441., kad je tamo izgorilo oko 100 kuća. Na Rijeci trebalo je s te strane osobitog opreza, jer su kuće bile natisnute gusto jedna do druge, a ulice bile vrlo uske, tako te je vatra mogla lako uništiti čitav grad (Gomilu). Za to imade naredba vlasti iz 15. vijeka, kojom se pod pretnjom kazni od 50 libri zabranjuje držati u kući sijeno ili slamu. Onome, ko drži marvu, slobodno je imati sijena i slame, no nipošto u kući, gdje se vatra loži. Palikuća sudio se na smrt lomačom.

Naše mjesto bilo je odveć maleno i siromašno, a da bi bilo moglo učiniti nešto, čime će se požar spriječiti odnosno ograničiti. Trebalo se sporazumjeti s Rijekom. To je uslijedilo tek zadnjih godina 18 vijeka. Tada piše rektorski ured iz Bakra (ufficio rettorale), da će riječki dimnjačar Mandini na Sušaku i trsatskim škalama svaki drugi mjesec čistiti dimnjake i peći. U slučaju požara daje vatrogasne sprave Rijeka, a sušački tvorničari Bienenfeld i Dvoršák dati će konje, vozila i bačve. Poslom gašenja rukovodi riječka policija i riječki funkcijoneri, a svi su naši stanovnici obvezani kod toga sudjelovati te se pokoravati zvaničnim organima grada Rijeke. Glede palikuća imade vinodolski zakonik: »ako bi ki položil ogan v kuću ili v hram (t. j. klijet), vola v nečiji osik (t. j. mjesto ograđeno za marvu) za požganje za prvo ostani v osud dvoru libri 100 ter škodu platit. Bude osujen na život, ako nima

odkud platiti.« Statut pak trsatski veli: »Ako bi ki kuću važgal na zonuda[1]) ili zle volje, da mu gre glava i da plati gospodinu l. 50 s. Jurju 25, starcem 25.« Riječki notar Reni zabilježio je u 15. vijeku slučaj paleža, koji se desio u nas, a zbȍg kojega je nastao spor među Rijekom i našom starom gospoštijom (lis quae vertitur inter communitatem terrae Fluminis et illos de Cersato). Neki mladi čovjek »ex partibus Sclavoniae«, zaposlen na Rijeci, prešao je Rječinu i zapalio na Trsatu kuću. Nevaljalac hotio se osvetiti, jer mu neki bekrije ukradoše 18 dukata i par cipela (par caligarum). Bilo je to godine 1444. Palikuća bio je loše sreće, jer ga je na činu uhvatio neki Hugolin te na sudu protiv njega svjedočio. Kako je tekao taj proces i kako je glasila osuda, nije nam znano, niti je o tome što zabilježio marljivi riječki notar Reni.

---

[1]) Tal. prijevod veli »per invidia«.

XIV. NAZIVI NAŠIH KRAJEVA (TOPONOMASTICA)

Geografski nazivi vrlo su korisna i zgodna pomoć historiku, da na osnovu njih konstatuje, koji je narod u kojem kraju živio, čime se bavio, kojega je bio jezika, što je producirao, kakvi su mu bili politički, kulturni i socijalni odnosi i t. d. Jasno je dakle, da su geografska imena pomagala povijesti. Svaki je naime narod, koji je jednoć obitavao u nekom kraju, ostavio tamo bilo koji spomen na sebe, koji će se dugo održati, koji će onome narodu za dugo očuvati ime.

U našem su kraju stanovali jednoć Iliri, predhodnici današnjih Arbanasa. Njima je spašen spomen u riječi Eneo, kojom se jednoć nazivalo našu Fiumaru. Poznato je, da su naši susjedi preko Rječine opet oživjeli to ime. Vele, da riječ dolazi od albanske odnosno ilirske riječi »uj«, što znači voda. Kelti ostaviše spomen na sebe u geografskim nazivima Trsat, Phlawon, Pfaumf, čime se jednoč krstila Rijeka. Grci ovjekovječiše svoje ime u riječima Kurykta. (Krk), Adria (Jadran), Colapis (Kupa) a Latini u nazivima Arsia, Segnia, Albona. Od naroda, što danas živu, dobismo također nešto naziva. Od Talijanaca Školjić (Scoglietto), Turnić (torre). Kortil (Cortile), od Nijemaca Štrangu (Strange) i Ketinu (od Kette). Francuzi nam okrstiše Piket (Hreljin)[1]), što znači vojničku četu ili stražu... I tako ima u našem kraju dosta imena, što nas potsjećaju na one, koji su se prije nas ovuda širili.

Što se tiče naziva naših krajeva, reći nam je, da mnoga datiraju od starih vremena, od 5 vjekova unatrag. Već tada se spominje Martinšćica s kapelom s. Martina unutar današnjeg Lazareta, Sv. Lovreč na Sušaku s kapelom s. Lovre tik današnjeg doma, Raskrižje, Podkriž ili Podkrižić (u frankopanskoj listini Prekrižić), Kopriva tik župnog stana (gdje je još pred jedan decenij stajao stari koprivić), Strmica, Varoš (tik crkve blažene Djevice), Gospodska ulica, danas Zrinskogą. U 17. vijeku spominje se: Rupno, Studenci, Rakov jarak (što prolazi uvalom Orehovice), Žakalj, Kačjak, Javor potok u Martinšćici, Crna sten kraj željezničkog nasipa tik Drage, Evan-

---

[1]) U knjizi riječkog notara Reni-a čita se »in castro Cregnini« 1451.

đelje ili Vangelje, gdje je vjerojatno na Markovo župnik pjevao evanđelje blagosivljajući polja. Nadalje se spominje Krasina, Goliak (kasnije Voljak), Njivice u Vežici, Propovid ispod s. Križa, Lokva kraj trsatske škole, Dolac kraj staroga groblja, Hrast, kasnija Orehovica, nazvana i Štranga. U Vežici spominje se vinograd Bambuš, zatim s. Ana, jednoć nazvana Zandonatovo, jer počevši od g. 1699. pripada kapetanu Zandonatiu. Na Strmici spominje se Vila Ravan te Drenovac, koji je 1659. posjed trsatskog satnika i kancilera Saloma Salomića. Kasniji mu je vlasnik kapetan baron Dell' Argento. Dvije razvaline na Drenovcu sjećaju nas na ove stare gazde, koji su u starom Trsatu igrali znatne uloge. Na Strmici imade 1809. posjed Antona Bačića, nedaleko njega jest paron (sic) Anton Ružić. Tik groblja je Miševo selo, jer je tamo imao posjed neki Šekulja, kome dadoše nadimak Miš. Kad su neki derani pokrali voće, sudi im pravda, pa nastupa kao svjedok figlio di Antonio Miš. God. 1636. čita se il bene chiamato Selo.

U 18. vijeku spominju se pejsaži Njiva, Bobovo, Kirinovo, Dolčić, Malinišće, Kuki, Radonica, Rebar, Lužina, Petehovo, Luke, Mandićevo, Fratrovo, Cukavina, (zgora Brajde otac fratar), Tihovac, Malinsko (u Vežici), Uličice, Paulinovac, Mošunica, Antonja, Kalina (u Vežici), Jelina njiva, Merečina, Bersa (vinograd). Nadalje Cirinovo (vinograd), Kaserna ossia Marina, Radonac, Ograda, Sekuljovac, Smrkuljino, Sinokoše, Jugovo, Plase, Selino, Tancabelovo, Verlije, Kosovo (na današnjem Sušaku), Sopot, Pod turnac, Eržanovo, Lučice, Studenčina, Ledenica. Zatim Marčevo selo, (1719.). Kazalono, Kapić (na Trsatu), Mrduljina, Sadić, Rovedina, Orešići, Zagon, Ledina, Dinarovo, Mataresovo selo, Žleb, Gospošćica, (na Trsatu), pod Gromačun (na Strmici), Baketovac, Providelovo blago, Marežina, Agatićevo, Gospošćinica, (na Trsatu), Jamina (u Vežici), Studenčina (na Strmici).

Govoreći o posjedu »Sussach« u pov. Sušaka spomenusmo, da je posjed graničio s vinogradom Minolli. Taj je posjed bio tamo, gdje sad tračnice sjeku bulevar. Minolli sagradi god. 1744. glavni oltar u crkvi s. Jeronima na Rijeci. Vinograd bijaše prodao Minolliu 1716. Franjo Brunzini. Granice vinograda jesu kapela s. Lovre i »strada Goliak«, što sad prolazi uz sušačku crkvu. Vinograd je davao samostanu livel (zakupninu) od 20 soldina. Brunzini bio je taj posjed kupio od udove Lovra Lopsanića za 183 duk. Taj je kraj za nas u toliko zanimiv, jer se tik njega sterao posjed, od kojega je naš grad naslijedio ime.

Nadalje nam se spominju u 18. vijeku: Kirinovac, Zavrhi, Jelina, Kozina, Mošunice. Dren, Ravan, Čikulinovo, Podkuk, Sušnjevo, Kuke, Japneničko, Barenico, Kuzminovo, Mandule, Pod Sopilom, Sadić puli Kapića (na Trsatu), Ravno kraj Rupna, Kapić. Nahodio se nedaleko današnje trsatske čitaone te je razvaljen prije pol vijeka. Riječ dolazi od talijanskog ceppo, procijep. Tamo je naime bila t. zv. berlina, uza koju su se vezali stanoviti prestupnici. Neki zlikovci stavljali su se tik berline u procijep. Spominje se Orlandovo, posjed odlične riječke obitelji Orlando. Ta je sagradila u početku 18. vijeka u riječkoj kolegijati svetište s lukom od crnog mramora i glavni oltar troškom od 40 hilj. for. Spomen ploča u svetištu spominje taj veledušni dar.

Na S. Ani bio je posjed, koji se zvao Zandonatovo, a koji se bio protegao do Kaline. Pripadao je jednoć riječkom trgovcu Ivanu Monaldiu, a taj ga bijaše poklonio riječkoj bratovštini Neporočnoga Začeća. Ta je bratovština imala na posjedu kapelu s. Ane, od koje dobi mjesto ime. Oko polovice 17. vijeka sagradila je u kapeli mramorni oltar u čast te svetice. God. 1699. kupi posjed od bratovštine Silverij Zandonati za svotu od 1383 duk. On je taj posjed proširio, kupivši 1719. od Martina Diminića »vigna con bosco contra da Vežica, chiamato Kazalono«. Za to je dao 938 duk. ili 5628 libara. Više o tome u pov. Sušaka.

U 19. vijeku sretamo se s novim imenima pa nam se javlja Koludarsko (vinograd), Podgajsko, Vojaki zgora Sušaka (bit će Voljak), Zagorje zgora Sušaka, Cukavina. Spominje se vinograd Zagorje koji se prodaje za 4000 rajnišnikov. God. 1797. prodaju Mate Bašić i Ante Marketi posjed Barenovo (vjerojatno Baronowo) na Trsatu Hinku Josipu François za 750 for. To je današnje Francezovo, otraga trsatske osnovne škole. God. 1806. prodao je plemeniti Celebrini Mati Kozuliću posjed u Pećinama za 18 hilj. for. Prodaja se po običaju onih vremena oglašavala pa se u oglasu spominje, da se tamo nahodi »zemlja, palac (t. j. palača), štala s kravami, s orudem težačkim i svim pristojećim«. Kod oglašavanja mora biti nazočan emisar vlasti t. zv. pristav. Kod prvog oglašenja fungira kao takav Anton Marač, kod drugog Sime Doričić, kod trećeg Sime Rumšić, a kod četvrtog Stjepan Paškvan.

Vjerojatno je prije Celebrinija posjed u Pećinama posjedovao general Filip Vukasović. Poznato je, da je on gradio u našem Pri-

morju više cesta, med drugima i Luzinsku. U doba gradnje ceste stanovao je na Sušaku te kupio posjed. Bila je tamo kućna kapela pa se čita god. 1802., da se vjenča satnik Franjo Lenk de Frauenfeld »in sacello Suac Excellentiae Vukasović in Pećine«.

XV. ŽUPNA CRKVA SV. JURJA

U 13. vijeku sagrađena bi sadanja župna crkva i imenovan prvi župnik. Prema tome bila bi župa nastarija institucija našega grada, koja datira od 7 vjekova unatrag. Prve su župnike imenovali Frankopani, kao posjednici gospoštije, kasnije kapetani kao vrhovni upravitelji odnosno zakupnici Trsata. Neko vrijeme uživao je to pravo senjski biskup, dobivši ga direktno od vladara, dok nije prešlo na bakarski municipij, od njega na upravnu općinu Trsat, za tim na zemljišnu zajednicu istoga imena, napokon na grad Sušak. Kod imenovanja župnika bilo je katkada oštrih sukoba, jer su pravo patronata svojatali oni, koji toga prava imali nijesu.

Iz 13. vijeka znademo imena tek dvojice župnika i to Vazmine (Vaznoslava), koji je sudjelovao kod sastava vinodolskog zakonika 1288. te Aleksandra, koga predaja spominje u vezi s legendom o dolasku nazaretske kuće na Trsat. U 14. vijeku ne spominje nam se trsatski župnik, niti u 15. do god. 1444. Iza te godine znamo slijed župnika (v. pov. Sušaka). Kanonik riječki Poglajen spominje g. 1572. župnika Gašpara Dorića (drugi ga pišu Dobrić). Dobrić je bio riječki kanonik, kako piše Poglajen u svojoj radnji »memorie chronologiche relative alle chiese di Fiume«. Događa se u ono doba te riječki kanonici postaju trsatski župnici, prem Rijeka pripada puljskoj biskupiji. I god. 1600. postaje riječki kanonik trsatskim župnikom, a bio je to Mate Knežić. Slučajno je u isto vrijeme drugi kanonik riječki Mihovio Kondi postao župnikom u Trnovi. To nije pravo kanonicima riječkim, da njikovi kolege grabe dohodke sa dvije strane a svojih dužnosti na Rijeci ne vrše pa su tome prigovorili. I doista je prigovor uvažen na višem mjestu te se Knežić morao odreći kanoničije riječke, pridržavši župnu nadarbinu na Trsatu. No zloraba se i kasnije nastavlja. God. 1624. postaje trsatskim župnikom i opet riječki kanonik Ivan Zotić. Kaptol riječki ponovno prosvjeduje, a puljski biskup primorava Zotića, da resignira na riječkom kanonikatu. Iza Zotića župnikuje Gavro Car, kome talijanske isprave prezime pretvoriše u Zare, za ovime Franjo Znojević, kojega pišu i Sanjević. Narod ga je, veli bilješka, pred župnom crkvom jednoglasno proglasio župnikom,

a biskup mu Mariani dao investituru. God. 1647. piše biskup Agatić u trsatskom manastiru dekret za trsatsku župu Ivanu Kučiću Riječaninu, kojega bijaše predložio biskupu Petar Čikulin »dominii et arcis Thersat gubernator et capitaneus«.

Iza Kučića izlegao se teški spor u pitanju patronatskoga prava. Godine 1693. kapetan Dell' Argento u sporazumu s pukom predložio je za župnika biskupu Glaviniću Jurja Čopa. Međutim se biskup pozvao na neko carsko pismo, kojim da mu je car dao pravo imenovanja za trsatsku župu, pa je župnikom imenovao Dominika Zdunu (piše se i Zdunić). Puk traži da biskup dade Čopu investituru, ali se vladika opire. Naglašuje, da je Zduna jedini zakoniti trsatski župnik. Narod je silno uzbuđen sa tvrdoglavosti biskupa U vrijeme toga spora desio se slučajno biskup u župnoj crkvi. Neko je razglasio u mjestu, da je vladika došao amo, da instalira Čopa pa se svijet uskomešao. Digla se u crkvi zaglušna buka pa je biskup vikače silom dao izgurati iz hrama. No su oni opet provalili te stali vladici prijetiti, ako im ne uvaži želje. Biskup izvještuje o tom sablažnjivom događaju pa kaže, da je fukara bila tako mahnita te se bojao za život. Mogao je, veli, baciti na puk kazan izopćenja radi povrede sv. mjesta i navale na njegovu osobu, no nije htio poći tako daleko. On je, piše dalje, suspendovao Čopa, jer je glavni krivac one sablazni i jer je klevetao biskupa, da je defraudant. Trsaćani nijesu zavrijedili, da ih uzme u zaštitu, jer biskupu zanovijetaju, a ne plaćaju desetine. Čop je bio u narodu obljubljen, a cijenili su ga i voljeli franjevci. Naravno da to nije bilo pravo Glaviniću. U predstavci na nuncija piše, da kaluđeri huškaju svijet na biskupa, a Čopu, koji je suspendovan, dopuštaju, da u njihovoj crkvi vrši svećeničke funkcije. Glavar samostana nije šutio na te insinuacije Glavinićeve. Piše nunciju da biskupa vodi mržnja i strast. Samostan ga je hranio, pa on još i sad duguje samostanu za hranarinu. Ipak je tako neharan te jednostavno tjera iz svojeg stana franjevačkog laika, kad traži za manastir milostinju. Kad dođe u samostan na ispit franjevačkih ređenika, tad poručuje, neka mu se spremi obilat objed. Neki župnik ostavio je legat njihovoj crkvi, pa je taj novac vladika jednostavno turio u svoj džep. U svojoj zaslijepljenosti prezire primorski narod te ga zove podrugljivo scrocone (muktaš). Kako vidimo, izlegao se oštri spor na sablazan naših dobrih i mirnih predhodnika. Svakako je značajno, da se moglo nešto takovo desiti u

doba, kad je crkvena vlast bila poštovana i imala veliku moć. Zduna je ipak u nas župnikovao, znak da je u sporu ostao konačno pobjednikom biskup. On je bio kasnije župnik u Lovincu te lički arkidjakon (1716.—1747.). Umro je u istom mjestu, a sahranjen u crkvi s. Mihovila. Potpisuje se Damianus Zduna archidiaconus, vicarius forensis, parocus in Lovinac. Lički arkidjikon bio je u vrijeme bivše Granice veliki gospodin. Zduna je bio slavičan čovjek pa je na tome radio, da dobije od vladara naslovnu biskupiju krbavsku. Tome se je opro biskup Pohmajević, dokazavši da taj naslov ide njega, kao biskupa senjskoga i modruškoga pa se ne može drugome podijeliti.

God. 1703. do 1739. župnikuje Jeronim Genova. Bit će da je rođen na Rijeci. U 17. vijeku spominje se na Rijeci obitelj Genova. God. 1671. izdao je u Veneciji Stjepan Scolari sliku Rijeke, koju bijaše izrezao u drvu Juraj Genova. Napis na slici glasio je: fatta da Giorgio Genova Fiumano, fedelissimo della patria. Župnik Genova bio je neko vrijeme riječki kanonik. Kao takav pošao je na nauke u Beč i postigao doktorat filozofije. Bio je mnogo godina trsatski notar ili kanciler te ostavio oveći broj raznih isprava. Zanimiv je njegov spis pisan god. 1703., gdje se nabrajaju dužnosti trsatskog župnika. Tamo piše: »Prieh ovu plovaniju po rukah mnogočasnoga kanonika Mihovila Dasetića 30. marča 1703. pa pišem dužnosti i dohodke, kako nađoh upisano od popa Nikole Antonića u godini 1653., budući mnoge stvari su se zatrturile i u mankament prišle. Malo je vrimena, da u adventu i u korizme su se začele prodike govoriti u S. Jurju. Lepo i dobro je.« No će on, piše dalje, radi neukosti puka radije držati kršćanski nauk »budući mi se pripetilo, da ljudi od 50 let nisu se znali pravo prekrižiti«. Govoreći o dužnostima spominje neke grobnice u crkvi, koje je dužan župnik oškropiti svake nedjelje i nad njima moliti »z gulbine« (de profundis). Za to prima od nasljednika spud vina svake godine. O kvatrima mora služiti zadušnice za Ivana Kirina, koji da je u tu svrhu ostavio župniku Tihovac. Sad da uživa Tihovac Anton Urbani. I za župnika Antonića dužan je o kvatrima služiti misu pa dodaje »akoprem takovega obliga ne nahajam, ništa od manje mi povida njegova neputa Ursa, da je pustil u testamentu oblig ciča kuće, ku plovan uživa i ob svojem ju je zidal. Dostojno je, da se spomenuće od njega čini«. Genova je pokopan u crkvi s. Jurja tik oltara s. Dizme, sada Srca Isusova. O nasljednicima Genove v. Povijest Sušaka.

Glavni dohodak starih svećenika bile su desetine od vina, janjića, žita i povrća. Ime kazuje, da desetina znači deseti dio priroda. Vinodolski zakon ne spominje desetine te bi se moglo zaključiti, da ih naš kraj tada nije poznavao. Trsatski statut iz god. 1640. govori o desetinama i kažnjava onoga, koji iskazuje krivično svoj prirod. Desetine dijele župnik i biskup na polovicu. Kad je upražnjena biskupska stolica, tad biskupske desetine idu u državnu kasu. Zbog toga daje vladin komesar na Rijeci (commissario, ispettore camerale) god. 1834. u doba sedisvakancije biskupske desetine naše župe u zakup župniku Vizneru. U većini župa sabirali su desetine desetničari ili decimatori, tako te je biskup imao svoga decimatora, a parok svoga. Oni su putovali od župe do župe, od kuće do kuće te utjerivali od naroda taj odiozni harač. Kod nas je gospoštija preuzela na sebe ubiranje desetina. Kako se kod toga postupalo, zabilježeno je u štivu o prodaji vina. Vino, što su ga dobivali biskup i župnik desetinama, prodavali su u našem mjestu. Župnik je uživao pravo, koje se zove jurjevica, a sastojalo se u tome, što je mogao na dan s. Jurja staviti na prodaju bačvu svojeg vina od 30 spuda. Bakarski mu magistrat zanovjeta te ne dopušta te prodaje (1801.). Župnik brani svoje pravo, a više mještana pod prisegom svjedoči, da su stari župnici od pamtivijeka to uživali. Bakarski je magistrat konačno morao popustiti. Ni biskupa ne ostavljaju Bakrani na miru. On je u nas imao pravo, nazvano »majevica« te je mogao u svibnju istočiti vino. Presvitli je međutim bio nekome drugome prodao vino, pa ga sad taj toči. Magistrat naglašava, kako je ono pravo točenja »jus personale« vladike, koje se ne može drugome odstupiti. Vino se prodavalo, no nije Bakar mirovao, uvređen sa tolike drskosti biskupa (attesa la sua impertinenza), šalje komisiju, koja jednostavno zapečati burad. Obično su župnici od biskupa kupili vino i prodavali ga. God. 1801. istoči župnik 45 akova biskupova vina. God 1835. dobi vladika za vino 150 for., 1836. — 60 a 1842. — 300, znak da je ona godina bila osobito rodna. Oblast dispenzira katkada seljake od desetinskih podavanja pa Fran Mikulić »direttore dei beni croatico marittimi« izdaje nalog, neka se ne traže desetinska podavanja od zemalja, koje su slabo rodne, slabo obrađene i pjeskovite pa neka se uznastoji da se ta zemljišta upotrebe u bilo koju korisnu svrhu (1776.).

Niko ne plaća danas rado dažbina, pa je tako bilo i u staro doba kod naših blagopokojnih predaka. Bilo je takovih, koji nijesu plaćali a i takovih, koji su krivo iskazivali svoj prirod. O njima imade trsatski statut: »ako bi se ki obnašal, da je krivično desetinu plačal i zatajeval, zgublja ono leto polovicu entrade, ča gre na četiri deli: jedan cirkve, drugi kapitanu, treti plovanu, četrti onom, ki povi. Ako po drugi put takov bi se krivac našal, zgublja svu intradu onega lita i njemu desetina da se pusti i u napridak ne može bez duhovnega človika ništar odnašat od vinograda«. Ima uz to vrlo oštra crkvena kazan protiv nemarnjaka i zatajivača iz god. 1699.: »Prokletstvo hitamo na one, ki neće navadne desetine crikvi davati i one, ki očito i tajno crikveno uživaju, od koga prokletstva bez naše oblasti nemore ih nijedan odrišiti«. Desetinare običavalo se, prije no su stali putovati selom, u župnom stanu zapriseći (divisores singulis annis jurandi). Svećenici i njihova svojta drže, da imaju pravo ne davati desetina (1700.) no im odgovara biskup Mariani: pod penu suspenziona dužni su žakni, redovniki i rodbina njihova polag božje zapovidi i crikvenega naređenja i polag odluke poglavnika naših dati desetine.« Siromah čovjek slabo je plaćao desetine pa se tuži biskupov ekonom Juraj Užić god. 1716. kapetanu na one, što plaćaju nemarno, da od ovih »mnogi spogublja dušu i krivicu čini« pa traži, neka se protiv takovih nastupi svom energijom. Na taj podnesak odgovara zamjenik kapetanov: »plemeniti i mnogo svitli g. logotenent razmišljajući pogibel, u koji upada veći del ovog puka a naslovito radi zločesteh i dobri trpe cića kaštiga i karestie, s kom Bog nas pedepsuje«. Traži, da svaki u roku od 3 dana podmiri svoj dug, a tko toga ne učini, platit će 25 libara »prez svake milošće«.

Osim desetinskog plaćanja imao je stari župnik neki dohodak od crkvenih funkcija. Isprva je župnik tražio pristojbe od vjernika po svojoj miloj volji za obavljeni bogoslužni čin. Kasnije su više vlasti izradile pristojbenike. Takav je izradila tršćanska intendenca god. 1771. (intendenza per litorale austriaco, per dominio Buccarano e colonie sulla strada carolina). Prema taksovniku imade 3 vrste plaćanja, i to prva za plemiće (nobili), druga za javne zvaničnike (officianti), treća za ostale vjernike(contadini). Takse su slijedeće: Kod krsta 34 krajcara, odnosno 17, odnosno 4; za uvod žene po porodu 17 kr.; odn. 10, odn. 3; za navještaj ženidbe 1 for. 8 kr., odn. 51 kr., odn. 20 kr.; za vjenčanje 1 for. 25 kr., odn. 1 for.

8 kr., odn. 34 kr.; za ukop odraslog čovjeka 2 for., odn. 1 for. 25 kr., odn. 51 kr.; za ukop s misom 3 for. 24 kr., za ukop djeteta 34 kr., odn. 24, odn. 17; za blagoslov kuće 17 kr., odn. 4, odn. 2. Kod tih funkcija imao je župnik pomagača, i to ili crkvenjaka lii kaštalda ili učitelja. Oni su kod toga primali trećinu one pristojbe, što se davala župniku. Tako veli naredba iz god. 1781. koja stavlja u isti rang sakristana i »maestro di scuola«. I bakarski se magistrat pozabavio sa župnim taksama pa je izdao 1817. novi taksovnik, a taj se kasnije g. 1820. ponešto izmijenio. Tad se propisuje kao taksa kod navještaja 3 for., za slobodni list 6, odpusni list 6 for. a kod krsta 10 krajcara. Imali su župnici neku plaću iz državne blagajne. Kraljevim rješenjem bila je g. 1733. fiksirana kongrua župnikova na 150 for. pa tko nije dobio toliko od svoje parokije, primao je preostatak iz državne kase.

Naš se narod u staro doba ugledao u Talijane pa je volio trošiti na pogrebne parade. Crkveni je obred kod toga morao biti čim pompozniji, pa su na njemu uz domaće svećenstvo sudjelovali franjevci i mjesne bratovštine. Velike se pare trošilo na svijeće, koje su obično gorile na svim oltarima crkve i nosile se u pogrebnoj povorci. Iza ukopa slijedila je zakuska u kući žalosti za uži krug znanaca a poznanicima obitelji slalo bi se jelo i pilo kući. Oveća se svota ostavlja u oporukama za zadušnice, koje se imaju odslužiti na sam dan ukopa, za tim na sedmi i trideseti dan smrti. God. 1728. prigodom ukopa Ivana Maurinčića imade račun: svijeće libre 30, bratovštini l. 3, za kopanje groba l. 1.70, za svečanu misu s orguljama l. 6, za druge mise po l. 1.10, ofer (dobrovoljni dar) l. 1.10 zvonarima (sonátori) l. 12, za misu 7. dan bez orgulja l. 2, za svijeće l. 5.10, za misu 30. dan isto toliko. Zatim svojti 3 polića vina, franjevcima 1 bokal i 1 flašu (un buccale e una bozza). Kata Bačić umrla je 1729. pa se nakon ukopa šalje Franjevcima stanoviti obrok kruha (porzione di pane), što vrijedi l. 1.12, »gastaldu per le sonate« i djeci »che portano le torcie« daje se posebna naplata. Kod ukopa Mata Paškvana stoji večera 7 libri, franjevcima šalje se »due buzulai di pane, due bozze di vino e candelette« a to stoji l. 4.18. U ono doba bila je pristojba za tihu misu l. 1, katkada l. 1.10, za pjevanu 2 libre (Spud vina je koštao 8 do 10 libara).

Župnik imade u crkvi pomoćnika, koji se u staro doba zove kaštald ili gastald, kasnije sakristan, požup, crkvenjak, aedituus. Požupom ga krstiše, jer je podčinjen župniku. U 17. vijeku spominju se u Lošinju »posuppi sive gastaldi«, kojima propisuje mletački provizor, neka crkvene račune pišu talijanski a ne glagolicom, kako je dotada bio običaj. Gastaldus ili castaldus zvao se jednoć nadstojnik carske kuće (administrator curtis, regiae). Gastald je pazio na red u crkvi, crkvu čistio, kod obreda pomagao, imao nadzor nad crkvenim dobrima, ubirao razne daće i pristojbe. Danas bi te dužnosti bile nezgodne za boljeg čovjeka, no nijesu bile u starije doba, kad je crkvena stvar uživala posebni ugled. Na Rijeci, na pr., vrše funkcije naših zvonara kanonici, pa kanonik riječki Franjo Barčić polaže 1616. prisegu kao sakristan, da će crkvi zdušno služiti bez plaće, zadovoljan dobrovoljnim darovima, koje će mu davati pobožni građani. I u Bakru fungira kanonik kao kaštald pa naredba biskupa iz god. 1699. propisuje, da mora crkvu držati u redu, inače gubi kanonički čin (pod zgubljenje svoje kanonije). Taj je morao ugostiti katkada svoje kaptolske kolege. Biskup mu god. 1655. olakšava taj teret te ga obavezuje tek na »unum prandium«.

Trsatski župnik Genova pobilježio nam je dužnosti našeg starog kaštalda ili sakristana u bilješci, kojoj je naslov »dužnost i oficij, u kem se ima uzdržat kaštald s. Jurja, kako se nahodi u starih kvadernah«. Najprije nabraja, što mora da radi u crkvi, da tamo bude red i čistoća. Povrh toga dužan je kaštald nadgledati crkvene vinograde, koji su dani u zakup ili od kojih vlasnici davaju crkvi kvartez ili polovinu priroda. Crkvene vinograde mora »on sam obdelat«. Od uzakupljenog zemljišta utjerava level t. j. zakupninu. Pali u crkvi kandilo, pa mu se daje za to na godinu 52 kvarata ulja. Prati svećenika, kad ide k bolesniku i putem zvoni. Posebnu dužnost imade na blagdan sv. Jurja. Župna crkva nema za taj dan paradnih i svećanih odijela. Budući da joj trebaju samo taj dan, stari ih župnici izručiše »časnim paterom«, da ih oni pozajme župnoj crkvi. Taj će dakle dan kaštald u samostanu uzeti ruho »za mašniki, asistenciju i akoliti, ali s prilikun

i zahvalnošću«. Za to će uzvratiti časnome kloštru pa će redovnicima »obedvajućim u reflektoriju ponesti 3 kadnića dobra vina i zakljenicu« (pečenicu). Ako je slučajno taj dan u samostanu u gostima župnik, tad će donijeti povrh onoga još jedan ili dva kadnića (kadnić je značio nešto veći vrč). Svojim pomagačima, koji zvone na Tijelovo i Đurđevo, dat će kaštald jedan kadnić i jedan hlebac, onima pak što zvone na pokojnika 4 libre. Spomenusmo, da kaštald preuzima kvartez od crkvenih vinograda. Kvartez znači četvrtinu priroda. Za to ga idu drope onog grožđa što ga je preuzeo. Bilo je kmetova, koji su drope prodavali. U tom slučaju ima kaštald ili crkvenjak prednost pred drugim kupcima. Utjerava naravno crkvene dugove pa mu se zato daje od libre jedan soldin. Konačno mu je dužna crkvena blagajna dati svake godine par cipela.

O crkvi s. Jurja imade opširnije u pov. Sušaka. Tu ćemo samo napomenuti, da je pobočne oltare Marije Karmelske i S. Sebastijana popravio god. 1709. župnik Genova »videći da stari oltari ne bihu prilični crkvi«. Kod toga mu je novčano pomogao »Mate Matrljan »zač crikva biše uboga i nepremogla takove spendie«. Neki Juraj Serenić iz Kastva je oltare popravio i pozlatio. Za taj posao platio je Mate Matrljan 133 dukata ili 78 libri, župnik Genova 101.10 libara, a crkvena blagajna 25 dukata ili 153 libre. Tako je plaćeno za ove oltare ukupno 332.10 libre. Veliki je oltar bio u ono doba u dobrom stanju no ga kasnije izjeo zub vremena, pa je trebalo misliti i na njegov popravak. God. 1796. piše se o žrtveniku »è tutto marzo e si farà di pietra bianca a rimesso o marmo«. Posao povjeriše nekome Saveriju Meddeliniu, jamačno Talijancu, kojega kazuju »perito in arte«. Koštao je 532 for. 40 krajcara. Od toga novca dala je crkva 200 for. a »un benefattore 113 for. 20 kr.«. Vjerojatno je taj benefaktor tadanji župnik Tianić. Imade priznanica Meddellinia iz god. 1798., kojom očituje, da je posve isplaćen. Do župne crkve imade župni stan, što ga je ostavio župenik Antonić a popravio župnik Genova. Taj je bio manji od sadanjega, nije imao drugog kata ni onoga dijela, gdje je sad kuhinja. God, 1722. bilo je tamo: 3 cubicula (sobice), conservatorium pro victu (smočnica), culina (kuhinja), fornax (peć), cisterna (nakapnica), cellarium elegans (sic, podrum), promptuaria pro lignis (drvarnica).

Crkva je posjedovala više nekretnina. God 1713. pripada crkvi Žakalj, koji vrijedi 150 duk., Dolac 250 duk., Selino 105 duk., Brajdica 45 duk., Šekuljevo 50 duk. U polovici 18. vijeka plaća crkvi livel (zakupninu) 38 osoba, a taj iznosi na godinu 29 for. 25 krajcara. Nešto kasnije imala je crkva ove posjede: Gaj s kućom u Velikom Dolcu, vinograd i vrt u Malom Dolcu, vinograd i vrt u Žaklju, vinograd Jelino, konačno vinograd u Vežici u Marčevu selu. Početkom 19. vijeka prodane su te nekretnine za svotu od 2500 for. Taj je novac razdan našim seljacima kako pozajmica, pa je crkva god. 1815. primala na te pare u ime kamata 235 for. 31 krajcar. Sigurno se uprava crkve odlučila na tu prodaju, jer su se neredovito plaćali liveli te druge dažbine, koje se davalo na nekretnine. Istina, već je tada vrijedila riječ »crikveno je ognjeno«, što je imalo da znači: crkvu se mora bezuvjetno podmiriti, no je ta riječ postala s vremenom obična fraza. U ono doba nije bilo u nas štediona, pa je crkva pozajmljivala onaj novac kmetovima, da njima pomogne a sebi osigura stalnu godišnju rentu.

Par riječi o crkvenim izdacima. Pri ruci nam je obračun iz god. 1816. Pošto nije bilo u mjestu škole, moralo se katekizovati u crkvi. Naši mali derani nijesu voljeli katekeze, pa ih je trebalo navabiti u hram. U nekim mjestima (to je bilo u Senju) polazili bi svećenici nedjelju iza objeda u obhodu gradom, da se tako mladež oko njih sabere, pa da je odvuku u crkvu. Drugdje, pa i u nas, mamilo se deriščad sličicama. Zato imade u crkvenim računima izdatak: per regaletti distribuiti alla gioventù nel tempo dell' istruzione sacra. U to ime izdalo se 7 forinata na godinu. Običavalo se na dan s. Jurja mještane ugostiti pred crkvom vinom i hljebom pa se za to troši 3 for. Taj dan je gosp. plovan ugostio susjedno svećenstvo i bolje mještane u svom dvoru. Crkva mu za to daje 16 for. (Tafelgeld). Crkvenjak ima plaću od 30 for., za vino i hostije troši se 13 for. Prema tome iznose crkveni izdaci za onu godinu 185 for.

Koncem 18. vijeka stao se polagano razvijati Sušak, sagradilo se više kuća pa se tamo nastanila nova čeljad. Bili su to došljaci iz raznih mjesta Primorja i iz Rijeke. Oni nijesu imali mnogo simpatija za Trsat, koji im je bio ponešto daleko, a koji je teže pristupačan zbog uspona. Njima je bila više simpatična Rijeka pa su najradije polazili riječke crkve, a u potrebi pozivali u svoje kuće riječko svećenstvo. Tako se postepeno kidao vez, što je Su-

šak imao s Trsatom. Rijeka je tad pripadala puljskoj biskupiji, pa se stalo raditi, da se Rijeka priključi senjskoj biskupiji ili da se stvori samostalna riječka biskupija. Pola je naime pripadala Veneciji pa su tamo biskupovali isključivo Mlečani, ljudi talijanske krvi i talijanskih osjećaja. Rijeka je tada imala oko 4500 stanovnika, ne računajući amo redovnike. U isto vrijeme imale se na Rijeci kreirati 3 župe, od kojih bi jedna bila župa kolegijate ili Asumpte. K toj bi župi pripadao Sušak, koji se. u zapisniku zove »Rione di S. Lorenzo«. Prema tome projektu imala bi ta župa 1114 vjernika. Na Sušaku bi se sagradila oveća bogomolja. Pošto je pak Rijeka pripojena 1787. senjskoj biskupiji, propala je ta osnova. Međutim bilo je na Sušaku ljudi našeg jezika, koji nijesu voljeli, da budu parokijani riječke župe pa su zatražili, neka se riječkom kleru zabrani na Sušaku pastorizacija. Spominju u predstavci, kako ih riječki kaptol gnjavi s pretjeranim pristojbama tako, da kod ukopa moraju plaćati 16 dukata samo za to, što pop prelazi most (titulo del diritto del ponte). Tu predstavku podpisuju Sušačani Andrija i Mato Jurandić, Juraj Kukac, Pavao Podgorac; Grga Papić, Hinko Lusman i Kata Zupan. Senjski biskup Ježić uvažava želju tih naših starih Sušačana, pa Sušak priključuje izravno Trsatu: vinculo cum ecclesia Fluminensi solutos declaramus eosque antiquae parochiae Tersactensi reunimus.

Tokom prošlog vijeka radilo se u više navrata, da se trsatska župa utjelovi mjesnom samostanu[1]). Tome je bio razlog trvenje među župnicima i franjevcima, koje se provlačilo kroz mnogo decenija. U te sporove bile su angažovane gotovo sve crkvene vlasti, a i naše pučanstvo imalo kod toga znatnog udjela. Kad je umro 1821. župnik Sablić, tad su Trsaćani umolili bakarski magistrat, neka se imenuje župnikom Josip Vizner. Tad je naime Bakar imao patronatsko pravo trsatske župe. Međutim se u isto doba bavila tršćanska vlada vlada pitanjem inkorporacije župe samostanu, pa je magistratu izdala nalog, neka se izbor župnika odloži, a desetine župne neka se dadu u zakup. Bakarsko kapetansko vijeće i trsatski žitelji ustaju na obranu trsatske župe i mole, neka se župnik bira. I uspješe te vlada u Trstu odgovara, neka se pridrži status quo i neka se slobodno pristupi k izboru.

---

[1]) Pitanje inkorporacije trsatske župe franjevačkom samostanu bilo je uzeto u raspravu godine 1800., za tim 1822. God 1847. zanimalo se njime ugarsko namjesničko vijeće.

Neko vrijeme ostalo je to pitanje na mrtvoj točci. Kad je pak Vizner 1846. postao riječkim kanonikom, a napustio Trsat, stalo se to pitanje iznova ventilirati. Naši stari trsatski mudraci opet traže priključak župe manastiru pa navode kao razlog »perchè parroco non può armonizzare coi patri«. U to vrijeme biskupovao je u Senju Mirko Ožegović, koji je u obrani prava župnika segnuo predaleko pa predlagao višim mjestima, neka se franjevci sa Trsata isele — patres, quia concitant plebem, inde sunt removendi. Tim se pitanjem bavi 1847. ugarsko namjesničko vijeće te odlučno odgovara, neka ostane sve pri starom. I tako je u tom pitanju nastao mir nakon spora, od kojega niko nije imao koristi, a koji je znatno podrovao dobar glas župnika i kaluđera u očima ozbiljnih i trezvenih ljudi.

Spomenuli smo dužnosti crkvenih osoba pa se moramo da osvrnemo na stari običaj, u kome imadu učešća crkvene osobe a taj jest zvonjenje u doba oluje ili, kako se obično kazivalo »zvonjenje na oblake«. I u nas je vladao jednoć taj običaj. Nestao je pred više decenija, dok je u nekim krajevima naše zemlje i sada u modi. Zvonjava na oblake smatrala se jednoć tako važnom i potrebnom, te su u doba nevremena sami svećenici morali da vuku užeta crkvenih zvonova. U Bakru i drugim mjestima, gdje je bio zbor kanonika, vršio je taj posao t. zv. santez. On je bio po činu kanonik, pazio na red u crkvi i upravljao crkvenom imovinom. »Ne more biti za santeza«, veli naredba bakarskog kaptola, »nijedan žakan, nego redovnik, mašnik i ki ima vlast spovidi«. Prema toj naredbi: »santez od dneva s. Marka dužan je i mora po noći puli crekve spati u postremju (t. j. pod trijemom) radi hudega oblaka i to dokle vsa se letina spravi. Tako rayno i požup ima nositi pazku, da ne zaleni zvoniti proti oblaku i zaklinat. Ima i mora vani iz crekve stat sproti oblaku zaklinjajuć, budi vrime, kako se hoće.« Prema posljednjim riječima ne samo da se zvónilo protiv oblaka, no su se izricali i neki eksorcizmi, zaklinjanja. Bilo je tako i na Trsatu pa se na oluju zvonilo u župnoj crkvi i na S. Križu. Nijesu u posljednje doba to činili svećenici već zvonari, koji su za taj posao bili posebno honorisani. Zvonar na oblake nije u opće smio tečajem ljetnih mjeseci ni kratko vrijeme napustiti mjesta, jer on, veli naredba »vsagda mora bit naredan« (t. j. spreman). I na Rijeci bio je taj običaj zvoniti na oluju. Tamo se desio 1704. tragičan slučaj, te je u doba nevremena

udario grom u zvonik crkve pa ubio na mjestu zvonare Boža Valinčića i Josipa Dorčića. Josip II. zabrani g. 1786. taj običaj, no ga nakon njegove smrti ponovo uskrisiše.

U područje župe Trsat spadao je lazaret u Martinšćici[1]) i kapela, građena na mjestu, gdje je u 15. vijeku bila kapela s. Martina, od koje dobi mjesto ime. Sadanja je kapela posvećena s. Franji. Lazaret s kapelom bi sagrađen god. 1833. Kapela se prema šematizmu pomorske oblasti smatrala »filiale della chiesa di Tersatto« a bio je kod nje namješten stalni kapelan. U zakladnom listu nabrajaju se dužnosti kapelana, med. koje spada služenje mise svake nedjelje u 10 sati za vladajuću kuću Austrije (per conservazione della reggia casa d'Austria). Unutra lazareta bilo je groblje, u koje su se ukapali oni, koji su umrli u doba kontumaca. Nadstojništvo lazareta zvalo se priorato di lazaretto. Par decenija imao je lazaret svećenika — kapelana, no su kasnije ono dušobrižništvo dokinule vlasti. Sa slomom bivše države nesta i lazaret.

[1]) God. 1818. čita se o onoj kapeli: patrono Simeon Adamić; amministrata dai preti di scoglio (t. j. sa Krka).

XVI. TRSATSKA BAZILIKA

1.

Naši stari primorski gradići i stare palanke rado se ponose svojom prošlosti poput starca čovjeka, koji najradije ističe podvige mladih dana. Grad Senj ponosi se Uskocima, zbog čega ga okrstiše »junačkim«, Novi se ponosi svojim sinovima, koji si osvijetlaše lice na crkvenom, literarnom i političkom polju, Bakar se diči svojim municipijem iz prošloga vijeka, Kastav, svojim radom i pregnućem oko buđenja narodne svijesti u Istri. I Trsat se ponosi svojom prošlosti, starom frankopanskom gradinom te crkvom Blažene Djevice, koja mu pronije ime daleko i široko.

Poznato je, da prvi počeci trsatske crkve datiraju iz godine 1291., kad je prema predaji došla ovamo rodna kuća Marije. Ta je godina važna u povijesti krstaških ratova, jer su tada križari izgubili utvrdu Akon ili Ptolomaidu, ključ tadanje Palestine. Time bi izgubljena svaka nada, da će kršćani moći zagospodovati Palestinom. Velika je tuga i žalost zavladala zapadnim svijetom nakon toga gubitka, jer se viđelo, da su muke, pregaranja, žrtve i troškovi zapada bili uzaludni. — Svakako imade veza izmed gubitka Akona i onog čudesnog prijenosa. O tome imade nešto stari historik Odoricus Raynaldus, koji nastavlja anale glasovitog povjesničara Baronia. Govoreći o godini 1291. Raynaldus naročito potcrtava: hoc anno amissam Siriam luximus et claudimus annum insigni prodigio domus Mariae in Europam Translationis.[1]

Čudesni događaj pročuo se ubrzo blizu i daleko te pobožni vjernici stadoše posjećivati Trsat. Stari pisac spominje, kako amo dolaze ne samo »Illyri« nego »Istri«, Croatae, Bosnii, Servi, Epidauri (valjda Dalmatinci)«. Trsatskoj se Gospi pripisivala osobita moć pa Glavinić interpretira uvjerenje pučanstva, kad piše, da se samo njoj mora zahvaliti, što u nas ne hara kuga i pošasne bolesti te što nas štede oluje i gromovi (dopo esser logo di Tersatto consecrato al santuario Loretano e imagine miracolosa, non si è sentito qui la peste ne la chiesa è stata tocca da fulmine). Stala su se po

[1]) Te smo godine žalovali sa gubitka Sirije a završavamo godinu znamenitim čudom prijenosa Marijine kuće u Evropu.

kazivanju starih zbivati na Trsatu čudesa, pa zato O. Pascoli u svojem djelcu »Triumphus coronatae« živo preporuča, neka se čudesni događaji točno bilježe u samostansku kroniku, jer se mnogo toga zaboravilo od onoga, što se zbivalo prije (damnabili socordia plurima sunt omissa nec conscripta). Naše znamenito proštenište nije izmaklo pjesnicima, pa su mu neki talijanski poete posvetili ode. Tako pjeva jedan od njih iz početka 17. vijeka o svetinji mjesta:

Qual horror, qual timor fuor dell'usato
fa che io paventi e di stupor m'ingombra,
ah certo è sacro loco ov' è presente
della donna del ciel del figlio amato
la bruma imago: hor si disegvi ogn' ombra
di spavento e di trema...

I naša narodna pjesma, koja pjeva sve vesele i tužne zgode našeg naroda, njegove slave, poraze i pobjede, nije zaboravila trsatsko svetište. Pjesmu je štampao pred pol vijeka prof. naše riječke gimnazije Strohal. Ta se nalazi i u zbirci istarskih narodnih pjesama, no je tu nešto kraća i drugačija. Nježna je i sentimentalna, živi dokaz vjere i pouzdanja, što ga je narod gojio prema trsatskome svetištu. Evo joj sadržine: Sitnoj nejakoj djeci umrla je dobra mati, a otac uveo u kuću novu ženu, bezdušnu maćuhu. Ova nejačad mrzi, zlostavlja, mori gladom. Nejačad ne može da dulje snosi zulume pa polazi na groblje i moli grobara, neka joj pokaže majčin grob. Na grobu siročad moli mater, neka se vrati, neka svojoj djeci pomogne, neka joj ponajprije pribavi zalogaj hljeba. Dobra mati ustaje iz groba i dječici progovara:

Aj dečica dečica
ne mogu vam kruha dat,
moja kuća preškura,
škura, tamna, gluboka,
na koj nema prozora.

U teškoj nevolji nalazi mati za dječicu utjehe i pomoći pa kazuje:

Aj dečica dečica
ja vas nisam pustila
ni ocu ni maćehi
niti komu drugomu,
već sam vas ja pustila
Majki božjoj na Trsat
Na Trsat vi hodite
Majku božju molite,
nemojte se zamerit
ono j' deca vaša mat,
koja će vas milovat
i vami će kruha dat.

Nakon ovih riječi mati se spušta u hladni grob a djeca će ravno

Majki božjoj na Trsat.
ter ju lipo mołiše
Majko božja smili se;
dva angjela njin posla
ter ih dušom razdile,
telo ide v sunčev sad
a dušica svetli raj
a prokleta maćuha
na dno muke propala
sporad one dičice.

U zbirci istarskih pjesama završava pjesan:

Bog posla tri angjela
dicu s dušom razdile
pak ih uzmu u nebo,
gdi se vazda vesele
u tom raju nebeskom
a u koru angjelskom.

U povijesti trsatske bazilike znamenita je godina 1453. kad je Martin Frankopan dobio od pape Nikole V. ovlast, da na Trsatu gradi samostan te crkvu na mjestu stare i neznatne bogomolje. Bula papina počinje riječima »exigit devotionis tuae probata sinceritas«. Kasnije u doba Glavinićevo bi crkva produljena. Na ova dva događaja potsjeća nas natpis na stupu pred crkvom, koji glasi:

Termi. Fund.
Eccle. B. M. V. In. An.
MCCCCXXXII
Laps. Pos. Anno.
MDCXII
Sub. S. A. Ferd.

Prema prvom dijelu natpisa gradnja crkve započe g. 1432., što ne može da bude, jer je graditelj crkve i samostana Martin Frankopan one godine bio posve mlad čovjek, rođen vjerojatno god. 1416. Sastavljači ovog napisa dali su se, čini se, zavesti od nekih pisaca svetišta Marijinog, koji početak ove gradnje postavljaju u godinu 1431. Drugi dio napisa spominje godinu 1612., kad je postavljen temeljni kamen za dio crkve, koja se imala produljiti. Međutim se to vjerojatno nije dalo izvesti, jer su nastala teška vremena poradi uskočkog i tridesetgodišnjeg rata. To je produljenje izvedeno tek 1644. (starine XXV.).

Neki oveći popravci na crkvi bjehu izvedeni god. 1795., kako svjedoči napis na istom stupu:

sub
F. R. Augmo. Francisco II
peractae
mar. Partes III. D. A. Pasztory
gubernante
Ters. et Civ. Buc. Moderantibus
S. P. L. D. D. Jos. Kralich et Ant. Orebich
Cov. Dirigentibus
RR. PP. Vill. Grassich et Paulo Suppe
eundem defendente
S. P. B. L. I. D. Joanne Celebrini, syndico.
die 9. XI. 1795.[2])

Glavni mramorni oltar, vrlo lijepo djelo, jest dar suca općine zagrebačke Ivana Uzolina, rađen god. 1692. Napis na žrtveniku glasi:

---

[1]) Terminus fundationis Ecclesiae Beatae Mariae Virginis in anno M.CCCC.XXXII. Lapis positus anno MDCXII. sub Sua Altitudine Ferdinando.

[2]) Sub felicis recordationis Augustissimo Francisco II. peractae, maritimas partes Illustrissimo Domino A. Pasztory gubernante, Tersactum et Civitatem Bucarensem moderantibus Spectalibus Dominis Josepho Kralić et Antonio Orebić, conventum dirigentibus Reverendis Patribus Vill. Grasic et Paulo Suppe, eundem defendente Spectabili Domino Joanne Celebrini syndico die 5. XI. 1795.

Nobilis et generosus vir D. Joannes Uzolin judex L. R. C. Z. ac Regni Slavoniae fiscus et olim exactor in hon. B. M. V. aram hanc majorem erigere curavit 1692.[8])

Prema samostanskoj kronici bio je Uzolin rodom Riječanin. Otraga glavnoga oltara nalazi se kip Marijin, koji predstavlja lijepu historijsku znamenitost, a sjeća nas na burna vremena, što ih je živio naš narod u doba turskih provala. Vele, da je jednoć bio u Slunju pa da su ga koncem 15. vijeka donijeli ovamo u Primorje, kad su učestale navale Turaka na onaj kraj. Najprije ga smjestiše u Senj, a pošto nije ni tamo bio siguran, dovukoše ga amo god. 1592. Bio je smješten u sredini crkve. Kasnije ga je Glavinić premjestio otraga oltara, gdje se i sad nalazi. Kako kazuje samostanska kronika, bio je na Trsatu u to doba gvardijanom Bernardinus Lopusinich »Grisanensis e territorio Vinodolano«.

Do velikih željeznih vrata, što zatvaraju svetište, nahodi se s lijeve strane oltar s. Mihovila, dar senjskog biskupa Glavinića (1701.). Do ovog oltara je kapela i žrtvenik s. Antunu na mjestu, gdje je u staro doba bila sakristija. Tu je kapelu zajedno s oltarom sagradio grobnički podkapetan Franjo Frankulin. On je bio, kako svjedoči napis, zapao u teške neprilike pa se zavjetovao, da će graditi svecu oltar, ako se iz neprilike sretno izvuče. Dogodilo se to u doba zrinsko-frankopanske urote. Napis glasi:

Spectator
cuilibet ne fideris sorti.
maximas tum munere tum duratione
mea mihi culpa nescio texuerat
vexas.
atque ope Divi Antonii Patavini fiducialiter implorata palam
adjutus nexus illarum publice justificatus dissolvi et beneficium
pietate gratidudineque litaturus sacelli hujus dotata erectione
solvi. Franciscus Franculin 1691.

Uz žrtvenik bila je grobnica Frankulinova s epitafijem:

Urna sepulcralis.
Nobilis et Generosus Vir Dnus. Franciscus Franculin
S. C. Reg. M. Portus Bucari et Grobnicensis vice capitaneus
pro se suisque fecit 1672.

---

[8]) Nobilis et generosus vir Dominus Joannes Uzolin, judex liberae regiae civitatis Zagrabiensis ac Regni Slavoniae fiscus et olim exactor in honorem Beatae Virginis.

Oltar što ga darova Frankulin, bio je od drva a zamijeni ga sadanji mramorni oltar god. 1771. Uza žrtvenik s. Antona imade grobnica Franjevaca s natpisom:

Domus fratrum

ad tubam novissimam, usque imperante. Josepho I. MDCCLXXXV.

Do oltara s. Ante nalazi se žrtvenik s. Petra, što ga sagradi junački branitelj Klisa Petar Kružić g. 1530. Taj je oltar bio sagrađen od drva, dok ga ne zamijeni god. 1723. mramorni žrtvenik, dar Petra Denaro, upravitelja bakarske luke. Do ovoga oltara je žrtvenik s. Ane sagrađen od riječkog i trsatskog kapetana Stjepana Rovere. Sliku na oltaru, koja predstavlja Rovera s obitelji, naslika, kako veli samostanska kronika, celeberrinus pictor A Pomis. O obitelji Rovere piše samostanski kroničar: tot per orbem heroas et religioni nostrae Sixtum IV. et Julium II. summos pontifices adoptavit«.[1]) Napis oltara sjeća nas na plemenitog darovatelja a glasi:

D. O. M.
Sacrum hoc ad gloriam Divae Annae
dicatum
Stephanus de Ruvere
sacr. Rom. Imperii liber baro e. t. c.
Invicti Imp. Ferdinandi II.
consiliarius, cubicularius
et s. Viti Fluminis Capitaneus
aere proprio erigi et decenti dote fulciri curavit.
Anno Dni. MDXXIV.[2])

Do oltara s. Ane jest žrtvenik s. Franje, što ga je sagradio naslovni biskup Čikulin.

U desnoj lađi crkve prvi oltar do ulaznih vrata jest oltar s. Nikole sa slikom, koju naslika čuveni franjevački slikar Schön. Među moćima, što se nalaze u tom žrtveniku, jest u srebrnoj kutiji, koja ima oblik pokaznice, prst pomenutog sveca. Do ovoga oltara nalazio se jednoć oltar posvećen sv. Tomi i Didaku, dar bana Tome Erdödya. Taj je žrtvenik kasnije (1727.) obnovljen te posve-

---

[1]) Pleme, koje je dalo svijetu toliko junaka, a našoj religiji pape Siksta IV. i Julija II.

[2]) Deo Optimo Maximo. Stetište ovo- posvećeno s. Ani sagradio je i providio doličnom zakladom Stjepan de Ruvere, baron s. rimskoga carstva i t. d. savjetnik i komornik nesavladivog cara Ferdinanda II., kapetan Rijeke s. Vida godine gospodnje MDXXIV.

ćen s. Ivanu Nepomuku. To bi učinjeno darom senjskoga biskupa Pohmajevića. Do samih željeznih vrata s desne strane imade oltar s. Katarine, sagrađen od Martina Frankopana. Na oltarnoj slici jest lik s. Katarine, slikan od fra Schöna. Oltar je obložila god 1694. mramorom Ana pl. Sorsiani r. Petreković, kako svjedoči tamo postavljena ploča.

Spomenusmo žrtvenik s. Mihovila pa nam je dodati, da je sliku toga sveca slikao Schön. Na njoj ima napis: Sub A. R. D. Michale Kumar, prov. ministro, hujus conventus restauratore, Fr. Seraphinus Schön, laicus professus pinxit 1631.[3]) Zove se Kumara obnoviteljem samostana, jer je izgradio samostan, koji je bio nastradao uslijed požara. Nad željeznom ogradom u luku jest slika Navještenja Marijina od Mlečanina Kristifora Toske. Dar je to gospodara Krupe i Kostela Ignacija barona Androka.

2.

U staro doba bio je običaj te bi se pokojnici pokopali u crkvama. Tamo su imali neki posebne grobnice, drugi su pak našli vječno upokojište u zajedničkim grobnicama. Taj je običaj bio tako zavladao te su se i obični kmetovi dali tamo sahranjivati. Nije to bilo pravo boljim klasama onodobnog društva, koje su željele, da i u tome imaju neki izuzetan položaj pa da se u crkvu ne ukapa prezreni kmet. To se dešavalo u Novom pa to nije pravo Nikoli Frankopanu. On izdaje g. 1644. ovaj ukaz: odlučujemo, da od sih dob nijedan kmet nima se unutri u crikve zakopati, nego ako bi se namiril ki plemeniti človik ali rèdovnik, a to za to da crkva čisto potaracana (t. j. popločena) a ne iskopana bude te pogrđena. Ni drugdi ni zakon, da bi se kmeti u cirkvi zakapali a ne na cimetru«.

Trsatsku crkvu zove nuncij gradački u 17. vijeku »chiesa di tanta devozione e di tanto concorso« pak su za to mnoga odlična lica željela, da u njoj budu ukopana, e bi tako bila u neku ruku bliža svecima i Božanskom Veličanstvu. Osnovatelji samostana spremiše si grobnicu, koja se zove crypta Frangepaniana ili sepoltura del castello. Nalazi se ispod svetišta a ima ulaz ispred željeznih vrata, što zatvaraju svetište. Isprva malena prostorom, bila je od Glavinića 1649. proširena i produljena, tako da ima, kako on piše, u njoj mjesta za 10 osoba.

---

[3]) Pod velečasnim provincijalom Mihovilom Kumar, obnoviteljem ovog samostana slikao Fr. Serafin Schön 1631.

U toj je grobnici ukopan prvi Bartol Frankopan, sin Nikole i Barbare r. Walsee, sinovac utemeljitelja samostana Martina. Nakon smrti oca preuzeo bijaše posjede Grižane, Ozalj i Ribnik u Pokuplju. Za to mu davaju pridjev Ozaljski. Oženjen bijaše s Dorotejom Hening iz Susjedgrada. U ispravi pisanoj u Ozlju god. 1461. čita se o njemu: »va vrime vzmožnoga i uzveličenega gospodina Bartola Frankopana, krčkoga, senjskoga, uzdržavatelja ozaljskoga i pročaja«. Spominje se na obiteljskim sastancima, što ih održavaju četvorica Nikolinih sinova za tim njihovi sinovci u Senju i Brinju. Tamo se raspravlja o raznim prilikama te odlične obitelji. Na jednome tih sastanaka raspravlja se o trgovačkom ugovoru s Venecijom (1455.). Od Frankopana Bartol se najmanje isticao te je boravio najvećma u Ozlju a nije se mnogo zanimao za javne prilike. Imao je sestru Anu, koja je iza njegove smrti došla u posjed Grižana, no ne mareći za taj svijet, prodala je posjed stricu Martinu te se povukla u manastir. Bartol je umro bez djece god. 1474.

Iza ZBartola sahranjen bi u Frankopansku grobnicu njegov stric Martin, fundator samostana. On je sin Nikole, koji se prvi stao zvati Frankopan, dok su njegovi preci bili krčki knezovi. Imao je on sedmero braće, koji podijeliše očevinu. Najviše je boravio u Novom u Vinodolu, a bio je dva puta oženjen. Druga mu je žena Doroteja Blagajska, koju katkada zovu Ursija. I ona počiva u toj kripti.

Bio je Martin pobožan, uz to junak na oružju. Sudjelovao je u borbama protiv Turaka, koje završiše bojem kod Kosova, gdje je hrvatska vojska bila potučena (1448.). Teškom je mukom kod te prilike spasio život, hvala vjernome slugi Mikši Leškoviću. Umre 1497. »plenus dierum et meritorum«, kako veli Pasconi. Opširna monografija o Martinu naštampana je u mojoj povijesti Sušaka.

Na nadgrobnoj ploči frankopanske grobnice počivaju željezna vrata, što dijele svetište od lađe. Ploča je od crvenog mramora, vrlo oštećena, jer po njoj koraca velika množina pobožnih hodočasnika. Imade na njoj dva lika, Martinov i Dorotejin. Više glave Martinove ima napis: Obitus Martini MCCCCLXXIX. OCT. IIII a više glave kneginje: Obitus Bartholomaei MCCCCLXXIIII. Marcii XXII. U sredini ploče izmed kneževih likova i njihova grba vide se tragovi napisa, od kojega se razabiru tek neka slova a koji je jednoč glasio:

Hoc tumulo jacent comites illustres
Segnae Modrussae totiusque Croatiae dominarunt
Martinus et Bartholomaeus
Per orbem nomina eorum illustrant.
Conventus Mariae fautores Seraphicique fuere.

Nikola Frankopan, kojega krste obično »Tržački«, jest također stanar one grobnice. Bio je gospodar grada, koji se zove Tržac na Korani pa je tako dobio taj pridjev. Sin je Bartola a sinovac Martina. Brat mu se zove Ivan. (zovu ga navadno Anž.). U borbi za prijesto između Habsburgovca Maksimilijana i Vladislava pristaju braća uz onog prvog. God. 1492. učinjen bi mir prema kome iza smrti Vladislava kruna prelazi na Habsburgovce. Na ispravi, u kojoj se o tome govori, imade potpis Ivana i Nikole: Nicolaus et Joannes de Frangepanibus Segne, Wegle et Modrusse comites. God. 1493. bila je strašna bitka kod Udbine, gdje je hrvatska vojska od Turaka hametom potučena. O tom strašnom događaju pisao je na Grobniku pop Martinac iz plemena Lapčana, nastanjen kod plovana Davida, u misalu za novljanske pauline: »... pobeždena bi čest hristjanska; bist skrb velija, jakože ne bist od vremena Tatarov i Atili. Togda ubiše kneza Ivana i otpeljaše kneza Mikulu«. Doista je Nikola pao u tursko ropstvo, iz kojega ga izbavi 1497. žena Elizabeta, založivši grad Samobor. Bit će da nije smogla cijelu otkupninu, jer se čita, da joj je pomogla općina dubrovačka sa 100 dukata. Turci neprestano napadaju Nikoline posjede, a obrana je tražila velike pare pa čitamo, da mu se u tu svrhu daje iz zemaljske kase 500 for.

Nikola Frankopan umro je god. 1523. a njegova supruga 1513. Njihove nadgrobne ploče bile su jednoć kraj oltara s. Mihovila te su god. 1762. prenešene k oltaru s. Petra. O tome imade u samostanskoj spomenici ova bilješka: »in mense Julio coepit laborari stratum ecclesiae penes s. Michaelem usque chorum. Amotae sunt petrae sepulchrales ab ara s. Mihaelis Nicolai Frangepani ejusque consortis, quae plurimum incomoditatis offerebant transeuntibus et collocatae penes aram s. Petri, una a cornu evangelii, altera a cornu epistolae«[1]) Nikola je na nadgrobnoj ploči predstavljen u viteškoj opremi, o lijevome bedru mu je mač, o desnom bojna

---

[1]) Mjeseca srpnja počeo se graditi pločnik kod oltara s. Mihovila do kora. Kod toga bijehu maknute nadgrobne ploče Nikole Frankopana i njegove supruge kod istog oltara, koje su dosta smetale prolaznicima te postavljene uz oltar s. Petra, jedna s lijeva, druga s desna.

zastava. Jelisava ima odijelo narodnog kroja, kakovo nose naše otočanke. Nadgrobni napis glasi:

Hic jacet Helisabet Petuhi, cosors spectabilis et magnifici Vegliae, segniae, Modrussiaeque comes.

Za tim

Hic jacet Helisabet Petuhi, consors spectabilis et magnifici Dni Nicolai Comitis de Frangepanibus

Vegliae, Segniae, Modrussiae comitis, que obiit die XVIII Dec. Anno MDXIII.

Osim Nikole tržačkoga imade još jedan Nikola, koji je na Trsatu našao vječno upokojilište, a koga spominju pisci rodoslovlja te znamenite obitelji pod imenom Nikole devetoga (dok je prijašnji Nikola šesti). Taj je bio najprije kapetan senjski, kasnije ban hrvatski god. 1616.—1622. Žena mu se zvala Ana Marija a bila je kći Petra Erdödya. Kao ban dolazio je često u sukobe s plemstvom. Uz to je bio kržljava zdravlja. Zato je odlučio napustiti javne poslove pa se povući u privatni život. Odselio se iz zemlje i većinom boravio u tuđem svijetu. Narušeno zdravlje bilo je razlogom, te Nikola misli ozbiljno na smrt pa piše već 1634. oporuku in arce mea Novi ad litus maris Adriatici«. Tuj traži, neka se ukopa na Trsatu — corpus tumuletur in ecclesia B. Virg. Tersacti penes majores meos et comites de Frangepanibus, fundatores ecclesiae et monasterii.[2]) Na grobnicu, veli u testamentu, neka se postavi mramorna ploča s natpisom i grbom, da bude spomen potomstvu. Ostavlja legate franjevcima, isusovcima te župnoj crkvi u Bosiljevu u svrhu, da se tamo otvori škola. Spominjući, da je utrošio znatan novac novac u sporovima sa Zrinskima, veli nadalje, da grad Jičin u Moravskoj, koji je jednoć pripadao Wallensteinu a koji mu je bio car poklonio, ostavlja za uzdržavanje đaka »nationis Croaticae vel Illyricae«. Taj grad neka se proda pa neka se dobivenim novcem osnuje u Zagrebu zavod za školovanje đaka. Jedna trećina pitomaca neka uči teologiju, dvojica, trojica neka se šalju na teološke študije u Rim ili Bolonju. Od zavodskih pitomaca neka bude barem jedan iz Dalmacije (nationis Dalmaticae). Kasnije poklanja zavodu 15 hilj. for., što mu duguje car. Bude li, veli nadalje u oporuci, egzistencija zavoda došla u pogibao poradi navale

---

[2]) Moje tijelo neka se ukopa u crkvi Blažene Djevice na Trsatu uz moje pređe grofove Frankopane, utemeljitelje samostana i crkve.

Turaka, tad neka zavod seli u Grac. Ujedno traži, neka se zavodu dade ime »Frangepaneum«. Poznato je, da je iz toga zavoda kasnije nikao plemićki konvikat.

Nakon oporuke živio je Nikola dva decenija pa je god. 1646. prekrojio testamenat. Trsatskom samostanu daje 3000 for., od toga novca neka se polovica upotrijebi za crkvu, koja se tada gradila. Ostavlja legat župnoj crkvi u Novome te novljanskim paulinima, uz to daje za municiju novljanskog kaštela (pro lombardis et tormentis) 1333 for. Nalaže, neka se u njegovu zavodu trećina pitomačkih mjesta dade mladićima iz Primorja — ex partibus maritimis, ubi major necessitas apperet. — Za troškove ukopa ostavlja 1500 for. a biskup senjski Agatić ima da se pobrine, da se vrli oporučitelj dolično sahrani. U to ime ostavlja vladici 300 for., 100 mjera pšenice, 2 skupocjena saga te svileno posteljno pokrivalo.

God. 1647. desio se Nikola u Požunu na saboru. Opasno je obolio pa je zabilježio u kodicilu, neka mu se tijelo u slučaju smrti postavi u bakreni lijes te izloži u crkvi požunskih franjevaca. Pošto pak mora po nekom hitnom poslu u Beč, piše, neka mu se tijelo, ako slučajno umre u Beču, izloži kod tamošnjih isusovaca. Što je Nikola predosjećao, to se desilo. Umro je u Beču 9. svibnja 1647. Tako izvješćuje trsatskog gvardijana Glavinića Gašpar Frankopan, Nikolin sinovac iz Bosiljeva pa dodaje, da će on osobno u Beč po strica. I doista Gašpar te brat mu Vuk Krsto, kapetan hrv. kraljevstva, dopratiše mrtvo tijelo Nikolino u Bosiljevo (situato à pie del monte Catena mundi). Sahrana bi na Trsatu ovršena tek 1. veljače 1648., kako piše Glavinić. Taj dan poslije podne bi izrečen »presente cadavere« žalobni govor, pokojnik bi od klera opojan te položen u kriptu svojih predaka. Drugi dan bijahu odslužene zadušnice, kod kojih su bili nazočni Krsto i Gašpar Frankopan te sva sila svećenstva i naroda susjednih općina. Glavinić posebno ističe, kako je sjajno ugostio odlične goste i svećenstvo (furono splenditamente e lautamente trattati) pa da je taj svečani ukop prema izjavi pokojnikova tajnika koštao čitavih 7 hiljada forinata.

Plemeniti pokojnik za čudo nema u crkvi spomenika niti napisa. Međutim Pasconi u knjižnici »continuatio triumphi« spominje, da je u njegovo doba tik oltara s. Katarine bio crni barjak a na njemu napis: illustrissimus Comes et Dominus Nicolaus de Frangepanibus Trsacz, Segniae, Vegliae et Modrussiae perpetuus Comes, Sacrae Caesareae Regiae Majestatis Consiliarius, Camerarius,

Colonellus, Regnorum, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae Banus, annum agens 63 Wiennae 16, Aprilis mortuus et hic Tersacti in avitis majorum suorum sepulchris tumulatus est«. Tome se barjaku kasnije zameo trag.

Kraj oltara s. Petra pokopan je glasoviti branitelj Klisa Petar Kružić. Čitava dva decenija taj se vitez borio protiv Turaka. Vojevao je kod Korenice 1520., kod koje je zgode izgubio život vojskovođa hrvatski ban i biskup vesprimski Petar Berislavić. Već prije toga (g. 1513.) bio je Kružić senjski kapetan. Rođen je negdje u Pokuplju, čovjek nepismen, no junak na maču. U priznanje daje mu car grad Brezovicu u križevačkoj županiji, kasnije Lupoglavu u Istri. Kao kapetan Klisa odbijao je smiono turske navale, no ga je car slabo pomagao novcem te je u svrhu obrane utrošio najveći dio svojeg imetka. U tim su bojevima Turke mnogo pomagali Mlečani. Da zahvali Bogu, što je u borbi lijepe sreće, sagradi u trsatskoj crkvi kapelu i oltar s. Petra, kapelu pred crkvom te stepenice sa Sušaka na Trsat, do onog mjesta, gdje put presjeca stube.

Nadošla je kobna godina 1571.., kad se očekivala jaka turska vojska, koja je imala osvojiti Klis. Car Ferdinand posla za obranu grada u Senj 3 hilj. njemačkih vojnika, papa posla preko Ankone 700 Talijanaca. Kružić je sakupio u Senju oveću četu Senjana i Uskoka pa se uputio s tom vojskom te njemačkim četama, što ih je predvodio grof Nikola Thurn, prema Klisu. Stigla je onamo papina vojska i stala se iskrcavati. Tad su navalili Turci svom žestinom, a Nijemci i Talijanci, ne vikli tako žestokim napadima, stali uzmicati prema lađama, da bijegom preko mora spasu živote. Kružić poleti za četama, što su uzmicale, da ih obodri i natrag povrati, no viđevši, da je sve propalo skoči sam na neku lađu. Lađu dostigoše Turci, uhvatiše Petra i otsjekoše mu glavu. Poslaše je na dar komandantu turske vojske Murat begu, šibenskome poturici. Tu je glavu dao Murat izložiti na kliškoj utvrdi. Kad su je opazili branitelji Klisa, viđeli su, da je daljnja borba nemoguća te se predali uz uvjet, da mogu s oružjem izaći iz kule. Taj kobni događaj dogodio se 12. ožujka pomenute godine. Uskoci ponesoše sa sobom ključeve Klisa pa se ti sad nalaze u Senju u riznici katedrale. Tijelo pak junačkog branitelja Klisa bi pokopano u trsatskoj crkvi bez glave. Nju je kasnije otkupila Kružićeva sestra

Jela za 100 dukata pa je ona sahranjena uza tijelo. (Perojević: Petar Kružić).

Zanimivo je, da je Kružić, čovjek vrlo nabožan došao u oštri sukob s crkvenom vlasti i zapao u tešku crkvenu kazan. Bilo je to ne samo za to, što je ubio franjevca, koji je bio osumnjičen, kao veleizdajnik, već i zato, što je imao nemilu aferu sa senjskim biskupom Petrom Živkovićem (zajedno sa senjskim kapetanom Orlovčićem). Ova su dvojica otela biskupu neka dobra, uz to vladiku tvorno inzultirala. Radi svetogrdnog čina bacio je Živković interdikat na Senj. Došla je stvar do pape Klementa VII., pa je taj god. 1526. naložio biskupu ostrogonskomu, neka stvar izvidi te uznastoji, da se vladici dade zadovoljština. Samo tako može se, veli papa, smiriti srdžba božja u vremenima, koja su toli turbulentna (ingruentibus hostibus placanda Dei ira, non irritanda locorum et personarum violatione). Neima dvojbe, da je aferu sretno riješio ostrogonski biskup.

Na Kružićevoj nadgrobnoj ploči imade ovaj napis:

Hoc Petri Crussich marmor tegit ossa perempti
Proh dolor a Turcis, quos Segnia Clissaque nunquam
Vivente timuit. Mors corpus, spiritus astra
Possidet et gestas celebrat res fama perennis superstes
Elogium pie appositum
mausoleo clarissimi equitis
aureati Petri Crussih
M. D. XXXVII.

Spomenusmo, da je oltar s. Antona sagradio Franjo Frankulin te da je tik onoga oltara ukopan. Obitelj je podrijetlom iz Italije pa se u nekom zapisniku gradskog vijeća na Rijeci čita, da je došla iz Venecije. God. 1660. podijelio je car Leopold II. grb Frankulinu i sinovima Franji i Ivanu. Ispravom god. 1653. oslobodi Nikola Zrinski obitelj Frankulina od plaćanja nekih dažbina na grobnička imanja. Franjo je bio god. 1765. grobnički provizor. Prigodom urote Zrinskog i Frankopana igrao je znatnu ulogu. Zavjernici bili su naime vojne poslove u Primorju povjerili Orfeju Frankopanu (1670). U tom poslu bio je Orfeju desna ruka Frankulin. Predstavnicima primorskih frankopanskih općina piše: »budući su me gosp. grof stavili za kapitana nad svi primorski podložniki...« Tim pismom poziva ih, neka se naoružani saberu na driveničkom polju, podanici pak grobnički i lički neka dođu u Ba-

kar. I doista sabra se dne 30. žujka lijepa četa od 2 hiljade naoružanih ljudi. Međutim je carski general u Karlovcu Herberstein na vrijeme saznao za prevrat, u par dana umirio gornju Hrvatsku, a već 12. travnja osvanuo u Bakru. Orfej i Julija, žena Krsta Frankopana, sretno odmagliše u Italiju, ukrcavši se na lađu u Bakru, a vojska zavjernika bi prepuštena samoj sebi na milost i nemilost carskih generala. Na otpor nije se moglo ni misliti pa se Frankulin i njegovi predadoše. Bakrani se kod te prilike pokazaše hiperlojalnima te navališe na uboge zavjerenike vičući: »ubijmo kane« (t. j. pse). S našim jadnim seljacima postupala je vandalski njemačka soldateska, te su mnogi kod te prilike poklani. Frankulin bio je uhvaćen pa odveden u zatvor u Karlovac. Herberstein ga je okrivio, da se je opro carskoj vlasti, dapače otvorio vatru na nju, Doduše veli, da ne zna pravo, da li su njegovi vojnici kod te prilike nišanili na carske vojnike ili je taj pucanj bio znak na uzbunu. Frankulin, izjavljuje Herberstein, predao se tek onda, kad je vidio, da je sve izgubljeno pa neka sada u apsu čeka presudu vojnog suda. I Paradaiser, uskočki kapetan, koji je Primorje očistio od urotnika, veli, da je Frankulin doduše predao Grobnik no nerado (unwillig). On je od njegove žene tražio, neka mu uruči zavjereničke pisma a ona mu tek nešto od toga uručila, drugo je morao sam da eruira. Ipak se je Frankulin iskopao! Pomilovaše ga i ostaviše na Grobniku pa se god. 1671. spominje kao »časnik Njih Svitlosti«, naime guvernera Vinodola i Primorja Kodermana. Kapelu na Trsatu gradi 1677. a spominje se u kasnijim ispravama god. 1686., 1689., 1693. i 1701. Već god. 1666. sagradio si bijaše na Grobniku zaselak, koji i sada stoji. Mimogred spominjemo, da se 1722. spominje Martinus Franculini, arcis et bonorum Grobnicensium capitaneus. Prema Pasconiu bio je na grobnici Frankulinovoj napis: Nobilis et Generosus Dominus Franciscus Franculin S. C. R. Majestatis portus Buccarani et Grobnicensis Capitaneus pro se suisque.

Tik oltara s. Ane nahodi se kripta Stjepana Rovere, kapetana, o kojoj progovorismo u štivu o trsatskim kapetanima. Uz oltar s. Petra imade grobnica, u kojoj su ukopana četvorica biskupa pa se ta u franjevačkoj kronici zove »crypta episcoporum«.

Ivan Agatić, član reda augustinaca na Rijeci. Održao je sinod u Bribiru, gdje se raspravljalo o tiskanju glagolskih liturgijskih knjiga. Prema Farlatiu bile su zadnje glagolske knjige štampane na Rijeci prije 80 godina nastojanjem senjskoga biskupa Ivana de

Dominis no tih je ponestalo. G. 1627. otvorena je gimnazija na Rijeci pa je u tome Agatić imao znatnih zasluga. Kod otvorenja održao je zanosni govor u crkvi s. Roka. Umro je 1649. a epitafij mu glasi:

Joannes Baptista Agatich Fluminensis
Episcopus Segniensis
Hunc locum usque ad novissimum
Tubae sonitum hic vivens sibi
Elegit: cujus anima fit reposita in
Fasciculo viventium
Obiit 30. Octobris anno 1649.

Petar Mariani biskup senjski, riječki patricij uživao je osobito povjerenje cara Ferdinanda II. pa mu je taj povjerio neke važne političke poslove. Mnogo je radio kao biskup na tome, da se u pojedinim župama podignu osnovne škole. Pošto je naš glagolski pop slabo ili nikako poznavao latinštinu te mu prema tome nije bila pristupačna knjiga, radio je Mariani na tom, da se što više unaprijedi učenje latinštine. Bit će te je kod toga previše favorizirao latinaše, pa ga naši tužiše u Rimu kao protivnika glagolice. Rim ga pozva na odgovornost a on se sretno opravda. Umro na Rijeci, ukopan bi na Trsatu. Nadgrobni napis glasi:

Petri scire viam forsan cupis, o pie lector,
en tibi scissura saxea rite notat.
Te duce lustrabo loca plena silentibus undis
attonitum reddit coelica turba patrem.
Una est cunctorum prima et genialis origo
sola potest mentes demeruisse probas.
Moribus et vita decus Marianus abivit
ad sedis aeternae et regna beata poli.
Rubini Marianus habet nomenque sacratae
Jaspidis ex opere ac actibus ipse tenet.
At si plura cupis scire, hinc tibi lucida dicto
nomina: scala, via et porta secura poli est.
Unus voce habituque fuit per singula nobis
suscptus patriae gloria, laus et honor.
Alma dies vitae nitet, i ergo, Petre quiesce.
30. Juli 1665.

Senjski biskup Ivan Smoljanović, rođen u Kostreni našao je također na Trsatu posmrtno boravište. U to ime ostavio je ma-

nastiru oporučno biskupski krst, prsten i pastoral. Učio je u Gracu, bio je čovjek velike erupcije, pa mu je Petar Zrinski dao na odgoj sina Ivana. Kad je ban štampao god. 1660. knjigu »Adrianskoga mora Sirena«, bio mu je Smoljanović desna ruka. Imao je posjed u Kostreni, koji i danas zovu biskupija. Prije imenovanja za biskupa bio je u Bakru kanonik i arkiđakon. Umre 1678.

Franjo Čikulini, rodom Riječanin, smirio se u biskupskoj kripti nakon teške borbe. Imenovan od vladara biskupom, nije mogao dobiti potvrde rimske kurije (1679), Farlati veli, da je bio prije toga prepošt u Slovenskom Gradcu (Windischgrätzu) a zove ga »vir praestantissimi ingenii et doctrinae«. Glavni mu je protivnik bečki nuncij, koji piše senjskome kaptolu, da je Čikulini nepsosoban za biskupsku šaržu. Ujedno hvali kaptol, što ne će da primi naredbe biskupa, koji je doduše od cara imenovan, no nije od pape prekonizovan. Čikulin poziva se u pismu na kaptol na slučaj senjskoga biskupa Andrije de Franciscis, koji je nakon carskog imenovanja punih 5 godina vršio dužnosti vladike. Od trsatskog župnika traži Čikulini, neka mu dade polovicu desetina, što ide njega kao zakonitoga biskupa, inače da će biti smatran »regni infidelis persona«. Potpisuje se »Liber Baro, episcopus Segniensis et Modr. S. Caes R. Majestatis Consiliarius. Konačno je u toj borbi morao Čikulini popustiti, pa da ga nekako smire, imenovali su ga naslovnim skopskim biskupom (episcopus Scopiensis). Umro je na Rijeci te ga po njegovoj želji ukopaše na Trsatu. Ne postaviše mu napisa na grob, vjerojatno po njegovoj volji, no koju godinu kasnije dobi epifatij, koji glasi jednostavno: Quod unicum superest. Sepulcrum Illmi. et Rssmi. Dni. Francisci Czikulini, Lib. Bar. de S. D. M. S. E. D. V. A. R. Stubitza, Sac. Caes. Maj. Consiliarii, Episcopi Scopiensis.

---

[1]) Imade jedna zabilježba prema kojoj je Ciculini umro u Rimu i tamo sahranjen. Neki kroničar napominje trsatski epitafij i dodaje: crypta, in qua quiescere voluit, sed non requiescit.

3.

Trsatska bazilika, kakova je danas, jest odveć malena to se zapaža osobito u doba velikih hodočašća. Uz to ne pretstavlja jedinstveni stil, jer je građena u više mahova pa imade u njoj koješta, što nije u skladu s načelima arhitektonike. Ne dostaje joj osim toga ventilacija a neki su dijelovi crkve odviše tamni. Htjelo se tome doskočiti pa na mjestu sadanje, odveć malene, ponešto neugledne crkve sagradili oveći Božji hram, koji bi bio Bogu na čast a mjestu na ponos. Već godine 1900. sastavljen bi odbor, koji si dade ime »dobrotvorno društvo za pregradnju, povećanje i poljepšanje crkve Blažene Djevice Marije«. Odbor je sastavio pravila, koja je iste godine potvrdila vlada u Zagrebu. Ujedno bi izdan proglas na javnost, u kome se ovako razlaže potreba novogradnje crkve: »Svetište Bl. Dj. Marije na Trsatu, kamo dolaze hiljade hodočasnika, u prvome redu Hrvata i Slovenaca jest premaleno, da prime toliko mnoštvo naroda a osim toga ne odgovara svetosti mjesta. Ima se dakle obnoviti i proširiti. Ovako prošireni i obnovljeni hram bit će zajednički dar Hrvata i Slovenaca prikazan na početku 20. vijeka Majci Božje Milosti za trajni spomen naše vjere i ljubavi prema Mariji i t. d.«

Proglas našao je svagdje lijepi odaziv pa su stali stizavati novčani doprinosi. Bilo ih je iz svih krajeva, gdje naš narod obitava, dapače i iz krajeva vanevropskih, gdje imade naših iseljenika. Naravno da su na tom poslu bili najspremniji Primorci, Slovenci te stanovnici naših otoka. Kad se odbor uvjerio, da će u dogledno vrijeme sakupiti novac potreban za početak gradnje, pozvao je gradačkog arhitekta Paschera i povjerio mu izradu nacrta. Pascher je naime stekao dobar glas u zapadnoj polovici bivše monarhije kao graditelj crkvi. On je već god. 1905. izradio nacrt, a odbor ga prihvatio. Držalo se, da neće biti smetnje, da će se naskoro pristupiti gradnji pa se odlučilo u odboru, neka se tik samostana gradi provizorna kapela, u kojoj će se vršiti obredi, dok ne bude izgrađena nova crkva. I doista kapela bi sagrađena. Ona stoji i danas a služi kao sastajalište nabožnih udruga. Trebalo je, da vladino povjeren-

stvo razvidi stvar na licu mjesta, a vlada dade dozvolu za gradnju. Iste godine dolazi amo vladina komisija, da reče svoju. Ona međutim izjavi, da bi prema Pascherovu nacrtu nova crkva bila odveć široka te da bi segnula na samu cestu. Pošto je na onom mjestu cesta uska, trebalo bi prema izjavi komisije kupiti susjednu kuću gosp. Ružića, i demolirati je te onamo proširiti javni put. Ta bi kupnja bila preskupi posao pa je za to odbor bio primoran, da odustane od Pascherova nacrta.

Bilo je potrebno tražiti drugoga arhitekta. I doista našao se spreman čovjek, koji je prije toga izgradio više crkvi i crkvenih zavoda te kao arhitekt stekao lijepi glas. Bio je to sekavski benediktinac O. Anselm Werner. Odbor povjeri njemu izradbu nacrta, a on se dade na posao god. 1908. Ponajprije posjeti Dalmaciju i otoke, da prouči naše građevne spomenike, pa da iz njih povadi za trsatsku crkvu ono, što je lijepo i vrijedno. Tako bi naša nacijonalna umjetnost došla do izražaja u trsatskoj crkvi. Čestiti benediktinac je nakon stanovitog vremena izradio nacrt, predao ga odboru a ovaj ga poslao zemaljskoj vladi zatraživši građevnu dozvolu. Međutim digla se u Zagrebu oporba. Društvo naših hrvatskih arhitekata živo se oprlo tome planu pa je pisalo odboru za gradnju pismo, u kome se čita ovo: »Neka se raspiše natječaj za hrvatske arhitekte, jer strani čovjek uz najbolju volju i najbolju stručnu spremu nije kadar uočiti ni istorijske vrijednosti ni značaj zavetnog mjesta za naše pomorce, ni će biti u njega ponosa, strahopočitanja i ljubavi, koja kod tog posla mora da nadahnjuje umjetnika. Arhitekti bi se osjećali bolno zapostavljeni, kad bi se taj posao povjerio strancu«. Nakon ovoga pisma moglo se znati, da će Wernerov nacrt biti bačen u kut.

I doista se iza godine 1908. razmahala živa polemika među pristašama i protivnicima Wernerova nacrta. U njoj uzeše učešća neki ugledni stručnjaci, dobro poznati u našem javnom životu. Među ove spada prof. Kršnjavi bivši predstojnik za prosvjetu. »Beuronski benediktinci«, piše on, »koji sebi postaviše kao zadatak obnovljenje sredovječne umjetnosti 13. vijeka, vrijedni su svake hvale, no je njihovo nastojanje kulturna potreba Nijemaca, a mi treba da pomažemo naše kulturne tekovine i naše umjetnike. Danas imademo arhitekata hrvatskih, koji su dobri poznavači sredovječne umjetnosti. Nacrt trsatske crkve nije ni lijep ni uzima u obzir starinu u samoj crkvi«. U govoru, što ga je održao pomenuti profesor,

odličan poznavač umjetnosti, u trsatskom samostanu protiv Wernerova nacrta, pošao je s drugog idealnog, poetskog stajališta. »Zidine, stupovi, kutovi i uglovi trsatske crkve«, rekao je, »impregnirani su molitvama, uzdasima, vapajima i čežnjama bezbrojnih duša, koje kroz čitav niz vjekova polaze trsatski hram. To mu daje posebnu nenadoknadivu vrijednost. Bila bi dakle teška griješka ove zidine razvaliti a na mjestu njih nešto graditi, što s te strane nema vrijednosti«. U nekom drugom polemičkom članku piše Kršnjavi: »danas se ne pazi na jedinstvo stila, nego se nastoji sačuvati ono, što su stoljeća izgradila, oduzimala i dodavala. Dosad se pazilo na arhitektonska načela, sad se pazi na načelo slikovitosti i istorijsko stajalište, koje ne ocjenjuje starine prema estetici, nego ih štuje i čuva, kao dokumenat prošlosti.«

Uz druge osvrnuo se na gradnju trsatske crkve poznati naš historik Bojničić. Evo što piše on o Wernerovu nacrtu: Oci benediktinci u Beuronu su veoma zaslužni na polju kršćanske umjetnosti, ali je ta umjetnost pojava njemačke kulture, a ono, što oni mogu, mogao bi svaki domaći sin. Nacrti trsatske crkve ne valjaju, jer ne odgovaraju ni zahtjevima arhitektonske ljepote, ni modernim planovima restaurovanja historijskih spomenika. Crkva projektovana u njemačkom romanskom stilu nikako ne pristaje u trsatsku krasnu okolicu. Stara se crkva ne smije srušiti, već jedino izvana i iznutra popraviti po arhitektu, koji poznaje hrvatsku prošlost. Sami nacrti crkve slabi su i neukusni, pročelje ima detalja bez smisla, prozori pročelja su premaleni, zvonici nakazni te je gornji dio zvonika sličan mongolskoj kacigi. Srednja je kupola suvišna, svetište premaleno, tornjevi su od armiranog betona a što se betona tiče, nemamo glede trajanja tog materijala dovoljno iskustva. U koliko treba stvoriti novoga prostora za vjernike, neka se pred crkvom sagradi kolonada ili loggia ili neka se dvorište manastira (atrium) pokrije staklom kao nuz crkva ili neka se sagradi treća ladja. Moglo bi se oko svetišta sagraditi vijenac kapelica, kako je to učinjeno u Breši (Brescia) ili u Padovi i time svetište proširiti. Konačno je Bojničić protiv toga, da se izmijeni pročelje.

Polemika među pristašama i protivnicima Wernerova plana bila se živo razmahala, pa je to dokaz, koliko se javnost interesovala za trsatsku crkvu. Za stvar stao se zanimati tadanji prijestolonasljednik Franjo Ferdinand, kojega su kazivali poznavačem starina i umjetnosti. On piše riječkome guverneru Nakou, neka se postara,

e se ne bi na crkvi činile veće inovacije, pa neka u tom smislu djeluje na odbor. Šalje pače amo svoje arhitekte Plečnika i Barsewettera, neka ispitaju na licu mjesta nacrt te neka mu iznesu prijedloge. To bijaše učinjeno, pa je nakon toga po nalogu nadvojvode Plečnik izradio novi nacrt. Prema ovome crkva bi se imala nešto podići, izgradilo bi se novo pročelje i novi toranj, do sakristije izgradila bi se kapela, da se time doskoči prostoru. U zapisniku se ne piše, je li taj nacrt odbor uzeo u pretres i što se konačno s njime desilo.

Dok se vodila polemika, franjevci su marno sabirali novac za gradnju. I doista pobožni vjernici šalju svoje doprinose pa se sabralo toliko, da bi se bilo moglo započeti s poslom. Pravom se kazivalo, da će darovi teći obilnije, čim se poslom započne. Nakon neuspjeha sa tri nacrta crkve, nije se smjelo stati. Pozvalo se na Trsat arhitekta Bolléa, poznatoga restautera zagrebačke katedrale. On je uživao povjerenje odlučujućih faktora u Zagrebu pa se držalo, da će se tamo prihvatiti ono, što on predloži. Pred odborom održa Bollé govor i iznese svoje mnijenje o budućoj crkvi. Imalo bi se, rekao je, pridržati stil renesanse, koji je bio u modi u Italiji u 13. vijeku, kad je trsatska crkva nastala. Imalo bi se izgraditi novo pročelje i novi toranj a treća se lađa neće graditi, jer bi se morao razvaliti trijem, koji predstavlja lijepo djelo, a manastiru je potrebit. Da se doskoči prostoru, sagradili bi se pred crkvom trijemovi u formi kolonade, pa bi se tamo postavio jedan ili više oltara. Odbor je odobrio Bolléove ideje, a taj je prema tome sastavio plan crkve. Nacrt bi poslan vladi, a ona ga prihvati. Ujedno posla na Trsat arhitekta Holjca, da prije početka radnje i on reče svoju. Holjac je nacrt u toliko izmijenio, te bi se imao sniziti krov novog tornja i arkada pred crkvom. Kad se, izvijestio je, i to ispravi, tad nema smetnje, da se posao započne. Bilo je to god. 1912. Naravno da je odbor za gradnju bio sretan, što će se pristupiti ka gradnji. Odlučeno bi, da to mora biti bezuvjetno god. 1913. Stalo se pače nabavljati materijal za gradnju, cigle, crijepove, kamen, pijesak pa se sve to nagomilalo u velikoj količini pred pročeljem crkve.

Kao grom iz vedra neba dolazi odboru u šake vladin dopis, u kome se piše, da vlada onaj nacrt ne prihvaća. Čitav se dakle posao odlaže od Kalendas Graecas! Evo kako motivira vlada svoje riješenje: »Projekat ne odaje umjetničkog poleta i jedinstvene umjetničke ideje, koja se opravdano mora zahtijevati kod tako uzvišene gra-

đevine, kakova je stara glasovita crkva. Pošto uz to nacrt ne spašava istorijsku starinu, za to je na prijedlog zemaljskog povjerenstva za čuvanje istorijskih i umjetničkih spomenika onaj nacrt zabačen«. Nastaše iza toga godine rata, za njima talijansk okupacija našeg kraja, a tà potraja do godine 1923. Uz to nasta devalvacija, pa novac, koji je teškom mukom sabran, a što ga je narod dao otkidajući od svojih ustiju, izgubi veći dio vrijednosti. Nije se moglo niti msliti na restauraciju crkve. Godine 1920. bi prodan materijal sabran za gradnju, a ta je prodaja bila epilog krasne i uzvišene akcije, kojom si franjevci osvjetlaše lice, a koja bi, da je uspjela, gradu našem bila darovala monumentalni hram, kojim bi se bili ponosili pred vanjskim i domaćim svijetom.

DVA ZNAMENITA FRANJEVCA

4.

O. Franoj Glavinić. Obitelj potječe iz Hercegovine iz mjesta Glamoča. Kad su Turci osvojili Bosnu i Hercegovinu, tad se odanle iseliše tri brata Glavinića. Jedan pođe u Hrvatsku, drugi u Rusiju, treći u Istru u Kanfanar. Od ovog posljednjeg potječe fratar Glavinić. Stupio je u franjevački red godine 1598. Krsno mu je ime bilo Ivan. Više puta je bio u redu gvardijanom, a tri putu provincijalom naime god. 1610., 1616. i 1619. Čovjek široke obrazovanosti, poznavao je dobro latinski, hrvatski i talijanski jezik te je na tim jezicima izdao više knjiga. Na tim je jezicima i propovijedao pa ga je papa Grgur XV.., kako vele samostanski anali, imenovao apostolskim prodikačem — concionator apostolicus Croatiae et Hungariae. U samostanskoj spomenici čita se, da je car Ferdinand III. imenovao Glavinića biskupom, no on da nije hotio primiti te časti, voleći u svojoj skromnosti ostati običnim redovnikom. Vrlo je zaslužan Glavinić, što se franjevačka crkva nadogradila i proširila, on je bio duša cijeloga posla. Dogradnja započe, kako veli kronika, 28. IV. 1644. — »gettati i fondamenti, posta prima pietra, che benedisse vescovo Mariani; fù capitano di Fiume Stefano Rovere e di Tersatto Pietro Cecolini«. U to vrijeme su neka svjetska gospoda otimala manastiru posjede, pa je protiv njih ustao Glavinić svom energijom te posredovanjem krune spasao samostanu ono, što je bilo njegovo.

Od knjiga, što ih je izdao, najvažnija je Historia Tersattana, koju štampa u Udinama god. 1648., a posveti Gašparu Frankopanu »Tersacti, Vegliae, Modrussiae comiti, perpetuo sac. caes. Reg. Maj. Camerario, Vice Generali Regni Croatiae et partium maritimorum nec non capitaneo in Ogulin«. U knjizi je obrađena povijest svetišta.[1] Umro je Glavinić, kako kazuje o njemu kroničar, »plenus dierum et meritorum« god. 1640. Biskup senjski Sebastijan Glavinić, njegov prasinovac, dade izraditi njegovu sliku, koju postaviše franjevci u zimsko blagovalište. Slika se nahodi i danas u manastiru.

---

[1]) Osim trsatske povijesti napisao je Glavinić: Cvit svetih (t. j. život svetih), Svitlost duše verne, Četiri poslednja čovika i Raj duše.

Glavinić igra stanovitu ulogu u historiji naše glagolske crkvene književnosti. U njegovo doba bilo je skoro posve nestalo glagolskih misala, jer je posljednji misal bio štampan na Rijeci god. 1531., nastojanjem biskupa Kozičića. Moralo se misliti na izdanje novog misala pa doći do glagolskih slova. Tu je mnogo pomogao Glavinić. U 16. naime vijeku bila je osnovana u Urachu u Njemačkoj tiskara, u kojoj su se štampale knjige na našem i slovenačkom jeziku latinicom, glagolicom i ćirilicom. Te su knjige bile po sadržini protestantske, a izdavali su ih ljudi naše krvi, koji su bili prigrlili Luterovu nauku. Ona tiskara bila je god. 1562. prenesena u Grac, gdje se imalo nastaviti štampanjem protestantskih knjiga za naš narod. Međutim je tiskari krenuo vratom nadvojvoda Karlo, živi protivnik reformacije. Knjige, koje su nađene u Gracu, dao je spaliti, a štampariju je zaplijenio te ju strpao na Šlosberg.

Desio se Glavinić u Gracu god. 1623. pa se zainteresirao za tiskaru. Pomislio je, kako bi bilo uputno tražiti ona slova od nadvojvode pa njima štampati misal. Bilo je na Šlosbergu 24 škrinja slova, 12 škrinja glagolskih, 12 ćirilskih. Za stvar je Glavinić predobio gradačkog biskupa kardinala Borghesia, koji je posredovao kod cara Ferdinanda II. Vladar prista, da se slova preuzmu, pače obeća, da će sam poraditi na tome, da se glagolski misal što prije štampa te da će sav trošak štampe podmiriti on sam.

Nekako u to vrijeme sabra se dijecezanski sinod u Bribiru pod predsjedanjem senjskoga biskupa Agatića. Na sinodu imalo se raspravljati o tiskanju glagolskog misala. Sinod se sjetio Glavinića, koji je za tu stvar pokazao osobiti interes, pa ga pozvao u Bribir. Poslao je k njemu dva svećenika Matiju iz Novoga i Ivana iz Kotora (kraj Crikvenice) i molio ga, da onamo dođe. Glavinić se naravno odazvao pozivu sinoda te u Bribiru razložio, kako bi se moglo doći do gradačkih slova i do novoga misala. Ujedno doda, kako bi bilo najuputnije štampati misal na Rijeci, gdje imade izučenih i vještih štampara. Sinod se u svem saglasio s Glavinićem te ga ovlastio, da pođe u Grac, preuzme slova ti ih otpošalje na Rijeku. Sve je to Glavinić sretno ovršio. Slova je preuzeo, donio na Rijeku te smjestio u kapucinski manastir.

U tako važnoj stvari, kao što je štampanje liturgijske knjige, trebalo je, da Rim reče svoju. I doista piše senjskome biskupu kongregacija za širenje vjere, da je izdavanje liturgijskih knjiga njezino pravo i dužnost pa za to neka se ona slova šalju u Rim,

gdje će se štampati novi misal. Naravno, da se Glavinić pokorio volji Rima pa je god. 1624. poslao ona slova preko Ankone u Vatikan. Ujedno je preporučio kongreciji franjevaca O. Rafaela Levakovića, rodom iz Jastrebarskoga, kao čovjeka okretna u glagolici i podesna, da mu se povjeri posao izrade novog misala. I doista je papa Urban VIII. prihvatio prijedlog Glavinićev te Levakovića imenovao »upraviteljem knjiga crkvenog jezika slovinskoga«. God. 1631. bi štampan Levakovićev misal.

Serafin Schön, franjevac, laik bio je vrstan slikar te ga savremenik zove »pictor excellentissimus«. Nije poznato, kada se rodio i gdje. U njegovo doba bili su trsatski franjevci većinom Slovenci pa je valjda i Serafin rođen u slovenačkoj deželi. Dočekao je lijepu starost, a umro 1693. Pod stare dane putovao je u Mletke, da tamo nabavi boje pa je nakon povratka naglom smrti umro. Stalo se pričati, kako su ga otrovali Mlečani, kivni na njegovu slavu. Naravno, da je to kazivanje puka bajka. Od slika, koje se nalaze u bazilici slikao je Schön oltarnu sliku S. Mihovila, s. Katarine, s. Nikole te sliku Marije na malom žrtveniku, što se nalazi na koru (in altariolo). Prema Pasconijevoj povijesti slikao je Schön u atriju samostana slike iz života Kristova, 32 na broju. Te je slike, tokom vjekova oštećene, god. 1870. restaurirao fra Prokop Goldner, kasnije pak 1929. slovenski slikari Zajec i Križnar. Nadalje slikao je Schön oltarnu sliku u kapeli s. Lovre na današnjem Sušaku (tik doma). Kad je kapela prigodom gradnje bulevara razvaljena, slika bi prenesena u trsatski manastir. Vrlo je lijepa njegova slika u manastirskom blagovalištu, koja predstavlja večeru s. obitelji. Na njoj je napis facta a fra Seraphino Schön O. M. S. Francisci Provinciae Croat. Carnioliae 1640. I tu je sliku vrijeme istrošilo pa je god. 1777. popravljaju slikari Josip Kandito Napuljac i Juraj Esperlin, Švicarac.

Trsatski manastir uživao je kroz vjekove osobito štovanje naroda u našem kraju, Sloveniji te duž jadranske obale. Odlične i uplivne osobe pomagale su samostan te ga u potrebi zagovarale i štitile. No imao je on i protivnika i to za čudo u doba, kad je vjerska stvar bila vrlo uvažena i respektovana. Među ove spada Ivan Lenković, senjski kapetan. Njemu je kao vojnom komandantu bilo podčinjeno naše Primorje. Poradi turskih navala dao je razvaliti franjevački samostan u Senju, koji se nalazio izvan gradskih zidina pa je sagradio novi manastir u samome gradu. Ne zna se,

s kojega je razloga bio nakan Lenković i naš samostan odstraniti. O toj namjeri generala pišu caru Ferdinandu Frankopani Stjepan blagajski, Stjepan slunjski, za tim Vuk, Juraj i Nikola. U pismu vele: »Fatetur evertere claustrum apud Tersactum maximis et variis miraculis coruscantem. Omnibus constat, quae et qualia clementia divina in eodem loco operatur miracula«.[1]) Nadalje se u pismu na cara jadaju Frankopani, kako Lenković zanovijeta franjevcima pa nastavljaju »fratres Deo famulantes molestatur et invidet, quos temporibus modernis speculum et exemplar vita exemplari et exhortationibus ut exemplum habemus.[2] (Monumenta Habsburgica). Jošte se u pismu posebno naglašava, kako Luterani franjevce mrze i svagdje im prkose (a Luteranis fratres molestantur).

Tome postupku Lenkovićevu bit će vjerojatno ovaj razlog. Oko polovice 16. vijeka bio se u nas znatno razmahao protestantizam. Uza nj su pristajali nekoji modruški, senjski i istarski biskupi, od kojih su neki već u 4. deceniju navedenog stoljeća bili otjerani iz svojih dijeceza. Senjski kapetan Paradaister bio je također protestant, jer gradački nuncij Porzia piše papinom tajniku Aldibrandiu, kako ne bi smio bili glavom Senja »luterano in una città cattolica« (Monumenta Uscoc.) I riječki kapetan Franjo Barbo bio je oduševljeni pristaša reformacije. U vojnim posadama na Rijeci, u Senju i Karlovcu bio je znatan broj vojnika, koji su pristajali uz protestante pa su pače imali svojeg propovjednika. Vrlo je vjerojatno, da je i Lenković disao tim duhom pa da su mu za to trsatski franjevci bili trn u oku. Naravno da Lenkovićeva akcija nije imala uspjeha.

---

[1]) Kazuje, da će razvaliti trsatski samostan, koji je na glasu sa mnogih velikih čudesa. Svi znadu kolika čudesa čini na ovom mjestu Božanska Providnost.

[2]) Progoni i mrzi franjevce, koji služe Bogu, a koji nam služe kao uzor svojim životom i propovijedima.

XVII. NASTAVA

Kad sravnimo naš vijek s vremenom, u kome su živjeli naši prethodnici, opažamo, da imade između današnjeg doba i onoga od prije u svakom pogledu golema razlika. To vrijedi u svemu, a pogotovu u prosvjeti. Danas u našem kraju jedva da se nađe čovjek, koji ne umije pisma, koji ne čita mudru knjigu i novinu, na jednom je ta vrsta ljudi bila osobita rijetkost. Nama danas skoro ne ide u glavu, kako su jednoć ljudi mogli živjeti u toj tami neznanja, te držimo, da su oni zbog toga bili pravi bijednici i nesretnici. Sporo, vrlo sporo prodirala je prosvjeta u naše krugove te se još u doba ilirizma jada starina Kurelác pa piše, da nema u nas amo tamo koja knjiga i novina, morao bi čovjek zaključiti, da živimo u Homerova vremena.

U našem kraju moramo osuditi toliku ignoranciju, jer je vrlo rano imao dobre škole naš susjed Rijeka, koje su i našem čovjeku bile otvorene. Ipak ostaje naš čovjek nepismen. — Spasao nam se oveći broj raznih privatnih spisa pa u koliko nalazimo tamo potpis našega kmeta, vidimo uza nj križ, znak nepoznavanja pisma. Uz taj križ imade običajna opaska »tverdosti radi svaki pul svoga imena neznajuć pisati križ stori« (1653.) ili na latinskom jeziku »ignarus scripturae penes suum nomen signum crucis posuit«. Sred tolike duševne pustoši imponuju nam oni naši stari kmetovi, koji su umjeli svoje ime napisati. Eto imena takovih nazovi naučenjaka. Iz god. 1776. sudac Anton Czaczanich, god. 1783. Mate Rumsich i Grga Czaczanich, god. 1796. Andre Pasquan i Mate Rumsich. U doba opće ignoracije ti su ljudi svjetla pojava.

U pov. Sušaka te u knjizi »k tristogodišnjici sušačke gimnazije« nalazi se oveća građa, koja se odnosi na staro školstvo grada Rijeke i našeg kraja. Rijeka je pokazivala uvijek osobiti elan za školu te nije žalila troška, kad su to tražile prosvjetne potrebe. Već u 15. vijeku otvara školu na Rijeci Alegretus de Tragurio (Trogiranin) pa nosi časni naslov, »rector scholarum«. Nema dvojbe, da su već prije njega poučavali mladež riječki kapitularci (kanonici), jer je tako bivalo i drugdje. Te stare škole bile su privatne institucije no ih je grad novčano pomagao. Učitelju je grad davao stan i neku

novčanu naplatu a učenici dužni su bili također davati školniku neki čedni honorar. Razumije se, da je grad imao utjecaj na odgoj i prosvjećivanje mladeži. Posebnu je brigu posvetila školstvu t. zv. tršćanska intendanza, ka kojoj smo pripadali iza god. 1754. Pošto su isusovci bili poznati kao vrsni odgojitelji, piše intendanca god. 1756. gradu, neka se mladež odgaja prema načelima, »del venerabile collegio«. Misli pri tom na kolegij isusovaca, koji se nalazio na Rijeci. Godinu kasnije piše upraviteljima grada t. zv. gudici-rettori, neka se mladež u religiji, čitanju i pisanju obučava prema osnovi, što ju je izradio isusovac Parchamer. U tu svrhu održava se konferencija u samostanu riječkih isusovaca, kod koje sudjeluju učitelji riječkih škola. Te su škole bile, kako rekosmo privatne, a zvali su ih trivinalnima (trivium). Na konferencijama bi odlučeno, neka se školski praznici drže od Miholja do Svih Svetih, od Badnjaka do Ivanja, od velike srijede do drugog blagdana po Uskrsu, nadalje neka se ne drži obuka u blagdane, nedjelje i četvrtke, tri pokladna dana te na dan s. Ivana Nepomuka. Mladeži se propisuje misa svaki dan prije obuke, a u nedjelje joj se drži u kolegijati kršćanski nauk. God. 1765. otvara tršćanska logotenenca na Rijeci njemačku školu pa u to ime vodi pregovore s učiteljem Kordinom, koji ima da uz njemački poučava djecu u latinskom i talijanskom. Poučavat će Kordina mladež i u glazbi (nell'arte musica), pa će od polaznika primati honorare i to od učenika I. raz. — 20 soldina, od učenika II. raz. — 30 soldina, a onih IV. raz. — 40 soldina. Siromašne će učenike poučavati besplatno. Kao učitelj dobivat će Kordina platu od godišnjih 200 for., uz to mu se daje besplatan stan. Imade u to vrijeme na Rijeci i ženska privatna škola, gdje obučavaju učiteljice Andrina Sandrini i Rozalija Zagalovski rođ. Lenac. Ta škola zove se zvanično »scuola triviale per le fanciulle«.

God. 1781. otvara se na Rijeci komunalna škola, koja ima isprva 3 razreda, a nastavni joj je jezik talijanski. Već slijedeće godine otvara se 4. razred. Kao nastavnici na toj školi službuju: u I. raz. Franjo Purckhardofer, koji je usposobljen u Trstu, u II. raz. Josip Host, koji je študirao u Beču a u III. raz. Anton Jurinčić. Te učitelje plaća grad pa neki imaju 150, neki 200 for. plaće. Bit će, da je škola slabe vrijednosti, jer se nastavnici riječke gimnazije jadaju, da im đaci, koji iz te škole dolaze, neznaju ništa (nec in scribendo versati sunt). Ta se pritužba shvatila ozbiljno pa se učitelje komunalne škole pita, koji je razlog tome neuspjehu. Na

to odgovaraju, kako im smeta u obuci podvornik škole, koji je po zanatu stolar pa tako lupa i razbija, te se ne može držati obuka. Grad ide dalje pa otvara god. 1784. osnovnu školu za djevojke, ali se ta slabo polazi, te će je grad morati zatvoriti, ne bude li unaprijed bolji polazak. Bila su to vremena, kad je vladalo uvjerenje, da ženama ne treba kulture pa neka se one isključivo posvete kućanstvu. Mi navedosmo nešto iz prošlosti školstva grada Rijeke, jer su te škole polazili đaci našega mjesta. Spomenimo još, da su mnoge škole u Primorju i Gorskom kotaru otvorene za vladanja Marije Terezije i Josipa II., koji su živo preporučali velikašima, biskupima, samostanima te seoskim i gradskim općinama, da podižu škole.

Stalo se konačno i na Trsatu misliti na školu. Imade spisak školskih sposobnjaka iz god. 1815., koji nosi potpise mjesnog župnika Fabijana Sablića i glavara Jakova Matkovića. Ovamo su uneseni svi školski sposobnjaci od 6. do 12. godine života. Imade tu 44 dječaka, a 36 djevojčica, sa Trsata 32, Vežice 36, sa Sušaka 13. Među Sušačane spadaju Ksaver Kovačić, Aleksander Adamić i Kazimir Kozulić. Od ove trojice prva dvojica uče privatno čitave 4 godine, dok Kozulić nije još dobio u šake knjigu, jer mu je tek 7 godina. Naša stara općina nije bila u stanju, da sama snosi za školu sav teret pa se obratila na roditelje učenika, da se izjave, koliko bi bili voljni dati u to ime. Međutim svi skoro odgovaraju da se ne mogu obvezati ni na što. Tek će nešto pridonositi pomenuta trojica Sušačana te nekoliko roditelja sa Trsata i Vežice. Sigurno je razlog tome odgovoru ne toliko bijeda naših ljudi, koliko nehaj za knjigu. Trsat je ipak smogao nešto para te otvorio školu, koja je na žalost već idućih godina utrnula. Budući da smo bili podložni tršćanskoj vladi, koja je provodila germanizaciju, imala je i naša škola njemački nastavni jezik pa se zvanično naziva »Pfarrschule von Trsat«. Taj naslov znači, da je škola bila podložna crkvenoj vlasti, što je u našem kraju ostalo na snazi sve do sedamdesetih godina prošloga vijeka.

Što se tiče gimnazije, reći nam je, da je otvorena 1627. zauzimanjem grada Rijeke. Grad vodi već onamo od god. 1622. pregovore s provincijalom isusovačkog reda Mucijem Vitteleschi. Kod toga mu je mnogo pomogao car Ferdinand II., koji je riječkim jezuitima poklonio polovicu desetina grada Rijeke, koje su pripadale njemu kao suverenu. Te je desetine držao u zakupu kapetan riječki Stjepan

Rovere za svotu od 2300 for., pa je car naložio, neka se ta svota kapetanu isplati a desetine davaju izravno isusovcima. Veliki broj mladih ljudi iz Rijeke, otoka, Istre i našega Primorja navalio je u gimnaziju, tako da je već prve godine bilo tamo upisano 150 đaka. To konstatuje zapisnik zavoda pa dodaje, da u zavod navaljuje tolika množina mladića željnih znanja, kao da im se na Rijeci nešto posebno predaje (existimates sibi aliquid specialius instillari). Da se mladim pregaocima osigura polazak zavoda, osnivaju se stipendije, pa je takovu osnovao biskup senjski Sebastijan Glavinić u iznosu od 1000 dukata, a prvi ju je uživao Josip Karlović. Opat creski Dominik Ferricciuli osniva stipendij od 2000 for. za dva pitomca svojega roda, a bakarski kanonik Mate Modrčin daje u to ime kuću u Bakru, vinograd i sjenokošu. Juraj Pavao Domicelli iz Boljuna, kapetan u Kastvu, poklanja 1500 for. i kuću u Trstu, a Lovro Zakarija, čanadski kanonik, daje za dva pitomska mjesta 2962 for. i dio kuće Bradičić na Fiumari. Te su zaklade ostale na životu negdje do polovice prošloga vijeka a podijeljivalo ih je gradsko vijeće na Rijeci.

Osobita je dobrotvorka zavoda i reda isusovaca bila grofica Thonhausen, koja je redu darovala gospoštiju Kastav, ka kojoj je pripadao sav kraj od Opatije do Podbrega za tim Veprinac i Mošćenice. Kad je red isusovaca aboliran god. 1773., tada bijahu prodane te gospoštije, pa su od dobivena novca nastale školske zaklade za pomaganje siromašnih učenika. Osnovane bijahu 3 stipendije po 150 for., 5 po 100 for. te 4 po 80 for. Ostali novac steečn prodajom gospoštije upotrijebio se za uzdržavanje zavoda, za penzije onih jezuita, koji se sekularizovaše te za plate nastavnika gimnazije. Nastavnički zbor gimnazije prve godine nakon abolicije reda ima ove školnike (bivše jezuite): Volfanga Konjikovića, Franju Strassoldo, Vjekoslava Capuano i Franju Ksavera Loya. Ova posljednja dvojica bila su u ono doba klerici, no su uzeti u nastavnički zbor, jer su dokazali lijepu spremu.

Pred tri vijeka stala se osjećati potreba, da se svećenički stalež intelektualno pridigne. Do toga vremena živio je pop kao svaki seljak, obrađivao zemlju, timario blago i od toga izbio ono, što mu je trebalo za život. Što se obrazovanosti tiče, znao je obrede, a osim toga jedva što. Škole polazio nije, već ga je seski župnik uputio u čitanje, pisanje i liturgiju. Biskupi senjski jadaju se na toliku zaostalost klera pa pišu u svojim relacijama u Rim, da su

popovi nekih drugih nacija pravi učenjaci prema našim svećenicima, koji su životom i inteligencijom (zgoljni) seljančine.

I u tom nam pomože Rijeka. God. 1726. otvoriše riječki isusovci filozofski a 1728. teološki fakultet. Onaj prvi odgovara našem 7. i 8. razredu gimnazije, pa imade već prve godine 49 slušača. Polaznika teološkog fakulteta imade 28. Pomenute godine bio je profesorom bogoslovije O. Franjo Obermajer a profesor filozofije O. Odorik Bumbardi. Bivalo je na fakultetima kao i na staroj gimnaziji tako, te je jedan nastavnik docirao u svim predmetima. Kad je 1773. dokinut red isusovaca, tad je postao profesorom teologije Jakov Reys a prof. filozofije Franjo Peri. Taj posta kasnije direktorom gimnazije te na tom mjestu osta do god. 1790. Iza Peria predaje filozofima Ignacij Vitnić. Imademo pri ruci svjedodžbu, što je izdao Vitnić studentu filozofije Sebastijanu Sabliću (nobilis Buccaranus). Sablić polaže ispit iz logike i metafizike pa ga profesor klasifikuje sa »primae classi jure ęt merito adnumeratus«. Svjedodžba ima potpise: director canonicus Peri, prof. phil. Ignatius Vitnich. Na žigu čita se: sigillum lycei Fluminensis.

XVIII. U STARA DOBRA VREMENA

Rečenica, koja se danas katkada čuje a izgubila je vrijednost, dok je jednoć mnogo značila »ecclesia praecedit«, bila je našim predima načelo života. To će nam biti razumljivo, kad se sjetimo, da je tada u nas bila jaka vjera, snažan nabožni duh, te da je svećenik je bio jedini uzgojitelj našega pučanstva. Škole kod nas nije bilo, pa ono što je potrebno i korisno po život, mogao je naš čovjek naučiti jedino u crkvi. Poradi toga svjetovna vlast živo pomaže crkvene zvaničnike u njihovu radu, te crkvene zakone i propise smatra isto tako obaveznima, kao što su naredbe civilnih vlasti.

U nedjelje i blagdane morala se polaziti crkva pa su se u doba mise morali zatvoriti javni lokali i prodavaone. Naredba mjesnog kapetana naročito kazuje, da ne smiju biti otvorene »osterie, macelli, bottole, bottege e cafetterie« od časa, kada prvi puta zvoni k misi, pa dok se ona ne završi (1770). Ponovna naredba sudije Kolacia god. 1791. određuje »serrare le osterie fino la fine della messa grande e predica«. Naredbe naših vlasti traže, da djeca nedjelju iza ručka slušaju u crkvi kršćanski nauk, ne dođu li onamo, tad se kažnjavaju roditelji. Neko vrijeme su se slabo polazili ophodi, pa vlast propisuje, da je svaka kuća dužna poslati na procesiju bar jednog ukućanina

Jasno je, da je bilo nemarnjaka, koji se nijesu obazirali na te naredbe. Vlast im ne prašta, pa ih stizavaju dosta oštre kazni. Kanciler Genova je g. 1730. zaplijenio kozlića Jakovu Čoharu, »per causa, che non è venuto alla messa il giorno di s. Giorgio«. Teški griješnik Čohar šalje žalbu kapetanu Petazziu pa navodi, da je udovoljio svojoj dužnosti, jer da je taj dan bio kod mise u crkvi Franjevaca. Mlinar u Martinšćici opteretio je dušu teškim grijehom, jer u nedjelje »pesta tabacchi«. I on se kazni osjetljivom novčanom globom od 25 dukata.

Uza sve naredbe vlasti ne prestaju jadikovke župnika protiv nemarnjaka. God. 1765. jada se župnik, da se mršavo polaze ophodi. Događa se, veli, da na ophod dođe tek 5 do 6 vjernika, premda on moli i prosi župljane, neka dođu na procesiju u čim većem broju. Mjesna bratovština, piše župnik, imade 297 članova pa kad umre

koji član bratovštine idu na ukop i »obleču se va kape (t. j. zakukulje se) a samo zato, jer im se kod toga plati 6 libri. Kad ne bi bilo te nagrade, niko ne bi došao na sahranu. — Župnik se Genova često jada zbog nemarna polaska kršćanskog nauka pa piše vlasti: »plovan uči kršćanski nauk, al deca nete dojt, ako se svakomu neda kakova figurica, toliko da plovan potroši dost. Od sad neznam kako bude, buduć i da drugi plovani imaju od presvitle kraljice kakovu rikompenzu«. Čujmo sad, kako se na mjesne prilike tuži g. 1722. naša bogobojažljiva pravda: »Bojeći se srdžbe božje... velika tamnost, ka se je nakotila (sic) na Tersatu tuliko suprot Boga, kuliko suprot iskrnjega, čini nas bojati se kakovu kaštigu od pravice božje radi sliparij, lotri (t. j. preljuba), kradeniji, šentovanija (psosti), proklinanija, karanija i ostalega spodobnoga dela... nagovaranie, opominanie, nukanie g. plovana malo se zaprima«. Nakon te jeremijade slijede prijetnje protiv delinkvenata Ne mislimo, da je drugdje bolje. Prigodom kanoničkoga pohoda u Bakru g. 1699. riše biskup Brajković crnim slovima prilike u Bakru pa veli: »mnogi kršćani ovoga mista od 40 do 50 let još pravo očenaš i veru božju moliti neznaju«. Biskup se grozi bakarskim popovima, koji su krivi tome pa veli, da će ih, ako unaprijed ne učine svoje dužnosti, suspendovati a ako to ne pomogne, da će se »nać u škurini«.Bit će, da je to bio zatvor u mračnoj sobi, bez dvojbe u nekom svećeničkom zavodu ili u kući nekoga popa.

O staranju naših starih oblasti oko ćudoređa progovorismo u štivu: »zločin i kazna«. Tek ćemo dodati, da se po trsatskome statutu teško sudi svodilji: »ako bi ka žena samu sebe ili drugu napeljala na neko tamno dilo, da plati libar 50 i bit će frustana (t. j. izbatinana) na priliku drugeh«. Posebno se kažnjava globom od 50 libri ona, koja bi nepažnjom ugušila svoje dijete. Uza sve opreze i mjere mnoge su žene pazarile svojim tijelom. Bez sumnje su te ženurine strane podrijetlom, a jedva koja od naših Trsaćanki. God. 1715. nalaže kapetan kancileru, neka dade išibati neku farfalinu Katu Škrbića, a za tim neka je otjera »da qualche ministro di giustizia sino il confine del territorio«. Kapetan Terzi nalaže sucu Tomi Matkoviću, neka s trsatskog teritorija otjera »tutte le meritrici«. Kanciler Genova u podnesku na komoru god. 1703. kazuje, koliko radi na tome, da se u mjestu spase moral a kako ne nalazi nimalo pomoći kod mjesnog kapetana. Bilo je ovdje, piše, mnogo zloglasnih žena, koje su njegovom intervencijom otjerane

pa su se opet amo vratile. Sad im niko ne smeta, da vrše svoj nečasni obrt. Pače ih predstavnici oblasti štite, jer od tih žena sa dna života primaju mito. K nekoj udatoj ženi, veli Genova došao je kroz noć čovjek, a naš puk, saznavši za taj sablažnjivi pohod, opkolio je kuću s nakanom, da izlema preljubnika. Sam Genova morao je u noći onamo, da čovjeka spase od razbješnjene svjetine. Strpao ga je poradi toga nećudorednoga čina u zatvor, a drugi dan ga je kapetan pustio na slobodu. Kako se kapetan kod toga opravdao i što je na tu predstavku komora odgovorila, nije nam poznato. Uza sve ove sporadičke slučajeve nema sumnje, da je naš narod živio strogo ćudorednim životom.

Plesovi pružaju često priliku mladim ljudima, da moralno zastrane, pa se pazilo u staro doba na to, da se iz njih ne izleže leglo nemorala. Strogo je zabranjeno držati plesove u adventu i korizmi, te veli biskupska naredba »norie i tance pod vsopelah vu vrime adventa i korizme obaljamo i skorenjujemo«. Začudo polazili su plesove popovi i klerici, pa im se to zabranjuje biskupovom naredbom iz god. 1718.: »redovniki i žakni gredu na krabonose (krabulje), tance, kola i norie, ča je na veliki škandal ljudstva. To se zabranjuje i proglašuje đavolskim delom.« Naše vesele djevojčice rado su polazile plesove na Rijeci, gdje su se mogle nešto slobodnije zabavljati, jer su bile nepoznate a nijesu bile pod okom svojih mamica. Stvar dolazi pred pravdu god. 1803. Pravdi predsjedaju suci Mate Čohar i Mate Čačanić, a zapisnik piše župnik Sablić. Pravda dakle strogo zabranjuje našim šiparicama polazak riječkih plesova a majčice, koje se o tu naredbu ogriješe, »očeju bit skupa okovane i tri dana suđene za cestu snažiti i čistiti... jer ako hoćeju po krivimi puti hodeti, nimaju druge mamiti nit škandal činiti«. U slučaju, da bi nepokorna kći pošla na riječki ples, čeka je »pedepsa od 3 dana aresta od kruha i vode«.[1])

[1]) Kad je riječ o plesovima, napomenut ćemo mimogred, da su na starom Trsatu bili u običaju pokladni plesovi, kod kojih je sudjelovala velika množ riječkih građana, jer tada nije bilo na Rijeci pokladnih zabava. Plesalo se na trsatskom trgu, a prvi je ples otvarao kapetan grada, vrlo odlična osoba. Kanciler Kolacio pod konac 18. vijeka poziva posebnim pozivom kapetanskog zamjenika iz Bakra Antona Bernardina Zandonatia, neka dođe amo, da otvori ples. Tako veliki i važni čin išao je njega kao glavu mjesta. U pismu se veli: »essendo la consuetudune antica, che ultimo giorno di carnevale resti primo ballo alla dispozione della vostra Signoria Illustrissima è il mio dovere particolare di avvisarla, accio disponga«. Presvijetli gospodin spriječen je te nemože da ovrši tu, ugodnu dužnost pa odgovara Kolaciju: »si conferisce quest' onorifico alla Jela Konkarić serva del mio fratello arcidiacono«. Tad je naime na Trsatu župnikovao Josip Zandonati, brat kapet. zamjenika (logotenenta) Zandonatia u Bakru.

Nema dvojbe, da je bračni i obiteljski život naših predhodnika bio zdrav, kao što je i danas zdrav u selima, koja su daleko od grada i utjecaja vanjskog svijeta. Vrlo se cijenila bračna vjernost, čestitost žene, valjano odgajanje djece. Kako je naš čovjek imao visoko pojimanje o ženidbi, svjedoće darovnice, zapisi, ugovori pred sklapanjem braka. To je razumljivo, kada se sjetimo, kako je živio jednostavno i bijedno, te kako je žena bila suradnica i supatnica svojega muža. God. 1629. ostavlja Petar Paškvan posjed kćerima »ako im Bog da sreću, da se omuže«. »Ako«, veli dalje, »kakovo pregrešenje store, nima im se dat nego 4 ili 5 suknjic«. Petar Klepac daje zaručnici dar od 50 dukata (1721.) pa veli »budući ponadahnuću Duha svetoga zaljubil se i sprosil ju za svoju zaručnicu...« Slično udovac Mate Matrljan god. 1724. »zaručuje po nadahnuću Duha svetoga Mariju Blečić, službenicu g. piovana, ku mu je naprvo dala i preporučila njegova pokojna žena... da ona bude dona i madona nad svem blagom. Ako bi se pripetilo, ča Bog nedaj, da bi prez poroda preminul, tad svoj imetak ostavlja ženi«. Zanimljivo je, da se vjerenicima nalaže, neka se vjenčaju prije no prođu tri mjeseca nakon sklopljenih zaruka: »u svetom hištvu matrimonijalnom zaruke ili verenija više od 3 meseca propovidamo«. Tako glasi naredba biskupa a tko bi je prekršio, toga župnik ne smije vjenčati.

O nabožnom duhu naših predaka svjedoče oporuke. Te vrve raznim nabožnim invokacijam, bibličkim citatima, isticanjem taštine ovoga svijeta, a sticanjem blaženosti onkraj groba, kad će oporučitelj gledati lice božje. Prema oporukama ukop ima biti što svečaniji. Ostavlja se znatan novac za više misa, uz to legati župnoj i franjevačkoj crkvi. Oporučitelj određuje, gdje će mu biti grob. Najstarije naše groblje bilo je uza župnu crkvu, gdje je sad župnikov vrt. Kad je sagrađena franjevačka crkva, tad je bilo groblje i uza nju (pred pročeljem). Kasnije bi prenešeno unutar samostanskih zidina, gdje je danas drvarnica, pa se to mjesto i sad zove »groblje«. Na početku 19. vijeka smjestiše groblje na mjestu, zvanom Dolac, sučelice trsatskoj osnovnoj školi, dok ne nasta 1901. sadašnje groblje. Veliki se broj naših pokojnika ukopao u kriptama župne i samostanske crkve, dok nije Josip II. opravdano zabranio ukapanje u crkvama.

Eto par izvoda iz starih testamenata, da se vidi, kakav je nabožni duh tada strujao našim krajem. Mate Marinić piše god. 1695.

u testamentu (talijanski): »Gospodin će naskoro rastaviti od tijela dušu moju, koja kleči pred nogama Njegovog Božanskog Veličanstva i slavne majke Marije, moleći angjela čuvara, s. Mateja, sve svete i svetice neba, da joj kod Sina božjega isposluju oprost grijeha, počinjenih na toj kukavnoj zemlji«. Marinić ostavlja čitavih 1000 libri za mise, što je svakako mnogo, jer se tad za misu davala jedna libra. U oporuci Marinićevoj nadalje stoji: »htel je polag naredbe kršćanske najpervo oboružat se s. sakramenti« pa onda čestiti pater familias prosi i zaklinje sinove, da u miru i jedinstvu živu i svoju mater poštuju. Ukop ima da se ovrši »s velun misun i aparati (t. j. cum assistentia) a na svaken oltaru neka bude maša«. Oporuka neka se otvori 40. dan poslije smrti. Župnik Genova rad je učiniti oporuku pa se na taj posao sprema s največóm ozbiljnosti. On želi, da zadnje dane života provede u potpunom miru, ne smetan ni od koga. Tako piše kapetanu Montanariu. Nadalje oglašuje, neka se prijavi lično njemu, tko drži, da mu je nešto dužan pa postavlja za to »termin« domaći, ima da se prijave sa svojom tražbinom u roku od 15 dana, stranac u roku od 30 dana. Taj je rok minuo, niko se nije oglasio. Sad kapetan javlja, kako se glede bilo kojih tražbina svima nalaže šutnja »habitatoribus forensibus et districtualibus«. Unaprijed ima se oporučitelj Genova ostaviti u blaženom miru.

Imade u oporukama raznih želja i opaski. Petar Matrljan čini universalnim baštinikom unuka Martina »s ten paton i kondicion, da se ima zvati Matrljan«. To traži Bartol Petrić od svojega zeta, »da se piše s pridevkon Petrić na spomenuće starijih svojih«. Petrićev testament bi »zapečaćen s prstenon s. Antona, ki je ostal u ruke Urse Tianove (1708.) i položen u oficij« (t. j. u gospoštijsku kancelariju). Kad je pak Petrić umro, tad bi »prenesen u kuću, razviđen pečat od svih i obnajden netaknut, opret i proštan«. I on ostavlja za mise 100 libri, a toliko i njegova žena, koja umre iste godine. Često se ostavljaju crkvi nakiti, ogrlice, narukvice, ručnici. Vinka Bašić ostavlja 1733. župnoj crkvi zlatni prsten »ki se zove kaška, ki je zapenjala kod g. plovana«. Sinu Antonu, ako pođe za svećenika, ostavlja kao patrimonij 2 sobe. God. 1703. ostavlja Marija Matković ručnik i stomanju jednoj djevojki, ka se bude to leto suho postila u subotu« a žena Ivana Matrljana odlučuje

u oporuci 1712., neka muž dade s. Mariji od Karmela »svi veliki ručniki i korali«. Sve se to činilo u duhu i prema prilikama onog vremena.

U staro doba mnogo se pazilo, da se čovjek dostojno pripravi za onamo »kud za vazda gre se«. Trebalo je dakle da se prema govorenju onih vremena »oboruža sakramentima umirućih«. Ako je neko u obitelji sakrivio, te svećenik nije pozvan na vrijeme teškome bolesniku, taj je odgovarao za taj propust mjesnoj pravdi. To se desilo god. 1689. Ivanu Ježiću. Brat mu je teško obolio te je »preminul s ovoga svita prez božje naridbe«, pa se Ivanu za kaznu oduzima neka sjenokoša. Kasnije mu se ipak smilovaše, bio je veliki siromah, te mu sjenokošu povratiše. Dvorska naredba iz god. 1813., nalaže lekarima, neka bolesnika, koji ima groznicu, podsjete, da što prije pozove k sebi svećenika. To neka učine, veli naredba »per lo meno alla quinta visita«. Imade i biskupska naredba, koja se odnosi na primanje sakramenata umirućih, a prema kojoj ukućani, koji zanemare tu dužnost »padaju va prokletstvo, od kojega samo biskup i komu njih gospodstvo dopusti mogal bi odrišiti«.

O lihvi i propisanim kamatima nepomenusmo u štivu o nepokretnoj imovini. Tek ćemo reći, da je bilo i kod nas lihvara, pa se jada župnik Zandonati, kako imade u mjestu tvrdica, koji za 10 dukata traže na račun kamatà spud vina, a to znači kamate od 20%, dok crkva osuđuje onoga, koji bi tražio više od 6%. Župnik poziva vlast, neka pripazi na lihvare i neka ih nemilosrdno kazni.

Za ilustraciju prilika napomenimo naredbu senjskoga biskupa iz god. 1671., koja cilja na teške prestupnike naime na »čarnike, coprnice, lotre, na one, što vraga u pomoć zazivaju, s njim se razumu i baraću, psovače, bludnike, lupeže, suprotivnike slobošćine crikvene, one što neštuju roditelje i svećenike«. Glede ovih nalaže biskup: »plovan jednoć i drugoć s griha opomenuvši i pokaravši zmid vernoga puka zvan crikve pod nedelnom misom ih istiraj«. Posve u duhu najstarijeg vremena kršćanstva, kad su se javni grešnici tjerali iz crkve, da se u hram božji ne vrate, dok ne ovrše pokore te se ne poprave.

XIX. DIES CALAMITATIS ET MISERIAE

1.

Pošasne bolsti su u starije doba vrlo često posjećivale Evropu i naš kraj. U tome smo mi danas u daleko povoljnijem položaju od naših prethodnika. Tome je razlog napredak medicinske znanosti. Ona je zadnjih decenija znatno pokročila naprijed, pronašla uzročnike raznih pošasnih bolesti te način, kako ćemo se od njih očuvati. Provedene su razne profilaktične mjere, pa je uslijed toga pogibao zaraze svedena na minimum. Kad je u našem kraju god. 1886. harala kolera, nije se poznavalo kolernog bacila. Držalo se u lekarskim krugovima, da se kolera širi zrakom pa se protiv širenja zaraze upotrijebile mjere, koje nijesu mogle spriječiti širenje bolesti. Sagradila se tik našeg mosta daščara, u kojoj se prolaznici te njihova prtljaga razkuživali karbolnom kiselinom (karboleum). Ona se palila na vatri te se vjerovalo, da dim ubija pošasne bacile. Sad znamo da je to raskuživanje bilo bez koristi. U najstarije doba palilo se granje naših smrika pa su se na njemu raskuživali ljudi bolesni ili sumnjivi sa bolesti. To je ponukalo bakarski magistrat te je 1804. zabranio sječu smrikova grmlja s razloga, jer smrika služi toj svrsi »con che fù prepedito il contagioso male, dal quale iddio ci liberi«.

Kako je pošast u staro doba bila običajna pojava, dokazuje nam bilješka riječkog notara iz 15. vijeka. Tamo stoji, kako neki zadarski zidar magister Georgius pregovara s riječkim sucem Nikolom (cum judice Nicolao) o popravcima na riječkoj kolegijati. Majstor preuzima taj posao, ali stavlja kao uvjet, ako ne bude tada bijesnila na Rijeci kuga — dummodo locus terrae Flumnis sit mundus a peste. God. 1477. spominje se u našem kraju jaka kuga. Tad je na Rijeci bio kapetanom Gašpar Rauber, koji je uzeo u službu stanoviti broj riječkih građana, koji će se starati za one, koji od pošasti obole te će ukapati pokojnike. Kapetan nije smogao para, da te ljude plati, pa mu je pomogla carska blagajna sa 200 dukata. Opet se spominje u našem Primorju kuga god. 1496. Silno je harala u Novom Vinodolskom. Tad su Novljani učinili zavjet, da će sagraditi kapelu u čast S. Fabijana, Sebastijana i Roka

»radi sentence i kaštige, ku kaštigu i sentencu biše g. Bog poslal za grihe«. Modruški biskup Kristofor, kako piše kroničar, koji je tad boravio u Novom, pobjegao je iz mjesta pak »vidivši, da je pastir prošal, puk se razbiže i činiše procesioni Majki Božjoj od Ospa i ustavi Bog srčbu svoju«. Tako glasi bilješka, koja se nahodi u nekom starom novljanskom misalu.

Ponovno nas je pohodila kuga god. 1599. Tad je na Rijeci umrlo oko 300 osoba, svakako veliki broj za grad, koji je tad imao tek 2000 stanovnika. Grad se zavjetovao, da će svake godine 5. kolovoza na Trsat u procesiji. To se činilo sve do god. 1918. Slom bivše države bio je razlogom te se prekinulo s tim obhodom. Nesreća je bila tada to veća, jer su one godine bili jači potresi, na sreću bez ljudskih žrtava. Trsatski franjevac Glavinić opisuje perom starovječnog proroka one crne dane: »Crkve su bile zatvorene, zvonovi su zanijemili, nije bilo čovjeka, koji bi došao na pobožnost. Ceste grada opustješe, djeca su na ulicama umirala od gladi, nije bilo čovjeka, koji bi im pružio komad hljeba. Muž je izbjegavao ženu, djeca bježala od roditelja. teška se tuga strovalila na naš kraj. Svijet je stao zazivati trsatsku Madonu, nek bi ona pomogla te ga spasla od biča zarazne bolesti. Višnji je uslišao molitve pobožnih riječkih građana. Nad starim Trsatom pokazao se svjetli križ, koji se stao polagano spuštati prema gradu. Kad je došao nad sam grad, stao je i ostao nepomično pola sata. Svjetina je u strahu promatrala taj prizor, bacila se na koljena te se stala u suzama Križu moliti. I doista isti dan nesta pošasna neman«. Nije nam poznato, da li je strašna zaraza doprla do nas god. 1652. kad je u Rabu harala tolikom svireposti, te je ostalo na životu samo 100 ljudi a u selima otoka tek 900.

Mora se istaknuti, da su naše stare oblasti živo bile pregnule, da spriječe širenje bolesti. God. 1710. nalaže kapetan, neka se poradi pogibli zaraze zatvori put, koji vodi iz Žaklja prema Strmici te put što vodi iz Martinšćice na Trsat. Neka se ne puštaju naši ljudi na Rijeku te neka se ne prima na stan stranca. Ujedno se te godine naređuje, da se u svim mjestima Primorja postave pučke straže, koje ne će puštati amo strane ljude. Stroga se naredba izdaje god. 1727.: »pod penu nemilosti Cara i izgubljenja svega njihovoga i glave i života imaju se straže držati, nijednoga primati, navlastito iz Krbave, Like, Karlobaga, Senja, Krmpota, Ledenica te tri komunade vlaške Moravica, Gomirja i Vrbovskoga«. Zaprijetila je

zaraza i god. 1763. pa nalaže vlast, nek se postavi straža i to na Rječini »1 gefrajt s 3 čovika« a u Martinšćici 4 stražara. Ovi će pripaziti, e se ne bi tko sa broda iskrcao na našu obalu.

U prošlome vijeku posjetio nas je drugi nemili gost i to kolera. God. 1832. posjetila je većinu zapadnih država pa se god. 1836. došetala i amo k nama. Čini se. da ju je iz Azije dovukla u Europu ruska vojska pa se bolest proširila najprije Rusijom i Poljskom, a odanle prodrla dalje na zapad. Kasnije smo morali primiti tog nepoćudnog gosta opet god. 1849., za tim 1873., te 1886. Koju godinu prije rata (1911.) uvukla se bila u Dragu, tamo pokosila nešto žrtvi, a da se nije proširila na druga mjesta našeg grada.

Pri koncu 18. vijeka harala je u nas venerička zaraza, kojoj dade riječki fizik Cambieri ime »morbus Scherlievo« ili »male di Scherlievo.«[1] Ta je bolest vjerojatno importirana iz Bosne te se bila raširila većim dijelom bivše riječke županije, Vinodolom, Gorskim kotarom, konačno našim krajem. Zarazila je Dragu, Krasicu, Kukuljanovo, naročito pak Škrljevo, pa joj za to dadoše ono ime. Bila je okrivljena neka prostitutka Margica, da je otrovala naš kraj, pa su neki bolest okrstili njezinim imenom. Drugi su pak kazivali da su je amo dovukli Francuzi pa su je prozvali po njima. Međutim stalnò je, da ju je naš kraj poznavao bar jedan decenij prije dolaska Francuza. Pa doista davno prije Francuza spominje se kod nas stanovita delikatna bolest, koj nosi njihovo ime. Trsatska pravda sudi 1703. nekoj drzovitoj baburini, koja je uvrijedila svoju znanicu, ne baš delikatnom riječi »rufianka francosliva«. I god. 1737. poziva stara trsatska pravda na saslušanje neku ženu sa dna života, koju zapisnik pravde titulira sa »putana infrancofata«.

Na početku 19. vijeka bila se bolest tako razmahala te je u samoj riječkoj županiji bilo oko 3000 oboljelih. Bečka je vlada nastupila svom energijom, da zarazu utamani. Čitava županija bi podijeljena na 10 sanitarnih srezova, a u Martinšćici otvorena bolnica sa 200 kreveta. Kad su god. 1809. okupirali naš kraj Francuzi, oni su nastavili s najvećom savijesnosti rad bečke vlade. Guverner Ilirije maršal Marmont upotrijebio je sve i sva, da zarazu uništi. Francuska se spremala na rat protiv Rusije te sabirala vojsku. I u nas se vršila rekrutacija pa iz naših krajeva šalju vojnom vodstvu očajne glasove. Javlja se, kako ima med mladim ljudi-

---

[1]) Dr. N. Bonetić: O endemskom sifilisu u Primorju.

ma sijaset oboljelih od te zaraze. Općina lovranska, za tim gospoštija fužinska i hreljinska pišu, kako je bolest zarazila najveći dio pučanstva. Grobnički načelnik (maire) piše dapače na adresu »commissaire de police«, kako imade u samoj Grobinštini oko 3000 zaraženih. Možda je taj gospodin pretjeravao u nakani, da spase što više ljudi od opasne i nesretne bojne ekspedicije.

Nakon odlaska Francuza nastavilo se najvećim marom liječenje te odvratne pošasti. Car Franjo proputovao je god. 1816. naš kraj, da se na licu mjesta uvjeri, kako se provode vladini propisi. Iste godine naše oblasti zabranjuju sve plesove, da, i u privatnim kućama a god. 1818. preporuča se često pranje i kupanje te nošenje donjeg platnenog odijela (panno sul nudo corpo!). Ženik i udavača, veli naredba, moraju prije vjenčanja tražiti od lekara uvjerenje, da su »liberi del morbo contaggioso così detto scherlievo« pa se kod nas još iza prve polovice prošloga vijeka tražilo to uvjerenje. Komunalni sudac u Bakru Anton Kovačić nalaže trsatskom sucu Jakovu Matkoviću neka dade tajno pregledati sve naše ženskinje pa neka izvijesti u Bakar, da li boluju od te pošasti.

Oblasti savjesno nastaviše radom, pa se izdaje g. 1818. pravilnik o suzbijanju zaraze. U to ime osnivaju se četiri bolnice, i to dvije na Rijeci, dvije u Kraljevici. Na Sušaku već je od g. 1785. postojala bolnica sa 228 kreveta. Zovu je »ospetale del male del Scherlevo«. Bila je u staroj palati, koja se nahodila na mjestu zgrade prve hrv. štedionice. Svi se stanovnici riječke županije pregledavaju. Ljekari putuju iz mjesta u mjesto i vrše pregled Kuće oobljelih podvrgavaju se strogoj desinfekciji, bolesni šalju se u bolnice, stvari, koje su bile u dodiru s bolesnikom, odjeća, kreveti, posude ispiru se temeljito s lužinom, toplom vodom i sapunom, podovi i prozori se riblju, a zidovi okrečuju. Predmeti, koji ne mogu podnijeti te operacije, bacaju se u vatru. Stručnjak pravom kazuje, da se ni danas ne bi provelo bolje raskuženje, no je bilo ono prije 100 godina. Ta je pregledba počela god. 1818. a zvali su je službeno »lustratio popularis«. Čitav je ovaj postupak proveden najskrupuloznije te je za par decenija nestala zaraza. Svake treće godine su se vršile pregledbe po našim selima sve do god. 1851. Bolnice nastaviše svojim radom pa je god. 1859. zatvorena kraljevička bolnica, a to je značilo epilog odvratne zaraze. Troškovi oko suzbijanja bolesti iznosili su oko 2 miliona forinata t. j. 4

i pol miliona zlatnih franaka, što je bila za ona vremena vrlo velika svota.

Imade iz god. 1816. biskupska okružnica, u kojoj se govori o toj bolesti, pa se tamo kaže: »Po višnjoj Njih Veličanstva Premilostivoga Cesara našega Franciska naredbi slavno u Primorju naše terstjansko vladanje (naša vlada bila je u Trstu) od 13. februara leta tekućega kroz slavno okoliša deržave Rika glavarstvo meni se vele i vruće preporuča, da mi gospodi duša skerbnikom što brže javimo, neka bi oni puke i po više put opomenuli, da se od višnje strane nastoji iskoreniti onu nemilu bolest od skerlieva rečenu, koja umara svakoga u nju upadnutoga i to u kratko vrime i premda nju kad koji podulje nosi, nikada ne manje nikada ne ostari. A buduć da sad općeno sve bolesnike jedan put ličiti se ne može, s toga naređeno jest, da likari od mesta do mesta idu za počet to spasonosno lekarstvo.« Nadalje veli biskup, kako mora kler upućivati pučanstvo, jer onaj, ko se ne bude liječio, neće smjeti na Rijeku, Bakar, u birtiju i tuđu kuću. Tko ne bude slušao vlasti, bit će tjelesno kažnjen. »Ova nesrećna bolest, veli nadalje, je svakomu nedvojbena osuda ili sentenca od dojduće smrti«. Vladika nadalje preporuča kao lijek »travu astromontano«, koju se ima kuhati, prati gerlo i one strane, gdi se iz vana bolest pokaže i najposlije po veće puta na dan ovu travu piti, jer kad ona liči od udarca zmije, od bisnoga psa, mačke i pauka, izgoneći otrov iz serca, bit će, ufamo se, u ovoj bolesti od velike koristi.«

Naše susjedno mjesto skromno Škrljevo došlo je na glas sa te bolesti pa se pače uvuklo u madžarsku literaturu. O njemu piše čuveni madžarski romanopisac Mavro Jokaj u romanu »Jatékos, aki nyer« (igrač, koji dobiva). Roman je štampan god. 1882. Evo kako opisuje Jokaj staro Škrljevo, onako slobodno, pretjerano, kako je to dopušteno romanopiscu ili pjesniku: kuće su vrlo niske, građene od cigala s krovovima od drva, što ga na brodogradilištima odbacuju kao škart. Svaka je kuća ograđena visokim zidom, oko nje stere se omanji vrt, u kome su zaposleni ukućani. No jesu li oni doista ljudska bića? Kad se čuje korak prolaznika, tad se pomoli iznad zida po koja ljudska glava te zuri za putnikom. Užasno ju je viđeti. Čitavo lice jest jedna rana, pa se tek opažaju luknje, u kojima su usta i oči. Ta strašna i nakazna bića ne rade, dok traje dnevno svijetlo, jer nijesu u stanju podnijeti sjaj sunca. Sva su obličja najednaka, te se ne razlikuje muškarac od žene.

Takova su i djeca. Kad govore, tad ne govore glasom čovjeka, već tule i zavijaju kao zvjerad. Metel — to je naime glavni junak romana, požuri korak, da što prije izađe iz tog ogavnog mjesta a kad je iz njega izašao, jedva je odahnuo i Bogu zahvalio, što ne vidi nakaza. Hrpa kuća, u kojima stanuju ti bijednici, zove se Rovina. Riječ dolazi od talijanskoga, veli Jokaj, »ruina«, što znači propast. Kako vidimo pisac romana je junački pretjeravao.

Mnogi stariji putopisci spominju škrljevsku zarazu pa je okrstiše ilirskom, istarskom, grobničkom. Jedan od njih piše, kako je došao na Trsat god. 1844. te pred crkvom sreo čovjeka, koji je imao silno iznakaženo lice. Na njemu se nijesu mogle razaznati oči, nos, ni usta, a glava je izgledala kao nepravilna bezlična kugla, pokrivenu modrikastom kožom te ožilcima. Naš pjesnik Njemčić na putu u Italiju god. 1844. navratio se bio u Kraljevicu pa spominje da je »kaštel« Zrinjskoga upotrebljen za bolnicu protiv te zaraze, da se tamo liječe bolesnici već od god 1818. pa ih imade oko 160. God. 1846. javlja se, da je kraljevička bolnica puna te se novi bolesnici neće primati. Tko boluje, neka se od vremena do vremena javi lekaru. Nalaže se općinama, da vode u evidenciji oboljele te da takove prijave ljekarima. Desi li se slučaj zaraze, koji nije općina prijavila, tad će se bolesnik liječiti o trošku općine.

2.

Potres, koji se bio srušio na naš kraj god. 1750. opisan je u povijesti Sušaka. O starijim potresima u našem kraju nema zabilješki u starim kronikama i zapisnicima, tek nam se spominje jedan ozbiljniji, koji se osjetio u našem Primorju 1323. a koji je bez sumnje ozbiljno potresao i naše mjesto. O njemu piše novljanski kroničar: »tresiše se zemlja u Vinodolu i otocih, gradi se razvalihu a bihu ljudi pečalni veliko«. O potresu god. 1750. imade više izvještaja od savremenika, koji su zanimljivi, pa nekoje ovdje priopćujemo.

Riječki lekar Saverij Graziani opisuje taj potresni događaj ovako: Jesen godine 1750. započe plahim kišama i južnim vjetrovima. To je vrijeme dugo trajalo pa su nabujali potoci, a Rječina prešla korito i poplavila grad. Dne 28. studena u 11 sati u noći začu se jaki potres, a za njim drugi u 12 sati znatno jači. Riječke građane obuze strah, pa pobjegoše iz grada te daleko od gradskih kuća stadoše graditi daščare i šatore. Svaki se dan tresla zemlja sve do 17. prosinca, kad se ču ispod zemlje strašan tutanj i gromor.

Istoga dana u 5 sati ponovi se trešnjava pa potraja tako dugo, koliko bi čovjek molio zdravo Marijo. Izgledalo je u ovo par trenutaka, da se ruši cijela Rijeka. Ipak nas je Providnost poštedila. Mnoge su kuće imale velikih šteta, mnogi su bili ranjeni, no nitko nije izgubio života, nit je koja kuća razvaljena. U cijelom primorskom kraju osjetili su se ti jaki udarci. Duvne i redovnici ostaviše samostanske ćelije, pa i oni umakoše izvan grada. I ja sam pobjegao sa svojom obitelji te sam se nastanio u nekoj kolibi kraj luke. Narod se bojao ići u crkve pa se služba božji služila u trijemu kapucinskog samostana. Naravno tamo nije bilo mjesta za veći broj pobožnog svijeta. Tome se međutim doskočilo pa se jednog dana viđelo, kako odlični građani, svećenici i radnici nose na svojim leđima grede, daske i crijepove na obalu Rječine pa tamo grade provizornu bogomolju. Postaviše u nju oltar, i tamo se vršila služba božja. Čitavih 40 dana treslo se tlo pa su doista oni dani bili dani strepnje i užasa. Kad su udari potresa postali nešto rjeđi, stadoše se neki vraćati u svoje domove. Tad sam ja proglasio građanstvu Plinijeve riječi: Potresi prestaju, kad počne duvati vjetar. Ako pak uza sve to dalje traju, tad im neće biti završetka prije 40 dana, a često i kasnije, kako svjedoče potresi, koji su trajali godinu dana pa i više godina. Pa doista treslo se na Rijeci tlo čitave dvije godine i pol. Cijelo to vrijeme imali smo oko 3000 potresnih udara. Katkada je izgledalo, kao da nam je ispod nogu prasnula eksplozija bezbrojnih podzemnih mina i baterija. Kad su udari ponešto smalaksali, vratih se i ja sa svojom obitelji u grad te se nastanih u napuštenoj kući. Međutim osjetismo opet 24. travnja 1753. tako silni udar te se vratismo u daščaru. Potresi se ponavljali, dok nije konačno uslijedio posljednji udar 16. svibnja, na dan s. Ivana Nepomuka. Kod riječkog potresa obistinila se Plinijeva: Potresi događaju se češće kroz noć nego kroz dan. Najjači su potresi u jutro i na večer, a najčešći, kad je suton. Sred te općenite nevolje zavjetova se municipij, da će u župnoj crkvi podignuti oltar u čast s. Filipa Nerija i s. Emigdija (što bi učinjeno).

Direktor riječke gimnazije Mainardi opisuje one dane užasa. Počinje s Vergilovim stihom »Infandum regina jubes« pa onda veli, da je potres tako uništio grad, te se Rijeka ne može više zvati gradom, jer od kuća ostaše samo ruševine. Dne 28. svibnja, veli direktor, čusmo ispod zemlje tutanj kao da bezbroj jurišnih kola

prelazi preko velikog drvenog mosta. Iza toga čusmo tutanj daleko snažniji, koji je izgledao kao pucanj bezbrojnih topova. Ja sam proživio više potresa u Firenci, Ankoni, Veneciji i Napulju, no su oni bili lakrdija u usporedbi s riječkim potresom. Rušili se dimnjaci i krovovi, no srećom nitko nije izgubio života. Baš sam se spremao na počinak, kad se čuo prvi udar. Sve se kuće stadoše gibati, a građani počeše bježati k obali izvan grada. Mnogi se uspinjahu na Trsat, pa se u mrkloj noći na padini trsatskoga brijega viđela sva sila svjetiljki, što ih nose naše izbjeglice. Na sreću noć je bila tako mirna te se moglo nositi zapaljenu voštanicu. Da nije bilo tako, bilo bi još strašnije, jer je trebalo uzmicati kroz uske gradske ulice, zatrpane crepovima i kamenjem, a u gluho doba noći. Sva sreća, što sam zadnji čas spasao internat od požara. Naši naime pitomci na prvi udar pobjegoše, a ostaviše svjetiljke neka gore. Bio sam oprezan te sam prije bježanja zavirio u njihove sobe i našao mnoge lampe na tlu, koje je već bio zahvatio plamen. Utrnuo sam oganj, a onda pobjegao preko stepenica na ulicu. Putem sam teturao, jer su me udarci potresa bacali sad lijevo, sad desno kao vreću slame. Čitavim sam putem slušao vapaj i jauk naših građana. Mnogi su njih poskakali na lađe koje su bile u luci na Rječini, no kad su viđeli, kako je more uzavrelo i kako se dižu valovi, brzo su poskakali na kopno, gdje im je bila noga sigurnija. Mnogi izvori vode presahnuše, a otvoriše se nova vrela, iz kojih je stala brizgati voda sad crvene, sad crne, sad zelene boje, puna raznih mineralia, u prvom redu smole i sumpora. Mainardi je procijenio štetu, što ju je grad pretrpio na 150 hilj. for., prema vrijednosti novca danas mnogo milijona.

Naš kroničar spominje godinu 1750. pa je zove »vrime strahovitih potresa« drugi pak veli, kako su crkveni zvonovi sami zvonili. Mladež riječke gimnazije našla je kod te prilike sklonište kod franjevaca na Trsatu. Pošto je zgrada gimnazije i internata bila vrlo oštećena, nije se držalo predavanja do konca 1751.

XX. U VREMENIMA UBOJITOG ORUŽJA

1.

Naš Primorac je čovjek mira, ne dira ni u koga i ne će da drugi dira u njega. Želi, da sa svakim živi u božjem miru. Mir je za njega sreća i užitak, pa je zato stvorio rečenicu: Gdje je mir, tu je pir.

No ne može čovjek uvijek uživati sreću carstva mira, pa mora da i u eri mira misli na zveket ubojitog oružja. »Si vis pacem, para bellum«, tako rekoše stari, pa je to čista istina. I naši pređi bili su katkada uvučeni u bojno gibanje, te je i kod njih katkada ječila bojna trublja. Dakako da su ti ratni podvizi bili kao neozbiljno čarkanje prema ratnim događajima, što smo ih proživjeli zadnjih godina. Bili su oni kao neka oluja, koja se bila srušila na naše tlo, no je doskora isčeznula.

Svjetska povjest spominje nam god. 799. rat među Hrvatima i Francima, u kome je poginuo vojskovođa Karla Velikoga markgrof Erik. Obično se kazuje, da se onaj boj bio kraj stare Tarsatike, kako se tada zvao naš susjed Rijeka. Međutim vrlo je vjerojatno, da se glavna borba vodila kod današnje Lovrane. Patrijar naime akvilejski Paulin, koji je ispjevao žalobnu pjesmu u čast Eriku, proklinje mjesto, gdje se desio taj slučaj. To mjesto krsti Paulin »mons Laurentus«. Boj, koji se bio na Grobničkom polju među Hrvatima i Mongolima god. 1242., spada među pučka prepričavanja. Toma arkiđakon Splićanin, savremenik onog mongolskog pohoda, ne spominje ni jednom riječi u svojoj povijesti onaj boj. Ozbiljniji jest ratni podhvat god. 1508., kad su amo provalili Mlečani i zauzeli Rijeku i Trst. O tome u mojoj pov. Sušaka.

U kasnijim vremenima naš je kraj bio vrlo rijetko pozorištem bojnih pohoda. Nijesmo u tome ni izdaleka slični našoj Lici i Krbavi, Slavoniji te sjevernoj Italiji, gdje je često ječila bojna trublja. Pa i nije naš kraj bio za veće vojne operacije. U našem zaleđu nalazile se bogate, gotovo neprolazne šume, kroz koje nijesu mogle prolaziti vojne gomile. Naša je obala bila gotovo posve otsječena od kontinenta, koji je bio spojen s morem jedino cestom, koja je prolazila od Senja preko Kapele. Za našim leđima sterao se

gorski lanac, nazvan u starini »mons Albius«, koji čini razvođe između Dunava i Jadranskog mora. U njemu se nalazi Risnjak, Snježnik, Bitoraj[1]), Viševica, u staro doba skoro neprolazni, gusto zarašteni bregovi.

Govoreći o ratnim pothvatima u našem primorskom kraju, reći nam je, da su naši pređi dosta stradavali u doba uskočkih napada. Poznato je, da su nakon pada Klisa 1537. i smrti junačkoga branitelja onoga grada Petra Kružića, junaci Klisa pribjegli u Senj te bili uvršteni u senjsku posadu. Tamo su nastavili borbu protiv Turaka. Senjska je posada isprva brojila tek oko 600 momaka, no je pojačaše t. zv. venturini, bjegunci iz raznih mletačkih gradova. Time je broj senjskih vojnika poskočio na čitavih 1200 momaka. Senjsku su posadu pomagali i žitelji susjednih primorskih sela, u prvom redu Novoga i okolice. Tako je broj branitelja naše krši iznosio oko 2000 vojnika. Ovi ne samo da su branili naš kraj protiv Turaka, no su se često zalijetali u turske krajeve, Liku i Bosnu, tamo plijenili te odanle nosili bogati plijen. Kao redoviti vojnici primali su iz državne kase neku oskudnu plaću (4 for. i pol na mjesec) a ta im se jedva kada redovito isplaćivala. O tome piše gradački nuncij Salvago: »sono 50 mesi, che non ricevono le paghe, unico loro sostentamento e non hanno terra da coltivare...« Koje čudo, što plijene i robe, da se tako nekako prehrane. Imali su oni i svoje lađe pa su se na njima zalijetavali kojekuda po Jadranskome moru i tu tražili plijen. Plovidba po moru postala je nesigurna, a to nije moglo biti pravo Veneciji, koja je tad bila gospodarica našeg mora. Između nje i Uskoka, tih morskih gusara, moralo je doći do sukoba. A bili su Uskoci strah i trepet pomoraca te gradova, što leže na morskome žalu pa je već tada nastala riječ: »cosi Dio ti guardi delle mani de Segnani«, što je naši prevedoše: »čuvaj se senjske ruke«.

Poradi Uskoka došla je u sukob s Venecijom i Rijeka. Ona je živjela s Uskocima na dobroj nozi, oni su nesmetano ulazili u grad, imali tamo svoje skladište, s Riječanima pazarili a na riječkim brodogradilištima gradile se njihove lađe. Na ušću Rječine bile su privezane njihove brodice, tamo je bila dašćara, u kojoj su Uskoci stanovali. Ona je nacrtana na starom zemljovidu s napisom »osteria dove alloggiano gli Scocchi«. Riječane je dakle ve-

---

[1]) Riječ dolazi vjerojatno od grčkog bebia ore (čvrsta gora). Tako su jednoć zvali Kapelu ili Velebit.

zala uza Uskoke materijalna korist. Rekosmo, kako su Uskoci donosili iz turskih krajeva bogati plijen. Ono što su plijenom stekli, to su prodavali za jeftine pare pa su Riječani mnogo pazarili s Uskocima te kupovali ono, što je dolazilo iz turskih strana. A koje čudo, kad su tako radile i crkvene osobe. To živo osuđuje god 1596. gradački nuncij Graziani pa piše »persone ecclesiastiche, preti e frati che fanno commercio ed inteligenza con quei latroni shelarati siano severamente castigati«. Spominje nadalje, kako su u Trstu sudili na smrt one, koji su s Uskocima pazarili pa dodaje, da uskočke stvari »in lochi piu vicini a Fiume e Segna si vendono a vile prezzo«. (Monum. Uscoc). Kako vidimo nijesu svećenici mnogo marili za moralne principe, prema kojima nije slobodno kupiti niti primiti ono, što je tuđe. Što više, nije za to hajao ni nadvojvoda Ferdinand, pa čitamo, kako mu Uskoci davaju skupocjeni dar, što ga negdje u Bosni ukradoše. Bila je to turska sablja vrijedna 20 hilj. talira, uz to dragocijena oprema za konja. U sablji bilo je 600 dragulja (pietre) i to 4 dijamanta, ostalo pak rubini i smaragdi. Nadvojvoda, piše savremenik, bio je vrlo ushićen sa toga dara. (Monum. Uscoc.)

Prijateljski odnosi med Riječanima i Uskocima nijesu dugo trajali. Venecija nije mogla gledati, kako Riječani s gusarima prijateljuju, kako ih pomažu i štite. Prilike se pogoršale pogotovu tada, kad su Uskoci stali pljačkati po Rijeci i okolici. I doista čitamo, kako Rijeka naručuje u Gracu lanac, kojim zatvara ušće Rječine te se gusari neće moći više zadržavati u staroj riječkoj luci. Venecija je pak došla poradi Uskoka u sukob i s carskom vlasti. Austriji je pripadao oveći dio istarske obale, zatim naše Primorje. Amo su također zalazili Uskoci na svojim hitrim lađicama te ovuda plijenili i robili. Carska vlast nije bila u stanju da Uskoke sputa te da osigura mir na moru, koje je njoj pripadalo. To je trebala republika, koja je s našim obalnim mjestima mnogo pazarila. Tako postaše Uskoci pravi kamen smutnje na Jadranskom moru, a pogotovu kod nas na sjevernom Jadranu.

God. 1593. dolaze pred Rijeku mletačke lađe, a vojnici se mletački iskrcaše na sušačkom tlu. Rijeka i sav naš kraj bili su tom prilikom tako opljačkani te se riječko gradsko vijeće jada, da tolika divljaštva ne bi počinili ni Turci, kolika su počinili vojnici republike (nec Turcae pejus facere possent). Rekosmo, kako su Novljani te okolišna mjesta pomagali Uskocima i s njima voje-

vali. To je znala Venecija pa se je ljuto osvetila Novome. God. 1597. dolaze u Novi mletačke galije te iskrcavaju vojsku, koja oplijeni novljanski kraj. Da bude nevolja veća, došla je iste godine u Primorje turska vojska, u kojoj je bilo oko 800 vojnika. Ta se raspršila širom Primorja te sav kraj poharala i opljačkala. Savremenik piše, da su nas kod te prilike spasli Uskoci, koji poletješe za Turcima, stigoše ih negdje na Grobinštini te raspršiše. Opet dolaze mletačke galije pred Rijeku god. 1599. te je bombardovaše, a iste godine iskrcaše oko 500 vojnika, koji nam oplijeniše kraj. Ističe se, da su kod te zgode veliku štetu pretrpjeli mlinovi. Narod je trpio dosta i previše, pa ga posjećuje iste godine i opet jedan bič Božji, naime kuga. Dolaze Mlečani na Rijeku i treći put s 20 ratnih lađa i 4 galije. Riječani su očekivali taj pohod pa se spremili na obranu i pojačali posadu. Došlo im u pomoć 80 Uskoka te stanoviti broj kršnih momaka iz Bakra, Kastva, Trsata i Grobnika. Vojnici s. Marka pokušali su, da se iskrcaju, no im se branitelji Rijeke opriješe tolikom žestinom, te su morali nakon borbe, koja je trajala 4 sata, uzmaknuti na lađe. Koji mjesec kasnije eto opet Mlečana. Na sreću poslali su Rijeci u pomoć kranjski staleži oko 80 vojnika, pa je ta smiona četa zajedno s riječkom posadom opet suzbila napadača. Galije su bacile na Rijeku nekoliko topovskih metaka, a zatim otputovale put Bakra, koji također obasuše nekolikim mecima iz svojih lumbardi.

God 1601. spominje se u našem kraju jedna uskočka banda. O njoj izvješćuje senjski biskup De Dominis krčkome provizoru Filipu Paskvaligu. Veli, da imade u okolini Bakra banda Uskoka, u kojoj je oko 50 glava pa da se je bojati, da će ta navaliti na Istru. Savjetuje provizoru, neka se tamo pojačaju straže »e se questi aviassero in quelle parti, siano tagliati in pezzi«. Neka se, veli dalje biskup, pripazi, da se ne bi ovi pridružili Turcima, jer bi to bila za naš kraj velika pogibao. Ta je banda jamačno počinila teških zločina kod nas te na teritoriju republike u Istri, jer provizor traži od kapetana Cicolinia, neka mu se predadu zločinci. Na taj zahtjev odgovara kapetan, da će on zlikovce dati vješati u Bakru, jer su počinili nečuveni zločin (atroce delitto non più udito in queste parti) pa neka to bude drugima ozbiljna opomena (siano condannati a perpetuo esempio e terror de altri). Htjeli su sputati ekcese Uskoka najtežim kaznama, no je to slabo uspijevalo. Tako izvještuje Lenković, da je dao objesiti 8 Uskoka, a na Rijeci

da je podigao vješala te time tako uplašio Uskoke, da se ne će usuditi unaprijed navaljivati(ho fatto drizzare a Fiume le forche con tanto terrore di quella gente, che non saranno incursioni marittime). (Monum. Uscoe).

U početku 17. vijeka učestaše navale Mlečana na naš kraj te na Rijeku. Spominju se njihovi pohodi god. 1606.,1612., 1613. i 1614. Tokom tih godina više puta bila je Rijeka kao i neka naša primorska mjesta bombardovana i blokirana. To je imala biti osveta carskoj vlasti, koja nije u stanju učiniti red na moru te ukrotiti Uskoke. Rijeka je proživjela doista teške dane pa žali grad i tršćanski biskup Berti, koji piše godine 1607. »poveri Fiumani contro li quali li Veneziani si sono vindicati con destruzione di molti, non potendosi vindicare contro gli Uscocchi».

Tešku i krvavu je osvetu osjetio Novi od strane Mlečana za to, što je pomagao Uskocima i što im je pružao zaštitu. Da to spriječi, radio je pristaša Venecije senjski biskup Dominis na tome, da car uzme Zrinskima Novi i Vinodol pa da im negdje drugdje dade posjeda. On je bio uvjerenja, da Zrinski nijesu kadri ili da nijesu voljni učiniti u Vinodolu reda. To predlaže Dominis već godine 1601. pa zove Novi »nido dei ladri«. Kad bi se učinila, piše on, ta izmjena, tad ne bi imali gusari zaklona: »i ribelli e disobedienti non avrebbero dove ricoverarsi«. Taj prijedlog nije bio uvažen. Novi je gusare štitio, pa ga je stigla kazna god. 1615. Bio je opljačkan i razvaljen a mnogo njegovih stanovnika bilo sasječeno. O tom tragičnom događaju ovako izvještuje papin nuncij Paravicino: »Mletačke galije doploviše pred Novi, grad Nikole Frankopana, koji je prije toga bio pod vlasti carskog kapetana. Iskrcaše 3 hiljade vojnika te stadoše bombardirati grad. Čitava 4 sata trajalo je bombardovanje. Tad iskrcaše vojsku, koja grad divljački oplijeni te uništi solane. Pučanstvo, da spasi život, pobježe u crkvu, no je soldateska i onamo provalila te bez samilosti stala sjeći nezaštićenu svjetinu«. O tom žalosnom slučaju piše kapetan bribirski Budački: »Mlečani zauzeše Novi, spališe kašteo, uništiše i opljačkaše grad a poklaše mnogo ljudi«. Imade o tom zabilješka u vatikanskoj biblioteci, gdje se spominje, kako se taj krvavi pohod dogodio onda, kad je carska vojska bila zaposlena kod Otočca u bojevima s Turcima. Za tim se veli: »Bacali su djecu u oganj, poklali svećenstvo, oplijenili crkve, obesćastili svete slike«. Bez sumnje ima u bilješci dosta pretjeravanja. Zanimljivo je, što piše francuski poslanik: »Mle-

čani razvališe kašteo, ubiše 40 osoba, a mjesto posve opljačkaše Car je bio silno ogorčen, kad je saznao za taj (piše poslanik) barbarluk pa nije htio primiti mletačkog poslanika, kad je došao k njemu, da ispriča postupak mletačke vojske. Dapače se car izjavio, da će se osvetiti Veneciji za taj vandalski čin (a ferma resolution de se venger)«. Neka je osveta naskoro uslijedila, jer Uskoci i Vinodolci, koje predvodi vice general Nikola Frankopan provaljuju na mletački teritorij u Istri te tamo plijene i harače sve do Monfalkona. Svakako je taj pothvat osupnuo Veneciju, koja je smatrala Nikolu odveć slabim, a da bi se na taj korak odlučio. Gradački nuncij Erazmo Paravicini pisao je papinom tajniku Scipionu Borghesu, da je Nikola čovjek slab, bez energije te da nije kadar da u Senju stvori red »essendo di natura troppo mite, inabile di governar quella gente«.

Spremao se i Bakru crni petak no ga spasoše smioni branitelji. Doplovila u bakarski zaton mletačka flota od 9 galija te bacila na grad do 150 topovskih hitaca. Nakon toga stali se Mlečani iskrcavati no ih suzbi bakarska posada, u kojoj je bilo vojnika svih susjednih mjesta. Nije bilo druge, nego dati se u bijeg. Prije uzmaka zapališe Mlečani zalihe drva, što su se nalazile u bakarskoj luci, ne znajući, da je no drvo vlasnost nekih mletačkih trgovačkih tvrtki. Savremenik nam priča, kako su Bakrani dobacivali Mlečanima kod uzmaka razne porugljive i pogrdne riječi, koje ne možemo staviti amo na papir. Za poraz Mlečana imala je Bakrane stići odmazda god. 1616. Doplovila u zaton flota od 2 galije i 36 lađa. Iskrcalo se 2.000 vojnika, koji su ušančiše negdje u blizini grada. Grad nije bio nespreman na taj pohod. Dobio je pomoć od više susjednih primorskih gradova, navalio na Mlečane i pobijedio. Neprijatelj ukrcao se na lađe i galije i odmaglio morem nekuda prema jugu.

Mletačku navalu na Bakar opjevala je narodna pjesma, nikla sigurno u Bakru ili njegovoj blizini. Evo iz nje par stihova:

Subota večer je Device Marije
Pred Bakar dojedre dve bele galije,
Va njih dojedri general Korso mlad,
Komu se zahoće prebeli Bakar grad.
Ime mu je sluge po imenu Petar
Na boj je pripravan kao hladan vetar

Prva lumbarda, ka j' s galije udrila
Slavnom Bakru gradu nij' niš učinila,
A prva lumbarda, ka j' z Bakra udrila
Debeli galiji kus bande odbila...

Nadalje veli pjesma, kako je mletačkog admirala ubio neki bakarski starkelja pa završava o admiralu:

Ne bijaše ljudi, ki bi ga nosili
Leh su ga Bakrani na kolac nabili.
Bakrani junaci, kak' se oni bore.

Imade i druga narodna pjesma, koja je ovjekovječila borbu starih Bakrana.

Večernjica zvoni
Divice Marije
Pod Bakar pristaju
Armane galije,
I va njih je Pere
Silni gospodine.
Njega zagledaju
Bakarkinje mlade
Gorko se plakahu:
»Ča li si nam prišal
Silun blago vzeti
I mladih divojak
Sobun otpeljati?«
»Nisan van ja prišal
Silun blago vzeti,
Ni mladih divojak
Sobun otpeljati.
Prišli su nan listi
U Krfu stojeći,
Za stolon sideći,
Da Bakar bili grad
Živin ognjen žgati
Sih popi i fratar
Bandan prikovati
A starih bab i ded
Pod mač obraćati
A drobnu dičicu

Pod bande metati
A mladih junacih
Za vesla stavljati
A mladih divojak
Sobun otpeljati.«
»Pere gospodine
Mi ćemo ti dati
Štogod ti je drago«.
Puknula lumbarda
Spod Omišlja grada
Ona je hitila
Šesdeset dimnjaka i t. d.

U doba mletačkih pohoda nijesu nit Uskoci mirovali te su često posjećivali naš kraj i Istru. Jamačno nijesu štedili nit Trsata, naročito u dane hodočašća. U tome nas uvjerava pismo papinog tajnika Scipiona Borghese, kojim dopušta, da mogu Riječanke u slučaju uskočkih pohoda na Trsatu u dane hodočašća potražiti utočiste unutra franjevačke klauzure »per assicurarsi della ingiurie degli Uscocchi«. Koliko su pak zadavali straha stanovnicima onih krajeva, kamo su se zalijetavali radi pljačke, svjedoči nam pismo biskupa Furlanije i Akvileje, koji nalažu, neka se 4 puta kroz godinu održi »klečanje«, da bi onaj kraj Bog izbavio od Uskoka i da bi čim prije došlo do mira — »pregare divino ajuto per pace e quiete«. Rijeka je imala prilike Uskoke više puta gledati kao nemile goste, pa je grad. vijeće stvorilo zaključak: kad se oni približuju, sva se gradska vrata moraju zatvoriti, a kad grad. zvono pozvoni, svi moraju pod oružje. Na gradskim kulama mora da uvijeke bude straža noć i dan.

Koliko su gorčine i jada imali Riječani u doba uskočkih i mletačkih pohoda, svjedoči pismo, što ga grad šalje caru a u kome se jada, kako sa zarobljenim Riječanima Mlečani okrutno postupaju pa ih poput teških zlikovaca sude na galije »condannati alli remi delle galere«. Venecija je također trpila veliku materijalnu štetu, a s njom zajedno njezini gradovi i luke na Jadranskom moru. Savremenik piše, da je republika god. 1614. trebala u tim vojnama 80 oružanih lađa, a 3 hiljade vojnika te da su je uskočke vojne koštale 20 hiljada škuda na mjesec pa bolno dodaje: »e non si vede, che avrà frutto, che vorrà«. Madridskim mirom moradoše Uskoci iseliti iz Primorja pa se tako povrati dugo željkovani mir (1617.).

S godinom 1701. započe rat za nasljedstvo u Španjolskoj, koje su za sebe tražile Francuska i Austrija. Austrijskog cara pomagala je Engleska, protivnica Francuske. Jedna epizoda iz tog vremena odigrala se kod nas. Doplovila u Kvarner francuska mornarica pod komandantom Klaudijem Forbinom. Bilo je to 11. rujna 1702. Admiral bio je nakan iskrcati na obalu čete, no su ga spriječili topovi s riječkih utvrda. Pošlo mu ipak za rukom te se iskrcao na Sušaku pa utaborio na Trsatu u nakani, da s te strane počne opsadu Rijeke. Međutim ga s našeg teritorija otjera kapetan Oktavij Terzi. Bio je primoran ukrcati se na lađe i povući se na morsku pučinu. Prije odlaska nagradio je grad s nekoliko topovskih metaka, od kojih jedan udari u pročelje crkve s. Vida (Tomšić: storia di Fiume). Da Bogu zahvale, što su se oslobodili Francuza, odlučiše Riječani, da će na dan tog događaja svake godine održati ophod iz hrama s. Vida. Ujedno bi zaključeno, neka se dade izraditi slika grada s kaštelom, nad kojim stoji u oblacima njegov zaštitnik s. Vid. Ta se slika ima postaviti u crkvu dozvolom puljskog biskupa, kome je u ono doba pripadala Rijeka — ad perpetuam rei memoriam.[1])

2.

Dugo je vremena nakon ove neznatne epizode naš kraj uživao mir, iz kojega ga trgoše dugotrajni i teški Napoleonovi ratovi. Kako je poznato, bacili su oni u ratni vrtlog najveći dio Europe. Bilo je to pri koncu 18. vijeka. Car austrijski Franjo I. navijestio bijaše Francuzima rat pa su oni provalili g. 1796. u Lombardiju i Pijemont, koji je tad pripadao caru. Francuzi poraziše Austrijance kod Lodia, zauzeše Milan i Trst i tako dopriješe do Jadranskog mora. Rijeka je dobro znala, da je sada ona na udaru. Očekivala je spas od Engleza, koji bi imali doći morem. Međutim Engleza nema, a Francuzi nastaviše put kroz Istru prema Rijeci. U gradu nastaju dani strepnje. Sva se nada postavila u vojsku, koja je očekivala francuske čete u blizini Lipe i Klane. U toj su vojsci bili Nijemci (copiae Darmstadtenses), uz njih Hrvati te pučki ustaše

[1]) Dolazak Francuza na Rijeku prouzročio je u gradu paničan strah. Redovnice s. Benedikta, koje su dužne vršiti strogu klauzuru, napustiše samostan te pobjegoše na Grobnik. Pošto je Rijeka pripadala puljskom biskupu a Grobnik senjsko-modruškomu, biskup je senjski Brajković prekorio redovnice, što su pobjegle na teritorij njegove dijeceze bez njegove izričite privole. Kaluđerice se izvinjavaju »domandiano il perdono, il che non diffidiamo d' ottenere e chiediamo umilmente di prenderci per sue serve e figlie indegne. (1702.)

iz Kastva, Lovrana i Volovskoga. Pozvali su onamo i Riječane, Tršćane, Dražane i Kostrenjane, no se ovi ne odazvaše pozivu. Savremenik ih izvinjava time, što nijesu imali materijalnih sredstava ni valjanih vođa. Dodaje uz to, da je među njima bio veći broj takovih, koji su se oduševljavali za načela francuske revolucije pa nijesu zato htjeli, da se protiv Francuza bore. U tom smislu se agitovalo po našem kraju kod onih, koji su bili voljni pograbiti oružje. I doista naši ljudi neidu pod ovružje, već ostaju uz kućno ognjište (disuasi et deteritti a Jacobitis et hominibus Gallicanisatis). Jedan riječki historik hvali Bakrane, koji su bili časna iznimka te oružjem pomogli carskoj vojsci. A to je bilo Bakranima u toliko lakše, jer nijesu bili novajlije u baratanju s oružjem. Oko 200 naime Bakrana služilo je u carskoj mornarici u bojevima godine 1788.—1791. Nije poznato, da li je među francuskom i austrijskom vojskom kod Klane došlo do sudara ili se carska vojska povukla, vidjevši da su Francuzi premoćni. Pri svršetku marta spominju se na Rijeci hrvatske i njemačke čete, vjerojatno one, što su bile utaborene u okolici Klane.

Grad je bio otvoren tuđincu pa je građanstvo stalo na vrat na nos ostaljati Rijeku. Imućniji građani, piše savremenik, bježe u Senj, Karlovac, Zagreb i Bjelovar, a manje imućni na otoke. Rijeka se sprema na obranu. Već za Josipa II., u doba rata protiv Turaka, dobi grad četiri baterije, koje postaviše na ušće Rječine, tik pravoslavne crkve, uza samostan kapucina te na mjestu, gdje se sada gradski vrt. Riječkim je trupama komandovao general Pitoni. Taj je bio voljan oprijeti se Francuzima, no su na njega navalili građani, moleći ga, neka toga ne čini, jer će im inače grad biti spaljen i razvaljen. Pisac anala kazuje, da je general uvažio želje Riječana te naložio vojsci, (Nijemcima) povlačenje preko Rječine. Jamačno je to naredio ne za volju građana, već na nalog s višeg mjesta. I doista se njemačke čete povukoše preko mosta pa dalje Karlovačkom cestom u Dragu, Škrljevo i Krasicu. Iz Rijeke poniješe sobom municiju, živež, arkiv i blagajnu grada. Te Švabe opisuje pisac memoara kao ljude lijepe vanjštine, lijepo odevene, vrlo nježne a inače loše ratnike, stvorene, da stupaju i paradiraju (molles, effeminati, pro parada, non pro bello, parvi statura). Ti mekušci i slabići, a rđavi vojnici bili su ipak odvažni, kad su se plijenile kuće i skladišta naših kmetova te kao pljačkaši ostavili kod nas rđave uspomene.

Iza odlaska Nijemaca ostaše na Rijeci Hrvati pa se i oni spremaju na uzmak. Komanduje im kapetan Ježić. U tim su četama bili naši hrabri Graničari njih 400 na broju, koje kronista krsti »šarfšiceri«. Povukoše se dakle amo na našu stranu te se utaboriše na franjevačkoj Brajdi, na današnjem Sušaku. Ta je sušačka vojska uskoro pojačana s jednom satnijom, što je dovede satnik Lukešić. Novi došljaci nastaniše se na Sušaku u kućama nekog Wertportnera. Došlo nešto vojske i na Trsat, pa njome komanduju Riječani kap. Vinko Benzoni i kap. Josip Pisanello. Posebno spominju u tim četama časnika »oberlaitnarius«, kome je 66 godina te barjaktara i harambašu imenom Mamula, koji ima 63 godine. Našim se precima činilo čudnovato, kako ljudi u odmakloj dobi vojuju pod carskim barjacima.

Tolika množina vojnika sabrana s brda i dolina, sastavljena od raznih elemenata, dala se na pljačku i otimanje. Sušački stanovnici Filip Pregel, direktor konoparije obitelji Orlando te vlasnik tvornice opeka Josip Pelizzi iznose teške optužbe protiv pljačkaša. I napuljski konzul tuži se na Hrvate radi pljačke. Valjda su bili oštećeni podanici napuljske države pa za to konzul reaguje. Glavni podstrekači na ta nedjela, veli konzul, bili su Dražani, Trsaćani i Bakrani (voglio creder, che questi eccessi non sarebbero fatti dai croati, se non sarebbero stati eccitati dai Drasani, Tersachiani e Buccarani). Kao najrevnije podstrekače spominje konzul draškog študenta Kopajtića te trgovca Ivana Bačića. Ta je pljačka zauzela tako široke dimenzije te je Rijeka podijelila građanima oružje, da se brane protiv otimača (ut majora damna, et violentiae Croatorum praepediantur).

U doba tih ratova zavladao je u nas glad. Pučanstvo traži pomoć od bakarskog municipija, ka kome smo tad pripadali pa iz Bakra šalju 50 mjera pšenice te suca Tijanića, da dijeli živež. U mjestu nije bilo krušne peći, pa čestiti gvardijan O. Vilibald Gušić dozvoli, da se u samostanu peče kruh za mještane. Bila su to iđava vremena, kad je zalogaj hljeba značio pravu blagodat. No je u to vrijeme i vojnik gladovao. Čitava 3 dana nijesu, veli gvardijan, vojnici okusili kruha pa je glavar samostana s manastirskim zalihama nahranio vojsku, a mnogo vojnika nastanio u samostanu. Ti mu međutim nijesu vratili milo za drago, jer su uništili franjevački mlin na Lučici, sjekli stabla uza stepenice te poharali vinograd i vrt na Brajdi. Toj sječi učini kraj nadporučnik

Malić, koji oglasi vojnicima, da će onaj, koji počini u mjestu štetu, dobiti 25 batina.

Spomenusmo, kako su hrvatske i njemačke čete ostavile Rijeku. Sad je bio Francuzima put prema gradu otvoren. Grad je znao, što ga čeka pa voli mirnu predaju. Šalje 4. travnja komandantu francuskih četa izaslanike, koji predlažu predaju, obećavaju posluh i odanost novoj vladi i mole za grad zaštitu. U tome su povjerenstvu riječka gospoda patriciji Fortunat Barčić i Franjo Terzy, trgovci Petar Naff i Pavao Skarpa, građani Nikolić, Josip Emili i Anton Vajs, konačno kanonici Spingarelli i Monaldi. Jamačno je francuski komandant izaslanike lijepo primio te obećao, da će se željama grada udovoljiti. Idući dan ulaze Francuzi, najprije četiri francuska konjanika te opunomoćenik komandanta. Na Rijeci se znalo za njihov dolazak, pa ih je primio u ime grada Vjekoslav Pasetti, uza nj veća grupa Riječana. Dolazi i vojska s potpukovnikom Dagobertom, a sa sobom vuče tek jedan top (tormentum parvum), znajući, da na Rijeci ne će biti otpora. Dio vojske ušančio se na Fiumari. Naše hrvatske čete sa Sušaka otvoriše paljbu. Nijesu naravno ni Francuzi mirovali. U tom puškaranju bijahu ranjena tri Francuza, a dva Hrvata. Mir bi uspostavljen, kad se na mostu pokazao francuski konjanik noseći bijeli barjak. Učinjeno bi primirje. Vojska, koja bi htjela navaliti, mora 6 sati prije napada otkazati primirje. Isti dan zahvati i opet strah i strepnja naš kraj. Pred nama pokazala se francuska flota, u kojoj je bilo preko 50 lađa. Držalo se kao sigurno, da će mornarica bombardovati Rijeku i naše mjesto, ali se to nije desilo. Ta je flota naime prevozila iz Trsta arkiv i blagajnu na sigurnije mjesto pa je isti dan iščezla iz Kvarnera.

Onih dana zbilje i straha, bilo je i šale i zabave. Kapetan Ježić htio je pozabaviti naš puk i vojsku pa je naručio gajdaša (hujatem musicam miszasz), da duvanjem u instrumenat zabavi naš svijet. Postavio se taj pred sušački most te stao živo duvati, da se pozabave »milites et rustici«. Započeo ples pa se s našim vojnicima uhvatile u kolo kćeri Evine sa Sušaka, Trsata i Drage. Naši susjedi sa Rijeke zavidnim su okom (admirabundi) promatrali tu pučku veselicu. No je našima ta nevina zabavica skoro prisjela. Pučanstvo opazi na Kalvariji top, koji onamo dovukoše Francuzi i naperiše protiv Sušaka. Svijet je počeo strepiti. Da se svjetina smiri, naloži komandant potporučniku (lieutenantius) Stipčiću,

neka izvidi, što se na Rijeci zbiva te odmah izvijesti. Žurno se Stipčić popeo na Trsat te stao sa franjevačkog vrta promatrati taj uzbudljiv prizor (an Galli aliquod tormentum in monte Calvariae habeant). Njegov je izvještaj bio posve umirujući. Nije ono, izvještava Stipčić, top no neka naprava učinjena od bubnja i hrpa slame (ex timpano et stramine), što ima formu topa. Htjeli se Francezi našaliti pa im je šala uspjela. Nakon Stipčićeva izvida umirila se svjetina te nastavila nevinom igrom.

Francuzi nijesu prešli sušački most. Dne 9. aprila obavještavaju našeg komandanta, da prestaje primirje. Kod nas zavlada strah. Međutim se Francuzi ne krenuše, a i naši ostaše na svojem mjestu. Komandant naših četa žurno traži pojačanja. Poslaše mu iz Kraljevice više pomorskih jedinica (corvetae, canonierae, filugae) pa se ta flota usidrila tik stare Brajde. Iskrcala je jedan veći top (tormentum magnum) i četiri omanja pa topove uperila prema Rijeci, da pali, ako se Francuzi maknu. No dogodi se posve drugo. Stadoše se Francuzi oprezno (cum solita astutia et directrice prudentia) povlačiti, znajući da nemaju dovoljno vojne sile, da nastave operacije. Naša je vojska krenula za njima no sporo i oprezno pa joj se ruga svremenik, da je kod toga pokazala previše bojazljivosti, a vjerovala kojekavim došaptavanjima. Te je čete predvodio časnik Stipčić, koji zarobi 86 Francuza, od tih tri časnika. Zarobljenici bijaše poslani u Bakar. Stipčića su kasnije Riječani grdno oklevetali te mu jedva uspjelo, da se opravda. Francuzi su na Rijeci opljjenili solane, a sol prodavali uz nisku cijenu. Grad je morao Francuze uzdržavati te im davati kruh, meso, vino i sijeno. Dao im je 500 para cipela pa su kod povlačenja ponijeli sa sobom 100 pari, a drugo ostavili. Savremenik priča, da su bili osobiti štovatelji slabijeg spola — noctu domos carnalitatis causa aggredientes.

Nakon pomenute vojne ekspedicije naš se kraj smirio te Francuze zaboravio. Međutim nas i opet posjećuju god. 1805. U to doba Rijeka nema zakonite glave (kapetana odn. guvernera). Državna je blagajna bila nekuda odnesena izvan grada, vojne posade uopće nije bilo, a municija i topovi bili su otposlani u Senj i Dalmaciju. U to dakle vrijeme eto nam Francuza pod komandom divizijskog generala Serasa. U diviziji spominje se 13. linijski puk te legija crnaca (nègres en francais ou »nero« italiano). Sigurno su to bile francuske kolonijalne čete. Prije te vojske dolazi kao predstraža

četa francuskih konjanika s časnikom, ide ravno prema grad. magistratu, gdje je prijateljski primaju gradski suci. Francuzi traže, neka im se dade sijena, zobi te 7 tisuća forinata. Naravno, da se Francuzima odmah udovoljilo. Riječani su »ad captandam benevolentiam« vojnike ugostili u nekoj gostionici »apud Jacobum Fietti, vulgo Moro«. Vojska treba para pa su Francuzi opljačkali blagajnu pošte, tamo uzeli 117 for., za tim kasu gradskog mitničara. Kao takav fungirao je Ksaver Franjul. On se opro i nije htio dati novac. Baciše ga u aps. Bilo je na Rijeci više trgovaca vinom, pa su vojnici i njih orobili i oteli im 450 for. Savremenik spominje, kako su građani sa ovog pohoda strepili a mnogi se radovali dolasku Francuza — in adventu Gallorum nonullorum Fluminensium facies jubilabant, plurimorum pallebant. Simpatizeri Francuza bili su ljudi liberalnih načela, što ih je propagirala francuska revolucija. Vojska se francuska nakon kraćeg boravka na Rijeci opet povukla u Istru. Prije odlaska nametnuše Francuzi Kastvu ratnu kontribuciju od 1000 for., a Bakru i Rijeci od 200 hiljada.

Ratna vremena se nastavljaju pa je trebalo i opet očekivati Francuze. Riječki magistrat obraća se na vojne vlasti i traži hitnu pomoć. I doista dolazi amo oko 3 hiljada vojnika ličke i otočke regimente, koji okupiraše Rijeku, Grobinštinu i naš kraj. Ta vojska, pojačana našim pučkim ustašama, navali na Francuze kod s. Mateja, no bi potučena. Pogibe tom prilikom kapetan naših vojnika Došen, kojega sahraniše na Rijeci. Rastepene čete bježe preko Rječine prema Dragi i Škrljevu, a Francuzi ih progone. Pređoše most te koraknuše u naš kraj. U tim bojevima pogiboše tri naša krajišnika, koji bijahu pokopani tik kapele s. Lovre na Sušaku. Vele, ako se može vjerovati, da su Francuzi imali 25 poginulih a do 400 ranjenika. Posebno se među francuskim vojnicima ističu »Etiopljani« (Aethiopes) a to su bili afrički vojnici, koje prije spomenusmo.

Pošto je naša vojska uzmakla, mogli su Francuzi mirno naprijed pa su se popeli na Trsat, gdje ih lijepo primaju župnik Fabijan Sablić te mjesni glavar i sudac Jakov Matković. Naši boljari uzeše pod svoj krov časnike, a naši kmetovi rado iskazaše gostoprimstvo vojnicima. Koliko je u nas bilo francuskih vojnika, ne znamo, tek znamo, da ih je u srezu bilo oko 1000. Mjesni župnik dade konak komandantu Gian Vincentu Autre, a sudac Matković te bivši paulin Akvinas Tijan ukonačiše po jednog oficira. Fra-

njevci strpaše pod svoj krov četvoricu, a preostale preuzeše imućniji kmetovi iz Miševa Sela Đoričić, Šekulja i Fertportner. Ovaj je, čini se, imao tamo zaselak. Momčad je djelomice stanovala u čardacima nedaleko samostanskog vrta. Trebalo je misliti na opskrbu vojske, pa se za to trsio glavar mjesta Matković te za vojsku nabavljao kruh, meso i vino.

Vojnik republike, koji se čitav niz godina povlači po ratištima, postao je, razularen i nedisciplinovan. Nije dakle čudo, što se naši na njega tuže, jer ne poštuje tuđeg vlasništva. Sjeklo se nemilice naše šume i gajeve, skidalo sa kuća vrata i prozore i time ložilo vatru. Mnogo je stradala perad pa veli očevidac: »Galli bellum indixerunt gallinis et aliis alatilibus«. Posjedniku s. Ane Zandonatiu provališe u staju i ukradoše par volova. Počiniše nasilje nekoj ženi — mulieri ab Aethiopis vis fuit illata. U ostalom sve su to pojave ratnih vremena. Iste godine bi učinjen požunski mir, pa nas Francuzi ostaviše. (1805.)

Bečkim mirom g. 1809. došlo je naše Primorje pod vlast Francuza te ostalo pod njima do 1813. O vladanju Francuza kod nas opširnije u mojoj pov. Sušaka. G. 1813. zapala je zvijezda Napoleonova pa nastaju nova vremena. Pred Rijeku dolazi engleska flota, koja se bori protiv Napoleona (2. srpnja). Pozva grad, neka šalje delegate, da pregovaraju o predaji. Grad ne odgovara, a brodovi iskrcavaju momčad. Iskrcalo se oko 600 Engleza, po drugima 1000. Na Rijeci je bila posada hrvatskih vojnika na broju 250 do 300. Slabo se oprla. Izgubila 2 mrtva i nešto ranjenih pa se povukla Karolinskom cestom sve do Fužine. Tada počne bombardovanje grada, za koje veli savremenik »fù terribile; la mitraglia cadeva in tutte le vie«. Meci topova padali su na Trsat, jer su Englezi držali, da se riječka posada ovamo povukla. Od hitaca najvećma je nastradala kapucinska crkva i manastir, koji je tad ležao izvan grada.

Pisac kronike napominje štete, koje su nam kod te prilike nanijeli Englezi. Otvorili su na Rijeci solane i opljačkali ih, nešto podijelili mještanima, veći dio odnijeli. Skladišta kolonijalne robe posve su razgrabili. Mnoge su lađe uzeli i odvukli u Dalmaciju, a na Fiumari spalili oko 25 trabakula i bracera. Teško je bilo obuzdati razularene vojnike. Komandant engleskih četa zabranio je, da se njegovim vojnicima davaju ili prodavaju opojna pića. Neki krčmar talijanske narodnosti bio se ogriješio o tu zabranu pa ga

je komandant kaznio tako, te je morao jedne nedjelje čitav sat stajati na bačvi na jednoj nozi s užetom o vratu. Da steknu simpatije građanstva, prirediše engleski oficiri ples, na koji pozvaše riječke građane. Jedva se tko, veli savremenik, odazvao pozivu, jer se nikome nije račilo plesati u one tmurne dane — defuit apetitus saltandi. Za koji tjedan napuštaju Englezi Rijeku, da se vrate na Maltu. Uz put pohodiše Bakar i Kraljevicu. U Bakru opljačkaše solane i skladišta, a u Kraljevici zaplijeniše lađu kapetana Turkovića te Zmajićev trabakul. Dne 27. kolovoza osvoji naš kraj austrijski carski general Nugent pa nam se vratiše vremena mira.

XXI. RIJEKA I SUŠAK[1])

Povijesni prikaz

1.

Grad Rijeka, u starije doba nazvan Phanas, Tarsatica, Tarsia, Phlawon, St. Veit am Phlaumb, Flumen, danas Fiume, Rijeka, bio je neko vrijeme sa Sušakom, odnosno trsatskom gospoštijom jedno tijelo u etničkom, jezičnom i političkom smislu. Odnos između dva grada često se u prošlosti mijenjao te je bio sad uži sad slabiji. Gradovi se rastaviše najvećma nakon svjetskog rata 1914.—1918. te su oni postali dva politička tijela, posve različita po državnoj pripadnosti te s gledišta etničkog, socijalnog, jezičnog i državnog.[1]) Te raznolikosti se još više ističu doseljivanjem novih elemenata s ove i s one strane Rječine. Naš se čovjek na Rijeci smatrao potpunim strancem, što nije bio prije dva, tri decenija.

Mijenjale se prilike koliko mu drago, Sušak je u koječem upućen na Rijeku (a i Rijeka na Sušak) privredno, društveno i kulturno pa ta okolnost traži od nas, sušačkih građana, da s Riječanima živemo u što boljem skladu i harmoniji.

Najstariji stanovnici našega kraja, kojima se bavi historija, bili su Iliri, pradedovi današnjih Arbanasa ili Šćipetara. Taj je narod u dalekoj starini nastavao balkanski poluotok zajedno s Tračanima, prije Grka, protegavši se širom Podunavlja do julskih Alpa. Kasnije dođoše u naš kraj Kelti, oko god. 400. prije Krista. Keltsko pleme, što se u našem Primorju zadržavalo, zvali su Liburnima pa oni dadoše, kako se veli, ime našoj Tarsatiki ili poznijem Trsatu. Za Keltima dođoše k nama Rimljani (oko god. 50. prije Krista) a kasnije zagospodovaše ovim krajem Grci i Goti. Oko godine 600. poslije Krista doseliše se amo Hrvati te zauzeše naš kraj do rijeke Raše u Istri. Godine 799. eto nam novih osvajača Franaka, koji kod tog pohoda razvališe staru Tarsatiku,

---

[1]) Ova je radnja napisana prije tri godine. Događaji zadnjeg vremena poznati su te ih ne treba ponavljati.

koja se iza toga u povijesti ne spominje puna tri vijeka.[2]) Kad je pako i opet stupila na pozorište svjetske povijesti, tad se više tim imenom ne krsti, kao prije, mjesto s one strane Rječine, na kome se u naše dane prostire Rijeka. Tim imenom zovu odsada mjesto s ove strane Fiumare, naš Trsat, koji katkada nosi ime Tharsia, Tersactum, Cersat. Odsele će ta dva mjesta imati zasebno ime i zasebnu historiju. Ipak se događa i kasnije, te Trsat i Rijaka imaju istog gospodara, iste zakone, istu upravu, pa se to i opet tokom vijekova mijenja, dok ne dođe do onoga, što se desilo godine 1918. naime do potpunog državopravnog razlaza.

Kad se nakon kobne godine 799. ponovno spominje Tarsatika ili ispravnije Trsat, tad se već nalazi u vlasti ugarsko-hrvatskih kraljeva kao što cijela Hrvatska i Dalmacija. Bilo je to u 13. vijeku. U to doba pripada vinodolskoj knežiji ili župi (Valdevino, Vallis Vinaria), koja nam se spominje u 12. vijeku. Tu je kneževinu oko god. 1223. bio poklonio ugarsko-hrvatski kralj Andrija krčkim knezovima, poznijim Frankopanima. Prema ispravi iz god. 1260. bile su granice vinodolske knežije prema zapadu: fluvius et locus Richa, nostra libera aqua Richina, usque ad pontem penes Grohovo.

U to doba, u 13. vijeku, bila je Rijeka pod vlasti puljskih biskupa, koji su tamo vršili ne samo crkvenu nego i političku vlast te bili potpuni suvereni, ne podčinjeni baš nikome. Kad je grad došao pod vlast onih biskupa, nije lako reći. Kobler, pozivajući se na Kandlerovu povijest piše, da je to bilo prije godine 1028., dok drugi historici kazuju, da je te godine car Konrad darovao patrijaru Akvilejskome sav kraj od Soče do Rječine, a taj da ga je nešto kasnije dao (subinfeudovao) biskupu u Poli. Ujedno da mu je dao gospoštije Kastav, Mošćenice i Veprinac. Patrijarška naime stolica u Akvileji uživala je osobiti ugled, papa ju je proglasio prvom u Italiji iza Rima te joj podčinio kao sufragane mnoge biskupe u Istri i Italiji. I car je posebno odlikovao patrijara te mu poklonio

[2]) U 12. vijeku nastalo je djelo, što ga geografi spominju pod naslovom »Libro del rè Rugero« a koje je napisao po nalogu sicilskoga kralja Rugjera arapski georgraf Edrisi ili Idrisi. Taj naučenjak rođen u Ceuti oko godine 1100. proputovao je Španiju, Sjevernu Afriku i Malu Aziju. Spomenuvši akvilejski kraj (paese di Aquilae), koji se proteže do Lovrane (Al.Wranah) spominje mjesta, koja se nalaze istočno od Lovrane. Tu počinje, veli Edrisi, zemlja Hrvata, zvana Dalmacija, a u njoj je prvi grad Bakar (Bukari) udaljen od Lovrane 10 milja. Ne spominje Tarsatike, a to je dokaz, da je ona u 12. vijeku bila u ruševinama. Tamo počinju, veli geograf, hrvatske puste i velike gore. Zanimljivo je, što kazuje, da imade Lovrana brodogradilište i veliku mornaricu.

kao feud veći dio Istre. Pošto je puljski biskup imao suverena prava nad Rijekom te pomenutim trim istarskim gospoštijama, morala mu se kod nastupa službe iskazati posebna počast. Za to je Rijeka novo imenovanome biskupu davala konja, dva bijela psa i sokola, Kastav 80 lakata platna, a Mošćenice 60. Dar Rijeke bit će nam shvatljiv, kad se sjetimo, da su u ono doba biskupi bili visoka svjetska gospoda pa se poput velikaša onih vremena bavili lovom.

Rijeka nije ostala dugo vremena u vlasti puljskih biskupa, jer čitamo, da je ovi davaju (vjerojatno prodavaju) god. 1139. divinskim grofovima. Tako će biskup u Poli imat unaprijed na Rijeci jedino crkvenu jurisdikciju. Time dobi Rijeka nove gospodare, divinske grofove. Pošto pak ovi priznavaju vlast njemačkog cara, došla je i Rijeka pod njegovu suverenost a u sklop istarske marke (marchesato d'Istria).

Divin, Devin (riječ dolazi od »divino«, moguće od diva ili djeva t. j. djevin grad), tal. Duino, njem. Thybein, leži nedaleko Trsta. Vele, da je u njemu boravio besmrtni pjesnik »Divine Comedie« Dante, pa na njega podsjeća neka hridina blizu same utvrde, koju zovu »sasso di Dante«. Tamo je on, kazuju, prvi put čuo urlanje i svižduk naše bure, pa je nju strpao u svoju slavnu pjesan u pjevanje, gdje opisuje muke bludnika. Tamo Dante veli:

> io venni in loco d'ogni luce muto
> che mugghia come fà mar per tempesta
> se da contrarii venti e combattuto.
> La bufera infernal, che mai non resta,
> mena spiriti con la sua rapina
> voltando e percotendo li molesta.[3]

U staro doba, kad vladaju divinski grofovi, spominje se na Rijeci gradski sudac i gradski kapetan Reisberger.

Negdje u početku 14. vijeka dolazi Rijeka s nama u neki bliži odnos, jer su je divinska gospoda dala u zalog krčkim knezovima, koji u nas vladaju. Tad je naš gazda bio knez Bartol. Među velikaškim obiteljima, koje napomenusmo, došlo je u to doba do neke zategnutosti i mržnje, moguće baš poradi grada, jer čitamo, da krčki knezovi Rijeku vraćaju starim gazdama. U pismu se naročito ističe da to čine za to, da se među njima uspostave prijateljski

---

[3]) Došao sam u mjesto, u kome vlada potpuna tama, koje šumi, kao što šumi more, kad ga oprečni vjetrovi biju. Pakleni vihor, koji nikad ne prestaje, baca duhove amo tamo, kreće s njima, udara ih i zlostavlja.

odnosi. Bilo je to god. 1365., kad su krčki knezovi Stjepan i Ivan povratili Rijeku divinskom grofu Hugonu. Neki naši historici predstavljaju stvar drugačije. Prema njima je Rjeka bila dio vinodolske knežije, koju dobiše 1223. god. Frankopani. Nju da je knez Bartol dao u zakup divinskim grofovima, a njegovi sinovi Bartol i Ivan da su im je dali nešto kasnije u faktični posjed. Tako oni tumače riječi stare isprave »quod a divo condam patre nostro Bartholomaeo fuerat obligatum«. Međutim jedva je ovo tumačenje vjerojatno.

U 14. vijeku mijenja Rijeka gospodare. Izumrla je obitelj divinskih knezova nakon smrti grofa Hugolina. Kći ovoga bila je udata za Ramberta Walsee pa je tako Rijeka došla u posjed ove bogate i odlične obitelji. (1399.). Bila je ova porodica podrijetlom iz Švapske a na dvoru uživala osobiti ugled. Gospoda Walsee, ljudi visoke kulture, učinili su za Rijeku vrlo mnogo. Spominju nam se na Rijeci kapetani, koji su u ime njihovo vladali gradom, i to Raisberger, Nikola Aycher, Mate Rayn, Jakov Raunacher i Andrija Foramini. Slovenski povjesničar Valvazor piše, da su divinski knezovi i grofovi Walsee imali grobnice u crkvi s. Jeronima na Rijeci. Tih je tamo nestalo pa na te odlične pokojnike potsjeća napis u crkvi: Monumentum Ill. Dom. Hugonis de Tybein et Raimberti Valse hujus coenebii fundatorum.

Rijeka je, kako viđesmo, promijenila više gospodara, dok nije došla god. 1465. pod Habsburgovce, koji je održaše pod svojim žezlom kroz čitav niz stoljeća, sve onamo do prije četvrt vijeka. Habsburškoj su je kući poklonila gospoda Walsee. Pod novim gospodarima jurnuo je grad žurnim korakom naprijed, razvio se kulturno, privredno i trgovački, poskočio brojem pučanstva. Habsburgovci voljeli su ga i mazili te mu podijelili laskavi epiteton »fidelissima«. Naskoro je i Trsat došao u vlast habsburške kuće. Ratovali su ugar. hrv. kralj Matija Korvin, te austrijski car Fridrik II. pa je car osvojio Trsat. Učiniše mir u Požunu god. 1491., prema kome Trsat ostaje u vlasti Fridrika do njegove smrti, a za tim se vraća ugarsko hrvatskome kralju. God. 1493. obavezao se na to naslijednik Fridrikov Maksimilijan pismom, izdanim u Innsbrucku. Ipak se nakon njegove smrti Trsat ne vraća te ostaje u vlasti cara. Tako eto dođoše Trsat i Rijeka pod novog zajedničkog suverena.

U sklopu nove države imade Rijeka neki osobiti, privilegovani položaj. Ona se smatra kao neko posebno političko tijelo, zasebni municipij, magnifica civitas Fluminensis, terra Fluminis s. Viti.

Gazda je grada car, koji vlada po svome kapetanu, kojega on sam imenuje. Kad kapetan stupa u službu, polaže prisegu u ruke predstavnika gradske uprave, koje zovu »giudici rettori«. Instalira se u crkvi s. Vida. U prisezi obvezuje se, da će biti vjeran caru, a braniti prava i sloboštine grada. Kad je nastala promjena na prijestolju, tad je i opet polagao prisegu u ruke carskog delegata, što ga je car ad hoc menovao.

Inače u ondašnjem austrijskom carstvu nije se dešavalo, da prisege te vrsti polažu predstavnici pojedinih municipija, već isključivo pročelnici pokrajina. Time se isticao posebni položaj Rijeke u sklopu države. Čita se već god. 1527., kako dolaze na Rijeku ljubljanski biskup Ivan i kapetan Juraj Nogarola po nalogu cara, da primu prisegu riječkog municipija[4]), a g. 1725. šalje se na Rijeku glasoviti državopravni akt »pragmatička sankcija«, da je gradsko vijeće prihvati. Nju u ime grada potpisuje kapetan Anton Petazzi i dvojica suca rektora. Zaključak gradskog vijeća gledom na sankciju glasi: perpetuo valituram agnoscimus, accipimus et ejus observationem jurato promittimus.[5]) Taj se znameniti akt slao na prihvat provincijama, a ne gradskim municipijama, te Rijeka čini u tom izuzetak.

Na teritoriju današnje Kranjske i Istre bilo je u srednjem vijeku više feudalnih gospoštija, koje su postepeno priznavale austrijskog cara kao svojeg suverena. Kod toga morale su po svojim predstavnicima polagati prisegu vjernosti, pa se to činilo u Ljubljani, kamo je suveren slao svojeg opunomoćenika. Trst bio je ugrožen od Mlečana pa se i on pridružio 1369. carskoj vlasti i u Ljubljani položio prisegu. Kasnije stali su Turci napadati naše zemlje pa se zalijetavali u Kranjsku, Istru i Štajersku. Raspravljalo se o obrani tih zemalja pa su se ta raspravljanja običajno držala u Ljubljani. Tamo se odlučivalo o rekrutovanju vojske te o doprinosima u ratne svrhe. Pozivala se onamo i Rijeka pa je i ona slala tamo svoje izaslanike. Tako se spominje kao gradski izaslanik 1520. Juraj Dorić, god. 1521. Gašpar Maredić. God. 1541. poziva Rijeku po tom poslu u Ljubljanu senjski kapetan Nikola Jurišić. Time je Rijeka došla u neki zavisni položaj od pokrajinske vlade u Ljubljani, pa je od nje primala

---

[4]) Grad polaže prisegu vjernosti caru 8. svibnja 1597. a vojvodina Kranjska bila je prisegu položila 12. prosinca 1596. God 1631. šalje po istom poslu svoje delegate na Rijeku car Ferdinand II. a g. 1651. Ferdinand IV.; Karlo VI. dolazi sam na Rijeku g. 1728., da prime prisegu grada.

[5]) Priznajemo, da ona (t. j. pragmatička sankcija) imade trajnu vrijednost, primamo je i prisegom se obavezujemo, da ćemo je provoditi.

raznovrsne naredbe. Jedan historik piše, da je Karlo V. 1522. god. grad Rijeku priključio Ljubljani.

Grad je previše cijenio svoju autonomiju te nije volio ostati u tom stanju zavisnosti. U 17. vijeku on se emancipovao. Valvazor, spominjući pojedine dijelove vojvodine Kranjske, Istru, Veprinac, Moršćenice, Kastav i dr. ne spominje Rijeke. Ta se zavisnost ne spominje ni u riječkom statutu, gdje stoji »Fiume situata nella Liburnia«. Drugačije se piše u statutu staroga Kastva, gdje se naročito veli, da se nahodi u »Kranjskoj deželi«. Valvazor veli, da su staleži Kranjske isključili Rijeku iz svojeg saveza, jer da im je zanovijetala. Ona da bi rado natrag, no je oni ne primaju.

Car Karlo V. podijeli svoju carevinu u tri dijela, pa kod te prilike stvori t. zv. nutarnju Austriju (1522.) (Inner Österreich, Inner österreichische Länder). U unutarnju Austriju spada Štajerska, Kranjska, Kras, Istra, Gorica, Trst i Rijeka. Taj dio države dade car na upravu nadvojvodi Karlu. U njegovo će ime voditi upravu gradačka vlada, »reggenza di Graz« pa je tu ujedno vrhovno sudište. Na tom području je nadvojvoda vrhovni komandant vojske.

Kako napomenusmo, u drugoj polovici 15. vijeka priznavaju Rijeka i Trsat istoga gospodara, naime austrijskoga cara. Međutim su ta dva grada dva posve nezavisna politička tijela te imade svaki od njih zasebnu upravu. Uprava trsatske gospoštije slična je onoj na Rijeci. Po istom su kalupu upravljane i druge naše gospoštije u Primorju. Vrhovnu vlast na Trsatu ima kapetan kao predstavnik kralja. Trsat je imao svojeg kapetana tamo negdje do god. 1640., a nakon toga bio je riječki kapetan ujedno kapetanom Trsata. I u tom slučaju bila je administracija gradova odjeljena. Katkada je kapetan Rijeke bio ne samo kapetan Trsata već i Bakra, Vinodola ili Kastva. Kad je osnovana tršćanska intendanca (1754.—1776.) tad je prestala šarža kapetana, pa je na čelu uprave civilni kapetan sa sijelom u Trstu, a njegov zamjenik je na Rijeci, kojega zovu cesareo representante — carski predstavnik. Njemu je podčinjen Trsat, Bakar, Rijeka i naše Primorje. Takovi su zvaničnici bili Petar Feliks Denaro i Ivan Feliks Gerliczy. I tako se sastasmo opet s našim susjedom preko Rječine pod vlasti tršćanske intendance.

Što se vojnih poslova tiče, reći nam je, da je naš kraj, a s njime Rijeka pripadala senjskoj vojnoj kapetaniji, koja je imala tešku dužnost, da Primorje brani protiv Turaka. O Trsatu piše se god. 1653. »Schloss Tersat Ihrer Majestät angehörig, Lenkovitzer In-

habung. Lenković je bio tada senjski kapetan. Ta pripadnost Rijeke senjskom vojnom zapovjedniku bila je valjda razlogom, da su hrvatske vlasti Rijeku svojatale za sebe pa se u ispravi iz god. 1553. spominje Rijeka pod naslovom »luogo di Croazia«. U nekome spisu iz god. 1578. spominju se gradovi, koji pripadaju Hrvatskoj pa se tamo izrično spominje Slunj, Ogulin, Senj, Rijeka i t. d.

2.

Carica Marija Terezija živo je pregnula, da materijalno unaprijedi naše Primorje. To je započeo njezin otac, a ona nastavila. Osnovala je god. 1754. u Beču oblast, pod imenom dvorskog trgovačkog vijeća (Kofkommerzialrath), kome je podčinila primorski kraj od Trsta do Karlobaga. K ovoj dakle oblasti pripadosmo mi zajedno s Rijekom pa se taj dio Primorja smatrao posebnom austrijskom pokrajinom. U Trstu bi osnovano posebno nadleštvo pod imenom glavna komercijalna intendanca (Kommerzialhauptintedanz), podčinjena trgovačkom vijeću u Beču. Intendanza bila je za naše Primorje vrhovna upravna vlast. Na čelu intendanca je predsjednik, »logotenente« ili »locumtenens capitanealis«. Ured se njegov zove »luogoteneza« ili k. k. Hauptmansamt-verwaltung. U nadležnost logotenenta spada uprava, zatim poslovi trgovine, pomorstva te javnog zdravstva. Logotenenca je podčinjena tršćanskoj intendanci, ova pak trgovačkom vijeću u Beču. U područje intendance došao je i onaj kraj našeg Primorja, koji je jednoć pripadao obitelji Zrinskih i Frankopana, a koji je nakon njihove pogibije bio preuzeo ugarski fiskus. On ga je kasnije prodao austrijskoj komori za 50 hilj. forinata (1692.). Naše Primorje dobilo je sad službeni naziv »austrijsko Primorje«.

Hrvatskim staležima nije bilo pravo, što ovim aktom carica naše Primorje rastavlja od Hrvatske i što mu daje onaj naslov. Poradi toga poslaše Mariji Tereziji predstavku, u kojoj prigovaraju onoj caričinoj naredbi pa traže, neka se onaj kraj smatra unaprijed dijelom Hrvatske. Carica, poznata kao pravedna vladarica, nije te predstavke bacila jednostavno ad acta, nego je odgovorila našim staležima, da će udovoljiti njihovim željama, čim to dopuste prilike. I doista je to učinila nakon dva decenija, kako ćemo kasnije viđeti.

Intencije caričine se ostvariše te kod nas procvate trgovina i privreda. Poznato je, da je već otac Marije Terezije mnogo radio, da kod nas pridigne promet. Poradi toga dao je graditi Karolinsku cestu, da time spoji Rijeku s kontinentom. Prije tog vremena bila

je jedina cesta, što vodi iz Senja preko Kapele, spoj između morske obale i gornje Hrvatske. Sad imade još jedan spoj, koji dade nama i Rijeci snažnijeg trgovačkog zamaha. Gorski je kotar bio slabo naseljen, uz to izložen pljačkašima i lupežima. Trebalo ga naseliti. I za to se postarala carica. Dolaze k nama Česi, Ličani, Slovenci pa nastavaju nova naselja Fužinu, Mrkopalj, Ravnagoru i Vrbovsko. Vlada i naši staleži mnogo rade na tom, da povežu dobrim cestama Savu i Dunav s Jadranskim morem, pa nema gotovo sabora u godinama 1750. do 1760., koji se ne bavi pitanjem izgradnje naših cesta.

Marija Terezija održa riječ. Godine 1776. pridruži Rijeku i naše Primorje izravno Hrvatskoj (posredno ugarskoj kruni). Ta je novost u nas djelovala kao grom iz vedra neba. Prvi je javlja na Rijeku gospodar Grobnika i Broda grof Teodor Batthiányi. On se u to doba slučajno nalazio u Beču, a zanimalo ga pitanje, kao mađarskog velikaša te kao posjednika gospoštije, koja se nalazi u neposrednoj blizini Rijeke. Taj znameniti događaj javlja grof riječkom gradskom vijeću ponešto tendencijozno i neispravno, jer kaže »Stadt Fiume ungeachtet aller widriger Einstreitungen ist als eine königliche Freistadt der Kron Ungarn einverleibt«.[6]) Ispravnije piše Rijeci tršćanska intendanca: »porto Fiume col suo territorio è incorporato al regno Croazia, avrà ispezione e direzione mediante il consiglio della Croazia dalla cancelleria aulica d'Ongheria.[7]) Prema tome upravljat će Rijekom i Primorjem ugarska dvorska kancelarija putem hrv. namjesničkog vijeća. Nakon ovog caričinog reškripta prestaje funkcionisati austrijsko Primorje, pa se za Trst i Istru osniva u Trstu gubernij. Naše pak Primorje od Senja do dalmatinske granice bi pridruženo vojnoj Krajini. Malo za tim dolaze na Rijeku carski povjerenici, da grad predadu u ruke delegatima hrv. namjesničkog vijeća.

Carica ide dalje svojim reformama. Stvara severinsku županiju pa joj pridružuje Rijeku, naš kraj te ostale dijelove Primorja, što ih je odcijepila od intendance. »Odlučismo, veli ona, da se grad Rijeka te bakarska dobra, koja leže s desne strane Karolinske ceste, idući od Karlovca prema Rijeci, utjelove neposredno Hrvatskoj, te

---

[6]) Grad Rijeka, unatoč svima protivničkim nastupima jest kraljevski slobodni grad, pridružen izravno ugarskoj kruni.

[7]) Riječka luka zajedno sa svojim teritorijem priključena je kraljevini Hrvatskoj; nju će nadgledati i njome upravljati preko hrvatskog namjesničkog vijeća ugarska dvorska kancelarija.

da se iz ovih dijelova stvori županija, koja će biti podvrgnuta hrv. namjesničkom vijeću, osim u poslovima trgovačkim i pomorskim, koji se pridržavaju gubernijalnoj upravi«. Severinskoj županiji bi kod te zgode pridružen Gorski kotar, srez karlovački te grad Karlovac, koji se, veli reškript, ima podići na kraljevski slobodni grad. Primorska mjesta s lijeve strane Karoline Bakar, Bakarac i Kraljevica bijahu pridružena vojnoj Krajini no su i ova iduće godine (1777), priključena severinskoj županiji. U isto vrijeme imenova carica Josipa Majlatha županom severinske županije te guvernerom grada Rijeke. Eto naslova novoimenovanog dostojanstvenika: Josephus Majlath, litoralis gubernator, urbium Flumen et Bucari capitaneus civilis, Comitatus Szeverinensis supremus comes.[8]).

Reškript Marije Terezije trebalo je provesti. Ugarska dvorska kancelarija izvještuje o tim administrativnim promjenama hrv. namjesničko vijeće, tadanju zemaljsku vladu za Hrvatsku pa mu nalaže, neka onaj reškript priopći interesovanim faktorima. Posebno ističe, neka se najnovije izmjene saopće trgovačkim tvrtkama, da se budu unaprijed znale ravnati. Dolazi nam na Rijeku i novi guverner. Kao čovjek zakona i pravice priznaje u svojem govoru bana Franju Nadaždia svojim zakonitim glavarom te posebno ističe, kako je caričinim reskriptom Rijeka pridružena ugarskoj kruni preko »slavne kraljevine Hrvatske«. Dođe na Rijeku i delegat namjesničkog vijeća Nikola Škerlec pa delegat austrijske komore baron Ricci te njih dva predavaju Rijeku i Primorje novome guverneru. Unaprijed će riječki municipij primati zakone i naredbe od hrv. namjesničkog vijeća a riječke će škole biti podložene vrhovnom školskom inspektoru u Zagrebu. Time bi reškript caričin proveden a na Rijeci i Primorju započe nova era. Ma da su službeni krugovi grada Rijeke najnovije reforme nerado primili, riječko je pučanstvo bilo smireno i zadovoljno, očekujući za grad nakon tih reformi procvat i blagostanje. Pače su se u povodu novo nastalih prilika pjevale neke vesele pjesme, kojima se pozdravlja novo doba. Nekoje od tih pjesama štampao je u knjizi »Staatskunde und Geschichte von Dalmatien, Kroatien und Slavonien« neki Engel.

Caričine reforme izazvale su na više strana živo nezadovoljstvo i reakciju. Izbija riječko pitanje, koje će se povlačiti kroz dugi niz godina. Ustaje najprije Kranjska, koja ne će da se Rijeka dade

---

[8]) Josip Majlath, guverner Primorja, civilni kapetan Rijeke i Bakra, veliki župan županije severinske.

Hrvatskoj te je traži za sebe, kamo je kroz dugi vijek spadala. Rijeka je, veli se u predstavci, što je Slovenci pišu carici, pripadala najprije istarskoj marki, iza toga Kranjskoj. U Ljubljanu je slala kroz vjekove svoje poslanike. Kranjska je kroz više stoljeća trošila veliki novac, da spase od Turaka hrvatske granice i Rijeku. Činila je to, jer je Rijeka bila dio »Kranjske dežele«. Rijeka je imala veliku korist, dok je bila u sklopu Slovenije a unaprijed će imati od toga još veću. Srezovi naime Pazin, Kozjak, Lupoglava i Kastav ujedinit će se s Rijekom u jedno upravno tijelo, imat će posebne povlasti i pogodnosti, pa će se tamo znatno razmahati trgovina i nastati prosperitet. Kranjski arkivar i dobar poznavač povijesti Kasijan Rožman, sastavio je po nalogu kranjskih staleža posebnu spomenicu na caricu, gdje je dokazao povijesnim argumentima, da Rijeka ne može pripadati drugamo nego Kranjskoj, te da joj samo ona jamči svjetlu budućnost. Ta je spomenica poslana na dvor, no se taj nije nimalo osvrtao na nju.

Uz Kranjce digoše i Riječani glas protiv caričinog reškripta. Dosada, vele oni, bila je Rijeka »separatum corpus« nepodložena nijednoj provinciji, a sad je se podvrgava severinskoj županiji. Time se uzima gradu privilegovani položaj, koji je uživao kroz vjekove. Digla se buka u sjednici municipija, pa se deleguju suci rektori Anton Monaldi i Franjo Steinberger, neka sastave memorandum, u kome će grad protestirati zbog povrede gradske autonomije. Suci rektori sastaviše predstavku, u kojoj se naglašava, kako je grad imao široku autonomiju, kako ga se smatralo posebnom provincijom carevine Austrije, kako je polagao caru posebnu prisegu te kako je bio pozvan poput drugih austrijskih provincija, da se izjavi za pragmatičku sankciju. Nadalje se u predstavci na caricu traži, neka se gradu potvrde statuti i stare povlastice, neka se priznaju prerogative riječkih patricija, neka se dade gradu potpuna sloboda u raspolaganju s gradskim dohodkom i imovinom te očitovanje, da u državnu kasu ne će trebati ništa davati osim desetine. Uz to se moli kruna, neka grad neposredno utjelovi Ugarskoj tako, te će mu autonomija ostati neokrnjena.

Ako stvar hladno prosudimo, tad ćemo pohvaliti postupak Riječana. Nije to činjeno iz nekog animoziteta protiv Hrvata, kako se to kod nas misli, već samo zato da se spasu slobоštine, koje je grad uživao kroz vjekove. Ta u ono doba nije se u nas znalo za pitanje nacijonaliteta. Protiv odluke krune ustaje mali grad, koji u

ono doba ima tek 4 hiljade stanovnika te traži, da se očuva njegova autonomija. Pa on se je i kasnije neposredno prije svjetskog rata te u vremenima prije toga znao isprsiti protiv vrlo moćnih faktora, kad je branio ono, što je bilo njegovo, a što mu preci priskrbiše.

Rekosmo, kako caričinu reškriptu prigovara riječki municipij i kranjski staleži. Međutim s njime nijesu ni Hrvati sasvim saglasni. Hrvatski sabor zahvaljuje doduše Mariji Tereziji, što stvara novu županiju te k ovoj priključuje Rijeku i Primorje, no nije mu pravo, što je na Rijeci gubernijalna oblast za trgovačke i pomorske stvari, kojoj se uz Rijeku podlaže Primorje. Hrvati traže neka se čitava administracija pa i predmeti trgovine i pomorstva prenesu na županijsku oblast. Čemu, vele u spomenici, stvarati gubernijalnu oblast, kao što je učinjeno u Trstu. To nije u skladu sa zakonima naše kraljevine. Gubernijalna vlast na Rijeci suzuje jurisdikciju županije, pa je naš ustav ne poznaje. Ne može se dakle nešto takova uvesti bez privole hrvatskoga sabora. Dapače staleži naši idu dalje! Prigovaraju carici, što je stvorila županiju, a nije tražila privole hrvatskog sabora. Bilo bi uputnije, vele oni, stvoriti umjesto severinske županije županiju vinodolsku ili primorsku, kojoj bi uz Primorje pripala Rijeka, a koja bi bila veća od mnogih županija Ugarske.

Ni Mađare nije zadovoljio caričin reškript, pa oni na osnovu historijskog prava traže, da se Rijeka utjelovi neposredno k njima. Neki madžarski povijesnik prof. Juraj Pray imao je, da sastavi predstavku na caricu te dokaže pravo Madžara na Rijeku. On to pravo dokazuje labavim dokazima. Madžarska bila je jednoć veli Pray, gospodarica Dalmacije a stari pisci kazuju Rijeku dalmatinskim gradom. Ugarski kraljevi darovali su Frankopanima Vinodol, a vinodolskoj knežiji je tad pripadala i Rijeka. Madžarska je silom oružja okupirala Hrvatsku, pa je nakon one okupacije prestala Hrvatska kao posebni politički individuum i t. d. Svakomu je jasno, da ova argumentacija ne vrijedi, kako se u nas kazuje, ni »pišiva boba«.

Dok se pišu protesti i predstavke, stala je funkcionirati nova severinska županija. Održala je prvu skupštinu god. 1777. u Mrkoplju, kojoj predsjeda župan i guverner Josip Majlath. Rijeku zastupaju Žiga Zanchi i Ljudevit Orlando. Kod te prilike bi Majlath instaliran kao veliki župan a čin istalacije ovrši savjetnik hrv. vijeća Škrlec. Na jednoj sjednici županije odlučeno bi, koliko će pojedine

općine plaćati na račun županijskih troškova. Rijeka će u to ime plaćati 978 for. 1 i pol nov. Iste se godine održi druga skupština u Karlovcu, a buduće godine na Rijeci. I na tim skupštinama sudjeluju riječki delegati. Mimogred spominjemo, da je županija bila podijeljena u 4 sreza. Naš srez zvao se primorski, a protegao se do Bakarca.

3.

Rijeka je nastavila svom enrgijom akciju za izravno priključenje k Ugarskoj. O tom se predmetu raspravlja u sjednici riječkog gradskog vijeća dne 17. srpnja 1777. Sastaju se vijećnici, njih 50 na broju »ad sonum campanae«, pa se na tom sastanku čita predstavka na vladaricu. Bila je vrlo opširna, jer je samo čitanje, kako veli zapisnik, potrajalo »3 grosse ore«. Naravno da je predstavka primljena oduševljeno i jednoglasno. Ona se ima prepisati »si farà trascrivere con politezza«, veli zapisnik pa će se poslati kruni. Ima se uz to doslovce, »per longum et latum uvrstiti u protokol a memoria dei posteri«. Potpisuju je suci rektori Anton Vid Bakarčić i Franjo Vinko Rossi. U njoj se jasno i kategorički traži: ut urbes cum suo districtu sacrae coronae adnexa et incorporata habeatur et possideatur, qua omnes aliae inclyto regno Hungariae andexae partes.[9]).

Imade raznih točaka, što se nalaze u toj prestavci a koje će nas, građane Sušaka posebno zanimati. Na današnjem Sušaku tik mosta bile su dvije krčme, koje je riječka svjetina polazila u velikom broju. Od vinopija imala je stara naša gospoštija lijepu korist, koja je izmakla Rijeci. Tád je naime vinska trošarina bila glavni dohodak grada. U predstavci na krunu traži Rijeka, neka se one dvije birtije zatvore s razloga: multitudinem civium et incolarum Fluminensium alliciunt et inutiles reddunt omnes fere urbis cauponas.[10]) Navodi se i drugi razlog, s kojega bi se moralo onim krčmama vratom krenuti, a taj je, što su one na osamljenom mjestu pa se tamo zbivaju sablazni, a tjera blud. Time pak »provocatur ira divini Numinis.[11]). Nadalje se veli u predstavci, kako Trsaćani na Rijeci

[9]) Neka se grad s kotarom priključi svetoj kruni ugarskoj ta neka ga ona posjeduje, kao što posjeduje sve krajeve, koji su Ugarskoj priključeni.

[10]) Privlače mnogo riječkih građana te su gotovo sve riječke krčme opustjele.

[11]) Izaziva se srdžba Božanstva.

mnogo pazare i time otimlju Riječanima svagdanji hljeb. Neka im se to trgovanje zabrani, jer se ono protivi povlasticama, što ih uživaju Riječani. Neka se nadalje, pišu, dopusti gradu Rijeci, da kupi trsatsku gospoštiju. Ona će lako do novca doći. Nuđa joj se oveći zajam uz četiri postotne kamate. Traže i to, neka se gradu priključi Podbreg, a to je kraj, koji se nahodi u zaleđu grada prema sjeveru i zapadu a proteže se od Riječine do Kastavštine. U tom se kraju nalazila Drenova, Kozala, Lopača, Plase, Škurinje i Grohovo. Sve je to jednoć pripadalo kastavskoj gospoštiji, koju su u 18. vijeku posjedovali riječki isusovci. Kako Kobler piše, Rijeka je već prije tih godina radila na tome, da dođe u posjed trsatske gospoštije za to, da proširi svoj teritorij te za to, jer je tada riječka luka (na ušću Riječine) ležala djelomično na trsatskom tlu. Imala je dakle tamo trsatska gospoštija kondominij, što gradu naravno nije bilo pravo.

Znamenit se događaj desio u nas dne 13. svibnja 1778. Bakar bi proglašen slobodnom lukom, a stvoren t. zv. bakarski municipij, koji se protegao od Riječine do Šmrike. K njemu pripadosmo i mi. Uprava municipija bila je jednaka onoj na Rijeci. Bakar ima suce rektore te veće i manje kapitanalno vijeće, sastojeće od patricija. Riječki guverner je kapetan Bakra, on predsjeda sjednicama vijeća ili sam ili po svojem zamjeniku. Oba grada Bakar i Rijeka zavise od hrv. namjesničkog vijeća, od njega primaju naloge, njemu šalju izvještaje. U opće glede bakarske uprave vrijedi caričina: »ad exemplum urbis Fluminensis civitas Buccarensis est gubernanda«.[12] Kruna posebno ističe, zašto je Bakar tako odlikovala: znajući, da je Bakar iskazivao uvijek odanost i podaničku privrženost našem Veličanstvu i prejasnim prethodnicima, što od njega i unaprijed očekujemo, mi ga imenujemo našom carskom i kraljevskom milosti slobodnim trgovačkim gradom sa svim pravima, sloboštinama i povlasticama, što su potrebne, da se u njemu promakne i ojača trgovina.

Riječanima ispunila se želja, te je njihova predstavka iz god. 1777. bila uvažena na najvišem mjestu. Godine 1779. imenova Marija Terezija posebno povjerenstvo, koje će ispitati želje Riječana te joj iznijeti prijedloge. U svojem podnesku na caricu povjerenstvo kazuje: urbs et districtus Fluminensis nec Austriae nec Carniolae unquam fuit incorporatus et pro separata dynastia in sistemate

[12]) Neka se gradom Bakrom upravlja kao što s Rijekom.

gubernii considerari debet.[13]). U tom smislu bi sastavljena predstavka na caricu, koju potpisaše Majlath i Škrlec. Carski reškript, koji bi publikovan nakon predstavke, udovoljava u svemu volji Riječana, jer se tamo veli: urbs Fluminis cum suo districtu tamquam separatum regni Hungariae corpus porro tractetur neque cum alio Buccarensi velut ad regnum Croatiae ab incunabulis pertinente districtu confundatur.[14]). U reškriptu povlači carica granice među teritorijem Bakra, koji spada Hrvatskoj te teritorijem Rijeke, koja postaje »corpus annexum« pa veli: fluvius Fiumara binas jurisdictiones Fluminensem et Buccaranam ab invicem discriminans.[15]).

Time se eto rastasmo s Rijekom, koja sada kida s Hrvatskom. Ipak je vežu i nadalje s nama neke sitne veze, jer ona i nadalje šalje delegate u županijsku skupštinu, podastire račune hrv. namjesničkom vijeću, plaća poreze u županijsku blagajnu, od riječkih sudova idu prizivi na zagrebački banski stol, a njezine škole spadaju pod zagrebačko školsko nadzorništvo. Uz Rijeku izgubiše u to vrijeme Hrvati još jednu vrlo važnu upravnu instituciju. Carica ukida hrv. namjesničko vijeće, a njegove agende prenosi na ugarsko vijeće, kome je sijelo u Požunu, kasnije u Pešti. — Naivni naši pređi smiriše se time, što u tom vijeću sjedi hrvatski ban, koji brani interese Hrvata.

Reškript krune te predstavka Rijeke ogorčila je Hrvate, jer oni nijesu mogli žrtvovati Rijeke, koja je toliko važna za hrvatsku izvoznu trgovinu. Sabor prigovara Riječanima, što traže za sebe sušački kraj (hortus Franciscanorum). Što bi, vele naši, kazali Madžari, kad bi se od njih tražilo, da Hrvatima odstupe koje mjesto preko Dunava ili Save, da se onamo proširi hrvatski teritorij. Premda je Hrvatska dio krune s. Stjepana, kazuju dalje, teritorij je hrvatski tako omeđen, te nije moguće ništa od njega otuđiti bez pristanka regnikolarne deputacije. Rijeka nije u stanju sada, a pogotovu ne će biti u stanju u budućnosti savladati sav promet, što prolazi njezinom lukom, jer je ta luka premalena. U njezinoj blizini nalazi se bakarska i kraljevička luka te luke vinodolske pa će se od tih obalnih mjesta stvoriti lučki konsorcij, koji će biti u

[13]) Grad i kotar riječki nikad nije bio priključen ni Kranjskoj ni Austriji te se mora smatrati posebnim upravnim tijelom.

[14]) Grad Rijeka sa svojim kotarom ima se smatrati kao posebno tijelo kraljevine Ugarske te se ne smije miješati s kotarom bakarskim, koji od uvijek pripada hrvatskoj kraljevini.

[15]) Rijeka Fiumara rastavlja područje riječko od bakarskoga.

stanju savladat promet našeg Primorja. A to će moći biti samo tada, ako budu sve te luke u jednoj državi, naime u Hrvatskoj. Kad bi Rijeka ostala pod Ugarskom, tad bi se i naše luke morale rastati od Hrvata i onamo priključiti, na što Hrvatska nikada ne će pristati. Ostane li pak Rijeka u sklopu Hrvatske, time nije Madžarska ništa izgubila, jer ona i onako čini s Hrvatskom jedno državnopravno tijelo. U tom slučaju smatrala bi se Rijeka »tamquam Croatiae pars«. Ako carica nikako ne može udovoljiti Hrvatima, tad neka barem u toliko uvaži njihove želje, da onaj dio Primorja, koji je pred koju godinu priključen riječkom gaberniju, a inače spada neposredno Hrvatskoj, odcijepiti od riječkog kapetanata pa od njega stvori samostalni bakarski kapetanat. Zanimljivo je, da hrvatski staleži ističu, kako se pogrešno postupalo, jer se kod riješenja riječkoga pitanja nijesu saslušali kranjski staleži, pošto je Rijeka jednoć pripadala Kranjskoj.

4.

Godine 1780. umre Marija Terezija, a naslijedi je sin Josip II., poznat kao bezobziran reformator. God. 1786. dokinu u Hrvatskoj i Ugarskoj županije. Time nesta severinska županija, kojoj smo mi pripadali. Ugarsku polu monarkije podijeli na 10 okružja, od kojih je jedno bilo zagrebačko. Slavoniju priključi Madžarskoj, a kod nas stvori t. zv. ugarsko Primorje, koje je imalo tri okružja: riječko, bakarsko i vinodolsko. Tako dakle nasta »Litorale Hungaricum«, komu je na čelu riječki guverner. Sad su na Rijeci dva nadleštva gubernij i magistrat. Guberniju spadaju poslovi trgovine, pomorstva i zdravstva. Upravnu vlast vrši magistrat, i to ne samo na Rijeci nego i u srezovima bakarskom, hreljinskom i vinodolskom. On je bio onako organizovan, kako su bili organizovani magistrati slobodnih gradova Hrvatske i Ugarske. Glava magistrata bio je guverner, koji je kao takav nosio naslov civilni kapetan. Zamjenik mu je u upravi potkapetan. Magistrat je vršio i sudbenu vlast, a prizivi su išli na zagrebački banski stol. Patriciji imaju pravo sastati se samo jedanput na godinu te iznijeti guverneru prijedloge i želje. Tako dakle u nas presta kompetencija bakarskog municipija, postadosmo dio ugarskoga Primorja a upravlja se s nama iz Rijeke.

Iza Josipa II. dolazi na prijesto Leopold II., a s njime nestaje apsolutizma. Sastaje se god. 1790. ugarski sabor, na koji dolaze hrvatski nunciji i iznose želje Hrvata. Glede Rijeke traže, neka se reškript Marije Terezije iz godine 1776., kojim se Rijeka inkorporira

Hrvatskoj, unese u saborski zapisnik i time ovjekovječi. Nadalje neka sabor izjavi, da je Rijeka vezana s Hrvatskom nerazrješivim vezom, koji se kidati ne će i ne može. Naši su nunciji, kako vidimo odvažni, no Madžari ne popuštaju. Glede inartikulacije caričinog reskripta popustili su, no glede drugog zahtjeva odlučuju, da se riječko pitanje ima riješiti prema volji Madžara i Riječana t. j. da Rijeka pripada neposredno Ugarskoj. Ipak nije htio kralj sankcionirati toga zaključka, već je izjavio, da mora saslušati druge faktore, koji su kod toga interesovani, pa kad te sasluša, da će tada reći svoju. To je učinio na savjet austrijskih krugova, koji su i nadalje stajali na stajalištu, da Rijeka ne pripada Ugarskoj već Kranjskoj, a preko nje Austriji.

Pitanje državnopravne pripadnosti Rijeke je neko vrijeme mirovalo, dok ga i opet ne pokrenuše u prvom deceniju 19. vijeka. Ono dolazi i opet pred hrvatski i ugarski sabor pa naravno oba sabora zastupaju poznata stajališta. No ne miruju ni Slovenci, pa i opet šalju na cara spomenicu, u kojoj ističu, kako im se nanosi teška nepravda, jer se daje Madžarima ono, što je njihovo i jer se Madžarska širi na štetu Kranjske. Sad će konačno car reći svoju, dakako onako, kako diktuju Madžari. Car daje naime god. 1807. riječkomu guverneru mjesto u ugarskoj velikaškoj kući (tabula procerum), a zastupnicima Rijeke i Bakra u kući ugarskih staleža (tabula statuum). Ujedno kaže u svojem pismu poslanom saboru: »Civitas et portus Fluminensis est regno incorporatus«. Taj regnum jest Hungarija. O Hrvatskoj nema u carevu pismu spomena. Naši pređi, koji su famozni u iznošenju neprestanih gravamina i žalbi, ne mogu ni sada šutjeti. Na svojem saboru god. 1808. naglašuju, da je Rijeka od Marije Terezije »immediate regno Croatiae incorporata«, nadalje da oni smatraju »civitatem et portum Fluminensem pro integrante hujus Regni parte«. Na te saborske zaključke kralj ne odgovara. Da naše predhodnike barem ponešto smiri te pokaže, kako nakon zadnjih događaja nije prekinut vez između nas i Rijeke, daje car u hrvatskom saboru mjesto riječkom guverneru te zastupnicima Rijeke i Bakra. Guverner ima mjesto iza velikih župana, a poslanici naša dva grada među delegatima ostalih slobodnih gradova. Ujedno izdaje vladar nalog banu, neka redovito poziva na sabor navedene saborske članove: »ut eosdem ad generales congregationes regnorum in futurum invitare dignetur«.

Godine 1809. dogodi se znameniti gogađaj: sav kraj od Kupe do mora došao je pod vlast Francuza i ostao pod njima do god. 1813.

Politički je pripadao Iliriji, kamo je spadala Istra, Gorica, Kranjska i Trst. Sav taj kraj bi podijeljen na okružja, od kojih je jedno imalo sijelo na Rijeci. K tom okružju pripadosmo mi. Okružja podijeliše u srezove (kantone) pa su u našem Primorju bila tri sreza: riječki, bakarski i primorsko-kameralni. Na čelu sreza je intedent (intendente), pa je kao takav bio na Rijeci neki Chassenon. Pod njegovim predsjedništvom raspravlja riječko gradsko vijeće god. 1809. o nastambi francuskih trupa pa odlučuje, neka se one nastane na Sušaku u kući Simona Adamića (danas I. hrv. šted.). Poznato je, da je francuska uprava bila stroga i neumoljiva, te je u našem kraju zavela mir i poredak.

Francuzi nas ostaviše god. 1813., pa se naši opravdano nadali, da će Primorje u krilo matere zemlje to više, jer je carsko pismo istaklo, da se vraća stanje iz godine 1809. Međutim dogodilo se drugačije. U Trstu bi osnovana c. k. vlada, koja počne funkcionirati s 1. siječnja 1814. Toj je vladi podložna Rijeka i Primorje. U područje vlade spadaju riječki, istarski i gorički kapetanat. U riječkom su kapetanatu srezovi Bakar, Crikvenica, Fužina, Čabar, Kastav i dr. U to vrijeme prisvojila si je Rijeka svu vlast nad Sušakom, Trsatom, Vežicom i Dragom. Bakar traži, neka Rijeka u te općine ne dira, jer su one dijelovi municipija, no Rijeka ostaje na taj zahtjev gluha. I neke više vlasti zahtijevaju, neka ona mjesta vrati, no Rijeka za to ne haje i ne haje. U predstavci na viša mjesta ističe riječki magistrat, kako se oni krajevi nalaze u susjedstvu Rijeke te kako je samo ona u stanju tamo garantovati red. Grad Rijeka, vele dalje, sprema se, da u Pećinama gradi lazaret pa mu je za to potrebit sušački teritorij. Kad ne bi tako bilo, onda bi lazaret imao dva gospodara Rijeku i Sušak, što bi bila nesmisao. Rijeka je našla dobre zagovornike među Madžarima, od kojih je bio jedan povjerenik Rijeke i ugarskoga Primorja Juraj Majlaht[16] (imenovan

---

[16]) Kad je Mailath dolazio na Rijeku, dočekaše ga Riječani na Kamenjaku te otpraviše u grad uz velike svečanosti. U povorci nosili se madžarski barjaci. Na večer bila je u gradu rasvjeta, a u kazalištu svečana predstava. Na transparentu, što ga istakoše na kazalištu bio je napis:

vivat Austria clemens
vivat Hungaria favens,
haec sunt urbis hujus
fervida vota.
Živjela Hungarija nama sklona,
Živjela Austrija blaga
Što su tople želje
Našega grada.

1822.). Prije toga je bio predsjednik ugar. dvorske komore. Bivši guverner Josip Majlaht bio mu je otac.

Nakon dugih i mučnih pregovora tek se godine 1823. nagodiše gradovi Bakar i Rijeka, i to ovako: a). Određuju se točno granice izmed Rijeke i Bakra, te Bakar odstupa Sušak Rijeci a sebi pridržava pravo na teritorijalnu pripadnost našeg grada; b). Bakar priznaje Rijeci pravo na općinska zemljišta a Rijeka se obvezuje, da će popravljati putove. c). Rijeka će plaćati u gradsku blagajnu grada Bakra na račun vinotočja, što ga ima na Sušaku, na godinu 600 for., kao otštetu za urbarijalna prava 145 for. 30 kr., na račun vojnih prireza 34 for. 14 kr., te za pravo ribarenja na Sušaku pod s. Lovrečom 20 for. Gradovi se sporazumješe, no spor nije time dokrajčen. Hrvatski je sabor taj ugovor jednostavno zabacio, jer nije bio u skladu s izjavom kralja, koji traži, neka se sve vrati u stanje iz god. 1809. Rijeka se obratila na kralja, ali se on opro tom utanačenju. Rijeka ipak nije uzmaknula. Znajući, da imade prijatelja i zagovornika na najvišim mjestima, bila je uvjerena, da je silom niko ne će tjerati sa Sušaka. I bila je u nas gospodarica sve do god. 1833., kad su je ipak primorali, da s našeg kraja digne ruke. Tako je s 1. siječnja 1834. ponovno vršio u nas bakarski municipij administraciju a Rijeka se povukla onkraj mosta.

Naše je Primorje ostalo u sklopu tršćanske vlade do god. 1822., kad je vraćen materi zemlji sav kraj s ove strane Kupe. U mjesto stare severinske županije bi kod te prilike osnovan severinski okrug, dok se, veli carski reskript, ne izvidi, je li potrebno uskrisiti onu županiju ili ne. Novo anektirani kraj podijeljen bi u dva okruga, pokupski i primorski. Naše Primorje međutim osta i nadalje pod vlasti riječkog gubernija. Njegov službeni naziv glasio je: litorale Hungarico maritimum commerciale. To su naši prevodili sa: »breg ugersko morski kupacki«. Prema starom šematizmu dijeli se Primorje u tri dijela (separatae portae) i to: slobodni grad Rijeku — libera urbs maritimo comercialis Fluminensis, slobodni grad Bakar — libera urbs maritimo commercialis Buccarana, komorski okrug — districtus maritimo cameralis Vinodol, Hrilin, Buccari. Riječki gubernij je podložan u poslovima trgovine i pomorstva ugarskoj dvorskoj kancelariji, u drugim poslovima ugarskom namjesničkom vijeću. O gradu Rijeci veli šematizam »Hungarico regno in statu privilegiali incorporata«. Spomenimo, da se vlast riječkog

gubernija protegla na čitav današnji sušački, crikvenički i novljanski kotar s izuzetkom Grobnika, koji je i nadalje sačinjavao posebnu grobničku gospoštiju, kojom je vladala obitelj Batthiányi.

Dolazi i opet carski reskrikpt, kojim se odustaje od uspostave severinske županije, pa se sav kraj, koji je jednoć njoj pripadao, dodjeljuje županiji zagrebačkoj. Tek naše Primorje, koje se i nadalje zové »ugarskim«, ostaje pod riječkim gubernijem. Na proteste i zamolbe hrvatskih staleža kruna se nikako ne osvrće. Naša regnikolarna deputacija progovara smiono kralju god. 1832.: »od vremena Josipa II. vlada se u Primorju po zakonima, koje Hrvati ne priznavaju, pače se ove zemlje ni ne smatraju hrvatskim zemljama«. I to potraja sve do godine 1848., kad smo natrag dobili ono, što je naše.

Kako viđesmo, naši pređi živo rade, da spasu za sebe Rijeku, a eto izgubiše u prvoj polovici 19. vijeka veći dio Primorja. Rijeka je u to vrijeme prekinula svaku vezu s nama pa nije htjela slati u naš sabor poslanike. Našima to nije pravo pa traže g. 1836. posebnim saborskim člankom, neka se Rijeku primora na to. Sigurno se s najvišeg mjesta komandovalo, pa i opet vidimo riječke delegate na hrvatskim saborima god. 1840. te 1845. Godine 1847. i opet ne posjećuju našeg sabora. Polaze ipak mađžarski sabor, koji onih godina prihvaća neke zakone naperene protiv nas i naše slobode. Odlučuje se tamo, neka se madžarski jezik uvede u naše škole. Imao se uvesti i u naše urede, no se za neko vrijeme od toga odustalo. Naš sabor ne šuti, već hoće, da se čuje njegov glas. Od krune traži, neka se Hrvatskoj vrati Rijeka, Primorje, Krajina i Dalmacija. Prigovara, što se naše Primorje krsti »ugarskim«. Od naših delegata traži neka se vrate kući, budu li prekodravski susjedi i nadalje vrijeđali prava naše kraljevine, jer oni su, veli saborski zaključak, ne štitnici i branitelji Hrvatske, već njezini dušmani i grobari. Kako vidimo, među Ugrima i Hrvatima pukao je potpuni razdor i razmimoilaženje.

5.

Usred tih napetih prilika eto nam svanu glasovita godina 1848. Hrvatski sabor raskida svaku vezu s Ugarskom te stvara zaključak, da osim Slavonije, koju su već prije bili prisvojili Madžari, pripada Hrvatskoj Krajina, Vinodol, kotar Hreljn te Rijeka i Bakar sa svojim okružjem. Narod će, veli sabor, sve ove krajeve braniti protiv sile i presizanja. Tako dakle Rijeka postaje gradom

Hrvatske, riječki gubernij prestaje, a njegove funkcije prelaze na naše vlasti. Hrvatska dobi novoga bana Josipa Jelačića, a taj bi ujedno imenovan vrhovnim glavarom Rijeke.

Razumljivo je, da Rijeci nije bilo pravo, što se rastaje s Madžarima, koji su joj mnogo obećavili, među ostalim željezničku prugu, koja će grad spojiti s Peštom. Mislilo se na Rijeci na oružani otpor, jer je onih godina poradi turbulentnih i opasnih vremena tamo bila formirana narodna milicija, kojoj je na čelu guverner Erdödy. Međutim posla Jelačić na Rijeku svoju vojsku, koju predvodi zagrebački podžupan Josip Bunjevac. U toj vojsci bilo je oko 150 bakarskih gardista, 300 graničara i 500 serežana. Vojnike prati fužinsk-čabarska glazba. Vojska se utabori na Sušaku i traži predaju grada Rijeke. Grad šalje na pregovaranje potkapetana i predsjednika municipija Augusta Tosonia. Stalo se pregovarati, no do sporazuma nije došlo, jer je Tosoni predlagao, neka Hrvati samo provizorno okupiraju grad. To Hrvati nijesu mogli prihvatiti pa su naše čete pošle naprijed te bez otpora zauzele Rijeku. Guverner Erdödy pobježe u Peštu. Podžupan Bunjevac izdaje proglas na građanstvo, u kome veli, da jamči sigurnost osobe i imutka, da će poštovati municipalne sloboštine, da će štititi svaku narodnost i da gradu dopušta uporabu talijanskog jezika. Kralj je iste godine imenovao Jelačića guvernerom Rijeke a generala Viktora vrhovnim komandantom vojske. Tako dakle dođe naše Primorje i Rijeka u sklop Hrvatske.

Gospoda Riječani napadaju često naše vlasti, da su u doba hrvatske vladavine nasilno postupale te dirnule u talijanski jezik i riječke municipalne sloboštine. To nipošto ne stoji. Bunjevac šalje građanstvu proglas na hrvatskom i talijanskom jeziku, a vrhovni inspektor škola nalaže, neka se pridrži u riječkim školama talijanski kao nastavni jezik (omnia negotia Italico idiomate partactentur; nulla vis populo quoad linguam inferatur)[18]). Istina da je naš jezik uveden u osnovnu školu kao obligatan, pa je to bilo posve u redu, jer je većina građanstva bila naše narodnosti. Naravno da je i u gimnaziju uveden hrvatski kao obligatan predmet. Gimnazija nije bila pohrvaćena, uprava zavoda dopisuje s oblastima

---

[18]) Neka se uređuje na talijanskom pa neka se u pogledu jezika ne nanosi puku nasilje.

na talijanskom jeziku, programi tiskaju se latinštinom. Gradsko vijeće traži, da se na gimnaziji pridrži i nadalje madžarski kao obligatan predmet, no naši nijesu na to pristali iz razumljivih razloga. Ta među nama i Ugrima bila je u to doba najistaknutija zaoštrenost. Ako ima prigovora iz onih godina, ti idu bečku apsolutističku vladu, koja upravlja neustavno i samovoljno. Evo kako o tome riječki historik: »il sistema birocratico si manifestava in tutta sua possanza. Il bano conservava soltanto il nome come tale, perchè egli era il luogotenete simile alla altre provincie. Comitato era ufficio di transmisione e sorveglianza con pochi poteri.«[19]) Ako nam dakle naši susjedi predbacuju nešto iz godina iza 1848., tad će naći krivce ne u nama, nego na drugoj strani.

God. 1860. vrati kralj državi ustav, pa se ponovno stalo raspravljati o državnopravnim pitanjima (listopadska diploma). Opet je uskrslo riječko pitanje. U gradu počinje živa agitacija, neka se Rijeka odcijepi od Hrvatske, a priključi Ugarskoj. Daju se u tom smislu izjave pa jedna glasi, da je ona Arpadovoj državi odana kao »fedele sposa d'intemerato talamo«. Agitacija preote toliki mah te se bilo bojati, da će biti narušen mir u gradu pa je poradi toga ban Šokčević proglasio na Rijeci opsadno stanje. To je pogotovu razdražilo građane. Godine 1861. bijahu raspisani izbori za hrvatski sabor, pa je pozvana i Rijeka, neka bira poslanike. Ona ih ipak nije birala. Naš se sabor sastaje iste godine te odglasova poznati 42. čl., koji ima da bude ishodište za uređenje odnosa među Hrvatskom i Madžarskom, a u kome se naglašava pravo Hrvata na Rijeku. Taj članak dobi kraljevu potvrdu. Iste godine stvorene bijahu u zemlji nove županije, od kojih jedna riječka sa sijelom na Rijeci.

Godine 1862. bijaše Rijeka pozorištem nemilog događaja, koji je pokazao, kako Riječani mrze ono, što je naše. Te je godine naime na Grobniku blagoslovljena zastava riječke županije, kojoj je kumovao vladika Strosmajer. Kad se te večeri biskup vratio na Rijeku, dočekala ga riječka svjetina s bučnim demonstracijama te bacala na vladičinu kočiju kamenje i izmetine. Ban je Sokčević zbog te nemile upadice okrivio riječki magistrat, koji je mogao lako

[19]) Birokratski sistem ispoljio se svom snagom. Ban je pridržao samo ime, inače on je bio jednostavni namještenik, kao što je to bilo u drugim austrijskim pokrajinama. Županija bila je oblast nadzora i transmisije s malo vlasti.

demonstrante raspršiti, a on se kod toga držao pasivno, pače im favorizovao. Ban je magistrat skinuo s dužnosti. Uslijed toga su se pogoršali odnosi među Hrvatima i Riječanima još više. Klevetalo se Hrvate zbog koječega, da, i zbog onoga, u čemu nijesu imali nimalo krivnje. Godine 1865. otvori društvo južne željeznice prugu do Karlovca. Eto i opet prilike, da nas napadaju, jer smo mogli izraditi, da se ona pruga gradi do Rijeke, a to nijesmo htjeli. Uslijed našega, kazalo se, nemara i nehaja trgovina će krenuti drugim pravcem, a Rijeka i Primorje će opustjeti.

Tokom šestoga decenija prošloga vijeka pitanje Rijeke ne silazi s dnevnog reda. God. 1866. naš sabor i opet traži Rijeku za nas a madžarski za Ugarsku. Hrvatska je silom, vele Ugri, Rijeku osvojila, Ugarska pak nije upotrijebila sile, već se pučanstvo slobodno izjavilo za aneksiju Ugarskoj. Hrvati posebno ističu, kako je pučanstvo Rijeke i okolice skoro isključivo hrvatske narodnosti. Sabori biraju delegate da riješe stvar, no do sporazuma ne dolazi. Međutim na Rijeci preotimlju sve to više maha madžarofilski elementi pogotovu od vremena, kad je povjerenikom grada postao madžarski plemić Eduard Čeh. Ovaj preuze uz Rijeku upravu grada Bakra i istaknu se kao agilni propagator madžarske držvne ideje. Madžari zovu na svoj sabor poslanike grada Rijeke, a ti se odazvaše pozivu. Naš sabor prigovara taj protuzakonitosti, no na prigovor se niko ne osvrće. Čeh dade skinuti u Kraljevici hrvatski barjak, a istaknu na sušačkom mostu madžarski stijeg. U to, po naš narod toliko kritično vrijeme, imenova kralj banom Levina Raucha, vjernoga slugu Madžara. Taj provede u Hrvatskoj izbore na osnovu oktroiranog izbornog reda tako te bijahu u znatnoj većini izabrani pristaše Madžara. Sad je bilo svakome jasno, da će se pitanje Rijeke riješiti po diktatu Pešte.

Agitacija u prilog madžarske državne ideje proširila se iz Rijeke amo k nama. Nesavjesni madžaronski agitatori stadoše zavoditi narod klevetama i obećanjima. Stalo se narodu bajati, kako će živjeti pod Madžarima sretne dane, kako će naša zemlja postati novi Kanaan. Naša je prostota povjerovala te se stala oduševljavati za Ungariju. Dolaze na Rijeku povorke Bakrana, noseći madžarske zastave pa će ravno u palaču guvernera, tražeći priključak Primorja Madžarskoj. Riječani lijepo primaju Bakrane, vode ih u svoju čitaonu (casino patriotico) i tamo ugoštavaju. Nijesu izostala u metanisanju ni druga neka primorska mjesta. Nit Trsaćani nijesu

ostali prekrštenih ruku. I oni šalju Čehu predstavku, u kojoj se čitaju ove mudre riječi: »Življenje i odnošaji do godine 1848. pučanstvu ove općine iz pameti neizbrisivi jesu, čineći do onog doba i ono deł ugarskoga Primorja pod zaštitom krune s. Stjepana. Posle te godine življenje to promenilo se na žalost svih i t. d.« Predstavka svršava u ropskome tonu ovako: »Pučanstvo ovo najpokornije pada na koljena vaše Presvijetlosti (t. j. Čeha), vruće moleći ovu najponizniju molbu na visoki stol toli oželjenog združenja ugarskoj krunovini prikazati«. Tek nekolicina naših starih sumještana nije potpisala te predstavke, pa su ti bili od nesvijesne svjetine tvorno napadnuti.

Eto nas u predvečerju rješenja riječkog pitanja. Sa Rijeke putuju na dvor u Peštu deputacije i predstavke. U jednoj se tih veli: »Zavlačenjem rješenja riječkoga pitanja Rijeka trpi Tantalove muke. Ne uplivišu kod toga na Riječane materijalni probici. Nipošto! Odlučuje čist idealizam. Prosvjedujemo protiv onih, koji kazuju, da se grad prodaje onome, ko mu više nuđa. Što bi Ugarska bez Rijeke? Postala bi provincija trećeg i četvrtog reda kao Galicija i t. d.« Po nalogu s najvišeg mjesta došli su ipak riječki deputati u hrvatski sabor. Došli samo za to, da prosvjeduju protiv eventualnosti, da se Rijeka dade Hrvatskoj. Prosvjedovaše pa se udaljiše

Hrvatski i madžarski sabor raspravljaju god. 1867. o nagodbi između Hrvata i Madžara, te o riječkom pitanju. U onom prvom došlo do sporazuma, u drugome do njega ne dolazi. Konačno sporazumješe se, da se pitanje grada Rijeke ima izlučiti iz kompleksa drugih spornih pitanja. To je bila s naše strane fatalna pogreška. Međutim Mađari u svojem saboru anektiraše Rijeku izravno Hungariji, a taj je saborski zaključak kralj sankcionirao. U tom odnosu osta Rijeka do sloma bivše monarkije god. 1918.

Mirovni ugovori poslije svjetskog rata god. 1918. posve su rastavili Rijeku od nas. Doseljivanjem novih naseljenika na Rijeku rastajemo se sve to više. U ostalom tek nas mala rječica rastavlja pa smo upućeni u koječem jedni na druge. Stari dobroćudni i čestiti Riječani rekoše nam, kako moramo živjeti: ut bonae vicinae; nec sit inter nos in futurum aemulatio et indebita quaerulatio (giudici e rettori, 1777.)[20])

---

[20]) Kao dobri susjedi pa ne treba da bude među nama svađa i zađjevica.

Oružje naše vojske slavom ovjenčane vratilo nam je konačno Rijeku pa će tako nestati riječko pitanje, koje, kako vidjesmo, kroz tolike vjekove uzbuđuje javno mnijenje. Imade bez dvojbe na Rijeci vrlo mnogo građana, koji sa strepnjom i zabrinutosti gledaju budućnost! Odgojeni su u mržnji i omalovažavanju spram nas, jer im se to sugeriralo od najmlađih dana života. Uvjerit će se, da je naš narod posve drukčiji no im se kazivalo. Viđet će, da smo ipak bolji no su bili njihovi sunarodnjaci i protektori Talijani.Pa to već vide, jer je nedavno njihov odlični i čestiti sugrađanin okrstio bivše talijanske vodeće krugove odvratnim epitetom »criminali«. Ono, što nas je dijelilo, a i sada nas rastavlja, moramo zaboraviti. Naši zajednički neprijatelji posijali su među nas sjeme razdora i nesnošljivosti. Kad se upoznamo i približimo, toga će nestati. Ekstremni elementi, doseljenici zadnjih godina, vjerojatno će odavle nestati. Ostat će s nama stare riječke obitelji, koje su poznate sa svoje dobroćudnosti a živjele su s našim narodom u najboljem skladu. Rijeka se, kako rekosmo, kroz vjekove borila za svoje sloboštine pa joj to služi na čast te ta borba predstavlja svijetle točke njezine povijesti. Mislimo, da će joj i naša država priuštiti što više slobode i što širu autonomiju. Novi naši građani neka nađu kod nas zadovoljstvo! I Riječani i mi držimo se starog lijepog načela: unitas, libertas, in omnibus charitas! (jedinstvo, sloboda, ljubav).

XXII. DRAGA[1]

Zovu je u starini Draga vlaška, ili Draga bakarska, Draga Buccarana. Pripadala je u najstarije doba bakarskoj gospoštiji, koju su imali Frankopani, kasnije Zrinski. Od god. 1778. je dio bakarskog municipija, god. 1874. samostalna općina, od god. 1875. dio trsatske upravne općine, kasnije gradske općine Sušak. Ima već u najstarije doba neku sitnu samoupravu pa se spominju u Dragi u 17. vijeku suci (giudici, judices), običajno dva, jedan za gornju, drugi za donju Dragu. God. 1640. spominje se Mate Vlašić, god. 1660. Juraj Borčić a 1670. Mate Tijan. Ti su stari suci imali neku neznatnu vlast, vršili policijski posao, utjeravali neke dažbine te bili u nekim neznatnim poslovima eksekutivni organ. Suce okrstiše negdje u polovici prošloga vijeka imenom glavara, pa su te male sučije potrajale do najnovijih vremena. Imali su oni i svoj pečat, na kome je napis: »ophgina Draga 1786.« Na njemu je lik s. Antona, koji drži u desnici Krista, u ljevici ljiljan. Tako se prikazuje Anton Paduanski, a ipak je patron Drage Anton Pustinjak.

Crkveno je pripadala Draga župi bakarskoj pa je u njoj vršio oficijaturu bakarski kaptol. U blagdane dolazili su u Drgu kanonici bakarski per turnum, dok nije biskup Brajković god. 1699. naredio, neka dužnosti dušobrižnika u Dragi i S. Luciji vrši stalni kanonik. Kao takav fungrao je za Dragu kanonik Mate Rožmanić. Već slijedeće godine spominje se Mate Čohar, koji tamo vrši pastorizaciju. On je bio bakarski kapelan, kasnije kanonik. God. 1734. piše u Dragi oporuku Jeli Cacanić. God. 1735. posta pastirom draških duša Grga Stipković, rođeni Dražanin pa je taj kasnije avansirao na kanonika u Bakru. Kao dušobrižnik spominje se 1750. kapelan Tomo Meršič (Maršić). Ti su popovi stanovali u svojim roditeljskim kućama. Mato Keser iz Tijana, koji slijedi za ovima, imao je stan tamo, gdje se sada nalazi župnikova gospodarstvena zgrada. Od kasnijih župnika spomenut ćemo Akvina Tijana, direktora i profesora senjske paulinske gimnazije, koju dokinu Josip II., nadalje Augustina Žagara, koji je bio župnikom god. 1871.—1888. On je študirao u Zagrebu, Varaždinu, Subotištu i Gracu, gdje je učio filozofiju t. j.

---

1) Povijest Drage nalazi se u Pov. grada Sušaka str. 258.

današnji 7. i 8. gimn. razred. Iz toga se vidi, da je na našim seoskim župama bilo u starije doba naprednih i naobraženih svećenika.[1])

Što se mjesnog groblja tiče, reći nam je, da je do njega Draga došla kasno, jer su se njezini pokojnici ukapali u Bakru i na Trsatu. Tek godine 1814. piše guberniji na Rijeci župnik Bernardo Žanić neka bi se osnovalo mjesno groblje. Gubernij se izvinjava time, da je politički provizorij, pa neka se počeka na vrijeme, kad se političke prilike definitivno urede. Pa tako je doista i bilo neposredno iza odlaska Francuza. U to vrijeme bilo je u Dragi 1455. stanovnika, dakle toliko, koliko ih imade sada. Zanićevi nasljednici požuruju stvar pa se pitanjem groblja zanima kapitalno vijeće u Bakru, kome predsjeda riječki guverner Franjo Ürmeny. Tamo bi odlučeno, neka se groblje uredi, no se stvar zategla. Poradi toga Trsat, Draga i S. Lucija učiniše groblje na Trsatu sučelice današnje pučke škole, da bude pokopalište pokojnika iz triju župa. Ono se mjesto tad zvalo »Sad«. Novac pridonješe sve tri općine pa su glavari tih općina imali upravu groblja. Oko polovice prošloga vijeka zauzeše se oblasti za to, da svaka župa dobije svoje groblje pa tako nasta god. 1855. groblje u Dragi.

Med stare stanovnike Drage možemo ubrojiti Bakarčiće, Dobrile, Smokvine i Borčiće. K njima spadaju Margani, jer se u matici krštenih trsatske župe čita god. 1661. »Ja pop Mikula Antonić, plovan tersatski, kerstih u crkvi s. Jurja sina Matije Marganjà iz Vlaške Drage«. Izgovaralo se dakle Marganj pa riječ dolazi moguće od »morganja«, našeg primorskog voća. I Viškanići se spominju u isto vrijeme pa se u matici čita, da je krštena kći Vicka Viškanića iz Drage s opaskom: ima dati po običaju 2 libre, ali jednog dobrog kozlića. Neki misle, da su najstarije obitelji Vlašići, Petrići i Perići, koji su došli u Dragu u 16. vijeku iz okoline Klisa. U povijesti Uskoka piše Poparić, kako je carska vojska, koja je imala osloboditi Klis od Turaka g. 1553. bila potučena pa kako su mnoge obitelji onog kraja, da spasu život, potražile zaklonište u našem Primorju. Takovih bjegunaca da je bilo oko 600. Primio ih je objeručke Petar Zrinski te ih smjestio u Primorje, većinom u Dragu i Hreljin. Bili su većinom pravoslavne vjere pa

---

[1]) Dražanin Barlaam Keser bio je 1818. trsatski gvardijan. Samostanska kronika zove ga Dalmata Dragensis.

tako dobi Draga pridjev »vlaška«. Kad su stigli amo prevedoše ih na uniju. Došli su u sukob s bakarskim kaptolom, jer mu nijesu davali desetina. Međutim ih je na to primoralo komorsko povjerenstvo. U povjerenstvenom zapisniku zovu te renitente »populus Walachicus«. Kad je grobnički kapetan Frankulin u doba Zrinsko-Frankopanske urote pozvao pod oružje podanike zavjerenika, tad je pozvao i draške Vlahe. Kad su pak nakon neuspjele urote carski povjerenici bilježili ono, što pripada pomenutim velikaškim obiteljima, tad spominju u bakarskoj gospoštiji i Vlahe na broju 93, koji davaju gradu desetinu, služe u vojsci i poslužuju gazdu gospoštije svojim konjima. Med tim Vlasima nalaze se i Dražani.

Tokom 17. vijeka čitamo često pritužbe protiv predstavnika bakarske gospoštije Zrinskoga, da diraju u tuđe te si prisvajaju ono, što nije njihovo. Eto kako o tom piše trsatski župnik Justo Krizmanić: »Kad Bakrom vladaše Petar Zrinski ni bil lin (lijen) posvojat, samo da je korist čutil i teško je bilo svakomu susedu blizu njegovog imanja. Tako je isti vinograde u Dragi, ki su bili pod kvadernu Tersata i porezno plaćali, silnu ruku vazel leta 1641. I zač neimaše moći takovemu silniku tersatski kapitan suprotivit se, kmeti i gospodari od vinograda za svim ne zgubit zemlju, su se podložili navedenimi dohodki odgovarati, ča tri leta svršiše, ale mu se malo vidiše, nosili ih na četvrtinu i tako nasledovaše, dok plaću prijel je svoje nevernosti«. Senjski biskupi, trsatski manastir i neki privatnici više puta se jadaju poradi otimačina. Bili su otimači uzeli Martinšćicu, pa riječki kapetan Rovere moli senjskog kapetana Herbersteina, neka mu pošalje nešto vojnika, da odanle izbaci Zrinskoga. Oteše i oveći posjed u Dragi»certam promontorii partem vinealis Draga cognominati ab arce Trsat olim a Frangepan habiti, ad inclitam cameram interioris Austriae spectatis, quam Petrus Zrinius violenta manu avulsit«. Nakon urote traži trsatska gospoštija, neka joj se taj posjed vrati (1678.). On je bio naime priključen bakarskoj gospoštiji, kojoj je Zrinjski bio vlasnik. Taj obronak, promontorium, bit će valjda padina, što se spušta ispod s. Križa, koja je i sada dio porezne općine Trsat.

Nakon tih pritužbi trebalo je točno odrediti granice među gospoštijom trsatskom, bakarskom i grobničkom, da se znade, što kome pripada. Ide komisija na lice mjesta. U njoj se nalaze: »Ivan Petar Dell' Argento, slobodan barun i kapitan Rike i Trsata, Marko Fracassa svetnik riški, pop Ivan Vrečić, kapelan g. kapetana, pop Ju-

raj Čop, pop Fran Flego, sudac Mate Bartolović, sudac Juraj Medanić, sudac Lovro Čačan, sudac Fran Bartolović, Ivan Benčan, Anton Matković, Ivan Paškvan, Ivan Bartolović i mnogi drugi bihu s Tersata pošli skupa s rečenim kapitanom na lice više pisanih meaših med Bakrom, Grobnikom i Tersatom«. Komisija odlučuje: »vinogradi, ki su bili po sili zavjeti s novemi dohodki, imajte se sada pod kaštel tersatski s ovemi starim dohodki od bira i poreznega a ne drugačije, pri kojih su ruku«. Ujedno se nalaže Andriji Kodermanu, upravitelju primorskih zrinskijevih imanja, koja u to doba pripadaju komori, neka zaključke komisije u cijelosti provede prema dekretu cara Ferdinanda iz god. 1642. o razgraničenju gospoštija. Mimogred spominjemo, da se god. 1690. jada vladaru biskup senjski Glavinić, što ne prima desetina od vinograda u Dragi, koji su jednoć bili vlasništvo Ivana Androka, a koje bijaše također prisvojio Zrinski te kako biskupu ne će da plaćaju desetine vinogradi u Dragi, kojima su vlasnici Riječani.

Stanovnici Drage zarađivali su u staro doba hljeb isključivo na svojim posjedima. Glavno vrelo zarade naših starih kmetova bilo je vino pa je i Dražanina u glavnome hranio vinograd. Uz to davalo mu je tlo gotovo sve, što mu je trebalo za prehranu. Mesarenje jest također jedno od zaposlenja draških ljudi te se već prije više vjekova spominju Dražani, koji pazare mesom na Trsatu i Rijeci. Tokom prošloga vijeka putuju stanovnici Drage dalekim morima i tamo zarađuju hljeb. Među njima imade veliki broj pomorskih kapetana. God. 1870. imade gotovo svaka draška kuća po kojega pomorca, a čitava trideset i dva kapetana. Kasnijih godina pridošao je još dvadeset i jedan. Za čudo iza 1880. kao da je Dražanin izgubio volju da plovi te se iza te godine skoro niko ne posvećuje pomorstvu. Obrt se u Dragi slabije razvio, jer mu je smetala blizina Rijeke i Sušaka, gdje čovjek nalazi sve, što mu za kuću i život treba. Tek nam je spomenuti, da je na početku 19. vijeka bila u Dragi čedna tvornica duhana (tada duhan nije bio monopol države). U njoj je radilo desetak radnica. Vlasnik fabrike bio je Mato Dobrila. U Tomasićima bila je u to vrijeme sprava za rezanje duhana i peć za sušenje.

Ispod s. Križa u Dragi imade posjed nazvan Šporerovo. Posjedovala ga je obitelj Šporer, pa je tako dobio ime. Jedan bivših posjednika Matija igrao je lijepu ulogu u našoj historiji književnosti pa vrijedi, da mu ime uskrisimo iz pepela. Već se g. 1780.

spominje na Rijeci Andro Šporer pa od njega kupuje lijes za gradnju kuće Ivan Belen iz Sušaka. Otac Matijin bio je u Karlovcu u doba Francuza načelnikom (maire), jer je kao napredan čovjek s načelima revolucije živo simpatizovao. Naš je Matija rođen na Rijeci 1795. Već kao mladi čovjek zagrijao se za narodnu stvar, premda je tada s te strane u nas vladala potpuna apatija i drijemež. Študirao je medicinu u Beču pa je kao đak stao izdavati 1818. »Ilirski glasnik« (prije ilirskog pokreta) a bili su mu pri tom pomagači Anton Mihanović i Aleksa Praušperger. Bio je Matija znanac glasovitog našeg naučenjaka Kopitara, pa mu je taj dao naputak, kojim će jezikom u »Glasniku« pisati: »Ne mislite«, veli lijepo Kopitar, samo na Hrvatsku, nego na sve Južne Slavene, jer niti Dalmatinac, niti Istranin, niti Slavonac ne bi pristali na isključivu narodnost hrvatsku. Pa kad su nas Francuzi prozvali Ilirima, neka ostane, makar ne odgovara povijesti«. Jezik kojim piše Šporer je mješavina hrvatskog, slavonskog, istarskog i dalmatinskog govora pa on ostaje uvijek pristaša tog kompromisnog jezika. God. 1823. izda u društvu s Mirkom Ivaniševićem prvi ilirski almanah, osim toga nekoliko drama i medicinskih knjiga na našem i njemačkom jeziku. Par decenija kasnije predaje Matija zagrebačkom kazalištu dramu »Car Murat«, te moli za nju honorar od 300 for. Dadoše mu polovicu.

Šporer bi u Beču promoviran na čast doktora medicine pa je kod te prilike napisao disertaciju, na kojoj se potpisa: Sporer Illyricus Carolostadiensis. Kao ljekar službovao je u Bakru, Splitu, Postojni te na Rijeci. Osobito se istaknuo kod suzbijanja t. zv. škrljevske bolesti te je o njoj pisao više brošura. U Dragoljubu god. 1868. govori o jedinstvu južnih Slavena, pa pledira, neka svi Jugoslaveni prihvate zajednički jezik. Veći dio života proveo je na Rijeci, gdje bio općenito štovan. Tamo je umro 1884.

U nas nema mnogo zaslužnih i vrijednih ljudi. Oni, koji su takovi, ne spominju se ili se zaboravljaju. Za to rekosmo par riječi o Šporeru, koji je vrijedan i zaslužan čovjek. Neka za njega vrijedi riječ starog Latinca: »non omnis moriar (ne ću posvema nestati).

XXIII. KOSTRENA S. LUCIJA[1])

I opet pitanje etimologije riječi »Kostrena«, na koje ne mogosmo dati u pov. Sušaka stalni odgovor. Čitajući pred koje vrijeme Hirčevu knjigu »hrvatsko Primorje« u štivu, gdje se opisuje dolina Rječine, našao sam izraz, koji možda rješava to pitanje. Tamo se naime čita: »Na Krasu leže gromade, goleme pećine, koje se uzdižu kao griže, drugdje kao hruste, sive škarpe, a kostrilje kao da je iz zemlje poraslo«. Nije to kostrilje dalo ime našoj Kostreni? To je naime vrsta kamena, što se nalazi na vapnenastom tlu, kao što je naše. Naravno i opet hipoteza, koja nije riješila pitanja.[2])

Kostrena, skromno selo, koje zove pjesma, nikla na onome tlu »veli grad«, jest mjesto naših uglednih kapetana, strojara i pomoraca. U njoj stanuju žitelji čestiti, radini a nad sve štedljivi. Već se u 15. vijeku spominje tamo crkva. Napis na zidu crkve spominje posvetu, koja bi god. 1714.: »dan 5. maja bi ova crkva s. Lucije posvećena od Presvitloga i Prečasnoga gosp. Adama Ratkaja, biskupa senjskoga i modruškoga«. Drugi napis na crkvi svjedoči, da je crkva bila temeljito popravljena: »ponovljena miseca maja 1738. s lemonizinun ovoga puka, po dopuštenju gospodina Antona de Benzoni, biskupa senjskoga i modruškoga pod kapelanom Antom Sgavics, kaštaldom A. Dujmić i I. A. Sablić«. Sgavec (obično ga tako pišu) bio je kanonik bakarski, a upravitelj kostrenske župe. Kako je poznato, pripadala je S. Lucija bakarskoj župi pa je 1789. stvorena samostalna parokija. Iste godine bijaše odcijepljena od Bakra župa draška i praputnjarska. U pov. Sušaka ispao je pometnjom iz slijeda kostrenskih župnika Makso Marčić, koji je župnikovao iza Matije Vičića, a bio prije toga više godina tajnikom senjskoga biskupa Posilovića. U župnoj crkvi napomenuti nam je sliku s. Mihovila na istoimenom oltaru. Ta je jednoć bila u privatnoj kapeli u Žuknici, koju bijaše na vlastitom

---

[1]) Povijest Kostrene s. Lucije nalazi se na str. 267. Pov. Sušaka.

[2]) U kraju izmed Primorja i Gorskog kotara nalazi se brdo, koje zovu Kostrinski vrh, visoko 1049 m.

posjedu sagradio Franjo Ksever Loy, bivši direktor naše gimnazije sa Rijeke. Upravljao je zavodom do god. 1823. a bio naslovni opat. Posjed njegov zovu baronija. Spomenimo još, da je s. Lucija imala 1824. 1560 stanovnika.

Pošto je Kostrena spadala pod župu Bakar, ukapali su se tamo kostrenski pokojnici. Bez dvojbe pokapalo se i uza crkvu s. Lucije, jer su se u staro doba sahranjivali mrtvi uza sve crkve. Biskup Mariani naređuje u 17. vijeku, neka se u Dragi i Kostreni urede groblja pa neka se mrtvaci ovih župa ne nose izvan parokija (1655.) »neque deinceps aliquis sepeliatur extra suam parochiam«. Međutim uvukao se u Kostrenu običaj, te su se pokojnici ukapali na Trsatu u franjevačkom groblju, što su činile i druge susjedne župe. To je postalo skoro pravilom na svršetku 17. i tokom 18. vijeka. Činilo se to radi blizine Trsata i radi svetinje mjesta, gdje se nalazi Marijino svetište. Ima tome još jedan razlog. Franjevci ne traže kod ukopa nikake remuneracije, a bakarski kaptol, koji je vršio u Kostreni pastorizaciju te imao pravo ukapanja, tražio je visoke pare. Nije ni čudo, kad je u kaptolu bilo 6 do 8 kanonika, uz to drugog klera. Imade slučajno u mene jedan pogrebni račun, prema kome ukop stoji čitave 33 libre, svakako previše. (u to doba stoji akov vina 8 libara).

Ukapanje na Trsatu nije išlo naravno u račun bakarskim kapitularcima, koji traže od crkvene i svjetovne vlasti, neka ga zabrani. Uz to se jadaju kanonici, što se pokojnici ukapaju, a njih niko ne obavještuje te tako nijesu u stanju pisati matice mrtvih. Ne miruju međutim Dražani i Kostrenjani. Pišu izravno u Grac »ad caesaream aulicam cameram«. Jasno je, da franjevci brane svoj postupak pa kazuju, da oni to pravo uživaju ab immemorabili te da im ga niko ne može uzeti. Kaptol naglašava, kako ga kod ukopa ide t. zv. quarta funeraria t. j. kako ima pravo, da za sebe traži četvrtinu pogrebnih troškova. Samostan na to uzvraća, kako on traži samo 2 libre za zadušnice pa kako tu malenkost ne može dijeliti ni s kime. I tako se nižu žalbe, predstavke i protesti na više vlasti bez kraja i konca.

U drugoj polovici pretprošloga vijeka spor se pogoršava. Kostrenjani, zahvalni manastiru što im ukapa pokojnike, a ne traži remuneracije, običavali su u doba berbe pokloniti franjevcima grožđa i dropa (komina). To pak nije bilo pravo biskupu nit kaptolu. Pošto su oni ubirali desetine od vina, bili su tim podavanjem pri-

kraćeni. Traže dakle od kapetana, neka jednostavno zabrani, da se manastiru daje grožđe i drope. I doista je kapetan izdao zabranu. Protiv kapetana šalju Kostrenjani priziv na samu gradačku komoru, u kojoj ističu, kako ih kaptol materijalno uništava »faranno totale destruzione della nostre povere case«, kako njegov postupak znači pljačku siromašnog kmeta, dok samostanci postupaju veledušno pa se zadovoljavaju s nešto malo »mosto e vinazze«. Na zabranu vlasti se ne osvrću te i nadalje sahranjuju na Trsatu svoje mrtve. Što se prijavljivanja slučajeva smrti tiče, izdao je posebnu naredbu Josip Ernest de Leo potkapetan bakarski i »rendmaister delli beni buccarani« da se to ima činiti. To se sigurno činilo, jer unaprjed nema u tom predmetu pritužbe.

Spomenusmo u povijesti Drage, kako su tri općine Trsat, Draga i Kostrena uredile zajedničko groblje na Trsatu u Sadu. U tu svrhu kupljeno bi zemljište od Antona Šekulje, zvanog Mišić sa Trsata god. 1834. Na tom groblju bi ukopan prvi Mate Tus, kostrenski župnik. Kapitalno vijeće u Bakru, kako tamo rekosmo, raspravlja o groblju, no zaključci ostaju na papiru. Tek je 1855. otvoreno kostrensko groblje a 1905. prošireno.

Za crkvu s. Lucije, kako piše kronika, nabavljena bijahu god. 1738. dva zvona a 1742. treće. U doba rata 1914.—18. bijahu zvonovi skinuti te upotrebljeni za lijevanje ubojitog oružja. Iza ratnih vremena bi nabavljen novi veliki zvon. (1925., lijevan na Rijeci). Tištio ga oveći dug pa se pripravio koncerat školske mladeži, da se skupi za zvon nešto para. Za tu zgodu sastavi prigodnu pjesmu pok. draški župnik Vjenceslav Potočnjak. Vrlo se svikla publici pa je priopćujemo:

Zdravo da ste Kostrenjani!
Zašt' ste došli, dobro znate,
Pozvasmo vas mi školani,
Da nas malko poslušate,
Da čujete sada amo
Kako pričat, pjevat znamo.
Ak' ne bude sve najbolje
vi primite dobre volje.
Ali evo odmah sada,
Čujte, što nam na um pada:
Nema stvari baš nikoje
A da nema svrhe svoje

I zabava naša ova
Nije dakle bez naslova
A naslov joj: to je on
Naš kostrenski novi zvon.

Noga mu je preko mosta
A tijelo mu ovdje osta.
Pa zar niste toga znali
Zar ga niste poslušali?
Nut napnite dobro uho
Ak' vam nije posve gluho
Pa slušajte, kako zvoni
ko da pjeva i romoni.
Glas mu ječi, zvuči, zveči
Ko angjelske da su riječi.
Takav vam je on
taj naš novi zvon.
Ali katkad ipak klone,
Jer zvonovi drugi zvone
Sa slobodom i bez straha
A naš često nema daha.
Njega tišti teška tuga
Jer na njemu ima duga.
A tkogod je nešto dužan
Otaj mora biti tužan.
Pa tako i on
Taj naš novi zvon.

Za to sada svi u slogu
Na čast domu, rodu, Bogu
Saberimo puno, više
Nek sa zvona dug se briše!
Otvorite svoje kese
Svatko neka pridonese,
Nek je svatko posve sklon
Dati darak za naš zon.

Onda će nam zvonit milo,
Glasno, jasno, snažno, čilo,
I neće ga morit tuga,

Jere neće imat duga
A naša će tad Kostrena
Bit vesela, prodičena,
Jer će tada bin, ban, bon
a bez duga zvonit zvon.

XXIV. KOSTRENA SV. BARBARA

Istočna joj granica počinje u bakarskom zatonu kod Babne Dražice pa se nastavlja nad zalijevom kroz vrh Srebraća i vrh Ravna, konačno se kod vrha Čista spušta prema glavnoj cesti. Ide za tim k moru uz t. zv. biskupiju. Prema tome istočna strana kostrenskog poluotoka spada k župi s. Barbare.

Na mjestu, koje se krsti biskupija, imao je očinski posjed senjski biskup Smoljanović, rođen Kostrenjani. Na njemu si je izgradio dvorac a do njega kapelu u čast s. Valentina. Poradi toga prozvaše onaj predio Biskupija ili Valentinovo. Na pročelju dvorca bila je ploča s napisom:

Joannes Smoglianovich
Eppus Segniensis et
Modrussiensis
A. D. MDCLXX.

Po smrti biskupovoj prešao je posjed na biskupovu svojtu. Uslijed neimaštine nasljednika razvali se kapela i dvorac. Posjed je kasnije kupila obitelj Kovačić, koja na istom terenu sagradi čednu kuću pa postavi na nju odlomak prvotne ploče, koji sada glasi Joann. Eppus. Kasnije posta vlasnikom biskupova posjeda bakarski patricij Anton Grgotić, dok nije vlasništvo prešlo na kapetana Mata Thiana i njegove nasljednike.

Oko polovice 18. vijeka sagradiše Kostrenjani prvu crkvu na terenu Vrtine, zemljištu Plase. Posvetiše je s. Barbari. Kip svetice, koji se sada nalazi nad ulaznim vratima crkve, bio je jednoć na glavnom oltaru, a donio ga iz Marsilje god. 1870. kapetan Andrija Medanić. Mjesto je dobilo kapelana g. 1789. Alberta Fererisa, bivšeg paulina. Za njime se redaju kao kapelani Fabijan Šablić, Juraj Ivančić, Jeronim Milazzi, Josip Akačić, Franjo Ivić, Feliks Varljen te Mate Gršković. Ovaj je kapelanovao od god. 1829. do 1839. pa je te godine osnovana u s. Barbari župa a Gršković postao prvim župnikom. Njegovim nastojanjem bi crkva proširena, sagrađen zvonik te župni stan.

[1]) Povijest s. Barbare nalazi se u Pov. Sušaka str. 274.

Pokojnici s. Barbare pokapali su se u Bakru, jer je mjesto pripadalo pod onu župu. Tekar bi godine 1836. osnovano groblje na mjestu Podselino Krasina, što ga blagoslovi domaći kurat Gršković. Mnogo se zauzimao za uređenje groblja domaći sin kapetan Luka Medanić, koji je umro 1847. Zanimljiv je Lukin nadgrobni napis, koji glasi:

Leže ovdi kosti Luke kapitana
Vlastelin Medanić po imenu zvana,
Ki bi vruć branitelj za groblje dobiti
Nit u drugih poslih pustit ga moliti.
Iz dubine groba svega glasa viče
Što se mene i tebe i svakoga tiče:
O čoveče na me svoje oči hiti
Mladu ali staru u grob ti je priti,
Ja bio sam hrabren, mlad, jak, lip i hitar,
To je barzo prošlo, kako hladan vitar.
Šesdeset i trećoj godini smrt dojde
Na zimsku Antonju i tad svit mi projde.

Prema madžarskoj službenoj geografiji iz god. 1829. bilo je te godine u s. Barbari 970 žitelja i to u Marunićima 54, u Mihletićima 43,, u Soićima 323, u Urinju 428, u Randićima 122. Kuća bilo je 194. Najstarije su porodice u s. Barbari prema matičnim knjigama bakarske župe: Marunići, Medanići, Mihletići, Pajkurići, Pezelji, Randići, Smoljani, Tijani i Tijanići. Te se obitelji spominju već u 17. vjeku.

Sveto-Barbarčani na glasu su kao kapetani, strojari i mornari, koji od starih vremena plove po dalekim morima. Blizina mora privlačila ih je na morsku pučinu, da tamo nađu zarade i hljeba za sebe i svoje obitelji. A imali su lijepu priliku, da se usposobe u pomorskome zvanju, jer živu u neposrednoj blizini bakarske nautike. Ta je otvorena za banovanja bana Jelačića god. 1849. Bila je tada dvorazredna, imala je jedan pripravni, a jedan nautički tečaj. Uslovi za primanje bila je dvogodišnja navigacija. God. 1852. dokinula ju je austrijska vlada. Dopustila je ipak kasnije, da ostane nadalje na životu, no da je uzdržava grad Bakar. Grad nije imao novaca pa je morao nakon dvije godine ponovno zatvoriti vrata zavoda. Ipak se našlo u Bakru spremnih ljudi, koji su mladim kandidatima pomorstva držali predavanja te ih pripravljali na ispite, koji su se polagali u Trstu i na Rijeci. Među tim privatnim na-

stavnicima posebno se istaknuo Lošinjanin Pavao Viviani. Bio on po zvanju svećenik, imao je čednu mirovinu te je dane mira proveo u Bakru. Dobro je poznavao matematiku i astronomiju te imao čedni observatorij. God. 1871. uspostavlja vlada nautiku, i to sa dva tečaja, dok je postepeno ne proširiše na čitavih 7 razreda. Pred koju godinu dodaše joj brodostrojarski odsjek a 1917. proglasiše je pomorskom akademijom.

Žitelji s. Barbare poznati su kao ljudi vrlo poduzetni, uz to štediše i radiše prvoga reda. Kroz duge decenije plovili su dalekim morima, tuđi svijet im je postao novom domajom; teškim radom zaradili lijepi novac te ga uštedili. Putovanje svijetom i morem jest gorak kruh pa je za to čovjek s. Barbare znao štediti ono, što je privredio i čuvati kao oko u glavi. Zasluženim parama sagradio si je u mjestu dom, izdržavao obitelj a od novca, što je preostao, ulagao u mornaricu na jedra. U prvoj polovici prošloga vijeka imala je s. Barbara oko 1000 žitelja a oko 150 domova. Svetobarbarčani posjedovali su razmjerno veliki broj jedrenjaka. To je bilo u doba, kada nijesu našim morem plovili brodovi na paru. U godinama 1840.—1880. imali su žitelji s. Barbare oko 70 jedrenjaka, doista vrlo veliki broj za malo mjesto. A uvažimo, da su u posjedu te mornarice bili oni, što su imali u ono doba stalno boravište u mjestu a da je bilo zavičajnika onog mjesta, koji se bili iselili pa su i ti bili t. zv. principali t. j. posjednici po koje pomorske jedinice. Ti su jedrenjaci građeni u Senju, Kraljevici, Kostreni, Bakru, Martinšćici, Sušaku, Lošinju i Korčuli. Bilo ih je, što su građeni u škverovima u vanjskom svijetu, u Piranu, Mlecima, Malti, Savoni, Sunderlandu i drugdje.

Ad perpetuam rei memoriam spomenimo imena nekih od tih jedrenjaka: bark Amelija, brigantin Bartol, brigantin Bakar, brigantin Kostrenjan, bark Dobra Konstrenka, bark Eneo, brigantin Helena, bark Elvira, brigantin Frane, brigantin Fortuna, bark Grad Karlovac, bark Hitar, brigantin Istok, bark Jožić, brigantin Jugoslav, bark Kostrena, bark Ljubav, škuna Lepa Bakarka, bark Nehaj, brigantin Narod, brigantin Sušak, brigantin Urinj, brigantin Vjeran, bark Ufanje i t. d.

Doista zaslužuju svaku čast stari naši Kostrenjani, koji su znali svojim marom i radom steći tako lijepu mornaricu, koja je širom dalekih krajeva pronijela mjestu ime. To je za sve vjekove ponos

mjesta a lijepi spomen na predšasnike, koji su tako postali samostalni i nezavisni gazde te na vlastitim brodovima sjekli valove dalekih mora i oceana.

OREHOVICA

Nalazi se na granici Sušaka i Grobnika; veći dio pripadao je upravnoj općini Grobnik, manji gradskoj općini Sušak. Granična crta išla je u pravcu puta, koji vodi iz Orehovice prema Čavlima preko Rebra, zatim kanalom, koji ide iz Orehovice kroz uvalu prema željezničkoj pruzi. Taj se kanal zvao već u staro doba Rakov jarak a i sada ga krste tim imenom. Prva kuća na grobničkoj strani bila je mitnica, sada kuća Hlača-Blau.

Granična crta, koja je jednoć rastavljala dvije upravne općine, dijelila je u staro doba dvije gospoštije, trsatsku i grobničku. Počevši od trinajstoga vijeka pripadaju obje Frankopanima, dok nije konačno Trsat godine 1491. došao pod carsku vlast. To se isto desilo Grobniku god. 1670. Te su godine konfiskovana dobra obitelji Zrinskih i Frankopana od državne vlasti pa je Grobnik dobio nove gospodare. Upravljala je njime austrijska komora.

Med gospoštijama dolazilo je poradi međa često do sporova te je morala posredovati najviša državna vlast. To se desilo godine 1642., kad je car Ferdinand III. imenovao povjerenstvo, koje će točno označiti međaše. Prema presudi komisije ide granična crta među Grobnikom i Trsatom ovako: sa Crnog vira u Žaklju prema gore onamo, gdje je sada kuća Cuculićeva. Tamo je bilo uklesano na živoj stijeni slovo K (valjda kaiserlich, jer je tada Trsat pripadao caru). Odavle cestom kroz Kalinu otraga bivše mitnice, gdje je u stijeni bilo uklesano slovo G (t. j. Grobnik), konačno kroz uvalu Orehovice do sadanjeg željezničkog nasipa uz Rakov jarak, gdje je na stijeni zabilježeno F. III. (Ferdinand III.). Onu stijenu zove stara isprava Crna Sten. Zub vremena je posve izbrisao ove stare oznake te danas o njima niko ne zna ništa.[1]) Ostalo je na životu ime Crnog vira. Taj se nalazi u samom koritu Rječine, između razvalina Matešićeva mlina i t. zv. Koporova, koje se proteglo koritom vode do bivše tvornice Rühr. I sada vodi od razvalina Rührove tvornice prema kući Cuculić neki puteljak, pa je taj jamačno bio jednoć pogranična linija.

[1]) Jedan naš ugledni starkelja sjeća se kamena tik kuće pok. Luke Fućka, na kome je bilo uklesano slovo K.

Poradi granica nastavljaju se i kasnije sporovi među gospoštijama. Trsat je naime graničio u Martinšćici i Dragi s bakarskom gospoštijom, koja je u 17. vijeku pripadala Zrinskima. Upravitelji zrinskijevih imanja znali su više puta posegnuti za tuđim te se poradi toga presizanja često šalju pritužbe na najviše mjesto. Opet se šalje amo posebno povjerenstvo, koje će točno označiti, što pripada svakoj pojedinoj gospoštiji. Bilo je to godine 1678. Na čelu komisije nalazi se kapetan Rijeke i Trsata Ivan Petar Dell' Argento. Povjerenstvo pođe na lice »više pisanih mejaših« te donese zaključak, da se imaju poštivati granice, koje bijaše otsjekla komisija iz god. 1642. Opširnije o tome imade u pov. Drage u ovoj knjizi.

Granice župe Trsat i Grobnik posve se podudaraju s političkim granicama pa se na Orehovici od najstarijih vremena sastaju dvije župe trsatska i grobnička. I tuj nasta neki spor god. 1824. Tad bi sagrađena mitnica (domus telonealis) na zemljištu zvanom Urinj »in fundo Urinj«. Prozvaše ga tim imenom, jer mu je vjerojatno bio jednoć gazda neki Juraj. Tu je dakle kuću svojatao za sebe župnik grobnički i župnik trsatski Vizner. On je dokazivao u podnesku na višu oblast, kako je dvije gospoštije a isto tako i dvije župe od uvijeke dijelio vozni put (via curullis antiqua), što prolazi preko Kaline. Pa doista je Vizner bio u pravu. Međutim ipak je ili odlukom više vlasti ili običajem ona kuća ostala unutra granica grobničke župe pa se to održalo do naših vremena.

Mjesto, o kome pišemo, dolazi u staro doba pod tri raznolika imena pa se zove Orehovica, Hrast, Štranga. Ovo posljednje ime nastalo je tada, kad je sagrađena mitnica, jer se tad zatvarala cesta brkljom, koju naši zovu »štrangom«. Hrastom okrstiše mjesto, po starom hrastu, koji raste tik puta, što vodi u Kačjak. Taj je vrijedni starina, koji eto čini mali dio naše povijesti, pred kratko vrijeme izgubio život iza što je gotovo 300 godina prkosio buri i oluji. Godine 1836. čita se »Mautamt Hrast«. Ime Orehovica spominje se u staro doba. Stara isprava iz godine 1642. kazuje, koliko će pojedina sela grobničke gospoštije davati svake godine gazdi gospoštije. Tamo se spominju sela Hrastenica, Tutnovo, Svini[1]) (sic) te Orehovica koja će davati godišnje 2 mecana masla, 8 kokoši i pilića te 20 jaja. God 1681. spominje se Toma od Orehovice, g.

---

[1]) Stanovnike toga vrha i danas zovu »Svinjani« (žitelji Svilnoga).

1722. Grobnik »sopra Orehovica« a 1730. Orehovica »territorio di Grobnico«. God. 1724. imade »vila Orehovica«, vrlo vjerojatno posjed, na kome je grad Sušak izgradio svoj ekonomat. Neda se reći, gdje su bila u staro doba orahova stabla, od kojih je dobilo mjesto ime. Neki vele, da je ispod današnjeg trsatskog brijega bila gusta orahova šuma te da se najprije ovaj kraj krstio Orehovicom, dok nije to ime prešlo na mjesto, o kome govorimo. Tad da se je kazivalo»Orehovica pod Hrastom«. To je međutim jedva vjerojatno[1]). Od orehovičkih pejsaža spominje se već u 17. vijeku Žakalj. Riječ znači vreću (sacco), pa taj izraz i sada upotrebljavaju u nekim mjestima čabarskog kraja. Doista čitava uvala Orehovice predstavlja formu ogromne vreće. U isto vrijeme dolazi ime Kačjak, Kalina, Koprivovo (vinograd svećenika, koji se zvao Kopriva). Kasnijeg je datuma Urinj, čime okrstiše obronak, koji se stere od kuće g. Hlače do kuće g. Cuculića uz Luizinsku cestu.

Najstariji dio Orehovice jest Kalina. Onuda je prolazio put, što dolazi sa Grobnika pa teče dalje prema Dragi uz posjed Busetia, dok drugi ogranak ide prema s. Ani kroz Kačjak, odnosno preko Strmice na Trsat. Put preka Evanđelja jest kasnijeg datuma, sagrađen onda, kad je nastala Luizinska cesta. Do Kaline nalazio se posjed ugledne i bogate obitelji Krtica. Prema Kobleru bila je ta obitelj podrijetlom sa Rijeke a posjedovala na početku 19. vijeka brodogradilište te više kuća i vinograda. Iz te obitelji potiče Mato Krtica, koga imenovaše 1774. djakovačkim biskupom. Dvorac tik Kaline bio je vjerojatno građen prije, no je obitelj Krtica došla onamo. Kasniji vlasnici onog posjeda bili su Benzoni, Štanger, Skulić, Albert Rühr te pok. Ante Bačić. Na posjedu bila je kućna kapela pa imade bilješka iz početka 19. vijeka: Guardianus apud D. Kertizza missam dixit et prandium sumpsit. Na oltaru kapele bila je slika s. Josipa i s. Ane. Ljudevit Stanger, gospodar dvorca, napusti kapelu, a oltarnu sliku posla na Grobnik u župnu crkvu.

Novi život stade živjeti Orehovica, kad je kroz nju prošla glasovita Luizinska cesta. Sagradi je general Filip Vukasović, graditelj više znamenitih cesta u našem Primorju. Novac za gradnju dade dioničko društvo, u kome je bilo više hrvatskih i ugarskih

---

[1]) Oko polovine prošloga vijeka službene knjige zovu gornji dio mjesta »Orehovica« a donji Hrast-Orehovica.

magnata, među drugima zagrebački biskup Vrhovac. Gradnja poče 1803. no bi radi ratnih prilika prekinuta 1805. i 1809. Te je godine poginuo u boju kod Wagrama znameniti graditelj general Vukasović. Nakon njegove smrti osta neizgrađena samo jedna milja ceste pa je taj posao izvela francuska vlada (1812.), kojoj smo pripali godine 1809. Cesti dadoše ime po Mariji Ludoviki ženi Franje I. Uz cestu sagradi dioničko društvo privolom državne vlasti mnoge mitnice, gdje se plaćala pristojba od svega, što je prolazilo cestom. Tako nasta i mitnica na Orehovici. Isto je društvo sagradilo bivšu kuću Mayländerovu, koja mu je bila potrebna ili za nastambu činovnika i inžinjera ili za druge poslove u vezi s cestom. O tome više u mojoj pov. Sušaka.

Djeca Orehovice polazila su kroz decenije školu na Trsatu. To je bilo vrlo nezgodno osobito u doba zime, kad kod nas caruje jaka bura, kojoj jedva mogu odoljeti jaki, odrasli ljudi. Nedaleko Orehovice imade selo Svilno i Pašac, pa su djeca onih sela polazila školu na Grobniku. Njima je pogotovu bio polazak škole tegotan radi udaljenosti mjesta te klimatskih prilika. Počelo se dakle ozbiljno raditi na tome, da se na Orehovici sagradi škola za sva tri mjesta. Čitavih trideset godina vodila se žilava akcija, da se do škole dođe. Posebno izaslanstvo mjesta posjeti 1913. bana u Zagrebu te mu preda predstavku, u kojoj se dokazuje, kako je škola u Orehovici potrebna kao gladnu komad hljeba. Nakon mnogih predstavki, molbi, izvida i komisija dobi mjesto školu 1929., i to dvorazrednu s jednom škol. sobom. Krupna grješka što se nije odmah sagradila nešto veća zgrada, u kojoj bi se mogla držati redovita obuka. Za školsku zgradu pridonijela je primorsko krajiška oblast 150 hilj. dinara, ministarstvo prosvjete 20 hilj., šumarska uprava gospoštije Thurn Taxis 15 hiljada, zemljišna zajednica udruženih općina Grobnik, Jelenje i Čavle 4 i pol hilj., konačno obitelj pok. Kuzme Cuculića u materijalu 3 hilj. Za plemenitu stvar mnogo se zauzimao tadanji grobnički načelnik g. posjednik Mihovil Hlača.

Oko polovice prošloga vijeka stala se na Orehovici lijepo razvijati industrija. Neposredna blizina trgovačkog grada Rijeke te njezine dobre luke, vrlo dobra i prometna Luizinska cesta, konačno Rječina, sve je to pogodovalo industrijskom zamahu. God. 1841. gradi Tršćanin Oktavij Fontana na poticaj uglednog Riječanina Gašpara Matkovića mlin Žakalj, koji steče vrlo lijepi glas u dalekom svijetu. Tamo je radilo preko 100 ljudi a eksportiralo se

brašno u Englesku, Francusku, Njemačku, Egipat i Braziliju. Kasnije krenuše poslovi zlo pa tvornica obustavi rad 1894. Zgrade tvornice čekaju sada bolji usud (opširnije u mojoj pov. Suš.). Ispod gornje Orehovice sagradi Anton Matešić 1840. mlin, koji izgori 1967. pa ostaše podrtine, koje i danas strše. Zaposlio bijaše oko 50 ljudi. Nedaleko mosta u Žaklju bila je pilana pa se od nje vide i danas neki drveni stupovi. Na posjedu, što ga zovu Buzetovo, sagradio bijaše oko 1873. Vinko Sablić iz Pećina ciglanu, koju kasnije prekupi neki Blanda. Po njemu prozvaše kasnije onaj predio »Blandovo«. Ciglana je bila zaposlena tek 7 do 8 godina pa je obustavila rad, jer, kako vele, nije zemlja u onom kraju bila podesna za fabrikaciju cigle. Nju je preživio visoki ponosni dimnjak, koji bi razvaljen tekar god. 1935. Na putu, što vodi u Pašac u koritu Rječine bila je tvornica umjetnog gnojiva i lijepila. Nju je sagradio 1876. neki Franjo Binovski, kome pristupi kao drug god. 1884. Albert Rühr. U tvornici radilo je oko 30 osoba. God. 1892. stupila je u konsorcij peštanska tvornica spodiuma (koštani ugalj, proizvod suhe destilacije kosti) i lijepila. Fabrika izgori god. 1907. a tvorničke ruševine i dimnjak strše i čekaju bolja vremena. Vlasnica onih nekretnina jest pomenuta peštanska tvornica. Na obronku trsatskoga brijega pod Veli Kuk imade kamenolom te drobilica t. j. strojevi za drobljenje šljunka, koja nasta par godina prije svjetskog rata (1914.—18.). Vlasnik joj je bio kapetan Ivan Šarinić. Konačno bila je na gornjoj Orehovici turpijarna, kojoj je bio vlasnik Jvan Belohřibek. Ta bi osnovana god. 1881. pa je tamo našlo zarade oko 10 majstora. U doba svjetskoga rata g. 1914. odoše turpijaši pod oružje a turpijarna obustavi definitivno posao.

Kroz Orehovicu prolazi mnogo svijeta prema Grobniku, Kastavštini i Gorskom Kotaru, pa se tamo razvila živahna trgovina. Prije zadnjeg rata bilo je tamo 5 krčmi, 4 mesnice, 3 pekarne, 5 trgovina mješovite robe, 1 brijač, 1 postolar i radiona betonskih cijevi. Gradska općina Sušak nakana je tamo graditi ubožnicu, pa je tu svrhu kupila oveći kompleks zemljišta. Zadnjih godina dobilo je mjesto električnu struju. Sagrađena je široka cesta, koja spaja Orehovicu s Karolinskom cestom, ali je izgrađena tek u jednoj česti. Široka je 8 m, a dugačka 1400 m. Ona je odsječak turističkog puta što vodi iz Zagreba u Dalmaciju. Zadnji rat mnogo je toga poremetio, pa se u mjestu zapaža znatni zastoj. Žitelji Orehovice rade više decenija na tome da ih se odcijepi od općine

Grobnik, a priključi gradu Sušaku, koji im je bliži i pristupačniji. Ta je akcija započela godine 1926. konačno je sretno završila ove godine, te je sada Orehovica priključena gradskoj općini Sušak, pa time počinje u mjestu novo doba — doba napredka i procvata.

Orehovica jest zgodno izletište za sušačke i riječke građane. Sa nje se otvara lijepi pogled na Trsat, Rijeku, morsku pučinu, Učku te obalu pod Učkom. Ispod nje stere se kotlina Rječine, kroz koju se valja sad veća sad manja količina vode, provlačeći se kroz stijene i grebene. Kao lijepa muzika godi uhu romon i šum rijeke, pogotovu u doba, kad uslijed kiša i poplava nabuja. Iznad obale Rječine s riječke strane imade lijepih gajeva i šumica pa oko čovjeka nalazi posebni užitak u lijepoj naravnoj zeleni Pjev ptica daje kraju posebni čar. Krasan je orehovički kraj, no je bio jednoć ljepši. Tada je bio gusto zarašten grobnički brijeg, što se stere med Orehovicom i Pašcem (Zavrh i Kljun), za tim bregovi, koji se nahode, prema sjevero istoku Orehovice sa strane Čavala. Čitava padina brijega, što se nalazi među mjestom i kotlinom Rječine te dio Kačjaka bio je prije rata zarašten gustom hrastovom šumom. Sve je to isjekao naš nekulturni čovjek. Oteo je Orehovici šumu i zelen, najljepši prirodni ukras kraja. Ta će se pogana rabota nastaviti! Naši bregovi, doline i proplanci bit će pusti i goli, hvala razornoj akciji primorčeve sjekire.

XXVI. NAKNADNE BILJEŠKE KRONOLOŠKIM REDOM

God. 1444. Spominje se trsatski kapetan Radojac (moguće Radovan) u knjizi riječkoga notara iz 15. vijeka Renia.

God. 1490. Martin Frankopan, utemeljitelj samostana na Trsatu, gradi crkvu s. Marije u Oštarijama kraj Ogulina. Tri su lađe kasnije razvaljene a osta samo svetište, današnja župna crkva u onom mjestu (Lopašić).

God. 1524. Knez Bernardain Frankopan daje Petru Kovačiću »s Hrilina, trg ki je na brdu Tersat za dukat 60 na godinu«. Grobničani smiju samo tamo dovoziti drvo na prodaju. Na račun »placovine« plaća se: za vola 4 sold., za kravu 3 sold., za svinju 3 s. Kovač traži, da mu se dade trg kraj Rječine te piše Bernardinu »ut locum nundinarum ad ripam Tersactanam conferre dignaretur«.

God. 1527. Turci su zaposjeli trsatski kaštel i u nj smjestili 1000 zarobljenika: genti turchesche, qual erano nei campi di Grobnico havevano tolto un castello del conte Bernardino di Segna, qual non sapeva nominare ed in quel tenevano 1000 e piu prigioni e buon numero di animali (Sanudo).

God. 1528. Senjski kapetan Petar Kružić piše riječkom kapetanu Ivanu Ričanu o skorom dolasku Turaka u naš kraj te nalaže: dar notizia a tutti vicini, che ogni si tenga apparicchiato, perchè hoste passera in quelle parti.

God. 1530. Trsatski kapetan Nikola Rauber osvoji Vinodol, u kome su vladali Frankopani. Svrgnu arhipresbitera Jurja Katnića a na njegovo mjesto imenova Frana Veslarića. Katnić moli kralja, neka mu se nadarbina povrati, jer ga je na ono mjesto imenovao Bernardin »patronus et legitimus collator«.

God. 1532. Kapetanu Jeronimu Zadraninu pišu iz Senja, da će naskoro provaliti amo Turci pa neka o tom obavijesti Grobnik i ostala primorska mjesta. Dio grobničkog kaštela bio je u to doba razvaljen.

God. 1554. Bakarski kapetan Petar Denti kupuje od Frana Božornića iz Rijeke neki vinograd u Martinšćici za dvadeset i pet dukata. Tome je vinogradu međa sa strane Trsata potok, sa strane Drage brdo Solin. Četvrti dio priroda sa vinograda bit će novi vlasnik dužan davati crkvi s. Martina u Martinšćici. Taj je spis pisao pop Matej Barbelić, bakarski župnik i notar.

God. 1563. U tršatskom kaštelu spominje se 6 tobdžija (Torschützen) te 2 baterije, kojima se daje mjesečno 7 for. Zapovjednik Krajine piše dvoru, da je Trsat važan za obranu Rijeke te da bi trebalo posadu pojačati.

Gog. 1568. Riješen je spor med zakupnikom Trsata Gašparom Raab te trsatskim kmetovima: Raab fece chiamare avanti se sudditi di Tersatto chiedendo li per amore e riverenza, che lo ajutassero lavorare nella Bradia quanto a loro piacere, pro mettendo sua Signoria come a suoi fedeli sudditi ajutarli con dinari, vestimenti e vitto. Andarono tutti secondo il loro costume nella chiesa di S. Giorgio e si consigliarono. Raab dovrà dare vitto e bevere e una buona marenda. Zapisnik piše župnik i riječki kanonik Ivan Valić.

God. 1582. Kapetan Raab dopušta Franjevcima, da u trsatskom kaštelu sagrade riznicu, u kojoj će pohraniti crkvene predmete i dragocjenosti (cubiculum pro paramentis et ornamentis). To je učinio, jer se bilo bojati provale Turaka. Ta se riznica spominje kasnije pa vele o njoj »si salvano argenterie e paramenti non solo di questa chiesa ma anche di altri conventi, che occupa il Turco.

God. 1612. Propisuju se pristojbe, što se plaćaju na sušačko-riječkom mostu na račun mostarine (tariffa del dazio del ponte). Za voz drva 3 sold., za vola 4, za kravu 3, za svinju 4, za tele 2, za janje 1, nadalje plaća se za vosak i platno. Vinodolci i Grobničani po osobi 1 sold., prelaznici sa zapadne strane (zovu ih Cragnolini) 2 sold.

God. 1627. spominju se na Brajdi na Sušaku tik mora franjevačke solane »saline del convento fabricate in un prato«.

God. 1638. Nikola Frankopan radi na tome, da dođe opet u posjed Trsata. On je imao prema caru Ferdinandu III.

tražbinu od 16 hilj. for. Pošto mu se to nije moglo isplatiti, tražio je, da mu se dade Trsat. Car na to ne pristaje, već nalaže pazinskom kapetanu Jurju Barbo, neka se pobrine, da onaj novac plati pokrajina Kranjska, koja je i onako nosila troškove vojske na našoj granici.

God. 1665. Senjski biskup Mariani piše na Rijeci oporuku. Traži da ga ukopaju kraj oltara s. Petra u trsatskoj crkvi, tamo gdje počiva biskup Agatić. Ostavlja samostanu srebreni umivaonik sa srebrenim vrčem, što ga je dala Rijeka, umivaonik sa srebrenim vrčem, što mu ga je dala Rijeka, kad je postao biskupom. Samostanu poklanja knjižnicu. što ga je svojim parama nabavio, za gradnju pak biskupske residencije u Novome legira 200 dukata. Kapetanu Roveru ostavlja posuđe i konje a kapetanovoj kćeri, svome kumčetu, sag, zrcalo i košaricu za hljeb.

God. 1673. Biskup Smoljanović posveti crkvu s. Jurju na Trsatu, kako veli napis na tabli u svetištu: Anno Dni. 1673. die 23. Aprilis sedente in cathedra S. Petri Papa Clemente X., Imperatore Invincibili Caesare Leopoldo I. Rev. Dnus. Joannes Smoglianovich Episc. Segn. et Modr. hanc ecclesiam et novum altare s. Georgii dedicavit. Sub. Ill. Dno. Petro Ab Argento Capet. Flum. et Ters., adm. Rev. Dno. Nicolao Antonich, Par Ters., Prim. Modr., Georgio Medanich, castellano.

God. 1673. Biskup Smoljanović blagosivlja na Trsatu zvono za crkvu s. Kristofora u Dragi (danas crkva s. Jakova).

Godine 1690. Adam Zrinski, sin Nikole, brata Petrova, daje za dogradnju samostana na Trsatu 300 for. Ujedno određuje, neka se od njegove ostavštine dade manastiru 300 for., ako pogine u ratu protiv Turaka. Adam je poginuo kod Slankamena 1691. Baron Androka obavještava samostan o smrti plemenitoga darovatelja te isplaćuje legat.

God. 1707. Simon Adamić gradi tik našeg mosta na riječkoj strani kapelu u čast s. Ivana Nepomuka. Na mjestu stare kapele odveć malene, sagradi grad Rijeka 1860. drugu veću bogomolju.

God. 1739. Vlada Austrije u ratu s Turskom traži od nas mornare i radnike za ratnu mornaricu. Treba 500 radnika i mor-

nara. Tko se toga prime, dobit će odmah 2 cekina a unaprijed jedno mjesečnu platu. Na mjesec prima 6, 7, odnosno 10 rajniška (forinta). Nakon završene vojne, dobit će posjed. Kasnijih godina često se pozivaju vojni dobrovoljci. Pazi se na to, da to budu zdravi, jaki, ali i čestiti mladići. God. 1788. uzimaju se u vojsku 2 trsatska mladića pa imade o njima uvjerenje, da su: »buoni e esemplari«. Posebno se mora obavezati otac» sven svojen živen i mrtven«, da će sina vratiti vojsci, ako bi se dao u bijeg. Protiv bjegunaca imade ukaz: ako bi ki bežećega soldata uhitel, oće imat dar; ako bi ga poprijel u kuću i dal mu pomoć, da pobigne, bit će kažnjen po patentu (1750.). Kasnija naredba glasi: bjegunac gubi pravo nasljedstva i zabranjuje mu se ženidba.

God. 1763. jest godina gladi i nerodice. Loza je urodila vrlo slabo a ribolov bio vrlo mršav. Zabranilo se loviti mrežama pod kazan smrti (sub poena capitis). Samostanska kronika spominje, kako je pučanstvo navaljivalo na samostan i tražilo hranu. Već su u listopadu bile izjedene šmrekove bobulje, jedina hrana bijednih obitelji. Sva je sreća, da je riječka tvornica šećera zaposlila mnogo radnika odavle i okolice i tako mnoge kuće spasla od gladi.

God. 1766. Vrlo oštra zima, kakove naš kraj ne pamti. Duvala bez prekida bura i odnijela u more mnogo krovova.

God. 1794. Ugovor med bakarskim municipijem i trsatskim franjevcima, prema kome municipij priznaje manastiru pravo na Rječinu, jus cursus aquarum, Brajdu, Brajdicu, Lučicu, gaj ispod s. Jurja, gaj uz Cukavinu te iznad nje, stabla uz trsatske škale, vrtao ispod starog groblja, sjenokošu u Dragi, kapelu s. Lovre te pravo ribarenja od Zvira do mlina. Samostan pak priznaje municipiju pravo na ribarenje ispod s .Lovre t. j. uz obalu današnjeg Sušaka. Kao otkup za točarinu (edulicium) plaćat će municipij manastiru 210 for.

God. 1797. U doba Napoleonskih ratova država traži vojnike: ima biti rekrutovan oveći broj vojnika, koje valja poslati komandi na Rijeci. Bjegunac »neće smet pretendit na nikakov del njegovog imanja«. Ko bjegunca štiti, morat će u mjesto njega pod pušku. Ako je to žena, uzet će se

vojnika na njezin trošak. Tko studira, oslobođen je vojne dužnosti. Pješak će služiti 10, konjanik 12 godina.

God. 1807. Trsaćani šalju nadvojvodi predstavku, jer su znatno oštećeni ugovorom, što ga učini s Rijekom grad Bakar glede točenja vina. Oni su mogli dosada slobodno prodavati vino od Miholja do Gjurgjeva a sad im se to zabranjuje. Pogotovu štetuju, otkad je Rijeka uvela vinsku daću (tricesima) a »inclita società privilegiata dei fiumi navigabili« otvorila novu cestu (t. j. luizinsku). Mole, neka im se dopusti i nadalje prodaja vina bez naplate dacije a glede zakupa, neka se njima dade prednost pred drugim reflektantima.

God. 1809. Dolazi naš kraj pod Francuze. Bakarsko vijeće raspravlja, kako da se dočekaju novi gospodari. Predsjeda vijeću »nobile e spetabile giudice comunitatis Paolo de Bizzarro« i »Aloysius Thianich, giudice assessore«. Na dnevnom je redu »provista di pane, vino e quartiere«. Francuzi će doći sa Rijeke pa na našem mostu ima da ih primi deputacija, u kojoj je kapitanalni sudija, trsatski župnik te građani Sušaka Šram, Bašić i Papić. Ova će gospoda imati dužnost »riverire signor commandante e truppe in nome del popolo, assicurare della quiete, racommandare la magnanimità«. U Bakru se spremaju dvije kuće za nastambu vojnika a komandant će stanovati u kući Garzarolli.

God. 1810. Maršal Marmont dolazi na Rijeku. On je guverner ilirskih provincija. Rijeka daje u njegovu čast ples, na koji su i naši boljari pozvani. Posebnim pozivima upozoravaju se uzvanici, neka dođu u otvorenim cipelama i svilenim čarapama »on previent, qu'aucun homme ne sera admis, s'il n'est en souliers et en bas de soie.«

God. 1824. Bakarski municipij poklanja trsatski kaštel maršalu Lavalu Nugentu, da podigne zidine, koje su bile u većoj česti razvaljene pa da tako spase časnu našu starinu.

Mnogo se interesovao za stvar intimni prijatelj maršalov riječki veleposjednik i trgovac Andrija Ljudevit Adamić. On je bio čovjek vrlo ugledan, zastupnik grada Rijeke na saboru u Požunu te kod trgovačkog vijeća u Pešti. Guverner Ürmeny bio je takodjer zagrijan za stvar te je nastojao, da Nugent dođe u posjed kaštela. Bilo

se ipak bojati, da će biti smetnje, a nisu htjeli blamirati maršala. Zato je u sporazumu s guvernerom čitavu stvar uzeo na sebe Adamić. On šalje municipiju predstavku, u kojoj moli, neka se tobože njemu pokloni gradina: »supplica affinchè cesseli verrebero le rovine del castello di Tersatto, obbligandosi di chiuderle a proprie spese, di pagare alla commnità 1 fiorino all'anno in signum dominii«. Obvezuje se nadalje u tom pismu, da će gradinu vratiti, ako bi to tražilo javno dobro pa da će u tom slučaju tražiti, da mu se vrate samo efektivni utrošci.

O predmetu trebalo je da vijeća kapitanalno vijeće i da stvori zaključak. Pošto se radilo o čovjeku vrlo uglednom, maršalu Nugentu, taj je zaključak morao biti jednoglasan. Našao se jedan prigovarač. Ürmeny, koji predsjeda sjednici, jednostavno mu uzima riječ. O renitentu piše Adamić maršalu: individuo, chi era contrario, fù dichiarato matto come lo e anche a mio credere.

Posao restauracije povjeri maršal Adamiću a sam dolazi često na Trsat, da vidi kako posao teče. Htio se učiniti ulaz na mjestu otraga župne kuće pa kupiti krilo, gdje je sad župna kuhinja. Ono je tad pripadalo nekome privatniku (casetta al cantone del parroco). Vlasniku nuđa Adamić preko mjesnog načelnika Argentia 400 for., no ovaj ne pristaje. Moralo se odustati od toga, da se kaštelu dade doličan ulaz. Za kapelu, gdje je sad grobnica obitelji, dao je Adamić besplatno mramorne stupove a ti su iskopani na njegovu posjedu na mjestu, gdje je sada riječka bolnica. I za crkvu s. Vida, kako veli Kobler, su tamo u 17. vijeku vadili mramor. Umjetnički klesar Scrosoppi vadio je kamen i klesao one stupove. Adamić je popravio razvaljene zidine kaštela, dogradio okruglu kulu za smještaj kipova te kuću, koja će služiti kao galerija slika. Uz to je pokupovao od naših kmetova gruntove, što se steru na padini ispod kaštela. Sav je taj posao odobrio maršal i platio troškove. Tako posta Nugent »restaurator arcis Tersactensis«.

Nugent je bio prijatelj umjetnosti pa je u trsatsku gradinu smjestio veliku zbirku starih kipova. Kralj dviju Sicilija Ferdinand, kod koga je služio kao vrhovni komandant napuljske vojske, bio mu je poklonio kipove iskopane u Minturnu u napuljskom kraju. Te su kipove donesli na Trsat. Adamić je preporučio maršalu, neka se obrati na zadarskog vojnog komandanta Danese-a, da mu pokloni kipove, što se nalaze u Zadru a iskopani su u raznim mjestima

Dalmacije, naročito u Splitu. Nije nam poznato, je li maršal to tražio ili ako je tražio, da li je dobio.

Maršal je nastavio iskapanjem kipova kod Garigliana na mjestu starih Minturna. god. 1817. Za svojega boravka u Napulju dao je mnoge oštećene kipove rastaurirati te nadopuniti dijelove, koji bijahu nestali, mramorom i cementom. To je izveo kipar Paronuzzi. Iz Napulja prenio je zbirku u Mletke pa je smjestio u palazzo Pisani. Odavle ju je ekspedirao na Trsat god. 1838. i postavio u kaštel, gdje je bila numismatička zbirka i galerija slika. Nasljednici u novčanim neprilikama prodaše najprije numismatičku zbirku te zbirku brončanih figura. Što je preostalo, kupila je 1894. hrvatska vlada za arheološki muzej u Zagrebu. Kod te prilike kupi vlada na Trsatu i zbirku grčkih vaza iz Minturna.

Nungenta je Rijeka imenovala patricijem — »come liberator di questi paesi« te mu dala na dar počasnu sablju. Ta mu je predana god. 1825. Sakovana u Beču, stajala je 637 for. Pod stare dane je maršal sudjelovao bojevima u Italiji (kod Solferina 1859.), te umro u Bosiljevu god. 1862. u 82. godini starosti. Pokopan bi na Trsatu. Maršalove vojne operacije protiv Francuza god. 1813. napomenute su u povijesti Sušaka str. 162.

XXVII. VINODOLSKI ZAKON

V ime božie amen. Let g(ospod)nih 1288., indicio prvo, dan 6 miseca jenvara.

V vreme krala Ladislava, preslavnoga krala ugrskoga, kralestva nega leto 6 na desete.

Va vrime ubo velikih muži gospode Fedriga, Ivana, Levnarda, Duima, Bartola i Vida, krčkih, vinodolskih i modruških knezi.

Zač do(vo)le kr(at) videći ludi, ki bludeći svoih starii(h) (i is)kušenih zakon, za to ubo edin po edinom i (vsi na kup) ludi vinodolski, želeći stare (dobre z)akone shraniti e na puni, ke nih prvi v (sagda) su shranili nevrejeni: skupiše se vs(i) na kup (tako) crikveni tako priprošći ludi, sveršene i (imeju)ć zdrave svet, u Novom Gradu pred obrazom (t)oga istoga kneza Leonarda zgora imenovana; i sbraše se od vsakoga grada vinodolskoga ne vse starijši na kup, na ke viahu, da se bole spominahu v zakonih svoih otac i od svoih ded ča bihu slišali.

I nim narediše i ukazaše tesnim zakonom: da bi vse dobre stare iskušene zakone u Vinodol činili položiti v pisma, od kih bi se mogli spomenuti il slšat od svoih otac i ded zgora rečenih; tako (da) od sada naprid mogu se uleći bluenija te riči; i nih deca(v) vrime, ko pride, da nimaju primisale v tih zakonih.

Ki ubo buduć izbrani na to od istih ludi vinodolskih: z Novoga grada Črna, dvornik vsega Vinodola i od knezi zgora rečenih, Petar plovan i Vlkonja, Pribohna, satnik, Janac Saražin, Bogdan Vlčnić;

z Ledinic: Ratko Prvad i Radoslav, popove, Dobroša, satnik;

z Ledenic Dragoslav, arhiprvad, i Bogdan pop, Zlonomer, satnik, Jurizlav Gradenić;

z Grižan Luban i Petar, popovi, Domian, satnik, Đunat i Dragolub i Vidomir Vlčić;

iz Drivenika Dragolub, satnik, i Mikula, Dragolub i Pribinig;

iz Hrilina Raden, plovan, i Ivanac, satnik, Živina, sudac i Kliman Nedal;

iz Bakra Krstiha, plovan, i Grubina, pop, Ivan satnik, Derga Vlčina i Nedrag;

iz Crsata Vazmina, plovan, i Nedrag, satnik, Dominik, sudac i Vika;

iz Grobnika Kirin, plovan, Slavan, satnik, Domian Kinović, Paval i Slavina Vukodružić.

I ti vsi pisani na v kup skupleni od vole općinske i edinim pristanenjem i narejenjem sabranim vse općini vinodolske, ke budu zdola pisane, volja ke su slišali od svojih starijih.

1. Najprvo da ako ka od crikav općinskih z Vinodola imaju se kerstiti, volja ih bude krstiti g(ospo)d(i)n biskup, v koj biskupiji je crikav rečena, nima imiti od kršćenja rečenoga ne veće vernez benetaških soldini 40, ter 1 obed ter 1 večeru, a navlaščno od onih, ki učine tu crikav kerstiti. Žakan ubo, ki za biskupom stoji v toj istoj crikvi, (zove se hrvatski malik, a vlaški macarol), nima imiti od toga keršćenja ne veće bolanač 15 vernez benetačkih.

2. Jošće zverh crikav, opatij, volja molstirov općinskih rečenih g(ospo)d(i)n biškup ne more položiti volja vzeti ali zapovidati ne veće ono, ča bi otili dati kaštaldi tih istih crikav njemu svoju volju dobru.

3. Jošće sverhu pop općine rečene da isti biskup ne more nišće zapovedati volja vzeti, nere gda on sam pošlje volja gre po knežstvu va vsaki grad vinodolski, v ki on gre, imaju mu dati popi onoga grada 1 obed ter 1 večeru; nišće manje nimaju mu ponesti ta obed i ta večeru van iz imenja onoga grada i nisu mu držani nijednu drugu službu činiti rečeni popi i žakni; nere ako bi vpal ki v niki dug ali zgrešenje, za ko imel bi platiti osud, more ta biskup isti od sagrešenih vzeti soldini benetačkih 40 za osud; veće osud ne more mu priti od popi i žakan tih.

4. Jošće onda, kada pojde g(ospod(i)in biskup, tada ima pojti s sedmimi konji po jidi, osmo valižnik.

5. Jošće ako g(ospod(i)n knez u Vinodolu, volja rečeni biskup, kada bi pošal po knežtvu po vinodolskom i v ki grad prišal ki ot njiju, more činiti jeti i k sebi činiti priti po ruki satnika onoga grada za svoje jidenje i za svoje obitelji, od kih koli goved i brav, ke se mogu najti najbliže, tako od skota kmetšćega, tako od plemenitih ljudi, tako od popi i od inih vsakih ljudi. Ništar manje za nje imaju platit g(ospod(i)n knez i biskup, gdi se koli mogu ot svojim perman činit jeti za se

i za svoju obitelj i za vas svoj dvor ot najbližnago skota te iste općine budući koga godi zgora imenovanih.

6. Jošće ako bi ki rubanj (učinil) na puti ili gdi indi, da plati knezu libar 50 (i škodu duplu).

7. I jošće ki bi v gradu hram razbil v noći volja ako bi ukral u njem, ter ako bi gdo klical: »Pomagajte!«, platit ima knezu libar 50. Vapijući ubo: »Pomagajte!« jesu verovani, ako reku s rotu, da jesu onoga zlotvorca poznali. Ništar manje, ako nij' onde klicano, nima platit nego soldini 40 ter škodu, kako j' više izrečeno. I ako tu hudobu va dne učini, nij' dužan platit ne veće soldini 40, ako se more pokazati po verovanu svedoku.

8. Jošće ako ngdo v noći je ukral v osiku niki skot volja na gumnu žito, volja va ulnici, v mesti, gdi se shranjuju pčele, med, takoje plati knezu libar 50, ako je zonde klič bil: »Pomagaj!«, a va dne soldini 40 i takoje v noći, ako nij' onde bil vapaj; škodu duplu, kako j' pisano, i klič je verovan.

9. Ako bude pred dvorom ot sili pra, volja od tadbi svrhu ke budi riči, i parac nima svidočanstva zverhu krivca i pusti se na rotu; rubanje ima krivac priseć samo 20 ter 5 i ot tatbi imenovani sverhu samo 12, ako su v toj tatbi škodni i ako onde je klican: »Pomagaj!«

10. I jošće od tatbe od mošune i od žita požganja, ko stoji na polji, i od sena vzeta na stogu v noći. Od toga učinjenja ima se odpriseći samo šest i nima imiti otgovornika tat prez volje dvora. Nišće manje on, ki priseći ima, najdi porotnike, kako bolje more imiti, prisezi on sam, volja oni toliki krat priseći imaju.

11. Jošće ako ki silu učini v pristanišću vinodolskom, platit ima knezu libar pedeset. Ako tadbu onde učini, plaća libar 24. Ako svedoci onde nisu, ima priseći ki taj samo 12, a to ako se učini tako v noći tako va dne.

12. I jošće ako ki prime nikoga zgonika toga knežštva, volja ako bi im dal jisti ili piti ili inu ku pomoć volja svet, platit ima knezu libar 50.

13. I jošće ka godi bratšćina dili zbor meju sobu, držana je dati desetinu na puni.

14. Jošće nijedni zavizi od ke godi riči ne mogu se prvič meju kimi godi ljudi kneževstva zavezati ili zagovor položiti, općinski

volja navlašnji. Onoga zaveza pol gre općini a pol gospodi onoga grada, gdi bude to učinjeno.

15. Jošće vsaki pop držan je stražu strići v noći v gradu kako ini č(lovi)k.

16. I jošće nijedan žakan ne more prijeti s(ve)tih redi knežstva, ako nij' od volje kneza i od općine grada, gdi je.

17. Jošće nijedan od kmet i od ljudi općinskih ne more pojti prebivati v nijednu crikav ni v nijednu opatiju ili v molstir služiti ili se onde položiti za obariteljnika, ako nij' s volju kneza i općine.

18. I jošće dobra jedna žena i dobra glasa pomaknjena za svidočastvo, ako ni veće svedoki, verovana je od ženi k ženi, tako od psosti jazika kako od bijenja i ot ranjenja.

19. I jošće nijedan svidok pomaknjen za svidoka nima svidočiti ako nij' prvo pitan od pristava a ki to učini, plati knezu 40 soldini, a onomu ostani, komu budi viditi, da mu škodi njega svidočastvo, vsu škodu, ku bude onde prijel.

20. Jošće nijedan ne more pomaknuti svoje žene za svidočastvo sebi, od nijedne riči ni mu verovana.

21. Jošće ako ki pita nikoga pred dvorom na polači i reče: »Je tako?« volja ni, volja pita od njega nikoga zgrešenja, on ima povidati, voljan je, voljan tajiti.

22. Jošće ako se ki prikaže pred dvorom, pritče pokazanja, ima pomaknuti svedoki i ukazati, da tako jest.

23. Jošće pudarja, to jest straža nad vinogradom i o(d) zemalj i od guman i od inih riči, zverhu kih pudari, položena, verovano; ne veće kada bude nika škoda p(re)d njim činiti se, vapij tada: »Pomagajte!«, godi ako ne vazme nikoga znamenja od škodnika onoga i tadaj ako pokaže verovanim svidokom, volja pred dvor ne odnese onoga znamenja, prija ner se bude ta krivac tužil pred dvorom, volja ako ne pojde s tim istim krivcem, tadaje pred dvor.

24. I jošće može zvati vsaki: »Pomagajte!«, ako vidi neko zlo i zato se nima kaštigati ni jednu penu.

25. Jošće od bijenja, ranjena i od stučenja meju kmeti nij' band nego soldini 40, ke krivac ima platiti knezu, a onomu, ki bude bijen, 2 brava ter likariju. A to takoje od satnika i graščika i busovića, ki v sih jesut pod zakon i pod pravdu kmetsku,

a ne ot s(lu)žabniki; i po zakonu kmetskomu sudet se i njim je za uraženje zadovolje učinjeno.

26. I jošće satniku i grašćiku i busoviću nima se verovati v nijednoj riči, ka bi pristojala k njih oficiju, ne veće jednim letom, ko pride, po njih izšastju oficija.

27. Jošće ako bi muž ženi zvergal koverlicu ili pokrivaču z glave va zli volji, ter bi se moglo prikazat trimi dobrimi muži volja ženami, plati libar 50, ako je tužba s toga, od kih g(ospo)d(i)n knez imij soldini 40, ona, koj je vašćina učinjena 40 i 8 libar. Da ako žena ženi sverže pokrivaču više rečenu, plaća 2 libre dvoru, a onoj 2 ovci. Ako ubo onde nisu svedoci dobri, prisezi ki taj, da nij' to učinil, budi prost.

28. I jošće ako ki muž ili žena nepodobno reče ili stvar bude govoriti nikomu mužu volja nikoj ženi, ter se more pokazati jednim svidokom podobnim ili mužem ili ženom, ako nij' onde veće svedok, plati libre 2, a strani, koj je rekal, libre 2.

29. I jošće ako bi ki ubil od podnežinov ili slug od obitelji kućne go(spo)d(i)na kneza, od permanov, ter bi ušal i ne mogal se jeti, da knez vazme vražbu, to je zagovor vrnezi, kakov i kolik bude hotil zverh plemene zlotvorca, koliko za polovicu, zač pleme ni držano nere od pol, a zločinac drugi pol. Da ako se jame ta zlotvorac, š njega ima ta isti knez ili niki mesto njega učiniti kogodi mašćenje bude hotil, a njega pleme nišće se ne obsujuje.

30. I jošće ako ki učinil zasedanje od rečenih podknežinov ili službeniki ili perman, ter se more pokazati podobnimi svedoci, plati knezu libar 50, a to takoje, ako bi ga bili ili ranili i za ranjenje platit držan je polovicu. Ako bi ot njih nikomu niki ud odsikal ili shabil, tako da bi od toga ne mogal priti na prvo zdravlje, ostani va osudu onom, v kom ga knez oće osuditi.

31. Jošće ako bi ubil nikoga kmeta ili od roda kmet, da bi se ne mogal jeti, vpadi v osud libar 100 bližikam onoga grada, ki je ubijen, općini libri 2. Od tih libar 100 ima imiti dica ubijenoga, ako ima ditcu, imaju polovicu, a drugi pol njega bližiki. Ta osud krivac plati. Ako ubigne, imaju njega bližike osud platit pol, a pol njega eredi, ako je ima. Da se jeti more prija neg se vražba plati, volja ako je učinjena naprava, budi od njega mašćeni, a njega bližiki budite prosti.

32. Jošće hćere, ke su ostale po smerti očini i materini, ako nisu ostali brati tim hćeram, imaju se areditati ili ostaviti tim hćeram blago otčino i materino, čineći vsu službu onu, ku jesu imali služiti dvoru oci i matere njih. I takoje, ako bi sini ostali i umerli brez reda.

33. Jošće ako bi ki držal ošastno, to je rič niku, ka bi ničja bila i ima k dvoru priti prez zapovidi dvorske volja prošćenja, ter bi se moglo najti od g(ospo)d(i)na volja od njega oficijala, držan je platit knezu za prihodak od jednoga 7 za vsako leto, ko bi držal to isto blago ošastno, ter 1 osud soldini 40 na vsako leto. A ono ošastno ima se obratiti pod dvor kneža.

34. Jošće ako bi ki držal ko blago, niku zemlju volja niki vinograd ili pošišion ili vert, od tih pošišioni bi imil g(ospo)d(i)n knez učestja i ako bi ga ne dal, držan je v tom osudu zgora rečenom, volja od učesnoga, ako se ne more ukazat, ki bi to učinil.

35. Jošće ako je ki ukral rič niku knezu ili njega dvoru ili podknežinu ili službeniku komu zgora pisanih, plati knezu osud, kako je više rečeno od tadbi, onomu, komu je bude učinil, od jednoga sedam.

36. I jošće i kmeti i popi od tatbi meju sobu imijite zakon, da ako ki ukrade rič niku nikoj crikvi ili molstiru ili opatiji, držan je v osudu, kim je držan od riči knežih ili službeniki više pisanih.

37. Jošće za nijednu tadbu, ka je va dne, nij' osud veći od soldini 40, i tako je v noći, ne veće ako bi klič: »Pomagajte!«, i bilo bi v gradu osvan tatbe više imenovane. I tako je za vsaku tatbu volja va dne volja v noći, ima platit ta krivac soldini 40 i imaju biti općini grada, gdi se ta tatba učini.

38. Jošće kadi ne bi bila tužba i nijedan osud, ni se nima stisnuti nijedan učiniti niku tužbu od nike riči pred dvorom ili indi, ne veće ako je š njega dobra volja. Tu tužbu ki čini, ima ju na konec pripeljati.

39. I jošće nijedna ličba nima veći osud od 6 libar, ne veće od sil zgora rečenih.

40. I jošće nijedno obranjenje, volja osud ili band, ne more se položiti prez volje kneže, ili ako bi ne bil, od kneza ki čovik, ki bi po njega zapovidi to učinil.

41. Jošće ljud rotnici za osuditi krivce, onim rotnikom nima se verovati, nego ako vazmu vsaki trat, ki je pregrišil za njega krivinu znamenja, do treti dan ima príti k pravdi s tim zlamenjem prikazati je.

42. I jošće nijedan ključar nij' verovan ni mu se da vera zverhu nijedne riči, ke bi rekel nikomu, da je dal ili prikazal ili posudil, volja da bi dal ž njega konobi van po ki godi zakon, mimo ča bi vridno bilo soldini 20, ne veće toliko, ako bi imel svedoki verovani. I takoje zverhu 20 sol(dini), ča bi vridno, ima priseć i taknut u s(ve)to evanelje.

43. Jošće nijedan tovarnar nij' verovan prez svedočanstva od nijedne kredenče, ku bi on učinil, od svoga vina navlašnoga, ne veće soldini 10, a podružnik, to je ki tuje vino prodaje, soldini 50 i jošće imaju zverh toga priseći.

44. Jošće nijedna kvaderna od tržac ni verovana prez dobrih svedoki, nere od libar 50 od vsakoga duga i od toga takoj ima s rotu zverh knig svoje kvaderni prítvrditi.

45. Jošće nijedna cena, ka se otaj da za najti niku rič, hudobu ili ča drugo, kako su zemlje, vinogradi i ine, druge riči, za kih je zakon dal likuf, volja za govedo veliko znajti je, ne mozi već dati soldini 40. A ki veće da, imij škodu; shranjeno, ako bi g(ospo)d(i)nu knezu viditi veće dati za znajti niki hud oficij, volja za neku inu rič, ka bi viditi pristojati istomu tomu knezu, zvrh tih 40 soldini ima priseć, kako je dal, volja obećal je dati on, ki govori, da je tu istu cenu dal i da ju je iziskal i znašal, dvoru za osud od tih 40 soldini nima nišće dat nere soldini 5, za vsaku velu i malu živinu soldini 2.

46. I jošće ako ki ukaže niko ošastno, volja od učestnoga, ča je zgora izrečeno, i ne bi mogel pokazati, ostani v onom istom osudu, v kom ostal on, koga bi pokazal.

47. I jošće ako bi ki pred dvorom pokazal, volja postavil svedoke, tako govoreći: »Ta i takav vi, da tako je!«, a strana suprotivna reče: »A ta i takov vi, da tako nij'«, svedoki od toga tako jesu pripušćeni, a oni ki nij' ispujeni jesu.

48. Jošće nijedan pristav ne more veće vzeti razvi 10 soldi(ni) od najveće pre, a najveća pravda od riči ke godi, ka je vridna najveće soldini 40., a od najmanše pre, ka je, takoje soldini 40, a od toga niže doli soldini 5. Od ke riči, ako suprotiv učini

ostaje jednoga vola ili libar 8, od kih ima knez polovicu, a grad, gdi bude drugi pol.

49. I jošće, ako s pristavom se jeme niko govedo malo živo za tatbu, pristav ima imiti 1 par podplat a govedo bude onoga čije je bilo sa svoju pravdu, kako je urejeno. Da ako se jeme mertvo, ter je jošće celo, pristav ima imiti od njega jednu četvrt. Ako ni na plnu, meso, ko je jeto bude toga istoga pristava, a on čije je bilo meso išći svoje pravdi.

50. Jošće od goved velikih, ka su za tatbu jeta, ta pristav ima imiti od vsakega goveda soldini 5, volja budi živo volja mertvo, i od riči, ke su vridne soldini 40; niže ke bi vridne, ima imiti 2 soldina i više toga soldini 5. Nišće manje ta isti pristav ima se vzeti od dvora i š njega prošćenjem. I ima se viditi, da kmet vazme za tatbu od jednoga 2, a dvor knez ili služabnici više pisani od jednoga 7.

51. I jošće ako bi se našal kriv pristav, ostani knezu od svoga blaga, ča se giblje i ne giblje. I ako njega gdo jeme pred dvorom ili indi za falso i ukazati ne bude moći ostani knezu soldini 40, a onemu pristavu jednoga vola ili libar 10. Da ako se kriv najde, ostani v peni više rečenoj, ni mozi veće biti pristav brez volje kneže, a strana, suprotiv koj je bil rekel krivo, ako bi imal(a) v nikoj riči osujena biti, budi prosta volja imi svoju pravdu, od ke pr(avd)e jest izlizla. Nišće manje tribi ga je ukazati krivca s trimi podobnimi svedoki.

52. Jošće, ako se ki najde fals svedok, ostavi knezu jednoga vola ili 8 libar, a strana, koj bude suprotiv svedočiti, od vse nje škode budi odrešena, ako bi se v koj riči imela osuditi. On ne mozi biti veće svedok od sele naprid prez volje dvora. I ako se jeme za kriva i ukazati se ne bude moći, on, ki ga je jel, ter ne more pokazati, plati knezu libre 2, a on svedoku vola 1 ili libar 8. Ima se pokazati za falso s trimi podobnimi ljudi.

53. I jošće ako bi pokazal kriva pristava ki koga ili svedoka, ne imi ni jednu pravdu za to osada naprid suprot ukazujućemu ili suprot svedokom, ni nijedan za njega. I ako bi ki imej pristava ili svedoka za krivega i obeća se pokazati po svedoch, a oni svedoci nisu njemu spravni ili se ne skladaju, kako je on ukazal, on suprotiv njim odsele naprid ne imi nijednu pravdu suprot pojti. Volja ako je niki svedok pomakajen za niku rič pred dvorom, a ni(ka) od stran otela bi pojti suprot svom svedočanstvu, more učiniti, ako ima svedoka. Ako se svedoki po-

maknu suprotiv onomu, volja suprot njega svedočanstva, a oni svedoče kako je obečal pokazati: od sada naprid suprot nijednomu od svedokov tih ne imi nijednu pravdu pomaknuti svedoki volja zato ne mozi v nijednoj riči suprotiv pojti ili niki ini za tu pritču volja za njegovo svedočanstvo njemu ne mozi utaknuti suprotiv od (njih) nijednomu.

54. I jošće nijedan odvetnik od najveće pre ne mozi veće vzeti za svoje odgovorenje nere soldini 10, a za najmanju soldini 5. A kmet za plemenita ne more biti odgovornik ni plemenit za kmeta prez prošćenja dvora. Od ke riči ako suprotiv učini, imaju platiti knezu vola 1, a/ toliko onomu, za koga bude odvetnik, volja 8 libar.

55. I jošće vsi zavezi, ke bi knez od sebe položil ili prije učinil općinskim i navlašćenim zakonom, budite njega i njemu da imaju priti.

56. I jošće ako bi ki učinil silu ženi koj j..... ili bi hotil j....., ima knezu platit libar 50, a toj ženi tolikoje, ako se ne bude mogal napraviti š nju po niki zakon. Volja ako od rečene sili nima svedoki, verovana je. Nišće manje ima priseći, položivši ruku zverhu knjig, tičuć samo 25 od rečene sile zvrhu onoga, od koga se bude tužiti. Ke porotnike ta žena najdi, kako bolje vi. Ako porotniki nima, volja ih toliko ne more imiti, ta žena priseći je držana za onih, ki joj mankaju. Priseguć ubo š nju ali ona sama po prvom trate imaju taknuti ruku i reći v tu rotu. I vsi nje porotnici imaju biti žene i ka se onde rota, da, nje odgovornik ima odgovoriti »da, s onu ratu prisegu«. A ona ima priseći, kako je zgora rečeno. I ako ta ista žena ili niki od nje protivnikov umankal bi, ča je zgora rečeno, on suprotnik, komu govori, budi odrišen ot toga griha više rečenoga.

57. Jošće nijedno viće općinsko ili navlašćno v gradu ili indi ne mozi biti od nijednih del, ke bi pristojali k općini, ako ne bude onde knezova č(lovi)ka; i ako ka dela suprot učine, zgubljaju vse svoje blago i budi knezu zgora rečenomu.

58. I jošće vsaki pop, ki ima crikav v gradu, dužan je vsaki dan služiti mašu i sveti drugi oficij, ne veće ako bi bil impačan dostojnim impačom. Ako suprotiv učini, zgublja 1 vola. I budi pol knezu, a drugi pol općini onoga grada, v kom se to učini.

59. I jošće ako bi se ka žena našla tvarnica, ter bi se mogla skazati svedočanstvom verovanim, za prvo ostani knezu libar

100, volja se sažgi, ako bi se ne imelo od česa platiti. A od sada naprid, ako bi učinila, g(ospo)d(i)n knez ju kaštigaj po njega volji. I takoj v toj peni, ako se ki muž najde, da se kaštigaj o tom grihu.

60. I jošće ako bi ki otel pokazati nikoga od nikoga zla tvorenja pred dvorom, volja od nikoga banda ili nike ine riči, ima t(a)ko reči dvoru: »Ja tebi pokažuju takova od takove riči« ili »T(e)be dim, da takov je učinil takovu rič!« Ni drugoga ukazanja, volja pokazanje ne vridno. I ako bi niki pokazal nikoga dvoru, a ne mogal ukazati ga, ostavi dvoru ovu penu, ku bi ostal on, ki bi ostačen bil, i ostačeni budi prost.

61. I jošće ličba jest verovana i more biti pred g(ospo)d(i)nom knezom i pred vsakim njega oficijalom i pred satnikom i takoje pred njega ženu, ako bi satnik onde ne bil.

62. I jošće ako bi ki položil v kuću oganj ili v hram volja v ničiji osik: za požganje za prvo ostani v osud dvoru 100 libar, ter škodu platit onomu komu ju učini, volja budi osujen na život, ako nima odkud platiti. I ako to veće učini, osudi se na život i na smert. Ako bude onde požgano od nikoga č(lovi)ka, volja od nikih ljudi, a on zlotvorac ne bi se mogel jeti, plati se vražba za vsako požganje, kako zgora od vražbi je izrečeno.

63. I jošće nigdore ne mozi prositi duga učinjenega za dvor zvrhu stojeći podknežina volja nijednega dvorskoga oficijala od sele naprid, ako ga ne pita meju izšatjem istoga oficija meju letom.

64. Jošće ako ki pokaže kerv, ka mu je učinjena za zlu volju, ona kerv mu je verovana; ništar manje ima s rotu potverditi, ako nisu onde svedoci.

65. Jošće pristavi i pozovnici jesu verovani, ako se krivi ne najdu.

66. I jošće vani iz grada pastiri i orači i ini ljudi dobra glasa, to jest vsaki od njih jesu v(e)rovani za svedoki tako v rubanji tako v silah i va drugom zlu stvorenju.

67. I jošće otac sinu, sin ocu i hći (ocu ne) mogu biti svedoci, a brat sestri i sestra (bratu mogu biti) ako stoje vsak po sebi i razdiljeni jesu meju sobom.

68. I jošće od ubojstva, ako nisu svedoci osvajeni od njega, ima se očistiti, samo 5-deset, najduć svojih porotniki, kako najbolje

vi i more. Ako rotniki nima, prisezi on sam toliko krat, volja za onih, ki mu manjkaju.

69. Jošće ako bi ki rota imel s kim, more mu ju dobro prostiti, ako oće. Ka rota bi bila za malu rič, kada budu na kup na 'nom mestu običajnom, kadi se rote čine. I prost budi ugotovan za toliko, za koliko ostane priseći. Nišće manje onde ima biti dvorski č(lovi)k, da vse ine porotnike more pustiti prez nijedne cine.

70. I jošće ako se ki najde predavac g(ospo)d(i)na kneza naturalskoga, ti isti g(ospo)d(i)n knez imij punu oblast zverhu njega i zverhu njegova blaga za učiniti mašćenje zverhu njega na svoju volju.

71. I jošće ako razbojnika zverhu moje škodi najdu v noći, to jest mne škodu čineć, ter njega živa ne mogu jeti, volja da ga ne znam, da bim vidil, od česa se tužiti, a njega ubiju, u nijednoj riči nimam se osudit ni suprotiv ne mozi nigdore mne pojti volja priti.

72. I jošće nijedan posal ni verovan koliko na pravdi ne buduć ročen, shranjeno ako jest poslan od dvora, komu poslu se govori hervatski »arsal«.[1]

73. I jošće pozovnici imaju biti roćeni i takoje kmeti imaju se pozivati od vsakoga pred dvorom pred rotnika.

74. I jošće krivci peni i bandi ako inu ričju nimaju čim platiti više rečenih peni i bandi, g(ospo)d(i)n knez nad njih životi more učinit volju svoju, ča bude njemu drago.

75. I jošće od vsih bandi, zagovori i račenje g(ospo)d(i)n knez ima pravdu i punu oblast tako zverhu plemenitih tako zverhu ljudi crikvenih i zvrhu kmeti i zvrhu vsih inih ljudi, kako se zgora udrži.

76. Jošće ki ubo zakoni zvrhu pisani, vsi zgora rečeni i sabrani po rečenih općinah vinodolskih rekli su i potverdili su potverdeći i pokažući stare i iskušane zakone vinodolske i v njih vsagda živili i dedi i njih oci i vsi njih prvi.

77. I jošće na vspomenenje ke riči, ka ima priti, i općinskoga svedeteljstva, ta ista općina vinodolska to sada pismo zapovidali su učiniti i jedino taka(j)še shraniti va vsakom gradu.

Bi učinjeno v Novom Gradu na sali knezi zgora imenovanih let, miseca, dne, indicione rečene.

[1]) arsal, arap. riječ, poslanik

I jošće, ako pravda zgodi se v dvori ali pred dvorom nikomu se podvigne od kih ljudi kih godi od koga imanja, to je od vinograda volja od zemlje volja od kuće ili od verta volja od koga godi pošišiona, a on reče, da je kupil on pošišion od nikoga č(lovik)a, koga ima ondi imenovati, volja reče, da mu je dan pošišion, volja darovan, volja založen, volja za dušu sujeno i ima od toga svedoke onde žive, te zakon potribuje, jesu njemu ti svedoci verovani. Ako li nima živih svedoki na to, ter pokaže mrtvimi svedoki, govoreć onim živućim, da je to bilo pred onim svedoki, to je učinjeno; oni svedoki jesu verovani. Da nišće manje ima priseći po zakonu grada pred onimi svedoki: »To je bilo, kako je zgora rečeno!« I od te pravde nima se veće naprid brižiti, na pače pošišion ta slobodno i mirno uživaj tere drži.

XXVIII. TRSATSKI URBAR IZ GODINE 1605.

Essendo el illustrissimo e Rssimo. Antonio Zara, vescovo di Pedena et Galozorica et Clarissimo et Eccelentissimo Sign. Flaminio Matio, cancelliere della terra di Fiume ambi due consilieri del Serenissimo principe Ferdinando arciduca d'Austria et Commisarii deputati nella signoria di Tersatto avanti li quali comparse si il satnico et comune di detto loco come anco il Signor Gasparo Knezich, hora castellano et affituale della detta signoria di Tersatto et propose al quanti gravami sopra li quali li detti signori cammisarii anno, si come segue, sentenziando dichiarato:

1. Che li suditi predetti di Tersatto non possono vendere ne alienare, forchè in grave necessità, nessuna vigna, campo, prato, bosco o terra colta o incolta esistente nel territorio di detta signoria se non col consenso del castellano et con quel istesso obligo reale et personale, che anno loro al predetto castello et signoria di Tersatto, sotto pena di perdere il denaro ed esser castigati sopra la vita ad arbitrio del castellano et la vendita sia cesa et nulla et il compratore sia tenuto alla restituzione di detti queli beni, intendendosi, che a questo sian sottoposti, quando vendon al altri quali non sono di questo territorio.

2. Che il castellano non debba proibire la vendita delli vini della decima del Rssmo. Vescovo di Modrussa et Rdo. pievano di detto loco di Tersatto di poterlo vendere ad ogni tempo come pare loro.

3. Che il detto Sig. Knezich debba dar le decime delle sue vigne et campi, che possiede nel territorio della detta signoria di Tersatto, quali al passato davano decime al Rssimo. S. Vescovo e al Sign. pievano del logo predetto, riservata ragione al detto Sign. Knezich di poter ricorrere a Sua Altezza Serendissima et procurar come pretende di esser liberato del detto obligo di dar decima.

4. Che li suditi di Tersatto predetti della signoria di Tersatto possono vender à minuto e grosse come parera lore li vini della loro entrata sino S. Vito di giugno et in poi ne ingrosso ne à mi-

nuto et che il castellano sia in libertà ogni tempo di vender il vino del castello innanzi e dopo s. Vito minuto et ingrosso à suo piacere.

5. Che il castellano non proibisca ali suditi predetti di pigliar danari ad imprestito di mercanti, da chi parerà a loro per bisogno et necessità loro.

6. Che detto castellano non debba proibire alli sudditi di vendemiare quando vogliono loro, solo che i sudditi siano obbligati a notificare al castellano quando vorrano vendemiare.

7. Che il castellano non possa tagliare ne far tagliare boschetti e terreni deli sudditi, alberi di rovere et altri grossi sol per la fabrica necessarii del castello e del molino. Et che acciochè ogni uno delle parti osservino inviolabilmente questi ordini predetti, si pone al castellano possessore et affituale presente e futuro ogni volta, che contra venirà 300 lire in denari in pena ad esser applicati alla eccelsa camera arciducale et ad ogni suddito ogni volta, che transgredirà rimanedo al predetto capo lire 25 di pena di esser applicate alla fabrica del castello et il castellano sia obbligato a riscorterli et porli nella fabrica di quello e dar conto di questa pena a S. A. Serenissima.

Data letta e publicata nel monastero di S. M. di Tersatto, sotto li 22. Ottobre 1605. alla presenza der Rssmo. Lorenzo Cappus, arcidiacono e vicario di Pedena, Sgn. Pre. Giovanni Brosovich, pievano di Bribir e dell Ottavio Padavio di Fiume testimonii a questo chiamati e pregati.

L. S. Antonio, vescovo di Pedena, arciducale commissario L. S. Flaminio Matio, arciducale commisario.

XXIX. TRSATSKI URBAR IZ GODINE 1610.

Urbar, ki je bil dan od slavne kamere leta 1610. od nimaškoga jezika na horvacki priobraćen.

Tulikajše se nahajaju dvi sinokoše na konfinu grobniškem, ke pod grad Tersat pristoje, ke leže dobro više Grobnika a jedna se imenuje Zaštitba a druga Uselica. Te rečene sinokoše ima kapitan al guvernator tersatski činit pokosit potribno je na nje 8 kosac, svakomu koscu ima se dat jedan mučenig,[1]) to je kako zakon. I kada se rečene sinokoše pokose, dužni su kmeti tersatski poit i ono seno skupa spravit prez svake plaće. I jur za Miholju dužni su ono seno jedne i druge sinokoše s jednim slugom ili čovikom gospodskim u grad Tersat pripeljat i izručit i tada je dužan rečenim kmetom jednu južinu ali ručak dat.

Veće ima grad Tersat u Dragi tri mali kusi sinokoše, ta jedan kus meji se s jedne strane s Barišom Tomašićem a na 3 strane meji se s fratri.

Ta drugi kus sinokoše je jedno malo napred te meji se od dvih stran s ričkimi fratri[2]) a od trete strane meji se sa sinokošom Vatelića a od četvrte strane, ča je ozgora, meji se vinograd Ivana Grahovca.

Treti kus te sinokoše još je malo napred, koji meji se s jednin krajen s trimi zgoru imanovanimi fratri a druge meji se s Mikulom Tomašićem a od trete strane, ča je ozgora, meji se Matija Kosa vinograd.

Te prvo imenovani kusi sinokoše nisu dužni kmeti radit nego kapitan ali governator i za plaću isto činit spraviti i iznašati.

Veće ima grad Tersat ono, ča je u Martinšćice na ovu stran vode, ča Tersatu pristoji i to četiri kusi vinograda od toga su dužni

---

[1]) mletački novac.

[2]) riječki augustinci.

4. meru masta[3]), ča ondi prirodi to, da ima kapitan činit nosit i od svakoga miha ima dat za nošnju soldiña 2. Prvi kus toga pristoji Ivanu Spičariću, ča je doli do mora. Drugi kus leži poli puta ondi, kadi je Peredent hotel malin gradit a ta isti kus pristoji sada Peredentu. Treti kus to je Ivana meštra zidara. Ta kus je kako gori u Dragi na dvoje, ali mali kusi. Četvrti kus ta leži gori u Dragi, kadi voda zvira i ta je kus Frana Jurišića.

I kada se rečeni vinogradi trgaju, ima dati kapitan pomoć jednoga trgača ali jednu trgačicu, veće je dužan svim trim gospodarom i trgačem dati jedan ručak ali južinu.

Tulikajše dužni su kmeti tersatski svaku potriboću gradsku gradu prinesti na rabotu a to se razumi, ka je od grada do vode i od vode do grada a priko vode nisu dužni.

Veće svaki kmet ki ima ali nima kadi sijat, sije al nesije dužan je platit svako leto sold. 1 tako i udovice, kako i drugi.

Tulikajše jesu kmeti dužni gospodarske brajde obderžat, privezat, kopat, misat[1]) i sve ostalo, ča je u rečenih brajdah potrebno

Satnik od leta ta je dužan prinest u grad Tersat na mlado leto na dar kokoši 3, veće dužan je isti satnik na večer mesopusta istega leta na dar prinest u grad kokoše 3.

Pene ali kaštigi.

Ki bi krv učinil, dužan je platit pene libar 6, ki bi porat razbil, plaća pene libar 50, pena kmetska je na 3 deli, gospodinu libre 2, satniku 2, a onomu, ki optuži l. 2.

Veće jedna zemlja araća, ka gradu pristoji, tu sada drži na fit Grgur Matrljan i plaća od sada u napridak libar 6 sold. 18.

Od prihoda od broda u Martinšćice; ta se u gradu Tersatu ima prodat ili muntat, ki veće da, njegov je.

Veće od peskere[2]) na tersatskom kraju; ta se ima prodat ali fit dat, ki veće da.

Tulikajše on brod, kad vozi od tersatskoga konfina na riški i ta isti brod ima se prodat ili na fit dat; ko veće da za njega, ta ga ima.

---

[3]) prešano vino.

[1]) okapati.

[2]) ribarnica.

Va vrime sajma, ki je na dan Vel. Gospoje i na dan s. Ivana Krstitelja i na dan petka velikoga imaju Kaštani[3]) po beč plačat na ovu stran.

Tulikajše trgovac ali daciar[4]) more poslati u Kostrenu, nasići drv koliko je njegovoj kući potribno.

Veće ki bi hotel vezati konopi preko vode simo i tamo plaća libar 50.

Trsaćani ki su dužni učinit i pripravit kolci i most ali mul i sve ća je tomu potribno, ako l ne bi hotili, da su dužni plaćat od privoza preko vode kako ostali ljudi.

Veće ako bi konopi privezal za most ali mul prez dopuštenja plaća pene libar 50.

Ki kupi ovdi žito od svakoga starića plaća sold 1.

Tulikajše nesmi nijedan ovdi soli prodavat prez znanja i volje trgovca; ako bi drugač učinil, je kontraband.

Veće ni nijedan slobodan vino prodavat, neho na spud ali na pol spuda, da ima od toga trgovinu i daciu dat.

Po tom toga o ovom reformacionu zadrži se, da Trsaćani kmeti ali podložniki oni njihovi grunti i blago, koje je dužno dohodkom prez znanja i dopušćenja gospodskoga ali kapitana med sobom zalažu al zapenjaju, pušćaju i sa svima prodavaju, iz česa ishaja da po tih takovih prez redi prominah jedni od tih takovih veće svega podase podbijaju, od kih pak osebujno niš ne plate i jedni se pak nahode i skuzuju, da oni u mankamentu kakovoga blaga staroga dohotka plaću nemogu podnesti, za to da ima guvernatur ali kapitan, ki bi ostali dužni dohodak od blaga onoga ili zemalj iskati, da ima i u napridak u tom ostalom po običajnom načinu i razlogu da se ima obdržat i obslužit. I to da se ima rečenim kmetom i svoj općini jedino naprvo doniti i publicirat i neka budu znali se vladati. I da sada u napridak pod zgubljenje svh svojih pravic najmanjega i nijednoga svojega grunta ali drugoga dohodkom dužnoga imanja prez znanja svojega poglavnika ne more založit ni testat ni prodat, neka s tim putom ne samo ona dužna poslušnost obdržana bude i neka svi jednako ono, ća ima ki zadrži i uživa i da ona pravica od dohodka ali tim zadržana ali onim,

---

[3]) Kastavci.

[4]) libero mercante o esattore u tal. prevodu; moguće zakupnik trga.

kim se obaluje mora se zapisati, svakomu pravo i pravično naprvo postaviti i pokazati.

Najkasnije da su rečeni dužni a navlastito u vrime od straha ali rata, ali bi ki drugi tulikajše suprot bil, onim četirim soldatom u gradu Tersatu, kako je u Riki svaku noć jedan s drugim stražu imaju pomoć obvršit i nastojat.

I ovo za veće verovanje pravice i istine volju je ovi inventari na dvoje jednako učinjen i poslat odmah jedan od svitle komore od Austrije prezidenta i svetnikov pridatjem sadašnjemu vladavcu rečenoga grada Tersata Gašparu Knežiću je izručen i dan a ta drugi rečenoga Knežića vlastitun rukun i pečatom, rečenoj kamari zručen i prezentan.

Pisan i potvrdjen u Gracu 27. marča 1610.

Ja Ivan Mikulanić, cesarskun oblašćun notar očiti ovi urbar tersatski od nimskoga jezika na horvatski jezik mojom vlastitom rukom pravo i verno prestomačil i za veće verovanje i tverdost podpisah leto 1611.

sada znovič učinjen, na 24. aprila 1640. u gradu Trsatu. Budući kumesari g(ospodi) barun Barbo Gjuraj, kapetan pazinski kumendant od Trsata, skupa z barunom Stipan de la Rovere, kapitan riški i trsatski, tu doba skupa s plovanom popom Gabrielom Carom, i satnikom od leta Salumom Salumičem, i suci Tomić Materljan, Mateša Cacan, Mateša Matković, Staniša Jurih alias Mazurančić, Stipan Serkoc, Jerolim Flego, Juraj Ježić, Ivan Brenčić, Miha Bartolović, Ivan Kirin, Ivan Valić, skupa u kaštelu bihu i potvrdihu to zdola imenovano; i za veće verovanje pravice pučke pečat postaviše.

1.) Ako bi gospodin činil penu, iliti sequestrano što puli koga, tere bi ta povratil prez znanja gospodinova: da ta isti plati ta isti sequest(ar).

2.) Ako bi ki vapil u noći: »pomagajte«, ter bi ki čul, a ne prišal na pomoć, pak bi se doznalo: da plati pene gospodinu l(ibar) 26, a cirkvi sv. Jurja l. 25.

3.) Ako bi ki va dne kričal: »pomagajte«, ter ne bi prišal ki bi čul, na pomoć: plati pene l(ibre) 2.

4.) Ako bi ki ukral uličje, ale u kem stoje čele, tere bi se znalo: (plati) pene l(ibar) 20 i škodu, komu bude.

5.) Ako bi ča komu ukradeno na dvoru ili zvan dvora, tere nebi mogal pokazati, ale bi imel sumnju na kega, ili bi velika ta(d)bina: da mu se da konop. I ako bi se našal takov tat: da ima bit kaštigan kako zločinac, i bit bandižan i blago vazeto za kamaru.

6.) Ako nebi ispovidal: da on, ki ga potvori, ima bit kaštigan na volju gospodina i pravde od života, a pene da plati sv. Jurju l(ibar) 20, gospodinu l(ibar 20, starcem libar 10.

7.) Ako bi ki znal takovoga zločinca, tere ga nebi til povidati, ili bi ga zakril u kući, ili kamo god drugamo: da plati tu istu penu.

8.) Za silu, ki bi učinil od kuće u dnevu iliti u noći ili od robe: plati l(ibar) 50.

9.) Tako ravno ki bi našal kega u ljudskih vinogradeh, omajkeh, znal iliti videl škodu čineći, ter nebi oglasil i povedal: pade u penu rotnišku.

10.) Ako bi ki prodal blago svoje od kmet, komu ni kmet, ter bi šal stat na drugi kunfini prez oglašenja gospodina: da zgublja sve blago, polovicu pravde, i da se ima učinit inštrumant od kancelarie tersaške, drugačije su od nijedne kriposti.

11.) Svakoj žene od dobrega glasa je verovano.

12.) Ako bi ki sam hotel svedočiti i nebi ziskan od pravde: plati l(ibre) 2 i škodu, zač ni bil prošen.

13.) Ako bi rotniki postavljeni tere koga zatekli na tadbini va vinogradu; i ako bi mogli takovu škodniku vazet ko zlamenje, da vazmu; ako li ne daju naprvo, da je to ta učinil: da plati penu l(ibar) 6, gospodinu l(ibre) 2, starcem l(ibre) 2, rotnikom l(ibre) 2, i tat da plati škodu komu bude.

14.) Ako bi rotniki koga zatajili, i ne oteli ga povedat pravde: da oni plate l(ibar) 6, gospodinu l(ibre) 2, starcem l(ibre) 2, a onomu, ki akuza, l(ibre) 2.

15.) Ako bi pak ki rotnika ča zimljuć videl po vinogradeh, ali prez uzroka ulizeć unutra: plaća pene l(ibar) 8 polovicu za onoga, ki ga oda

16.) Ako bi ki upal u penu, tere bi radi dugovanja crikvenoga ali plovanskoga: ta pena gre polovicu za crikav, a polovicu za kaštel.

17.) Ako bi ki koga bil, tukal, povrazil do krvi: gre gospodinu l. 6 i da ima pravda sesti i suditi za rane i njega likarie platiti škodu i dangubi, ča bi mogal dobiti.

18.) Ako bi samac imel samcom kakove riči nespodobne, ili samica samicom od jezika, da je pravda suditi ima: (plaća) pene 1.50, ka pena dostoji polovicu pravde; i ki bude krivac da prošćenja pita.

19.) Ako bi koga starca ošpotal, sramotil prez uzroka: upade u penu l. 25, polovicu gospodinu, a polovicu pravde ali kaštigan z areštom.

20.) Ako on, ki naskoči, i ~~da bi ubil~~: da je glava za glavu, ako bi ga jeli; ili da obnajde pri cesarove svitlosti, a pene da plati l. 100, od kę pene gre za pomoć od cirkve sv. Jurja l. 20.

21.) Ako se nebi mogal takov silnik jet, da nebi imel obitelji: da sve blago gre pod kamaru. Ako bi imel obitelj, da se da obitelji ob čemu se mogu obdržat; i da se vidi, ako je blago materino, da nima nišće biti podložno, lego da je slobodno; a ča je očinstvo, da se pena vazme, kako rekosmo prvo, l. 100.

22.) Više od toga blaga ženina dati obitelji, ki je ubijen, kako bude na conscienzu pravde, za uzdržati jih, zač bi jih mogal otac hraniti.

23.) Ako bi učinil ku ta(t)binu u cirkve, i da bi tatba mala: plati pene l. 50, pol gospodinu, a pol crikve čast biskupova.

24.) Ako bi tatba velika, da gre glava, kako ostalem tatom. Ako bi tatbinu učinil, tere bi se oglasil satniku, tere nebi satnik dal naprvo: da satnik plati pene l. 50, a škodu neka satnik išće kako zna.

25.) Ako bi živinum škodu učinil: od nje gre pene l. 2, od svake male sol. 4. Ta pena gre na tri deli, a škoda da se plati, kako rekosmo. A koze sada se bandižaju za vaveki.

26.) Ako bi ki ča našal, tere bi zatajil, da nebi povedal; i ako bi se potle našlo: da plati gospodinu l. 15, zač je to kako da bi ukral, i da se povrati, čigovo je.

27.) Svakomu svidoku, ki priseže, od onoga, ki ga najde, gre l. 14.

28.) Ako bi krivo prisegal, tere bi se doznalo: da plati l. 50, gospodinu pol, to jest l. 25, a pravde l. 25; i da je fruštan.[1]

29.) Ako bi ča suprotiva pravde rekal, tere nebi mogal pokazati: da plati pene l. 50, i da povrne poštenje; da reče, ča je rekal, da je sebi rekal.

30.) Ako bi cestu ili put razbil: plati pene l. 50; ranil, zbubal, naskočil, rastrgnul, i s kim tim načinom silu učinil.

31.) Ako se ki mej sobom svade z ričum, ali se karaju i ošpotaju; ali z delom, da se mlate i biju, ter se mej sobom prez pravde pomire: za mirno gredu l. 2. Ako pak ka stran bi tužila, ale denunciu storila u kancelarie, i pravdu pitala, da prem (med) tem toga se pomire, (ima) pravda sedeti; ale ne tako suditi, kako da nebi se pomirili; ništar manje dužan budi platiti sve spendie[2] i za mirno.

32.) Ako bi silu učinil koj divojke: da ju pozakoni. — Sujen budi od duhovnik.

33.) Ako bi ženu silọval tuju: da mu gre glava. I ako bi ča suprotiva rekal, i ne mogal pokazati: pene l. 50.

34.) Ako bi ki siloval ku bludnicu: da plati pene crikve libar 25, a pravde l. 25.

35.) Ako bi ka umorila dite, tere ne bi po nesreće, i bi se otela čista činiti: da joj gre glava, i onomu, ki bi ju naputil.

---

[1]) izbatinan [2]) troškova

36.) Ako bi ka mat dite u zibile umorila po nemarljivosti i nepomnje: da plati crikve l. 25, a pravde drugeh l. 25.

37.) Ako bi se našla černica, ter bi imela z vragom dela: da ima biti važgana. Ako nebi z vragom, lego čarolije nastala: da plati l. 100, gospodinu 80, a pravde l. 20, i da ima bit fruštana po svem varošu.

38.) Ako bi ka žena ili sama sebe, ili ku drugu napeljala na ko tamno delo od života: da plati l. 50, i biti fruštana na priliku drugeh.

39.) Ženska glava, ka je noseća, tere bi pošla pod krunčicu u crikvu, da se pozakoni; i ako bi se potle obnašlo da bi prvo vrimena rodila: ima biti od duhovnik radi ovoga kaštigana po njih zvolenju.

40.) Ako bi (ki) učinil silu postirom: da jim je verovano, ako pridu tužiti, i da plati l. 25.

41.) Ako bi silnum rukum odpiral vrata komu za kakovu stvar: da plati gospodinu l. 80, a starcem l. 20 i da mu se dadu tri skasi konopa prez svake milosti.

42.) Ako bi ki u noći kakovi glasi (ne)podobni pominoval, ili ruf, ča se nedostoi za jednoga krstjanina: da plati l. 100, gospodinu l. 60, pravde l. 20 a crikve l. 20; i da ima bit bandižan[1] leta 4.

43.) Ako bi došal na put u noći ili na vrateh, ili na dvoru, tere bi ga ki ubil: da je dobro ubijen; i ako bi se došal tužiti, da plati l. 100.

44.) Ako bi kuću važgal na zonuda, ili zle volje: da mu gre glava, i da plati l. 100, gospodinu 50, sv. Jurju l. 25, starcem l. 25.

45.) Svaka kuća, ka je na gradskom gruntu, i prebivaju (u njoj) ljudi: ima svako leto o Miholju u kaštel straževine dat vina čista spud jedan, ali jedan dukat. A kade nebi oganj netil, i ljudi pomanjkali, je slobodna.

46.) Ako ka kuća, ka zgora rečeni dohodak plaća, nebi u kaštel tri leta zajedno ne dala navadnoga spuda, ali l. 6, pada pod kaštel po starom zakonu.

47.) Ki bi znović kuću uzidal, i hotel kmetovati: prvo leto je slobodan svakoga dohodka.

Satniku od svake kuće gre v mesopustu, ako ne prvo, vipar(?) jedan i osmak jedan.

48.) Ki hoće kakov grunt prodat, ali kantat: ima se gospodinu

---

[1]) izagnan.

kapitanu ali pravdi javit za licenciu.

49.) Satniku za kanti od svakoga domaćega (gre) sol. 12, od tujega sol. 4 i l. 1.

50.) Zemlja, ka se ne kanta, svagda se more odkupit; i kada se skanta svi četiri puta, svaku drugu nedilju, to je termin sedam tiedan, slobodno ostaje na čigovu inštanzu[1] se skanta; tere da pismo se stori po put ove kancilerie od Trsata, drugačije ni valido.

51.) Za kupit blago i na kanteh odkupit, svagda je prvi domorodac.

52.) Ki bi se postupil suprot križu postavljenomu po urdinu gospodskom: upade u penu l. 50. Ako nebi se popravil: (plati) l. 25, i kada mu se postavi, intimat[2] mu se ima relation storit u oficij kancilerie.

53.) Ki bi kad se hoće od komunade i ob svojih umejih zagrabil prez dopušćenja gospodskoga i poštovaneh starec, dostojan je kaštige, kako bude pravde videlo se; i da se postavi dohodak od bira na quadernu.

54.) Ki bi obnašal se, da je drvje sikal u prepovedi pod sv. Križ, ima pene platiti za kaštel trsatski l. 50 za penu sikire.

55.) Kad jedan starac pravedni pomanka: imaju starci drugoga zibrat i gospodinu kapitanu, ale pred pravdu presentat ga; ki ga ima rotit, da hoće po pravice svakomu činit.

56.) Ki bi pozvan na pravdu, ter nebi došal odgovarat i relation storil satnik, plati pene l. 8, gospodinu kapitanu l. 3, namesniku aliti luogotenentu u toj pravde l. 2, starcem l. 2, kancileru jedna.

57.) Ako se brati dele po smrti oca i matere, tere imaju sestru: svagda, dokle se oženi, ima u kući stat; pak skupa da ju odprave po zakonu i kako ki premore, ako nebi dostojni uzroki radi nesloššine.

58.) Sestra ne more dela pretendit[3] od očinstva, pače od materinstva.

59.) Žena aliti kćere nemoru pretendit polovicu blaga po očinoj smrti, ko steče muž i žena skupa živeć.

60.) Otac i mat moru po volji i po mogućstvu dotat kćer i polag navade pir vršit.

61.) Hćere za smrtun materinum moru pretendit materinstvo, ako zadovoljno dotane nisu bile i u vrime ženitbe nisu renunciale.[4]

[1]) zamolba
[2]) saopćiti
[3]) zahtjevati
[4]) otkazati

62.) Kada pisma se nimaju u kakovem dugovanju, i provat se nemore ako ne s' prisegum: pravica spoznat ima, komu se ima dat prisega; i ta klečeći stavi si ruku na propelo međ dvimi svićami gorućami, priseć ima osam dan po Miholju i to u dostojnoj potribe.

63.) Ki bi me(j)aši postavljeni od pravde aliti od sudac aliti od štimaturi, primestil od svojih um(ej)jih, upada u penu l. 25 za svim stroškom i kvarom.

64.) Ako bi se ki obnašal, da krivično je desetinu plaćal i zatajeval: zgublja onoga leta polovicu intrade[1], ča gre na četiri deli: jedan crikve, drugi kapitanu, treti plovanu, četrti onomu, ki oda ili pove. I ako po drugiput takov bi se krivac našal, zgublja svu intradu onoga leta, i njemu desetina da se pusti, i u napridak nemozi prez duhovnoga človeka ništar odnašat od vinograda.

65.) Dva štimadura[2] se imaju postavit od stola pravednoga svako leto, ki imaju štimat meso, pezat kruh, i nastojat na mere, ča je za hranu.

66.) Bekari[3] se imaju uzdržat polag odluke pravdene leta 1603., i polag one tarife prodavat meso na jednem mestu na varošu blizu kuće crikvene.

67.) Kada se gre na lice od zemlje: (gre) gospodina za štafu[4] l. 8, starcem l. 6 a kancileru l. 1. Ako pak sentencia se stori: je za sedo l. 6, a kancileru 4.

68.) Od tovara vina, ko se proda ovdi na Trsatu po Martinje, gre satniku sol. 2, da stoji na mere.

69.) Satnik od leta more činit naplatiti do l. 10 i da se zapiše (očitovanje), komu podložni imaju bit soldati, kada ovršit ima kakovu zapovist gospodsku; i kada rubež stori za svaki gre l. 4.

70.) Satnik od leta je slobodan svakoga dohodka mala i velika ono leto svoje satničije.

71.) Ceste općinske dužni su svi kmeti napravljati i čistiti, to je od Drage do sv.Lovreča, veče od Trsata do mosta, ča je kolovoz iliti konjski; i tomu da gospoda dadu dva meštra.

72.) Podvežicum ceste općinske Vežičani i Varošani i Sterm(n)ičari, iz Miševa Sela od kaštela do srednje kapele, kako svi klanci i puti ostali, svaki pul svojeg vinograda; i ki ne pride na općinu, plati penu l. 2 onim, ki obdelaju.

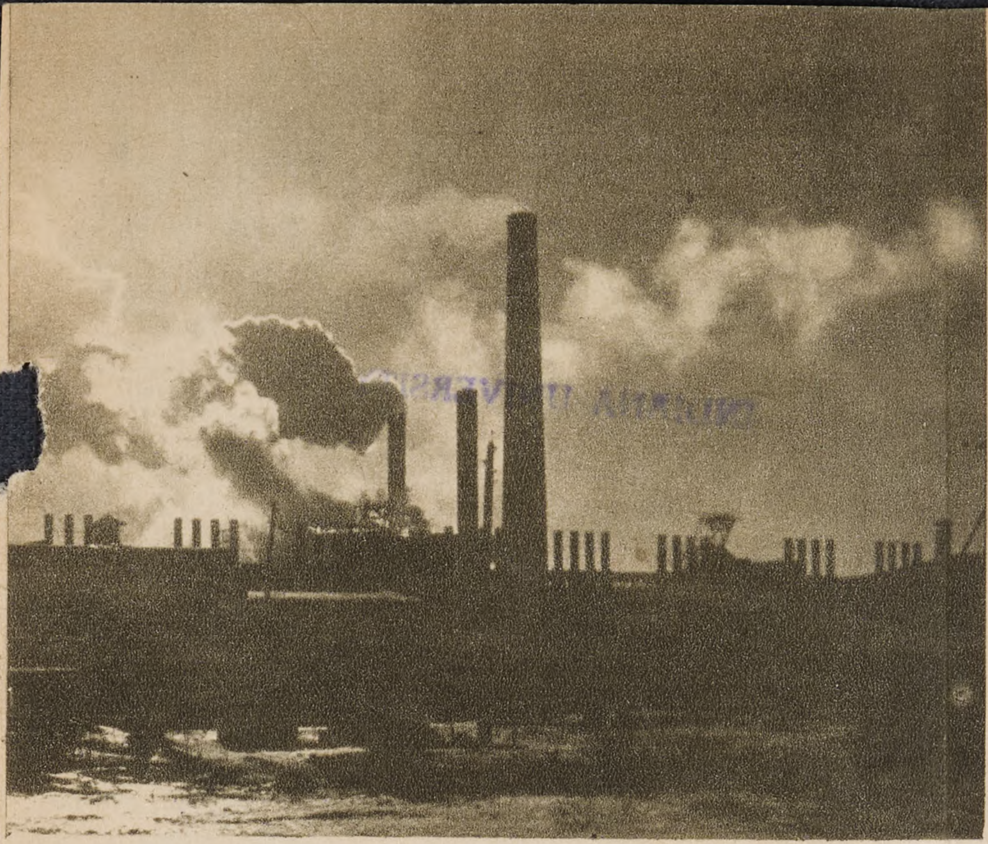
---

1) prihod
2) procjenitelj
3) mesar
4) (staffa) pristojbe

78.) Tako tulikajše Studenci svaki pu(l) svoje susešćine zvan Rupna, ki općinskim delom napravljat se ima i čistit polag potribe.

79.) Ča dostoji časti i oblasti biskupske i plovanske, da se pušća u svojoj kriposti suditi i kaštigati.

81.) A u svem drugem dugovanju se imaju uzdržat polag zakona ugerskoga i tripartita).

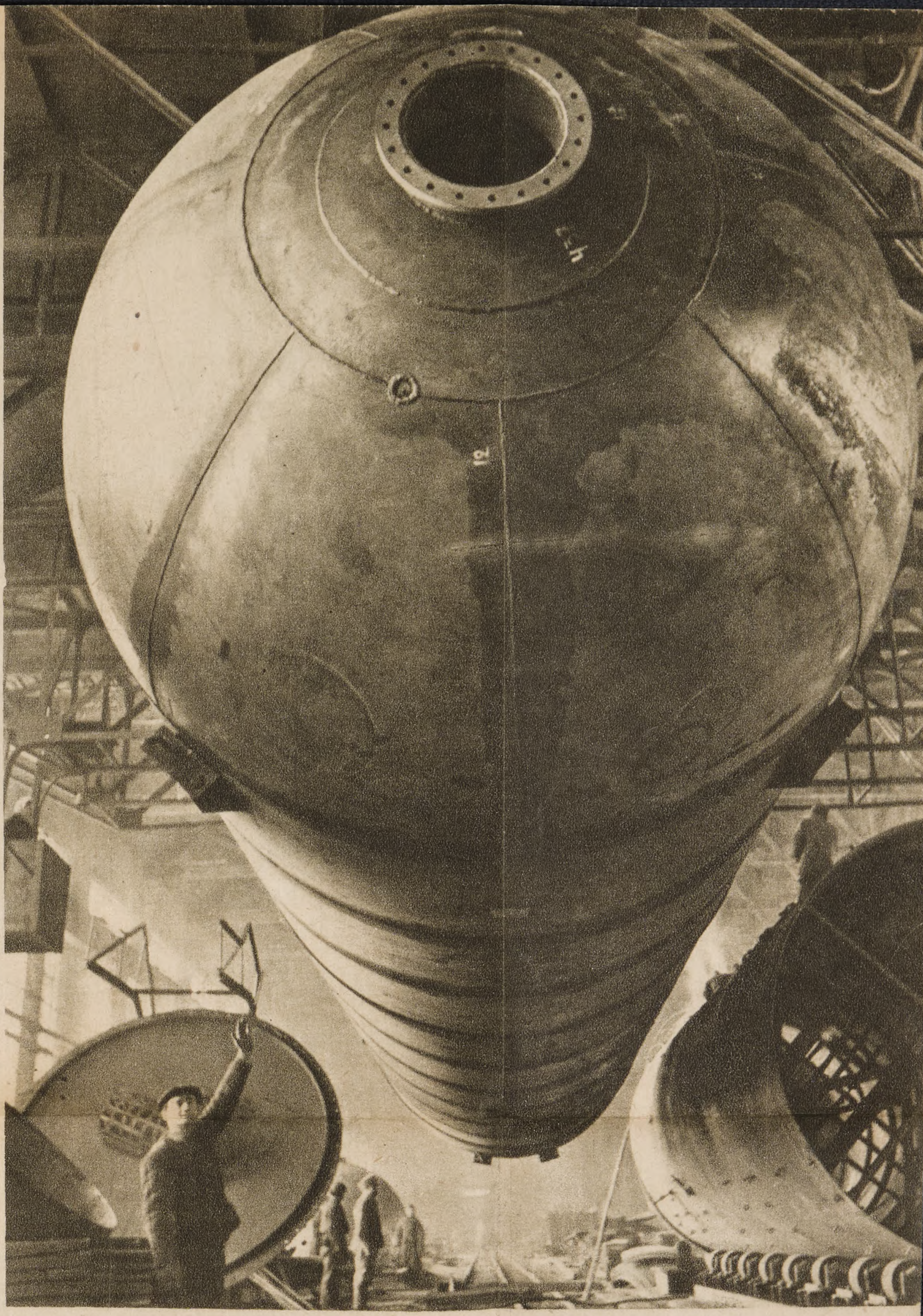
✪ POGLED NA JUŽNOURALSKI KOMBINAT NIKLA U ORSKU.

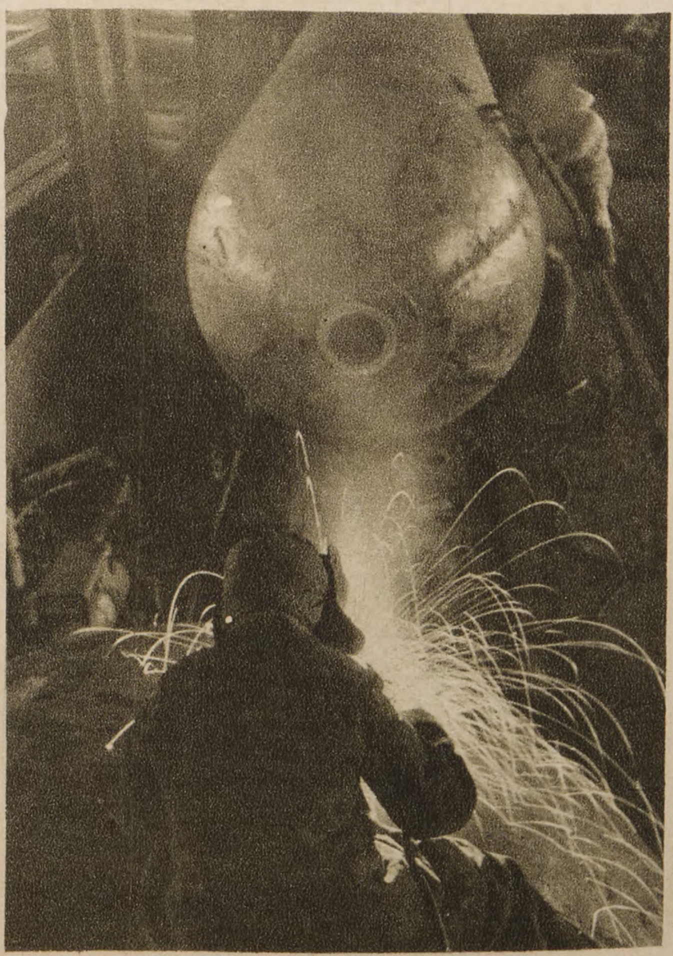
✪ U TALIONICI JUŽNOURALSKOG KOMBINATA nikla u Orsku.

BINATA NIKLA U ORSKU. Zahvaljujući zalaganju radnika i inžinjera, požrtvovan rad za vrijeme Domovinskog rata odlikovan neprela- dikata.

✪ U ODJELJENJU TVORNICE METALNIH KONSTRUKCIJA U ORSKU. — **Jedno plinsko spremište, koje izrađuje tvornica.** Ovo spremište određeno je za plinovod Saratov—Moskva.

✪ **ORSKA TVORNICA METALNIH KONSTRUKCIJA izrađuje plinska spremišta za plinovod Saratov—Moskva.** U jeku su radovi na elektrosvarivanju i montaži plinskih spremišta.

✪ **JUŽNOURALSKI KOMBINAT NIKLA** ima široko razgranatu svoju unutarnju željezničku mrežu, kojom se dovodi sirovina u visoke peći i talionice.

GRAD I LUKA BAKARSKA

• **Pogled na grad i luku bakarsku g. 1860.** prema jednoj savremenoj litografiji.

• **Stara lučka skladišta i pristaništa u Bakru g. 1910.**

Grad Bakar je jedan od najstarijih povjesnih gradova u Hrvatskoj, a po svojoj pomorskoj tradiciji žarište naših pomorskih nastojanja na sjevernom Jadranu. Geograf Klaudije Ptolomejski spominje taj drevni grad pod imenom Velcere, već u drugom vijeku u svom popisu liburnskih mjesta, dok bakarski kroničar Barčić piše g. 1740., da je Bakar bio sve do IX. vijeka grčka naseobina. Da je Bakar bio rimsko naselje, preko kojeg je išao rimski vojnički put u Senj, vidi se po brojnim iskopinama, koje su pronađene na njegovom području. Svakako je Bakar po svojoj jedinstvenoj arhitektonskoj izgrađenosti, koja se rijetko gdje nalazi u tako sačuvanom obliku, po svom drevnom i slikovitom izgledu, te po obilju svojih kulturno-historijskih spomenika i umjetnina jedan od naših najzanimljivih gradova na jadranskoj obali. Osobito značenje imala je u povijesti grada Bakra njegova luka, u kojoj se već u XVI. vijeku trgovalo solju, željezom i drvom. No najveći razvoj kao lučki i pomorski grad postigao je Bakar u XVIII. i XIX. vijeku, kada je na njegovom starom brodogradilištu izgrađen čitav niz velikih jedrenjaka, koji su pronijeli glas naše pomorske vještine po svim svjetskim morima. Bakarski pomorci poznati su po svojim sposobnostima ne samo kod nas već i u stranom svijetu. Grad Bakar je ujedno sjedište naše najstarije pomorske škole, koja postoji već stotinu godina.

★

• **„Rimska kuća" jedan od najzanimljivijih kulturno-prosvjetnih spomenika u Bakru.**

• **Frankopanski kaštel u Bakru sa zapadne strane, izgradjen u XIII. vijeku, a obnovljen g. 1530.**

• **Veliki bark bakarskog brodarskog društva „Hrvat", koji je u doba jedrenjaka plovio po svim svjetskim morima.**

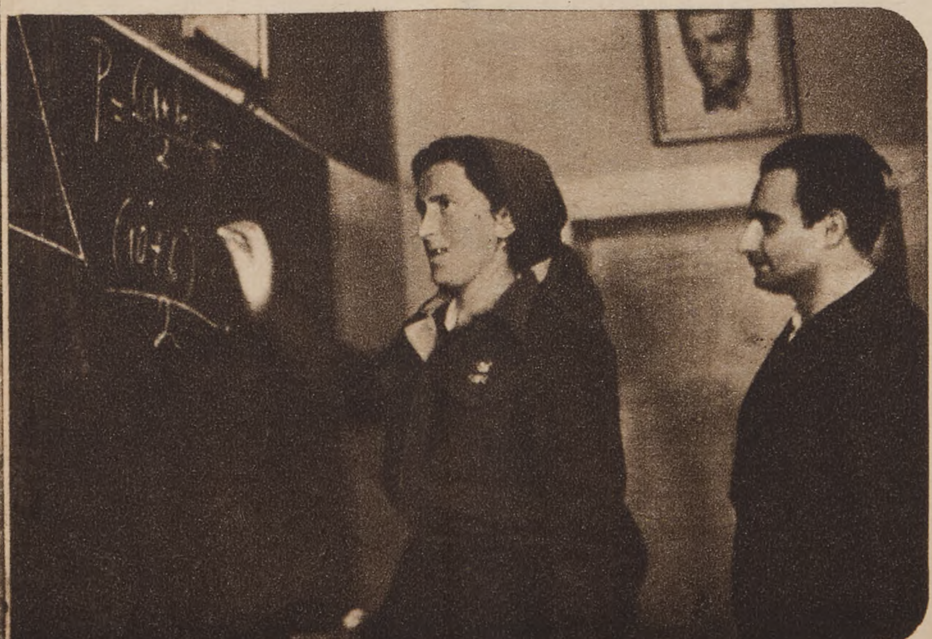
BUDUĆI KOMANDANTI I KULTURNO-PROSVJETNI REFERENTI omladinskih radnih brigada marljivo se pripremaju da potpuno odgovore svojim dužnostima na Omladinskoj pruzi Šamac-Sarajevo.

POSLIJE NASTAVE kružoci su najbolji način učenja.

POSLEJE UČENJA, fiskultura osvježava i snaži zdravlje.

UDARNICA KATICA MILOŠČAN za vrijeme nastave.

KURS
ZA KOMANDANTE

i kulturno-prosvjetne rukovodioce omladinskih radnih brigada

Svuda po našoj zemlji vrše se pripreme za rad na Omladinskoj pruzi Šamac-Sarajevo. Glavni odbor Narodne omladine Hrvatske organizirao je u Zagrebu kurs za komandante i kulturno-prosvjetne rukovodioce omladinskih radnih brigada. Omladinska okružna rukovodstva, iz svih krajeva Hrvatske, poslala su na ovaj kurs svoje predstavnike, omladince i omladinke, koji će po svršetku kursa organizirati omladinske brigade svojih mjesta i biti njihovi rukovodioci. Ovaj kurs ima 119 polaznika, a trajat će mjesec dana.

TEKST: S. ŽVIZDIĆ
SNIMCI: A. ILIJAŠ

IVICA ANDROMAK, UCESNIK U IZGRADNJI CESTE KUKES-PESKOPIJA U ALBANIJI, odlikovan albanskim ordenom rada.

MILAN VUCKOVIC, UCESNIK RADOVA NA OBNOVI VARŠAVE, odlikovan poljskim ordenom rada III. reda.

MATIJA MUNDUKOVIĆ, UCESNIK RADOVA NA OBNOVI VARŠAVE, odlikovan poljskim ordenom rada III. reda, udarnik sa Omladinske pruge Brčko-Banovići.

NIKOLA MIKSIC BORAC OD 1943. godine, koji je u borbi izgubio oko, jedan je izmedju najboljih polaznika kursa.

ANTON KOVAČ, KOMANDANT KURSA. Stari iskušani rukovodilac iz rata.

LJUBA LAZIĆ, rukovodioc kursa, stari iskušani rukovodioc iz rata.

DOBROVOLJNI RAD ZA OMLADINSKU PRUGU ŠAMAC - SARAJEVO

OMLADINKA HATIJA ARNAUTOVIĆ, dvostruka udarnica »Ivančice«, bila je medju prvima na radu za prugu.

PROŠLE NEDJELJE JE OMLADINA »IVANČICE« IZRADILA DOBROVOLJNIM RADOM 800 ODIJELA za graditelje Omladinske pruge Šamac-Sarajevo.

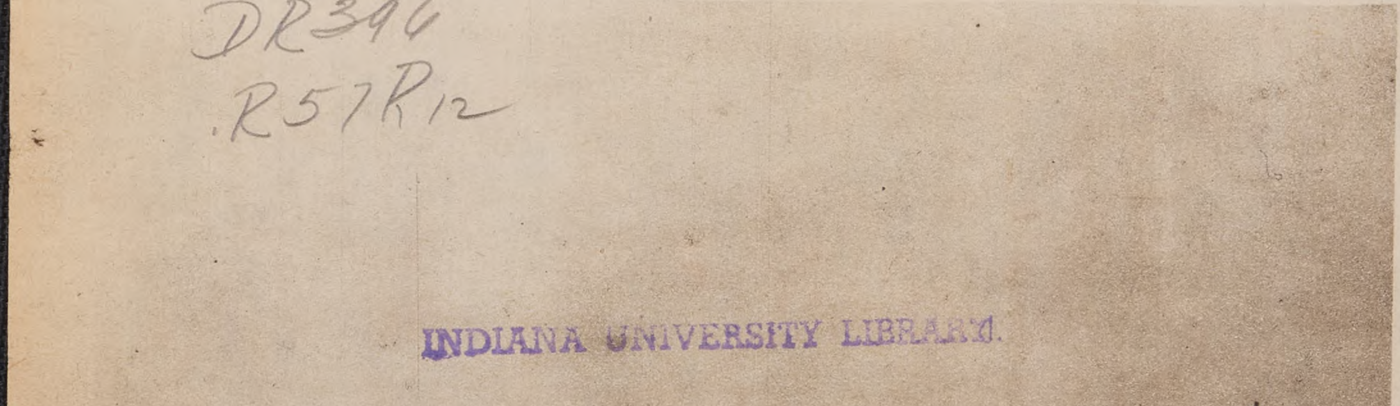
Pogled na riječku luku oko polovice 19. vijeka, prema jednoj savremenoj litografiji.

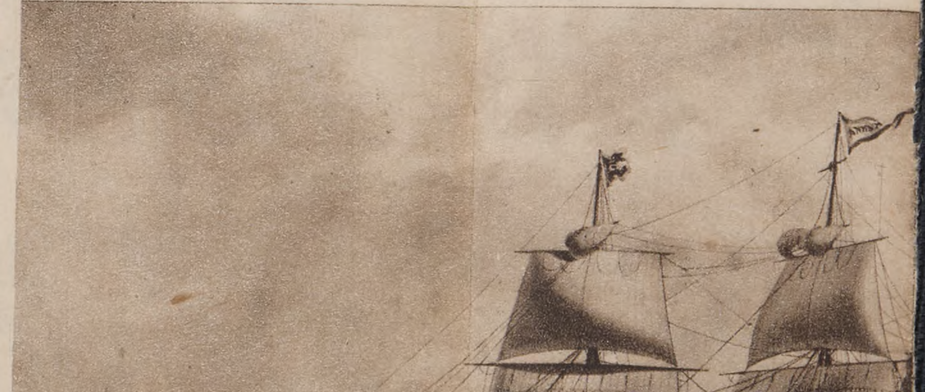
Rijeka koncem XVIII. vijeka prema savremenoj slici u japanskom stilu.

IZ STARE RIJEKE

Položena u središtu Kvarnerskog zaliva, na mjestu gdje se Jadransko more najdublje utisnulo u srednjoevropski kontinent, Rijeka ima veliku budućnost kao izlaz na more čitavog svog prostranog slavenskog zaleđa. Sve od XVI. vijeka, otkada potječu prva svjedočanstva o pomorskoj trgovini na Rijeci pa do u najnovija vremena pomorska povijest Rijeke ispisana je djelima autohtonog hrvatskog življa. Srž i okosnicu riječkog pomorstva sačinjavali su kroz vijekove Hrvati Rijeke i okolice. Prvi riječki pomorac, kojega bilježi kronika, bio je u XVI. vijeku Hrvat Barčić. Naši domaći ljudi sa Hrvatskog Primorja, istarske obale i kvarnerskih otoka bili su prvi pioniri riječkog pomorstva koliko u vrijeme jedrenjaka, toliko u ono parobrodarstva. Rijeka je jedna od najvažnijih luka na Sredozemnom moru, koja je u svom sadašnjem obliku nastala tek u drugoj polovici prošloga vijeka. Ondje, gdje se danas uzdiže moderni lučki grad, u staro je doba more prekrivalo zemlju. Riječka luka se u ono doba nalazila na ušću Rječine, dok je u središtu grada bio samo jedan skromni drveni gat, kako se to vidi na svim slikama koje prikazuju staru Rijeku. Riječka luka ima tu prednost što je geografski povoljno smještena i što je zaštićena pred vjetrovima i valovima prirodnim i umjetnim preprekama.

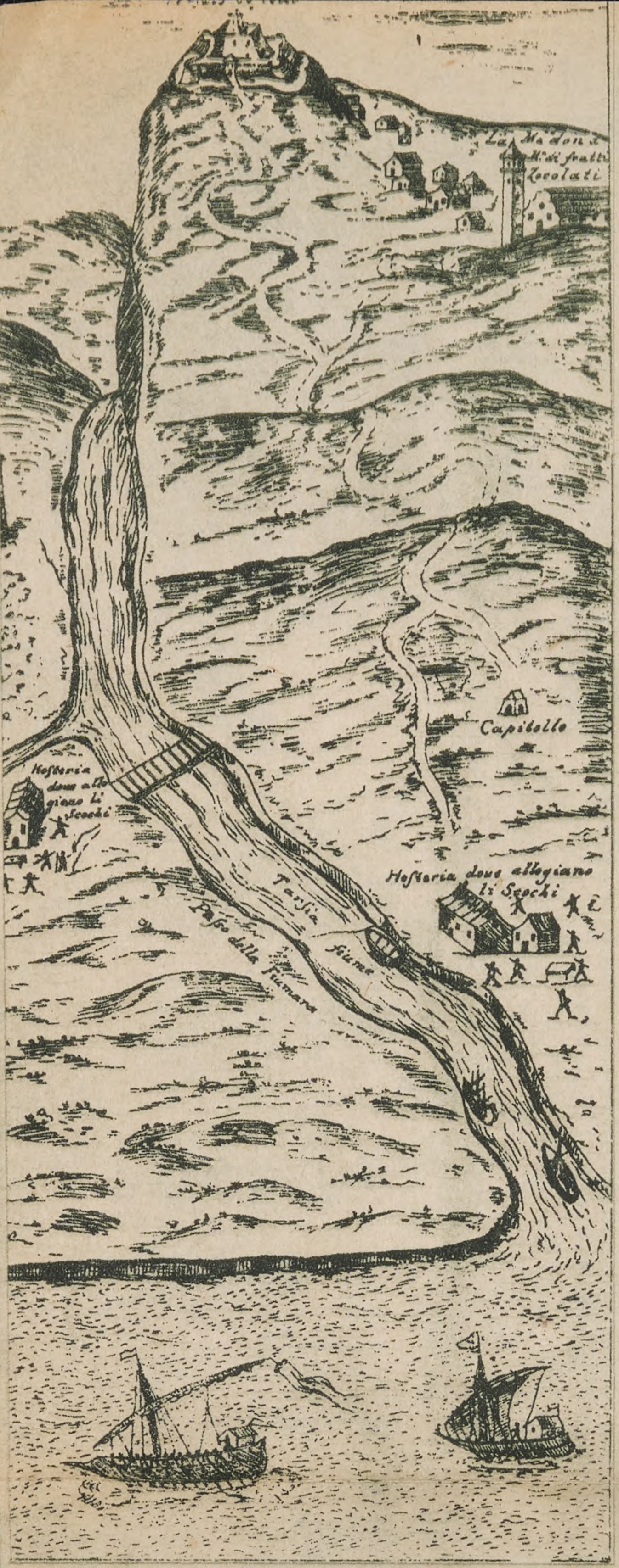

Stari riječki drveni gat u središtu grada u prvoj polovici XIX. vijeka.

Riječki trojedrenjak »Ana M.« (g. 1856.) na ulazu u marseljsku luku.

POSTANAK SUŠAKA

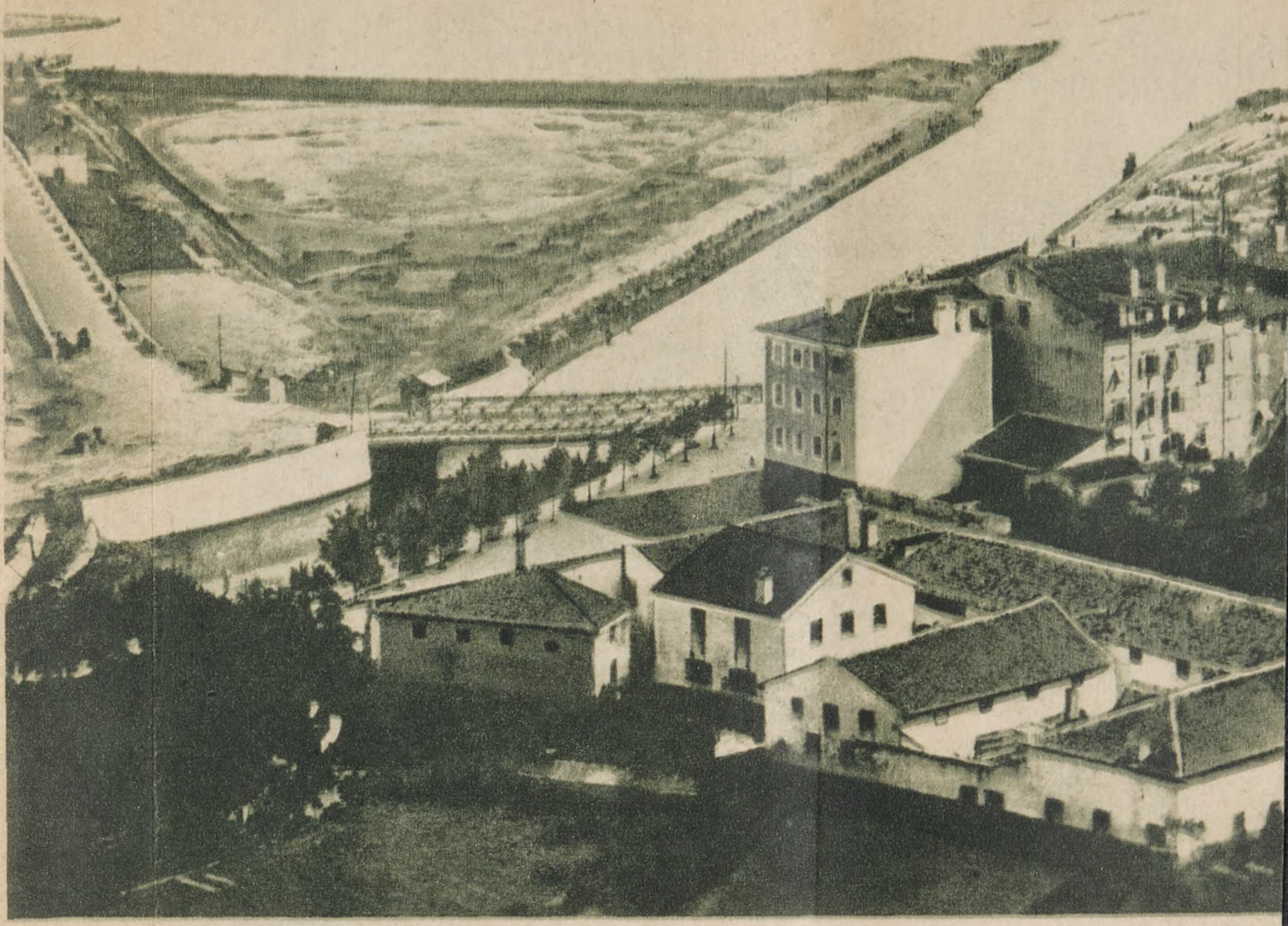

Predio oko Rječine s prvim drvenim mostom u XVII. vijeku. — prema jednom starom crtežu. Na sušačkoj strani nalazi se kao prva kuća uskočka gostionica.

Dod se Trsat spominje već u rimsko doba, grad Sušak nastao je tek koncem XIX. vijeka. Prije 200 godina nije bilo nijedne značajnije zgrade na prostoru sadašnjeg Sušaka. Historik Glavinić piše u drugoj polovici XVII. vijeka, da na tom teritoriju nema ničega, osim jednog mlina te nešto uljika i vinograda uz morsku obalu. Na starim riječkim crtežima iz istoga doba označena je na sušačkoj strani samo jedna gostionica na ušću Rječine, u kojoj su stanovali Uskoci, a spominje se i prevozačeva kućica. Kraj, na kojem se stere sadašnji Sušak, označuje se u kasnije doba kao predjel »ispod Trsata«, u starim riječkim ispravama kao teritorij »s onu stranu rijeke«, dok je koncem XVII. vijeka, kad bi sagradjen prvi most preko Rječine, prozvan krajem »preko mosta«, naziv se je održao sve do u XIX. vijek. Sušak je dakle dobio svoje ime tek u novije doba, i to po nekom posjedu, na kojem je svijet navodno kupio suho granje (»sušak«). Međutim ono zemljište, gdje se danas nalazi središte i srce Sušaka, između hotela »Kontinentala« i morske obale, nazivalo se u staro vrijeme Brajda, gdje je bilo nekoliko sjenokoša, vrtova i vinograda. Na tom mjestu nije bilo još polovicom XIX. vijeka nijedne veće zgrade. Još god. 1800. imao je čitav Sušak do Pećina samo nekih 20 kuća. Nagli razvoj Sušaka na do tada gotovo praznom prostoru nastao je tek koncem XIX. vijeka, kada su počele nicati prve velike palače, koje sačinjavaju današnje središte Sušaka i kada su nastali prvi obrisi njegovog sadašnjeg modernog izgleda.

Nekadašnje brodogradilište Belac pod Pećinama.

Pogled na sušački teritorij s riječke strane oko godine 1850. U središtu Sušaka prema moru nema još ni jedne kuće.

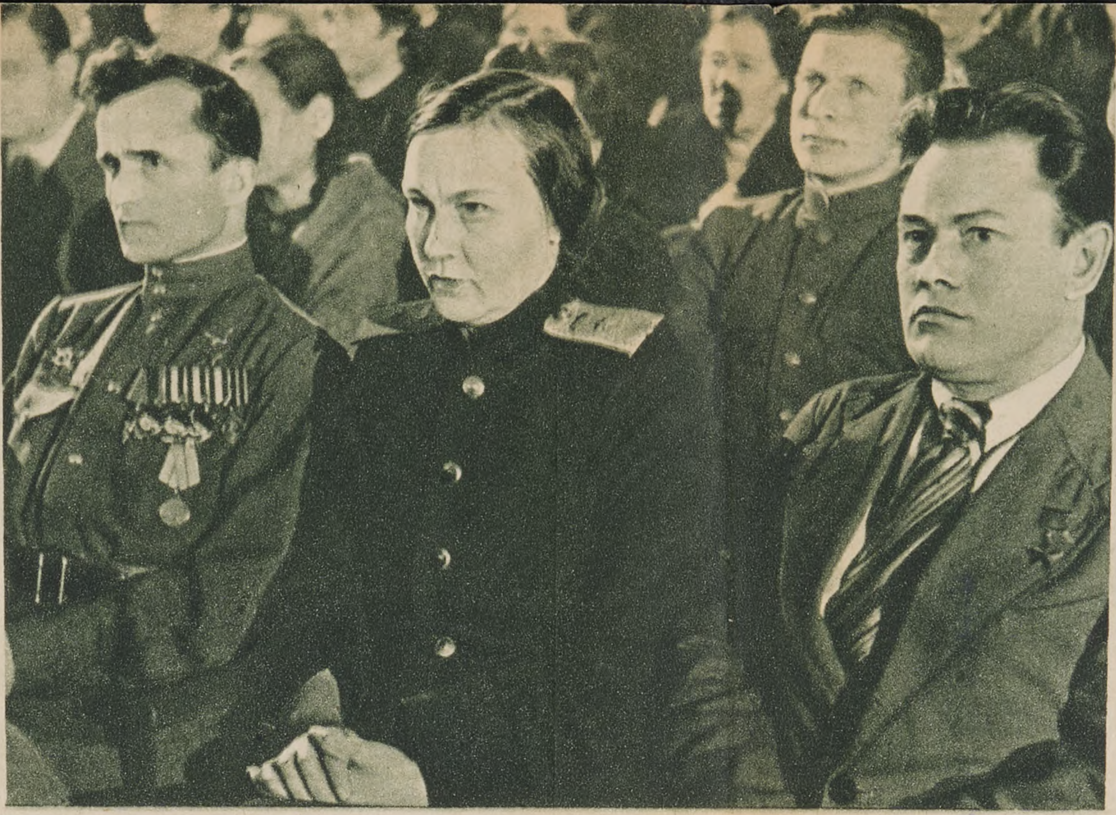
Središte Sušaka oko godine 1880. Na mjestu, gdje se danas nalazi hotel »Kontinental« nema još ni jedne veće zgrade.

Pogled na sušački most i mrtvi kanal oko godine 1880.

Zaslužna umjetnica RSFSR i Gruzinske SSR laureat Staljinove nagrade Vjera Aleksandrovna Davidova na govorničkoj tribini prilikom predizborne skupštine u jednom biračkom okrugu Moskve. Davidova je pred biračima iznijela svoj životni i stvaralački put, svoj društveni rad. Ona je, zahvalivši se za povjerenje biračima, koji su je istakli za svog zastupničkog kandidata u Vrhovnom sovjetu Ruske SFSR obećala da će i svojim daljnjim požrtvovnim radom za narod opravdati njihovo povjerenje.

Slika s predizborne skupštine Komiternskog izbornog okruga Moskve na kojoj je istaknuta kandidatura Vjere Davidove za narodnog zastupnika u Vrhovnom sovjetu Ruske Sovjetske Federativne Socijalističke Republike (RSFSR)
U prvom redu (s lijeva): heroj Sovjetskog Saveza Rodin, generalni direktor službe vuče Zinaida Troicka i heroj Sovjetskog Saveza Galaganov.

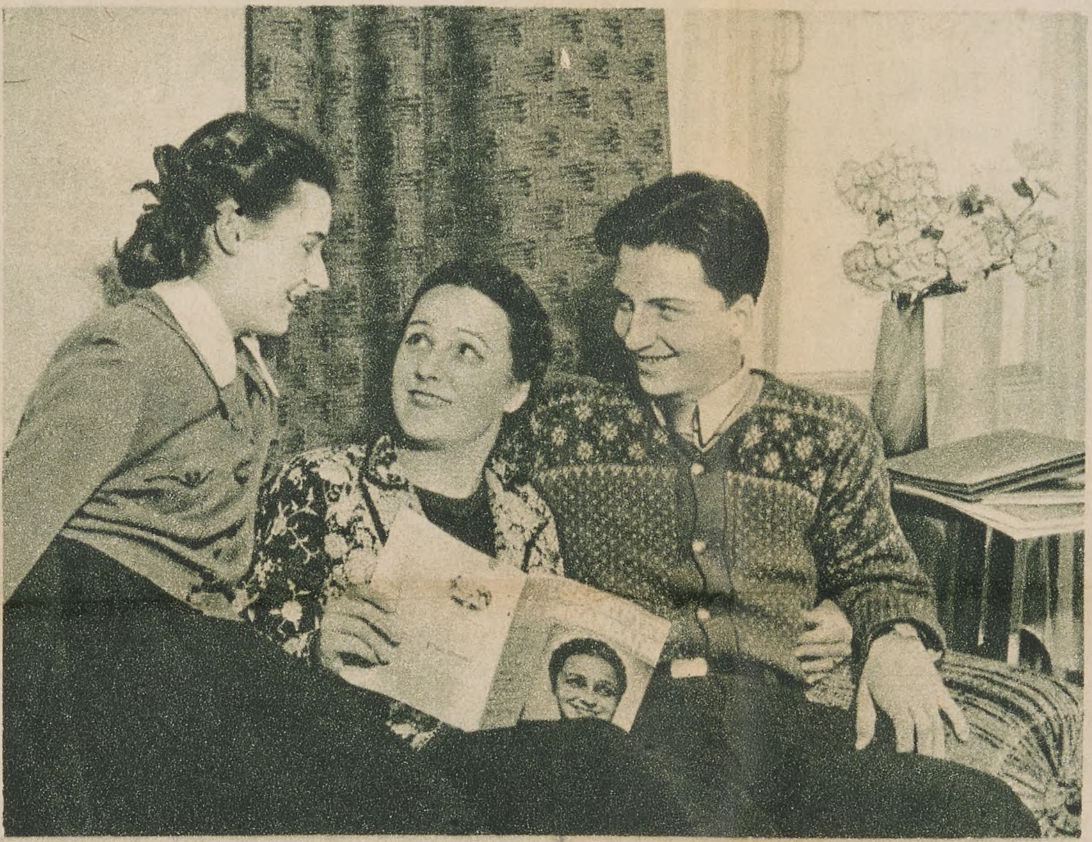
Umjetnica Vjera Aleksandrovna Davidova polazi na predizborni zbor birača jednog moskovskog izbornog okruga u kojemu je istaknuta njena kandidatura za narodnog zastupnika Ruske SFSR.

VJERNA KĆI RUSKOG NARODA

LAUREAT STALJINOVE NAGRADE ZASLUŽNA UMJETNICA RUSKE SFSR GRUZINSKE SSR VJERA ALEKSANROVNA DAVIDOVA

Sjajna pjevačica Vjera Davidova je veoma popularna u Sovjetskom Savezu i inostranstvu. Ljeti 1946. gostovala je u Skandinavskim zemljama, gdje je požnjela veliki uspjeh. Vjera Aleksandrovna radi mnogo i uporno, upotpunjavajući i proširujući svoj repertoar, usavršavajući i razvijajući svoj vanredan glas i pjevački talenat. Na slici vidimo Vjeru Davidovu kod kuće za redovitom vokalnom vježbom.

Vjera Davidova sa svojom djecom — 16-godišnjim Ramazom i 15-godišnjom Tamarom. Tamara je njezino posvojče. Tamarin otac, brat umjetnice, poginuo je na fronti za vrijeme Domovinskog rata, pa je Vjera Aleksandrovna bratovu kćerku posvojila.

Vjera Aleksandrovna Davidova kod kuće sa svojim sinom Ramazom, koji krasno razvijen, ima tek 16 godina. On polazi 9. razred srednje škole. Majka i sin neobično se vole i svaki slobodni čas provode zajedno.

Prezidijum predizborne skupštine u jednom moskovskom izbornom okrugu. Na govornici je sekretar rajonskog komiteta SKP(b) Višnjakov, koji daje karakteristike o zastupničkom kandidatu Vjeri Davidovoj kao vjernoj kćerki ruskoga naroda, nadarenoj umjetnici, divnom značaju i dobroti, i aktivnom društvenom radniku.

Preko 1.500 birača sastalo se u gledalištu Malog teatra na predizborni sastanak jednog izbornog okruga u Moskvi, da pozdravi kandidaturu umjetnice Vjere Aleksandrove Davidove za narodnog zastupnika u Vrhovnom Sovjetu Ruske SFSR.

ONI UVIJEK MISLE NA NAS, KAO ŠTO I MI MISLIMO NA NJIH!

Na jednoj pviredbi u Vancouveru u Kanadi, kao što čine naši iseljenici na svim svojim priredbama, naše žene i omladinke pokazale su ponovno svoju veliku ljubav prema domovini, agilnim radom. One su kao pomoć domovini na toj priredbi sakupile: Slava Kralj 950 dolara, Mileva Bogdanić 900 dolara, Andjelka Polić 860 dolara, Marija Šarić 350 dolara i Kristina Sodec 333 dolara.

Rijeka već ima valobran, uz koji se još nalazi brodogradilište za jedrenjake.

Riječko brodogradilište godine 1870. U pozadini zgrade bivše pomorske akademije i tvornice duhana.

Zapadna riječka obala oko godine 1830.

Velika oluja pred riječkom lukom (23. X. 1882.), kojom prigodom je nestalo u valovima nekoliko velikih jedrenjaka.

Bivši gat Adamić u središtu luke (g. 1868.). Slika je izrađena u bojama na metalu s porcelanskim intazijama.

KARS

a jednoj savr

esnih gradova u
ciji žarište naših
. Geograf Klau-
ad pod imenom
opisu liburnskih
g. 1740., da je
na. Da je Bakar